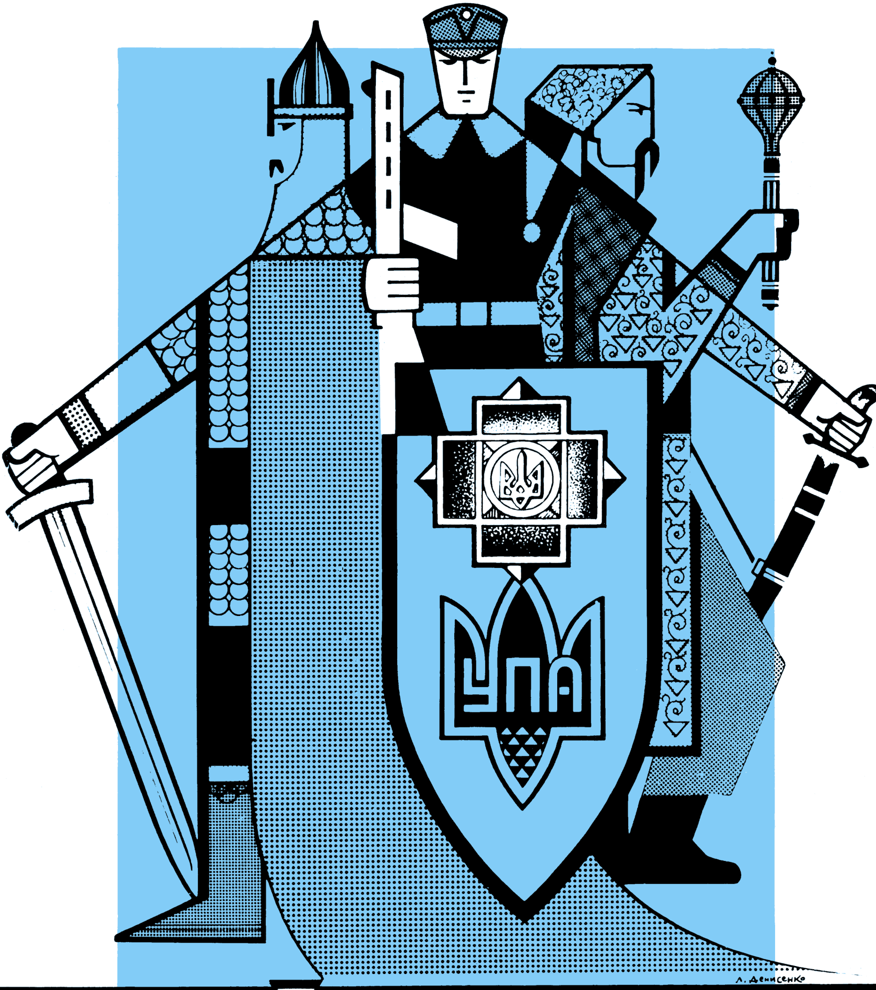
Юрій Борець

З НАЙКРАЩИМИ

Юрій Борець

З НАЙКРАЩИМИ

Юрій БОРЕЦЬ

Булавний УПА, уродженець Лемківщини, належить до того покоління, що зі зброєю в руках мусіло захищати свою рідну землю перед наїздниками. Він не є професійним письменником, щоб дати літературний твір на підставі пережитого, чи почутого. Він самий, разом з друзями упівцями, творив сюжет свого мемуару, визначуючи діяпазон переживань своїм вояцьким хистом, умінням користуватися зброєю і военною тактикою та спираючись на вірні маси свого народу з якого вийшов і якому служив зброєю і кров'ю. Тому цей твір, який передаємо в руки Читача, є відбиткою тієї славної епохи УПА, що їй рівної треба хіба шукати в часах Хмельниччини. Юрій Борець, опинившись з рейдуючим відділом УПА на заході, не залишив боротьби за державність. Він, тепер в Австралії, продовжує свою працю в суспільно-політичному житті української еміґрації, беручи активну участь в праці і організації Українського Визвольного Фронту. Зарадний в житті, він створив собі міцну господарську основу і допомагає своїми засобами також в розбудові громадського життя. Йому у великій мірі завдячується здвигнення Дому Української Молоді в Сідней, який є гордістю всієї спільноти Австралії. Він особисто причинився фінансово для випуску цієї книжки. Він також автор книжок: *У вирі боротьби* (українською і англійською мовами — видання ЦУ СУМ) і *Рейд без зброї* — видання УВС.

Дорогим нашим приятелям
Васі та Темировим
від
С. С[illegible]вко — 1986р.

EX LIBRIS

ПЕТРÓ
КРАВЧЕНКÓ

Юрій Борець

З НАЙКРАЩИМИ

Булавний Чумак — автор спогадів

ЮРІЙ БОРЕЦЬ

З НАЙКРАЩИМИ

Українська Видавнича Спілка
У Великій Британії
1986

YURIY BORETS-CHUMAK

WITH THE BEST

(IN UKRAINIAN LANGUAGE)

Published by
Ukrainian Publishers Ltd
200 Liverpool Road, London, N1 ILF

Літературно-мовна редакція і набір Святослава Караванського
Literary Editor — Svyatoslav Karavansky

Обкладинка роботи мистця Л. Денисенка
Cover designed by L. Denysenko

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні
Printed in the United Kingdom by Ukrainian Publishers Ltd,
200 Liverpool Rd., London N1 ILF

В Україні

ЛУБНО

На північ від ріки Сяну на яких дванадцять кілометрів, по обох боках покрученої річки Луб'янки, розкинуло свої хати село Лубно.

Добру половину хат вкрито соломою, а стіни помальовано вапном з домішкою синьки. Біля кожної такої чепурної хати росла городина, квіти та кілька плодових дерев. Поза хатами, щораз вище вгору, підноситься орне поле, а ще вище — пасовисько й ліс.

Доріжка через село біжить попри річку, лише де-не-де перескакує вузьким дерев'яним мостом на другий її бік. Вона лучить село з дорогою Перемишль-Сянік і веде, за словами мого діда, до битого цісарського гостинця з Перемишля через Карпати на «Мадяри». Це дуже стара й важлива дорога, через яку від найдавніших часів до сьогодні перейшло багато, багато ріжних армій.

В селі, після Першої світової війни, було яких сімсот хат. Чотириста — українських, а решта — польські. Було ще сім жидівських і одна — Москалева, що лишився тут після війни. Його імени та прізвища ніхто не знав, а коли звертались до нього, то лише «Пане Москалю!».

У центрі села, недалеко корчми, в сусідстві маєтків дідича Трицецького і багатої нашої парохії, жив собі заможний господар Юрко Пашковський. Про родовід Пашковських оповідали всякі леґенди. Одна говорила, що тут колись залишивсь козацький старшина, поранений під Віднем, друга — що якийсь прапрадід Юрка, втікаючи від татар, зупинився тут, став корчувати ліс і закладати господарство.

Пашковський був добрим господарем. В нього було кількадесят гектарів ріллі та ще більший кусень лісу й луг. В додатку, він оженився з донькою заможного господаря Коса, чим збагатив своє господарство додатковими гектарами.

Австрійська імперія Франца Йосифа не перешкоджала йому господарити. Забудовання дістав по батьках; на торгу в Динові продавав годовані свині, вівці, худобу. З господаркою росла родина. Пашковський мав одинадцять дітей, але живих лишилось лише

чотири сини. Найстарший — Петро, тоді — Михайло, Степан і Григорій.

1910 року відкрилась масова еміґрація до Америки. Двадцятилітньому найстаршому синові Пашковського, Петрові, набридло працювати від ранку до ночі на татовій господарці; він покидає хату і без дозволу батьків виїздить до Америки. Тут попадає на працю до залізодобувної гути, де й почалась його тяжка доля. Він мусів важко працювати у гарячій ливарні, щоб заробити гроші на поворот додому.

За три роки, модерно вбраний, з великою валізою і кількома стами американських долярів, Петро вертає до Старого Краю. У нього великі пляни, бо на нього чекала його наречена Катруся Ґураль. Та всі ці пляни йому перекреслили московський цар та австрійський цісар, бо Петро, до двох місяців по приїзді з Америки, був покликаний до війська, де мав воювати проти когось, до кого не мав жодної ненависти. Довелося знову звлишити заплакану Катрусю на кілька років.

І так Петро воював понад два роки на ріжних фронтах, а після розпаду імперій попав, за його словами, «до армії Петлюри і там продовжував войну». Та туга за Катрусею і брак дисципліни в новій армії були причиною залишення української армії. Він подається до рідного села. Ця недовга участь Петра в українській армії вплинула корисно на його родину, а також на селян.

Повернувшись додому, Петро без зволікання жениться. Багатське весілля тривало три дні, і відразу після весілля почали будувати коло річки свою хату. Возами возили ялиці; теслі великими сокирами обтісували бруси, а інші на великих сточках різали грубі колоди на дошки. Це була мозольна праця. Таку колоду треба було викотити на стояки, прикріпити її, а тоді вдвійку, — один нагорі, на колоді, а другий внизу, під колодою, — цілими днями тягати двометрову пилку по лінійці, визначеній тонким шнурком, намоченим в чорнилі із стертого вугілля з водою.

За американські доляри покрили хату бляхою, і ця бляха додала нової назви в селі: «Пашковський під бляхою». Ще викопали на кілька бетонів глибоку криницю, збудували стайні, стодоли, плоти, а біля плоту — гарний великий хрест з Розп'яттям Христа, і господарство було готове. Тато приділив синові кілька гектарів землі, коня та кілька штук худоби, і так почалась нова господарка. Морґи, які прийшли з Катрусею, також збагатили нову господарку. Росла господарка і прибувала родина. Вкоротці у них народилась доня Ганнуся, скоро прийшла й друга доня — Стефа, а в березні 1922 року народився я.

Мій прихід на світ приніс радість батькам, бо народився перший

син, і на честь діда мене охрестили Юрком. Після мене прийшли на світ ще Павло й Маруся.

Я ріс у теплій гамірній хаті без холоду й голоду. У двадцять восьмому році, коли сніги засипали житла до стріх і були великі морози, я вже ходив до школи. Одного дня по дорозі зі школи у мене дуже померзли руки, і, щоб їх зігріти, я встромив їх до котла з теплою водою. Моїх болів і криків, коли мама натирала мої пальці снігом, не зрозуміє жодна людина, яка живе в теплих краях. Тої зими ми ходили до школи дуже рідко, бо стежки і дороги було засипано снігом на півтора метри заввишки.

Мої дитячі роки були веселі й непосидющі. В околиці не було такого пташиного гнізда, щоб я про нього не знав. Тому що батько був дуже зайнятий працею на господарстві, я більше часу проводив з дідом. Дід мав свій особистий розклад праці. Сини й слуги працювали на ниві, а дідусь господарював лише на господарці біля хати. Під його наглядом було лагодження хомутів та іншої упряжі, догляд возів (люшні, орчики, ваги), лагодження борін, плугів, серпів та іншого знаряддя. Отут я й помагав дідові. Подавав йому молоток чи пилку, а при тому мучив його preріжними питаннями. Дружба з дідом була ще приємніша, коли він вибирав мед з вуликів. Я любив мед і часто перебирав міру, а дідусь, замість пожаліти мене, коли болів живіт, лише посміхався, а то й питав, чи я часом не з'їв бджоли.

Дід мав гарний сад. Яблука паперівки, груші, сливи, черешні та пізні яблука ранети були такі смачні, що тільки на згадку про них уже котилась слинка.

Дружба з дідом дещо охолола, коли дідусь побачив мене з моїми друзями на його черешні.

Забігав я часто до великої хати, де господарювала моя баба, її невістка і служниця. У великих сінях, де зовсім легко можна було заїхати парою коней з драбинястим возом, господарювала квочка з багатьма маленькими курчатами. У хаті, у великій напаленій печі пекли десь біля тузіна великих хлібів; у великій масничці невістка робила масло (у нас казали — била масло), а на столах стояло багато якогось залізного посуду. Це розібрана машина, що відокремлює сметану від молока — «центрофуґа». На долівці —великі цебри; в них мили посуд, а ту воду виносили худобі до пиття.

Край вікна були слухавки до радіо, яке працювало на криштальці. Без дозволу стрийка чи баби я клав слухавки на вуха і хстів послухати музику. Але на такий привілей мали право лише дорослі. Зауваживши мою зухвалість, баба вдаряла мене варехою й виганяла з хати. Таку зневагу протяом кількох хвилин я не міг пережити.

Біля хати була криниця, а що хата стояла багато вище від річки, криниця була глибока — на двадцять бетонів, тобто метрів. Я ставав край криниці і старавсь заглянути в глибину, але там було темно й нічого не видно. Тоді я починав вигукувати, а спізнений голос відбивавсь від води, а то шукав камінчиків, кидав у криницю і чекав, коли вони ударяться об воду. Це зауважував дідусь і починав мене лаяти. Почувши це, баба починала кричати на діда:

— Та що ти, старий, хочеш з дитини!

От і зрозумій. Щойно взолила мене варехою, а тут кричить на діда й боронить мене.

Деколи я ходив з дідом по господарці лише на перевірку. Тоді попадав шматок цукру мені й лошатам. Дідусь поплескував гарні коні й примовляв, які то у них гарні «таляри». Я питав, що це є, а він пояснював, що добре годовані коні дістають гарну шерсть, і вона виглядає, як обсипана «талярами».

Так минали місяці, наближалась осінь. Осінні яблука ми з дідом магазинували в пивниці, збудованій під землею, а таких дід мав дві. Обидві були заповнені запасом на зиму. Яблука ранети дідусь обережно складав на горищі в сіно.

— Вони не повинні бути в теплі і також не сміють змерзнути, а мусять залежатись, — пояснював мені дід.

Дідові яблука ранети були для мене найкращі ласощі на світі, та найбільше я полюбив діда і був гордий за нього, коли побачив його у Великодню П'ятницю біля церкви.

*

Кілька днів перед Великодніми Святами в хаті великий рух, всі дуже зайняті, бо, як мама казала:

— Все приходить нараз. Весна... і вже багато праці на полі, та й Великодні Свята туй-туй...

Тато щось садив у городі, мені казали вішати лупини з яєць на яблуні, щоб овочі зародили, мама з донями пекли паски, писали писанки і готували Великодній кошик до свячення.

— Сьогодні, Юрчику, будь у церкві чемний і цілий час біля мене, і не бігай з хлопцями, бо сьогодні велике свято! — казала мама.

— Буду! — обіцяв я, як звичайно.

Біля церкви кілька сотень людей, з церкви виходить процесія. Спереду хтось несе хрест, євангеліє, тоді іде священик, а за ним чотири поважні господарі несуть Плащаницю. Перший з лівого боку Плащаниці йде мій дідусь. На ньому гарний червоний кожух

з великими ґудзиками, вишита сорочка, хромові чоботи, а в лівій руці тримає шапку-кримку.

— Мамо, дивіться, як гарно виглядає наш дідо! — сказав я. Дідусь це почув і легко до мене усміхнувся, а мама приклала палець до уст на знак, щоб я не балакав.

За Плащаницею з двадцять поважних господарів ішли з великими свічками, між ними ішов також мій тато. Процесія посувалась поволі, замість дзвонів тарахкотіли ріжні деркачі, а люди сьогодні чомусь виглядали сумні й поважні.

Два дні пізніше, у Великодню Неділю, ці самі люди вже були веселі й гамірливі, бажали собі Веселих Свят, а звуки чотирьох, ріжної величини, дзвонів на високій дзвіниці робили цей день ще більш святочним. Поснідавши свяченою смачною паскою, ковбасою, яйцями й хроном, я знову побіг до церкви, де забавлявся увесь день з дітворою. Старші парубки навіть дозволяли мені тягнути шнур від великого дзвона, і я з усієї сили його тягнув та пускав, а сильний звук за кожним ударом розривав мої вуха. Так ми хаотично дзвонили аж до підвечір'я, доки не прийшло дзвонити та закликати вірних до церкви на вечірню два дзвонарі. Один тягав два шнури і другий — два шнури, і так чотири дзвони знову, тільки тим разом фахово й ритмічно, повідомляли все село, що час іти до церкви на вечірню.

Таких щасливих і веселих Свят у рідному селі я пережив ще кілька. Священиком у нашому селі був отець Капустянський. У нього була, значно молодша за нього, гарна їмость, два сини і дві доні. Він приятелював з моїм дідом та іншими старшими й поважними господарями, але молодь проти нього чомусь бунтувалась. Цей бунт я зрозумів, а то й брав участь у ньому, щойно за кілька років.

Єґомосць, як ми тоді його називали, восени й зимою любив полювати на зайців, лисів і куропатви. У неділю після Служби Божої він часто звертався до мого батька:

— Петре, пришли мені Юрка в середу рано, піде зі мною на полювання!

— Добре, прошу, єґомосця! — погоджувався тато; і в середу я мандрував на плебанію, а відтак єґомосць, два пси і я ішли в поле до потоків на полювання. Ці глибокі потоки, вирвані через віки рвучими спливами води, були зарослі терням, чорником, ріжними корчами, лісовими горіхами, а також шпильковими і листяними деревами.

Озброєний довгою ломакою, я бив по корчах і деревах, свистав і вигукував, а настрашені зайці втікали з потоку на чисте поле під мушку рушниці єґомосця. Взимі такі полювання були ще трудніші,

бо нераз треба було змагатись по пояс у снігу. Чим вище, потік ставав менший, а на горі лучився з лісом, і далі ми полювали ще в лісі. Я був щасливий, що помагав єґомосцеві полювати, бо в цей день не мусів іти до школи. Такі полювання відбувались кілька разів на рік, кілька років підряд. Дещо пізніше я вже сам стріляв другою єґомосцевою рушницею.

Тоді хата вже не мала на мене великого впливу. Після школи я блукав з дітворою по потоках, ловив раки і малу рибку, зимою їздив на санчатах і на підковах по льоду.

*

Перша українська книжка, яку прочитала мені мама протягом кількох зимових вечорів, називалась «Покотигорошок». Я дуже переживав над її змістом.

У нашій школі вчило троє учителів. Директором був Прокоп з Перемишля, друга вчителька була його дружина, а третя — Іванка Капустянська, донька нашого пароха. Найбільшими розбишаками у школі були син директора, — Зенко, і я. У нашій школі було близько сорока дітей українських, тридцять — польських і троє дітей жидівських. Щотижня були дві години української мови, година релігії, якої навчав отець Капустянський, а решта все польською мовою.

Прокопи були добрі українці, а Іванку Капустянську, чомусь називали кацапкою. За кілька років Прокопи виїхали, а директором став польський патріот з німецьким прізвищем Фукса та ще якась полька, прізвища якої не пригадую. Тепер у школі багато змінилось. Українські години перейменовано на «єнзик рускі», мене директор перейменував з Юрка на «Єжи», і попри мої кількаразові протести, він і далі кликав мене «Єжи». Ми стали частіше співати польські патріотичні пісні, а найчастіше: «Єдзє, єдзє на каштаньце»...

Учителька-полька готувала п'єску, де я мав грати головну ролю, а в ній найбільше згадувалось якогось Вітуса. І, власне, ця п'єска стала причиною мого першого національного бунту.

Син брата моєї бабуні, Кос, був, як у нас називали, професор, що учив у Коросні в гімназії. Він часто відвідував свою родину в Лубні, а також нас. Він був пристійний, в розмові приємний, і я його дуже любив, бо він зі мною говорив дуже поважно, як з дорослим.

— Юрку, як тобі йде наука? — питав він.

— Добре! — відповідаю.

— В якій мові робиш менше блудів, як пишеш задачі, в поль-

ській чи у своїй рідній українській мові? Кажи правду!

— В польській! — відповідаю знову.

Так слово по слові, і я розказав вуйкові Косові про п'єску, яку маємо грати на другий тиждень.

— Що ж ти маєш грати?...

— Якогось поляка, ще й комуніста!

— Невже ж вони не мають на це поляків? — сказав вуйко й додав — Ти їм скажи, що ти хочеш грати лише українські п'єси. Ти син великого й багатого українського народу, учись про нього і йому служи!

Вуйкові слова дзвонили, він був у мене найповажнішою людиною на світі, і я поклав собі робити так, як казав вуйко.

— Чи ти читав якусь українську книжку?

— Ні! Лише мама читала мені «Покотигорошок». — відповів я.

— Добре! — казав далі вуйко, — Я тобі передам кілька книжок, ти їх читай і старайся добре запам'ятати, що читаєш, бо я хочу, щоб ти мені розповів, про що ти читав, і чи вони тобі цікаві.

Увечорі при вечері я із захопленням роповідав батькам про мою розмову з вуйком. Тато підтвердив, що вуйко має рацію, і радив мені робити так, як каже вуйко, лише заборонив комунебудь про це говорити, бо вуйка можуть звільнити з праці.

Через мою «хворобу» п'єска в школі не відбулася, а я наполегливо читав передані вуйком книжки: «На уходах», «За сестрою» та інші, які були для мене дуже цікаві, нераз витискали сльози і гартували ненависть до ворога.

В селі скорим темпом ішли якісь рухливі зміни. Селяни звозили ялиці і будували аж дві будови, що звалися «читальні», в долішній і горішній частині села.

Геройська смерть наших героїв Біласа і Данилишина дуже приспішила відродження консервативного «руського» села, пробудження української свідомости. Сільський театр, танцювальні групи, часті фестини, виповнені українським змістом, на відкритому полі, вправи дівчат в чудових національних строях, добрі хори та інше додавали свідомости нашій молоді. До цього з обуренням ставились наші односельці-поляки. В додатку, вони одержали молодого священика, польського шовініста, який прирік собі, що не дозволить будувати України в польському селі. Скорим темпом він будує ««Дом Млодзєжи» і в ньому завзято плекає між своєю молоддю крайній шовінізм.

Розгорявсь і в мене бойовий настрій, а його підсилювала кожна книжечка Кащенка. Сусідка-полька, зауваживши, що я люблю читати книжки, принесла мені дві польські книжки Сєнкевича. Ця гидка шовіністична писанина в «Оґнєм і мєчем», дії Заглоби,

вислови «бидло» та інше долляли оливи до вогню моєї ненависти до ворога. Через це я Сєнкевича зненавидів. Він заліз мені за шкуру. Його обрáзи нашого народу так мене living рознервували, що я, хоч був ще малим хлопцем, роздумував і порівнював наших сусідів поляків з українцями і шукав між ними шляхтичів Сєнкевича.

Поляки, наші сусіди, були дуже бідні. Багато з них працювали на панських маєтках, а також у мого діда. Один сусід мав дев'ятеро дітей. Я часто заходив до них бавитися. Їхній тато і один син були шевці. Я любив приглядатися, як вони стукали молотками, прибиваючи підошви цвяхами. Вони дуже любили наш пшенично-разовий хліб, який я часто вимінював за їхні паляниці або пляцки.

Мене стало дивувати, чому б то оці польські бідаки мали би бути шляхтою, а мій дідо, тато, стрийки і ця молодь, котру я бачив на фестинах, яка так гарно співала, мали би бути «бидлом». «Дурний ти Сєнкевич!» - подумав я.

*

Я вже зовсім був готовий на першу велику акцію проти ворога, але не мав найменшого поняття, як і де її виконати.

Нагода прийшла дуже скоро. Мій стрийко Григорій, старший від мене на кілька років і дуже популярний у селі парубок, зробив мені катапульку. Натягнувши сильно ґумку, я стріляв з неї камінцями або каштанами, що летіли із свистом дуже далеко. У мене вироблявся добрий приціл, і я майже за кожним разом попадав у намічену ціль.

Одного разу я прийшов до школи досить рано і був першим. Вийняв з торби катапульку і почав примірятись до ріжної цілі. Аж тут на головній стіні побачив портрет грізного вусатого дядька, Пілсудського. Я добре виміряв просто в ліве око, сильно натягнув ґуму і пустив каштан до цілі. Портрет був за шклом, яке зараз же маленькими друзками посипалось на долівку. Я вискочив через вікно на заднє подвір'я школи, заховавсь за туалетами, старанно заховав катапульку і, дещо спізнений, невинно зайшов до кляси, де директор школи Фукса казився з люті і шукав «атентатчика».

Мій другий революційний виступ приніс більше клопоту.

Я вже був у шостій клясі, як третього травня наша школа вибиралася похідним маршем з прапорцями іти до церкви й костелу. Вчителі розділили нас лавами: українських дітей до церкви, польських — до костелу, а жидівським казали іти з прапорцями до хати. Всі ми одержали білочервоні прапорці і, ставши в дві лави, чекали, коли до нас долучиться наша вчителька.

— Чому ж ми маємо нести польські прапорці, це ж не наші? —

подумав я і рішив зірвати ці паперові прапорці з патичків. За мить я зірвав їх з ряду хлопців, а якась дівчина, побачивши, що я роблю, зробила те саме в ряді дівчат. Ми скоренько побігли і вкинули їх до шкільної туалети. Коли до нас прийшла вчителька й побачила, що в руках дітвори порожні патички, вона скипіла. Хтось показав на мене, вона прибігла, вдарила мене два рази в лице й побігла до директора. Директор пінивсь і кричав, що це страшний злочин. Він вигукував:

— Гайдамаки! Посміли збрудити польський прапор і польську державу! Я це викоріню! — Він вигукував проти тих страшних гайдамаків, але просто до мене не звертався. А я, у свої 13 літ, не передбачуючи наслідків, які могли скінчитись роками у поправчому домі, чомусь не дуже боявся, а був гордий і думав:

— Де там якісь гайдамаки? Це я зірвав прапори!

Хоч я вже з друзями співав «Ми гайдамаки...», у дійсності дуже мало про них знав.

Кілька днів велося слідство, і весь час мене питали, хто мене намовив перевести таку акцію.

— Сєнкевич і Заґлоба! — відповідав я. — Вони саджали українців на палі, а ми маємо нести польські прапорці?

Хтось радив моєму батькові, що я маю казати, але хто радив директорові, я не знаю. Зразу виглядало, що він ніколи цієї зневаги не подарує, а тепер рішено цю справу занехати.

*

У тридцять третьому році я скінчив народню школу з надією, що на другий рік піду до гімназії. Батьківська господарка росла. Вже було шість корів, пара гарних коней, багато свиней, а до того дідусь приділив батькові ще кілька морґів землі. Я — перший син і батькова надія. Брат Павло — на чотири роки молодший, а старші сестри помагають мамі. На чотирнадцятому році життя я вже сам орав парою коней, скородив і волочив посіяне батьком збіжжя.

— Думаю, що до школи ти підеш на другий рік, бо треба пильнувати господарку! — казав батько. Зі школи хліба не буде. Подивися, скільки наших покінчало школи і тепер пасуть корови.

Нас знову відвідав вуйко з Коросна. Він довго мене розпитував про пригоди з прапорцями і чомусь підсміхався, а тоді сказав, що мене могли взяти на два роки до поправчого дому, і додав:

— Як будеш працювати над собою, то колись може долучишся до тих найкращих.

На моє запитання «Яких?», пояснив:

— Таких, як були Білас і Данилишин.

Тоді я не зовсім зрозумів вуйка. Він також радив мені прочитати трилогію Б. Лепкого, що я зробив з великою приємністю. Ще радив мені йти до торговельної школи, бо в торгівлі можна краще «виявитись». Я це згодом і зробив.

Щоп'ятниці увечорі я приїздив на ровері зі школи до хати і тішився сільським товариством і національним життям, яке кипіло біля української домівки. Та не все йшло гладко. Парох нашої великої парохії був москвофіл, і то завзятий, та ще й вигідний багатир. Йому належали: нова збудована плебанія на кільканадцять кімнат, чудовий сад, два стави на рибу, пара маленьких коників і бричка (лише для виїздів до ріки Сян по рибу) та велика господарка. Маленька стара кам'яна церковця, крита ґонтами, текла наскрізь у дощову погоду. На нову церкву щойно місили ногами й руками глину — виробляли цеглу.

На диво, москвофільство священика підтримував лише старий дяк з двома синами та ще два господарі. Піп «працював» також над моїм дідом, та мої три стрийки й тато заборонили дідові дурне московство.

Коли парох довідався від своєї дочки-вчительки про зірвані прапорці, то кричав з проповідниці:

— Як можна не шанувати державного прапора! Що б ви робили, якби хтось ваш тризуб назвав вилами?

*

У тридцять шостому чи сьомому році хтось подав ідею відкрити при українській домівці кооперативну крамницю. На установчі збори прийшла повна заля людей. Головний організатор А. Шевчик попросив до почесної президії кількох активних людей села. Між ними був мій дідусь, який, привітавшись з єґомосцем, поцілував його в руку. Це саме зробив мій батько. Шевчик покликав і мене. Я вийшов на сцену, привітавсь із священиком, а руку, яку він підносив до поцілунку, потиснув вдолину. Це зауважили присутні на залі, і одні видали «Гу!», інші — «Ха-ха!». Це дуже вразило діда. Він дорікав батькові, якого той виховує сина, що навіть єґомосця не хоче по-людському привітати.

Один син і одна доня нашого пароха не пішли його слідами, а стали українцями. Син дуже любив музику і, приїхавши на вакації до села, залюбки вчив нашу молодь співати церковних і національних пісень. Ці пісні ми великим гуртом часто співали до пізньої ночі, і їх було чути по цілому селі. Це дуже дратувало польських шовіністів, а зокрема, польського ксьондза, який на казальниці закликав проти гайдамаків і бунтував своїх новоспечених «стшель-

цуф» до тої міри, що вони робили нам капості на забавах. Щоб йому відплатитись, я з хлопцями йду до його саду на сливки. Щойно ми стали рвати, а тут — крики й гавкання собак. Ми скоро зігнули невелику сливку, вона зломилась, і ми потягли її в село. Ксьондз бачив, куди ми потягли його сливку, і з рушницею пішов за нами. Він вистрілив і одному загнав шрот в потилицю. Та, на щастя, це був поляк Казік Жачек.

Уявіть собі, яке було ксьондзове розчарування, що, замість гайдамаки, попав свого, та ще й мусів заплатити покривдженому компенсацію.

ПОЧАТКИ КОМЕРЦІЇ

Дещо підготований у торговельній школі, я став мріяти про торгівлю. Але де дістати капітал, щоб почати своє підприємство?

Тут, мов з неба, усміхнулась мені доля: батько продав кусень лісу на пні. Це значило, що покупець має сам зрізати усі дерева. Ліс належав кільком членам родини, і такий продаж був найкращий для поділу готівки поміж ними. Батькові попало 280 злотих, що було тоді поважною сумою. Мій вуйко Ф. Кос порадив мені й батькові долучитись до нашого родича, Петра Коса, який відкривав крамницю з мануфактурою в місті Динові. Ми погодились.

Петро Кос, син другого мого вуйка, на вісім років старший за мене, був уже по матурі. Він відбув військову службу, продав свою малу крамничку в Лубні і мріяв про велику торгівлю в місті.

Містечко Динів лежить поміж Перемишлем і Сяноком, на горбку біля річки Сяну. Історії Динова я не знаю, але ріжні залишки свідчать, що тут колись жило багато українців. Дві церкви перелицювали поляки на костели. Залишилась ще одна наша, до якої тоді доїжджав священик з Павлокоми. У центрі міста є великий ринок, який перетинає дорога з Перемишля до Сянока. Доходила до Динова і залізнична вузькоторівка з Переворська. Навколо ринку — одноповерхові, більші й менші, будинки. Усі вони мали внизу приміщення для крамниць, яких було понад сто. Над крамницями жило населення міста, що складалось із шістьох тисяч жидів, біля п'ятьох сот поляків і кількох українських родин.

Торговельний потенціял міста був великий, бо сягав між Перемишлем, Переворськом, Ряшовом, Коросном, Сяноком і Добромилем. По лівім березі Сяну, крім кількох наших сіл, лежали сотні

польських, а по правім березі Сяну — сотні сіл українських.

Щочетверга в Динові з'їздився ярмарок. На ринку того дня було завізно. За містом, на великій і гамірливій торговиці, продавали гусей, курей, телят, корів, коней і свиней. Купці приїздили звідусіль, скуповуючи товар на експорт у західній та заокеанський світ.

У день ярмарку містечко повнилось людьми і гамором. І то не дивно, бо жидівський спосіб торгування дуже сповільняв процес закупу. Майже кожну річ покупці могли купити за половину жаданої жидом ціни. Часто під час такого торгування, коли купець уже набрид жидові, той вигукував: «Іди і злам писк!».

А відповідь часто звучала:

— Ти, смердячий цибуху!

За хвилину покупець дещо докинув, жид дещо спустив, і купівля-продаж задовольнила обох, а висловлені образи пішли в забуття.

Під час ярмарків, коли батьки були на торговиці, я сидів на возі й пильнував коней та воза і бачив такі випадки: чоловік хотів виграти гроші у грі на три карти, а коли програв, то жінка била його по лиці; якийсь хлопчисько зловив коня за віжки й шарпає, жінка, що сиділа на возі, встала і стала бити його батогом, а в цей час другий злодій взяв жінчин кошик із сидження й обидва втекли.

У Динові, де було двадцять дев'ять жидівських крамниць з мануфактурою, ми зважились відкрити ще одну — українську. Місцевий пекар мав порожню простору крамницю, хоч і біля ринку, та на досить тихій вулиці. Тут і почався наш торговельний змаг.

Над крамницею двома мовами, українською й польською, — великий напис. Всередині гарно помальовано. Лише на полицях було ще тоді мало товару. Цілими днями й вечорами ми цю крамницю декорували, наставляли порожні картони і великі звої полотна, а насправді це були лише малі кусні матеріялів. Перші тижні нас відвідувала лише рідня й близькі приятелі. Записуючи до книжок денний мізерний виторг, ми дуже побоювались чи вдержимось у цій торгівлі на довшу мету. Та ми не здавались.

Першою гарантією довшого торговельного існування була наша велика ощадність. Коли харчі, передані з села, вийшли, я ішов до крамниці м'ясних виробів панства Асарабовських і купував два-три кілограми шкварок, які ми їли на снідання, обід та вечерю, запиваючи ерзацом кави й цикорію, який переварювали на примусі знову і знову. Ці шкварки були такі витоплені й сухі, що їх цілком сміло можна було їсти у Великодню П'ятницю.

Одного дня на закупі тих шкварок, пані Асарабовська чистою українською мовою запитала, як іде наша торгівля.

— Наразі поволі, — відповідаю.

— А що ви, крім шкварок, їсте?

— Чому питаєте? Шкварки дуже добрі!

Вона усміхнулась і казала почекати, а сама пішла до другої кімнати й принесла велику миску холодцю:

— Це вам презент! Лише не забудьте повернути миску.

Така історія повторялась багато разів. Одного разу я попросив, щоб пані Асарабовська мені ці «подарунки» дешевше продавала, бо я вже соромлюся приходити до крамниці як жебрак.

— Гаразд! Гонор — це гарна прикмета! — сказала вона.

Панство Асарабовські були багаті люди. Вони, крім крамниці різні й м'ясних виробів, велику частину тих виробів експортували до ріжних країн. Про них говорили, що це спольщені українці. Дещо пізніше, вже в похилому віці, панство Асарабовські мали контакт з людьми УПА і постачали їм ліки та інші речі. Нехай ця згадка буде доброю про них пам'яттю.

У нашій церковці на краю міста Служба Божа відправлялась раз на місяць. Присутніх біля п'ятидесяти, і половина з них співає в хорі. Несміло придивляємось і запізнаємо наших парафіян, як казав мій спільник Петро, нашу сметану. Д-р Дзюбановський з дружиною, д-р права Хробак з дружиною, маґістр Теофіль Бак з дружиною, його шваґер Туцький з дружиною, д-р дентист Гузар (пізніше мій добрий приятель і дентист у лавах УПА, Зубенко), місцевий коваль і слюсар з дружиною, яка відзначалась «криком моди» — наймодернішими великими капелюхами, а ще знана на цілу околицю родина Прокопів. На цій першій зустрічі ніяк не думалось, що з деякими з них у майбутньому доведеться пережити цікаві, незабутні, пригодницькі й геройські роки.

На випозиченій старій українській машинці ми друкували двома пальцями нові невеличкі торговельні реклями, помножені кілька разів через кальку:

«Українська крамниця поручає мануфактурні вироби по знижених цінах», далі адреса й заклик «Свій до свого...». З цими летючками я ходив по місті, і де лише почув українську мову, поширював їх з доброю дозою додаткової словесної реклями. І так з кожним місяцем наш оборот послідовно збільшувався.

У березні 1938 року нашій торгівлі минуло шість місяців. Була чудова весна. Її ще краще оцінить житель міста, коли залишить сірий брук і виїде на село. З Динова до Лубна є два шляхи. Один — через гору навпростець має п'ять кілометрів, другий — багато довший — веде долиною понад річку Сян. Цією дорогою я їздив на ровері майже щосуботи до села додому, а в понеділок рано вертався до крамниці. Деколи батько змушував мене досвітком у понеділок косити разом з косарями або звозити збіжжя з поля до стодоли, а тоді я спішив ровером до міста, щоб відчинити вчасно

крамницю і бути готовим зустріти й задовольнити наших покупців.

До торговельного фаху ми брались дуже поважнчо. Читали всю можливу літературу і до дрібних деталів знали усі три способи книговедення: американський, італійський та прибутковий. Петро записався на торговельний заочний курс в Подєбрадах, і ми тепер обидва його жували. Я висував ріжні нові ідеї, які часто були переголосовані важливішим голосом мого спільника. Та на одну ідею, яка була чи не найуспішніша, мені вдалось переконати Петра.

Представники мануфактурних гуртівень з Лодзі і Бєльська, вивчивши наше кредо, заможність наших батьків та досі вчасно плачені рахунки, рішили дати нам більший кредит. На наших полицях зріс вибір матеріялів, від дорогих «канґорів» для офіцерських уніформ до найдешевшого полотна, так званого, білого сирівцю. Цей дешевий товар продававсь масово. Його вживали на підшивки до взуття й одягу, на кишені, а найбільше на жіноче й чоловіче білля. По довгій дискусії ми вирішили продавати цей сирівець цілком без прибутку, по ціні закупу — п'ятдесят ґрошів за метр. У вікні-виставці написали на полотні великим шрифтом ціну, що незабаром наробило великого «рейваху» між жидами, і дало добру рекляму нашому підприємству.

Цей матеріял продавався у кожній крамниці по шістдесят ґрошів за метр, і це був матеріял, ціну якого знала кожна жінка. На нашу ціну приходили дивитись жиди й жидівки і, невдоволені, питали, чому ми це робимо. Цей торговельний задум додав нам і праці, і успіху, бо заощадження пів золотого на п'ятьох метрах полотна у довоєнній Польщі схвалювала кожна жінка, яка мусіла вбрати кількоро дітей. Крамниця просперувала, ми були вдягнені в гарні костюми, перенеслись жити до гарної кімнати і щораз то частіше починали братись до громадського й національного життя.

Польська господарка, з кожним місяцем, котилась у прірву. У країні було безробіття й великі нестатки. Лише малий відсоток польської «шляхти» жив на прибутках з монополії цукру, гасу, тютюну, сірників, соли та ще деяких монопольних товарів. Ця торгівля доходила до абсурду, бо кілограм цукру коштував одного золотого, на що треба було працювати цілий день.

Хабарництву у державних бюрах не було міри, а найкраще жили з хабарництва податкові урядовці. Жиди, які були власниками близько дев'ятдесятьох відсотків усіх міст і всієї торгівлі у Польщі, платили найменші податки, завдяки масовому хабарництву. Ним користувалась і наша торгівля і платила мінімальний податок.

Українське національне масове пробудження на тому терені

почалось щойно в другій половині тридцятих років. Ця масова мобілізація національної свідомости, яка почалась із проголошенням Української Держави в Києві, послідовно шириться на нашому терені під невидимим проводом ОУН. Героїка Біласа й Данилишина, арешти, суди, акція Лемика, Мацєйко, пацифікація, Береза Картузька, а понад усе, геройська поведінка засудженого на страту провідника ОУН Ст. Бандери та інших, були найкращим національно-мобілізуючим фактором. До цієї мобілізації також узялись із запалом молоді освічені люди в кожному селі й містечку, які не могли одержати праці тільки тому, що вони були українці.

З національною свідомістю також розвивалась наша національна торгівля. Ціла мережа кооператив і приватних підприємств росла з кожним днем. Освічені ідейні молоді люди за дуже мізерну заплату працювали дуже старанно, бо уважали, що це була їхня національна праця на своїй, окупованій ворогом, землі.

Несподівано помер у Коросні мій вуйко Ф. Кос. На похорон ми — вісім осіб рідні — їхали возом цілу ніч. Там було багато гімназійної молоді, а над могилою говорили промови польською й українською мовами. Я дуже пережив смерть вуйка, а за його життєві поради, вдячний йому до сьогодні.

МЕНЕ ГОТУЮТЬ

Не спала й наша мала громада в Динові. Неділями, по обіді ми часто ішли на прогулянку понад чудову й чисту річку Сян. Я був тут наймолодший і прислухався до кожного слова розмови. Підсвідомо я шукав між ними тих, як казав мій, уже небіжчик, вуйко, найкращих. Спостерігаючи, оцінював і сортував їх у своїй уяві. На перше місце я ставив Філька Бака, на друге — Юрка Прокопа, на третє — Степана Сорочака і т. д.

Філько Бак народився в селі Рибне, біля Явірника Руського, Сяніцького повіту, в родині заможних селян. Батько його був довгі роки війтом свого й навколишніх сіл. Майже всі діти одержали вищу освіту, і всі втішались великою пошаною. Його батьків я часто відвідував, коли служив у тих теренах у лавах УПА.

Бак студіював право, а тепер, як і сотні інших по студіях, почав працювати на торговельній ниві. Він із своєю гарною і талановитою дружиною та шваґром Йосифом Туцьким відкривають у Динові крамницю з поживним крамом.

Бака й Туцького крамниця розвивалась дуже успішно і до двох років стала гуртівнею. У ній закуповували товари наші сільські кооперативи й приватні крамниці. Часто можна було зауважити як ті кооперативні покупці розмовляли щось дуже приватно з паном Баком.

Мала наша громада в Динові мала великий вплив і на окружні села, де нас часто запрошували на фестини, театральні вистави й національні свята. При кожній такій нагоді до громадянства мав слово наш авторитетний Ф. Бак. Він говорив обачно, але так, що залишав добру дозу ненависти до ворога.

Наді мною, як я догадувавсь, працював Юрко Прокоп. Він давав мені дещо читати, а дискусія була завсіди на тему кривди нашому народові. За його порадою я поїхав на Свято Героїв на могилу Січових Стрільців до села Пекуличів біля Перемишля. Про це свято я мусів йому звітувати в деталях: скільки там було людей, скільки польської поліції, як справно хтось виніс вінець і прапор на високий хрест на могилі, як публіка створила оборонне коло і не допустила до його арешту, як він блискавкою зліз із хреста й загубився між натовпом.

Того дня рано на всіх дорогах стояла польська поліція і не допускала до могили. Та прочани приходили на могилу полем і польовими дорогами. Свято мало велику національно-мобілізуючу силу.

*

Одного разу вліті 1939 року я пізнім вечором вертався з прогульки до свого мешкання. Тихенько відчинив фронтові двері досить вже старого жидівського будинку і так само тихо їх зачинив, щоб не збудити сусідів, також українців. І вже пустивсь іти сходами на перший поверх, як легенько скрипнули котрісь двері. Я задержавсь під сходами. Чоловік щось вовтузився біля однієї сходинки, щось звідтам витяг і пішов до кімнати.

Наступного дня, вдень, коли цей чоловік був на праці, я докладно оглянув сходи, відкрив одну дощину, знайшовши там якісь журнали і кілька листів. Листів я не відважився «позичати», лише забрав кілька журналів і друковані листівки. Я їх потайки із захопленням читав, а через три дні пішов тихенько вночі повернути назад до сховку. Я ще не справивсь, як якась рука зловила мене за комір, і чоловік силою втягнув мене до своєї кімнати. Там він засипав мене запитами. Коли я цей схованок знайшов, що з нього читав і кому про це розказав? Я його упевнив, що листів не читав, бо мав їх за приватні, а літературу прочитав із захопленням і хотів

би її ще читати, і про це нікому не говорив, бо здаю собі справу, що таке розконспірування: це арешт і тюрма. Цей випадок я уважав своїм особистим щастям, бо він спричинивсь до того, що я багато скорше попав між тих найкращих з найкращих.

Багато місяців пізніше я довідався, що ця людина займала вищий організаційний пост, і моє відкриття поставило її перед дилемою. Всипа даної людини потягла б ланцюгову реакцію арештів у нашому терені. Йому лишалось або усунути мене і пустити кінці в воду, або підготувати мене і змобілізувати. Він вибрав друге. За деякий час мій сусід повідомив мене, що завтра, о четвертій годині я маю стрінути когось на жидівському цвинтарі, радив, щоб я добре викув напам'ять Декалог, і подав мені кличку.

Якийсь чоловік приїхав на ровері на цвинтар і пішов до мене, читаючи по дорозі жидівські нагробники. Він виглядав на вчителя віком коло тридцяти років. Коли підійшов ближче, обізвавсь:

— Шукаю вуйка!

— А я вуйну! — відповів я.

Після того чоловік щиро привітавсь зі мною, і ми пішли у тихий безлюдний кут. Тут він почав мене питати чи я направду готовий прийняти цей обов'язок. Чи здаю собі справу, що після приречення мушу виконати найбільш небезпечні накази, якщо такі одержу. Що на випадок арешту краще муки і смерть, як зрада друзів. Мені виступав піт на чолі, а він питав:

— Чи ви готові сьогодні до приречення? Може відкладемо?

— Готовий! — прошепотів я, проковтнувши слину в горлі.

Чоловік вийняв з кишені маленький старий молитовник, папірець з намальованим гарним тризубом і малу пістолю. Молитовник і тризубчик, з пістолею на них, він держав у лівій руці, а правою поклав мою ліву руку згори і казав повторяти за ним. Коли приречення скінчилося, він потиснув мені руку і побажав щастя на новій бурхливій революційній дорозі.

Людина на ровері поїхала у бік Сяну, а я — задуманий, поважний і дещо застрашений — пішов назад до містечка. По дорозі думаю:

— Що я зробив? Я долучився до тих, які мають за собою арешти, тюрми, знущання, концентраки й шибениці, а я мрію про успіх у торгівлі, веселе товариство та дівчат. Де мені до них!

Вкоротці сусід призначив мене до звена, де були ще два старші від мене хлопці з мого села Лубної.

До часу вибуху Другої світової війни я знав лише три особи, які належали до ОУН. Цією приналежністю я чувся дуже гордий, хоч часами мурашки лазили попід шкірою на згадку небезпечних наказів. Та вони прийшли згодом.

ВІЙНА

Торгівля й далі добре процвітала. Полиці було закладено матеріялами до стелі. Найбільші клопоти були із системою векселів, які мусілось виплачувати на час, і то до години, бо в противному разі доставці товарів з допомогою уряду могли накласти пльомбу на дверях і перебрати крамницю.

У таких випадках нам часто допомагав жидок, який мав склад штучних добрив і скуповував збіжжя. Він був приятелем мого діда й тата і часто гостив їх чайком чи горілкою, коли вони були в місті. Жидок був поважний і розумний. Часто заходив до нас на політичний балак. За його фінансову, час від часу, допомогу ми були дуже вдячні, і щойно за кілька років батько сказав мені, що за цю допомогу він за нас ручився. Я приятелював також з його синами. З ними часто ходив до молодечого жидівського клюбу, який на той час був досить добре вивінований спортовим приладдям. Одного разу, коли рабін мав якусь лекцію, мене з клюбу випросили.

Я став приглядатись до жидівського життя. Більшість з них були багаті. Ощадності вкладали у каменицях, крамницях, золоті й долярах. Були також і дуже бідні. Я знав жидів, які кілометрами носили на плечах по селах у дерев'яних скринях шкло і вставляли за кілька ґрошів вибиті шиби. Інші скуповували по селах шкірки з кролів, ще інші — телята. Один продавав гашене й негашене вапно. Скільки міг він на ньому заробити? А він мав семеро дітей.

Не треба забувати, що разом з нашим національним відродженням розвивалась і національна торгівля. Клич «Свій до свого по своє» робив своє, і в результаті багато жидівських крамниць по селах закривались. Власники їхали до міст, чим збільшували відсоток бідніших.

Живучи між ними, я бачив жидівське завзяття. Коли жид береться до своєї вимріяної професії чи торгівлі, він поринає у неї усім своїм єством. Майже всі жиди в Динові говорили трьома мовами: їдиш, польською і українською.

*

Непокоїли нас тоді зцензуровані, напівпорожні українські часо-

писи, а також панікуючі польські. В повітрі було чути порох, а зарозумілі поляки вигукували:

— Нє дами ні ґузіка!

Всі ознаки на небі й землі вказували, що ніхто наразі Гітлера не здержить. На це дехто нетерпеливо чекав.

У Польщі почалась мобілізація кількох річників, між ними попав і мій спільник Петро Кос. У крамниці залишаюсь сам. Крамницю завалено товарами. За них ми винні до Лодзі й Бєльська яких дванадцять тисяч золотих, колосальну на той нас суму. Стільки ж винні нам наші покупці.

У місті пожвавлений рух, насилу даю собі раду. Жидівські крамниці прорідли, десь ховають товари. Подібно роблю і я. Половину товару вивожу до села. Магазинуємо в перегородженій коморі, а стіну маскуємо. Решту дещо продаю, але здебільшого крамницю замикаю.

Нараз війна. Паніка, мобілізація. Радіо щохвилини передає якесь цілком незрозуміле повідомлення:

— Надходзі!... Надходзі!

А тоді знову:

— Наші сили по-геройськи відбивають загарбника і вже прогнали його кількадесят кілометрів углиб Німеччини!

Події котились шаленим темпом. За кілька днів, дороги із заходу на схід заповнили довгі колони втікачів. Вони їхали автами й переладованими возами. Вкоротці наспіли відступаючі, дезорганізовані польські війська, помішані з втікачами.

Я з друзями політикував біля моєї хати в Лубні, коли почув перший артилерійний постріл з боку Коросна. Лише ми не знали, чи це були німецькі чи польські стріли.

Наступного дня ходжу із Степаном і Мироном Прокопами по місті й заходимо до ресторану. Плачу за обід паперову десятку, бо не маю срібних, а власник на мене кричить і радить, щоб я — гайдамака — не грав грека, бо він паперових грошей не приймає, лише срібняки, і я це повинен знати. Ще така цінна кілька днів тому валюта польської держави, сьогодні вже не має вартости, і всі кинулись за срібняками.

У селі мене повідомляють, що поміж селами Лубною і Веселою роззброївсь цілий польський полк. Їдемо там другого дня і не віримо своїм очам. Між деревами, по лісі розкинуто величезний військовий арсенал: артилерію, вози, розбиті скрині і ріжні запаси. Наші місцеві люди це все перебирають і розносять. Це було недалеко головної дороги Дукля-Перемишль. Цією зброєю на цій головній дорозі можна було б завдати великих втрат ворогові. Та вчорашні гарцежи, які кричали, що «не дами ні ґузіка», зараз бігали

по селі і вимінювали свої військові уніформи на старе цивільне лахміття.

У Динові на ринку з'явилась перша німецька стежа, а за нею в'їздять панцерні авта, без однісінького стрілу. Навіть невійськова людина могла ствердити перевагу німецької армії над польською. Підходимо ближче і з великим зацікавленням приглядаємося тій, зараз найсильнішій, армії світу. Гарно вбрані, добре вигодовані солдати. А понад усю модерну техніку — їхня поведінка. Цю поведінку я часто згадував пізніше, коли порівнював її з московськими армійськими ордами. Брутальну німецьку партійну владу я побачив щойно пізніше.

Кілька днів ця «непоборна» німецька армія посувалась на схід, а з нею наші надії. Вкоротці ця армія вертає до Сяну, а з нею страшна вістка, що Гітлер подарував Москві Галичину аж понад Динів до Сяну. Це нас дуже насторожило, бо відтинають від Динова майже всі українські села, а з ними знайомих і рідних.

— А що на це каже наш Провід? — питаю наївно Юрка Прокопа.

— З нашим Проводом німаки говоритимуть тоді, коли застрілимо їх кілька тисяч! — сказав Юрко.

Це були дуже сильні слова, але вони дійшли до мене пізніше, коли ми стали збирати свої власні сили.

*

Перші дні німецької окупації місто було мертве. Всі жидівські крамниці були зачинені. Адміністративної влади не було жодної, і ночами польське шумовиння почало грабувати крамниці. Я попросив власника будови, щоб уважав і на нашу крамницю, а сам поклав собі перебути кілька днів на селі у батьків. Війна війною, а роботи на господарці не можна задержувати. Торг же у крамницях наразі був неможливий, бо ніхто не знав ні цін ні курсу валюти. Місто було порожнє, без покупців.

Десь тиждень пізніше рішаю іти до Динова, може, прийдеться знов відкрити крамницю. По дорозі близько міста, біля стежки на пасовиську, є два свіжі великі насипи. Виглядають, як великі копиці замагазинованої на зиму бараболі, тільки чомусь довкруги повно крови.

У місті — руїна. Усі крамниці повідчинювані і світять пусткою. Не видно ні одного жида. Наша крамниця так само відкрита і порожня. У хаті Прокопів довідуюсь про останні події в місті.

— У п'ятницю — розказував Юрко — повели кількадесят жидів у бік Лубна, і там було чути довгі серії автоматів. У суботу зібрали

всіх жидів і гнали з пакунками й дітьми на руках півтора кілометра до Сяну. У тому місці вода глибока — біля метра — і тут їм казали переходити. Тут сталося щось неочікуване. Коли пара тисяч жидів почала хаотично переходити цю рвучу воду, московська влада по другім боці стала стріляти по воді на знак, що вона їх не хоче прийняти. Ззаду по жидах стріляли німці. У воді почалась страшна паніка. Вода поривала людей, дітей, клунки, і все плило вдолину з водою. Страх від німців був сильніший, і жиди, змагаючись з водою, ішли під московські кулі до східнього берега Сяну.

Так найкультурніша держава в серці Европи, а зараз найсильніша імперія світу, до двох днів звела свої порахунки із шістьма тисячами жидів у Динові, чим написала найболючіші сторінки історії своїм майбутнім поколінням.

Війна війною, але життя є життя, і я раджусь із друзями, що робити. Вони радять, що зараз ще важливіше, як коли, треба вибиватись у кожній ділянці і проґресувати.

Кілька днів блукаю по цьому порожньому місту і спостерігаю за подіями. Біля сотні крамниць порожніх. З деяких уже розтягають полиці, двері та інші речі. Деякі вже зайнято новими людьми, котрі готуються їх відкривати. Я йду до Міської Ради, щоб зареєструвати свою крамницю. У Міській Раді — приємна несподіванка. Війтом міста призначено Степана Прокопа. Ми обидва співали у нашому церковному хорі. Призначення Прокопа на цей пост мене підбадьорило, і я питаю:

— А що скажуть поляки?

Степан усміхнувся і відповів питанням:

— Думаєш, будуть невдоволені?

Він порадив мені, де зареєструвати крамницю на моє ім'я, якщо вона ще вільна, бо багато приміщень уже зайнято. Він також повідомив мене, що з-за Сяну до Динова переходить багато наших, і кількох вже зайняли собі приміщення крамниць.

Реєструю крамницю. Поляк-урядовець мене знав, видав папірець і пояснив, що про розмір ренти мене повідомлять згодом, бо наразі він ще не знає суми.

Упорядковувати крамницю помагає мені брат Павло, який привіз із села дещо харчів. Ще до війни ми з Косом відкрили у нашій крамниці мануфактури додатковий відділ ґалянтерії, і тепер частина тих товарів, що були переховані на селі у батьків, — голки, нитки, ґудзики, стьожки, гребені та ін. — складено на полиці, і з тим відчиняємо нову крамницю.

Не можу пригадати собі, як було переведено обмін валюти, бо тепер в обігу появились нові окупаційні гроші, але й старі срібні

польські і далі курсують. Негайно почалась інфляція, і це виглядало так: першим моїм великим продажем у новій крамниці був нелеґальний продаж матеріялу на чоловічі костюми з-під ляди. Довоєнна ціна за нього була десять золотих за метр. Тепер я його продавав по двадцять, а за кілька днів у Кракові в Сукенніцах цей сам матеріял продавався по сорок п'ять за метр. Коли ми про це говорили у товаристві, хтось сказав, що скоро будемо возити гроші у валізках, а товар у течках.

Крамниця знову проспeрувала, дарма, що торгувала новим крамом. Появились покупці з-за Сяну. Звідти приносили цілі мішки польських срібних, безвартісних там, грошей, а за них купували, що було на складі. По півночі знову переходили границю на Сяні, нераз ризикуючи життям. Торгівля дуже змінилась. Тепер проблемою був не продаж, а закуп товарів.

За ними часто доводилось їздити до Кракова, Ченстохови й Варшави. У Динові й околицях по цей бік Сяну українське життя процвітало. Поляки наразі зі страху заховали свій шовінізм, а німці не мали часу нами цікавитися. З-за Сяну втікали тисячі наших свідомих людей від московського дикого терору. Багато з них поїхали до Кракова й інших міст, а велика кількість лишалась по наших селах і містечках під німецькою окупацією. Ці люди зробили величезну працю, бо за п'ять років на т. зв. Закерзонському Краю виховали тисячі леґендарних воїнів для майбутніх кількох куренів УПА. Майже в кожному селі під проводом членів ОУН велась виховна праця.

Від Криниччини до Холмщини панував дух відродження і наполеглива національна підготовка, немов хотілось надолужити занедбані в тій ділянці сотні років. Деякі села, віками опановані москвофільськими священиками, до кількох тижнів ставали українськими. Часто неплачені учителі, удержувані селянами, віддавали весь свій труд нашій молоді. Школи, театри, хори, вечірні гутірки, фестини й преріжні змагання молоді робили старших лемків, перемишлян чи холмщаків дуже гордими, бо вони у своєму житті зазнали багато ворожої зневаги й пацифікацій.

Багато молоді висилали на вишкіл до учительських семінарів в Криниці та інших містах. Українська громада в Динові ставала щораз сильніша.

За Сяном Москва на повну пару застосовувала свою культуру терору, розстрілів, арештів та масових вивозів на Сибір. З граничної смуги вивозили всі села, і крики та ридання було чути аж у Динові. Що-кількасот-метрів на горбах за Сяном виринали якісь високі плоти, відгороджені зеленню, а за ними — залізобетонові будови, як пізніше виявилось, військові бункри.

Німці по нашому боці і собі викопали шанці з кулеметними гніздами. Бункрів не будували.

Мій спільник Петро Кос повернувся щасливо з війни, лише жалував. що не міг принести на пам'ятку своєї шаблі. Він плянував також відкрити свою власну крамницю.

Довоєнна, дуже строга конспірація тепер дещо ослабла, і зараз часто можна було побачити друга Бака в товаристві усе якихось нових людей. Тепер я легко міг здогадатись, що він був тим найвищим з Проводу, яких я досі знав, тобто господарем нашого терену.

Й. Туцький, Ю. Прокоп і П. Кос спільно відкрили гуртівню мішаних товарів. Теофіль Бак відкрив у Сяноку велику крамницю, фабрику содової води, і, здається мені, що й фабрику пасти.

ПЕРЕХОДИ КОРДОНІВ

Одного дня до мене зайшов Юрко Прокоп. Оглянувши мою кімнату, сказав:

— Ми сьогодні або завтра сподіємось гостей з-за Сяну. Тому, що до тебе можна зайти, не переходячи міста, чи не могли б вони перебути у тебе кілька днів?

— Пачкарі? — питаю.

— Ні! — відповідає рухом голови.

Юрко і я цієї ночі чекали на одній стежині за містом недалеко Сяну з опівночі до світанку.

— Може, у злому місці чекаємо? — питаю.

— Є три місця, де можна перейти Сян, і котрим би вони не йшли, тут є стріча!

— Хіба вони вже тут переходили? — знову питаю.

— Багато знати нездорово! — жартує Юрко.

Щойно наступної ночі, десь після другої рано, до нас стали посуватись якісь тіні. Ранок був холодний, люди були цілком мокрі і дзвонили зубами, а з їхньої поведінки виходило, що вони щасливі. Ми тихенько бічною стежкою і задніми дверима зайшли на мою квартиру. Їх було чотири мужчини й одна дівчина. Я скоро засвітив світло, запалив примус, щоб зварити води на чай, і тоді щойно почав розглядати своїх гостей. Яке було моє приємне здивування, коли між прибулими я пізнав людину, перед якою, я ще не так давно, складав своє приречення. Потискаючи руки, він, усміхнений,

звернувся до мене як до старого, дуже доброго знайомого:

— Я вас знаю! Я називаюсь Борис.

Люди були помучені й мокрі, витягали з клунків вбрання і перебирались. Юрко взяв до себе Бориса, мужчини лягають на долівку, я відступаю своє ліжко дівчині, а сам, як завжди в таких досить частих випадках, лягаю в крамниці під лядою.

Та заснути я не міг, бо думав про друга Бориса та його небезпечні дії в підпіллі й переходи кордону. На саму згадку про це мене брав страх. Що б я зробив, якби дістав таке доручення? А тоді сам себе потішаю, що навіть бути довіреним на зв'язкову квартиру це вже є щось!

Гості з-за Сяну розказували про жорстоку поведінку нового окупанта. Москва від своїх аґентів, а також нечисленних, але вірних комуністів, таких, як Шумук і Галан, добре знала про силу і свідомість нашої молоді в Західній Україні. Щоб цієї ідеї і свідомости не допустити на східні терени, вона надумала покласти край відродженню. У цій ділянці Москва мала добру практику. Вона пляново і послідовно викінчувала наш свідомий елемент вже довгими роками. Гірше від худоби вивозили тисячами на Сибір, у кожній тюрмі в підваллі масово розстрілювали, а застрашених і стероризованих змушували доносити навіть на своїх рідних. Були й комічні оповідання: як Москва визволила пролетаріят від капіталістів, а ці пролетарі не бажали того щастя; як комуністична еліта кинулась на закуп, що тільки було на полицях; як жінки офіцерів ходили на балі у нічних сорочках, куплених в Галичині.

ЗУДАР ДВОХ ІМПЕРІЙ

Німецька армія громила державу за державою. До прийдешніх подій наш Рух наполегливо готувався. Були чутки про якісь вишкільні наші відділи. Говорили про якусь активність у Кракові. Часті перестріли на Сяні вказували на зв'язок з Краєм.

У терені пожвавлений рух. Довжелезними колонами ріжного роду зброї і ріжними дорогами посувались німецькі відділи на схід під кордон. Це саме діялось на залізниці. Довгі транспорти їздили без перерви.

Нараз — удар, і німці лявіною ідуть, здобуваючи вкоротці цілі терени. Українські вояки у Червоній армії, які добре знали, бо пережили, московський терор, кидали зброю і здавались у полон.

Якби ці відділи обернути проти імперії, пояснити ідеї ОУН і поневолених народів, вони б самі викінчили решту Червоної армії. Нарід вітав німців квітами майже в кожному селі. І не диво. Люди, що пережили страшні голокости від здичілого, звірячого північного сусіда, не могли собі уявити, щоб нарід у центрі Европи, який не є нашим сусідом, міг також бути нашим брутальним ворогом.

Проголошення Відновлення нашої Держави у Львові я прийняв дещо інакше, як інші. Я знав про видачу німцями визначного члена ОУН М. Лебедя на певну смерть полякам. Я чув дискусії про Закарпатську Україну і німецьке рішення. Якби німці відновили зараз Українську Державу, кожна українська молода людина із західніх теренів марширувала б в уніформі проти москалів. Проголошення виглядало мені геройським і трагічним. Геройським тому, що сам провід мусів посвятитись на тюрми, а то й на смерть, щоб показати ворогові, що Україна бажає бути вільною державою. Трагічним тому, що треба аж такої великої посвяти, щоб заявити цілому світові, а зокрема своєму народові, що новий окупант не несе нам волі і не є нашим союзником.

Нарід, який пережив руїни від своїх сусідів, підсвідомо розглядав Німеччину, як союзника. Але німецькі загарбницькі пляни перекреслили ці надії, і ми лишились без союзників крім інших поневолених народів. Так я під той час бачив ці події, і так ми з друзями про них говорили на низах.

Тепер нам знову відкрився доступ до наших українських сіл за Сяном. Стан там був жахливий. Тут не було ні однієї родини, щоб не втратила когось із рідні. Села проріджені. Хати порожні.

Арештування німцями Проводу нашої щойно проголошеної держави було болючим ударом. Це ж був чи не останній шанс рятунку нашого народу. У Краю ішла повна переоцінка думки, пожвавлене ідейне виховання молоді і підготовка до боротьби.

ПЕРЕМИШЛЬ

Я задумав перенести свою крамницю з Динова до Перемишля і поїхав до села порадитися з батьком.

— Сину! Якби ти мене питав, чи купити біля Перемишля якусь господарку, то я, може, щось би радив. А про торгівлю мене не питай... Зрештою, що маєш до страчення? Роби, як уважаєш!

— А що ви думаєте про сучасний політичний стан і цю німоту?

— Сину! — по надумі почав батько. — За мого життя я бачив вже два наїзники, що лежали окривавлені на землі, а ми не були готові упорядкувати своє власне життя. Дай Боже, щоб це не повторилось за вашого життя.

Рішаю перевірити можливості торгівлі в Перемишлі і спішу туди ровером. У місті лише кілька відкритих крамниць з майже порожніми полицями. Виголодніле і зруйноване населення шукає за якиминебудь товарами. Вирішую відкрити тут свою крамницю. У Міській Раді, де адміністрація ще досить хаотична, одержую поради від українця і реєструю приміщення на вулиці Казимирській ч. 3. А ще одержую житло в Капітульній камениці при ринку на другому поверсі.

Крамниця в доброму місці, трохи вузькувата, зате довга. Приміщення для мешкання прекрасне. Тут дві великі кімнати з бальконом до ринку і кахльова піч.

— Що ж я тут буду сам робити? — думаю.

У порожній кімнаті зачиняю свій ровер, а сам довго блукаю вулицями міста. Увечорі рішаю переночувати у своїй порожній кімнаті на підлозі з кулаком під головою. Рано встаю дуже голодний, бо пішов спати без вечері. Заходжу до нововідкритої каварні, купую булочку, одне варене яйце і якусь ерзац-каву, за що плачу солену суму.

Перед війною, коли я їздив на могилу біля Пекулич, по дорозі вступав до дальшої нашої рідні — Лібовичів, які сусідували з родиною Косів. Коси й Лібовичі колись продали свої господарства в Лубні й Іздебках і закупили близько Перемишля на Зеленці дещо менші господарства.

Щоб краще зорієнтуватись про стан московської господарки, рішаю тепер їх відвідати. Через Татарську вулицю виходжу на Знесіння, і за горою вже Зеленка.

У Коса в хаті застаю сина, який тепер вернувся з-за Сяну, а родину всю вивезли москалі на Сибір. У Лібовичів — руїна. До війни Лібовичі дуже добре господарили на своїх вісьмох морґах землі і добре жили. У них було дві корови, кінь, великий сад, а решта землі була під ріжною городиною, яку вони продавали щодня в Перемишлі на ринку і заробляли добрі гроші. Пані Лібович мала свій секрет, як із свіжого молока одержати більше свіжої сметани, на чому був найкращий прибуток. Вони дали дітям добру освіту, побудували гарні будинки і задумували купити ще два морґи землі. Та це було два роки тому, заки «моґучая Красная армія» не «визволила» їх. Два роки гуляв тут дух татарсько-монгольсько-фінського племени, культивований Калитою і Грозним, і залишив свої страшні наслідки.

Лібовичам забрали худобу й землю до колгоспу. Два роки на цю землю, на якій Лібовичам було заборонено щонебудь робити, ніхто навіть не подивився. Тепер вони мотиками перекопали кусень, посіяли ріпу з надією, що ще пред морозом вродить. Родина в розпуці. Ні праці, ні засобів до життя. Такий стан був скрізь.

— А яка в них жахлива армія! — розповідав пан Лібович. — Я бачив колись царську армію, то ті принайменше не були голодні. А ці! Шапки з рогами, як у дияволів, мундури обдерті, від усіх чути якимось дьогтем. І ця орда видала війну церкві, західній культурі з її надбаннями і голодна, із зернятами в кишені, пхається до Европи.

Коли згадати тисячі розстріляних їхніх старшин перед війною на німецьку провокацію, брак амуніції та ідейний стан армії, де половина неросіян, то можна зрозуміти, чому солдати не тисячами, а мільйонами, здавались без бою в полон.

*

Перемишль було місто моїх мрій, і тут я завзято почав будувати нове життя. Охоти й енергії було в мене доволі. До двох тижнів було пороблено полиці, шафи, напис над крамницею та перевезено кількома фірами з Динова товар. У мешканні було вже моє з Динова ліжко, сінник, примус, сковорода і кілька баняків.

Приймаю до праці Олю Лібович і Михайла Ганаса, чию дружину німці вже встигли зловити до Німеччини на працю. Вже першого дня торгівлі я переконавсь про голод на товари під московським пануванням. Люди купували майже все, що було на полицях, хоч тут не було товарів першої потреби.

До крамниці прийшов чоловік з Мостиськ і відрекомендувався як Михайло Сивак. Він жартома сказав:

— Закривайте крамницю, бо я закуповую усе ваше барахло!

Я спитав, що таке «барахло»?

— Ваш товар! — пояснив Михайло Сивак.

З ним був ще один його приятель, ім'я котрого не пригадую. Вони тоді закупили половину товару з мого складу. (Михайла Сивака і його братів з родинами я мав приємність стрічати пізніше у вільному світі).

Тепер у торгівлі були й далі дві проблеми: закуп товару і догляд за цінами, бо дуже часто за проданий по одній ціні товар при закупі нового треба було платити багато дорожче.

За мною до Перемишля переходять динівські аси, Й. Туцький і Ю. Прокоп, і відчиняють гуртівню біля Жидівського міста, а Петро Кос — склад залізних товарів на вул. Яґельонській ч. 19.

Приємно було подивляти малий гурт людей з містечка Динова, який тепер пускав торговельне коріння, і то успішно, від Сянока до Перемишля. Обидві гуртівні мішаних товарів у Динові й Перемишлі провадили на зміну по кілька місяців Туцький і Прокоп.

Перемишль тепер став дуже важливим зв'язковим українським містом із заходом. Ріка Сян з гарними берегами, ще недавно небезпечна границя московськиї імперії, зараз стала приємним місцем відпочинку. Чиста вода і дворічна відсутність риболовства збільшила її числом риби. Передмістя Засяння, де жило багато українців, зараз об'єдналось із містом і разом творило повне життям місто. Адміністрацію у великих відсотках опанували українці. Після пережиття московського руїнницького панування церкви були тепер переповнені і процвітало відновлене громадське життя.

Мені минуло двадцять років. Разом з Зенком Прокопом, моїм приятелем з дитячих років, ходимо на футбольні змагання, героєм яких був тоді наш славний Турко.

*

Трагічна була доля жидів у Перемишлі. На кінець 1941 року було їх тут кільканадцять тисяч. Вони добре знали про долю жидів у Польщі під німцями, але чомусь багато з них лишились, не втекли на схід до Росії.

Сусідом моєї крамниці, Казимирська 3, був старший, досить спокійний і розумний, жид Хаїм. Дуже дивний видався мані рід його торгівлі. У виставовому вікні лежали якісь капці й запорошені свічки.

По досить довгій розмові у моїй крамниці, мій сусід повів мене показати свою. У пивниці мав він багато якихось скринь і картонів. Це був склад товарів для погребних закладів, здебільшого християнських. Власник відкрив деякі картони й скрині, і в них було ріжне вбрання, прикраси на домовини, хрестики та багато всякої величини свічок. На питання чи він має подібний товар для жидів, він відповів, що так, але мені його не показував.

— Тут є великий вклад капіталу! — казав сусід, показуючи рукою по скринях.

Хаїм мав дві дуже гарні молоді доні. З однією з них приятелював молодий, пристійний жидок Іцко Блюберт. Довідавшись від Хаїма, що я часто їжджу до Кракова, він зайшов до мене і попросив передати маленький пакунок його родині на вулиці Дітлі у Кракові. Як виявилось, родич Іцка був власником великих складів бюрового приладдя та паперів. Цей склад був під зарядом німецьким, але фактично всю обслугу і далі робили жиди, лише не

мали доступу до каси. Оглядаю товари й обережно питаю робітницю за людиною, якій маю передати пакунок. Вона показала мені на чоловіка, що адресував якісь посилки. Він сховав переданий пакунок до шафи, накрив якимись книжками, а за прислугу був мені вдячний. При тій нагоді я з родичем Іцка мав довгу розмову. Розповів йому про наш голодний ринок і питав його, де є змога одержати потрібні товари. Він відповів:

— Поможіть моїй родині в Перемишлі харчами, а я вам якось відплачусь.

Діставши від мене всі дані й адресу, він відкрив мені торговельне конто і радив, щоб я на час висилав чеки, бо в противному разі начальники фірми відберуть мені кредитове конто і задержать доставу товарів. Ця взаємна допомога була дуже корисна для обох сторін. Щотижня приходили посилки товарів, яких не було в цілому Перемишлі. Від батьків я одержував муку, хліб, масло та інші харчі, які передавав Іцкові та його родичам. Щойно тепер я міг бачити нужду жидів. Десь біля половини їх вже зігнали до ґетта, а решту примістили у кількох бльоках.

Жило їх по кілька родин в одній кімнаті. Ніколи не забуду, як старенький жидок молов зернята пшениці на маленькому млинку до кави. Одного разу ми бачили, як нашою Казимирівською вулицею два ґестапівці й жидівський поліцай з опаскою на рукаві гнали перед собою вісьмох, що виглядали як рабіни, накриті своїми церемоніяльними, білими з чорними смужками, халатами. Ґестапівці били їх нагаями, а жид якоюсь палицею.

Я часто приглядався німецькому війську, яке стояло на кордоні біля Динова. Вони були людяні й веселі. Звідки взялись тепер ці садисти-німці, я не міг зрозуміти. Як-то така держава в найбільш брутальний і компромітуючий спосіб веде боротьбу з етнічною, зовсім безборонною, групою людей?

Іцко з двома сестрами сусіда заходив до мого мешкання, і вони часто навіть ночували на сінниках на підлозі, щоб оминути переселення до ґетта, якого сподівались щоночі. Одного разу ввечорі до нас хтось застукав. Я відчинив двері, і до кімнати увійшли два поліцаї.

— Чому у вас не заслонено вікна? Чи не знаєте, що війна? — питають. Швидко заслонюю темні куртини і перепрошую за недогляд. Поліцаї переглянулись із переляканими гістьми (ідентичність Іцка була дуже виразна), і на коридорі мені заявили:

— «Чловєку», чи ти здурів! Чи ти знаєш, що тебе чекає за переховання жидів?

— Яке переховання? Це ж сусіди, вони зайшли лише на хвилинку! — відповідаю.

— Ми їх не бачили, але ти уважай, бо пропадеш за цапову душу! — сказали поліцаї і пішли.

Масакра невинних дітей, вагітних жінок, закоханих пар та поголовне мордування їх тисячами завдали жидівському народові величезних втрат.

*

Що-кілька-тижнів я заїздив до Динова і Лубної відвідати родину, а також мого доброго друга і звенового Онуфрія Лазора на псевдо Камінь. Він добре інформував мене про стан у терені.

— Відчуваю, що тут буде різня, — казав Камінь. До Динова приїхало кількох кольоністів-втікачів з Волині й Галичини. Ці поляки-комуністи, виховані на шовіністичних байках Міцкевича, масово їхали на наші землі. Тут вони діставали найкращу ріллю, яку було заборонено купувати українцям. З допомогою своєї поліції й військових пацифікацій вони добре допекли українцям. Тепер же, коли їхня моцарська держава впала за два тижні, вони на спілку із своєю поліцією та московськими аґентами стали проти українського народу разом з німцями. Ця підла дія довела наш нарід до стихійної масової реакції і льокальних революцій.

Цю акцію скоро опанувала ОУН, а згодом УПА, і дальше виселення кольоністів велось пляново. Переїжджаючи в глибину Польщі, багато з них залишалось у наших теренах. Один з таких завзятих був колишній зарядник (управитель) панських маєтків у Лубні, Барць. Він десь у тридцять шостому році поїхав і собі кольонізувати наші землі. Весною 1943 р. він вернувся до Лубної з жінкою і двома хлопцями без жодного майна і тепер почав організовувати своїх «гарцежув» проти нас. Про нього ще буде згадка згодом.

— Боюсь, що скоро вони почнуть ліквідацію наших людей, — вів далі Камінь. — У них ненависть до нас багато більша, як до німців.

Борис дав доручення маґазинувати зброю і додав:

— Не забудь сплачувати свій даток, там хтось до тебе звернеться!

На кінець запитав мене, чи я їду до батьків до села. На відповідь, що так, запхав мені до течки три ґранати і пару сот набоїв до польського кріса.

— Заховай це десь у селі!

Я скоро вийшов з містечка і польовою дорогою прямую до свого села. Думаю, що на цій польовій дорозі небезпеки нема, лише течка трохи важкувата. Коли десь на половині дороги мені

назустріч їде якась фіра, а на ній — якісь люди. Хочу заховати течку, та, на жаль, ні високої трави, ні збіжжя не було, а віз вже зупинявсь біля мене. На возі два польські поліцаї, один німець і фірман. Знаний мені поліцай запитав мене, що доброго несу в течці. Мені немов Бог допоміг:

— Та спішу, бо дістав вістку, що моя мама дуже хвора!

— Що сталось? — питає поліцай. — Я у вашій хаті був минулого тижня.

— Не знаю! — відповідаю і додаю — До побачення!

Поліцаї мене не затримували, я не оглядався, але цілий відразу став мокрий, немов би хтось мене з води витягнув. Це був мій перший небезпечний чин між найкращими. За посідання зброї і амуніції у ті часи чекав на мене, щонайменше, концентрак.

Зустріч з батьками, сестрами і братом, після кількох місяців перебування поза хатою, була дуже приємна. Мамині вареники смакували, як ніколи перед тим, а батько розпитував про політичні новини. При вечері батько розказував, як поліцай Ястшебскі мішав у нас варену капусту. Це той Ястшебскі, який питав мене сьогодні, що несу в течці. Він колись з німцями забирав решту звоїв матеріялів з нашої крамниці, з яких, напевно, кілька помандрували до його хати. Він добре орієнтувався про наш загосподарений стан і далі думав нас використовувати.

— Ястшебскі минулого тижня їхав через наше село з другим польським поліцаєм, і по дорозі вступили до нас на обід — казав батько. — У хаті зауважив, що щось гарно пахне на печі, взяв хохлю і почав мішати капусняк, який доварювався і в якому були великі кусні свинячого м'яса. Він витяг на тарілку кілька куснів цього м'яса і сказав: «Забітз сьвіня!»

На забиття свиней мали право лише «іберменші», а кара за це іншим була така сама, як за переховування жидів.

— Знаєте що, ґосподажу Пашковський? Моя й мого колеґи господині також люблять свинину.

І так мої батьки кілька тижнів годували м'ясом польських поліцаїв та їхні родини.

В селі заходили зміни. Багато молоді вивезли до Німеччини, і звідтам приходили нарікаючі листи. У моїх батьків стайня була тепер майже порожня, бо наш солтис казав так:

— Не маю серця забирати людям останні корови, тому звертаюся до вас.

Те саме було із збіжжям. Якийсь німець-садист при збірці контингенту збіжжя, коли виникло якесь непорозуміння, вдарив шкіряним нагаєм нашого солтиса і розтяв йому лице від чола до бороди. Йому залишивсь поганий знак на ціле життя.

*

Дарма, що вістки із заходу, сходу й місцеві були застрашуючі, моя торгівля просперувала щораз краще. Джерела закупу маю дуже добрі, а ще дістаю від нашої гуртівні д-ра Стернюка з Кракова великий приділ ниток до вишивання ДМЦ. Д-р Стернюк був авторитетний між українськими підприємцями. Він був уповноважений доставець державою контрольованих товарів на широкі простори. Ціни були мінімальні й державні. Фірма Стернюка продавала товар порціями. Наприклад, порція за десять тисяч золотих мала сто картонів по два тузіна ниток ДМЦ, це коштувало сімсот золотих, а за решту купувалось сťьожки, ґудзики, пряжки до поясів та всякі інші дрібнички. Самий продаж ниток приносив більше як десять тисяч золотих. З кожним місяцем я діставав таких приділів щораз то більше. Одного разу на додатки (примусовий асортимент) від Стернюка прийшло два вагони паперових мішків для цементу, тільки опинились вони чомусь не в Перемишлі, а у Львові.

Що робити з цим крамом, не маю найменшого поняття. Їду до Львова. У Львові директори нашої кооперативи закупили мішки за несподівано добру готівку. Задоволений купую квиток до театру «Веселий Львів», де регочусь до сліз. За їхній «Веселий Львів» львов'янам можна тільки позаздрити.

Вже кілька років широкі маси нашого населення не мали змоги купити жодної мануфактури, а вдягатись треба було. Тому тепер саморобні лляні й конопляні матеріяли майже на сто відсотків заступали фабричні. Щоб пошити хлопцеві штани чи дівчині спідничку з такого саморобного полотна, треба було його пофарбувати. Потрібна була фарба, і на неї був великий попит. Такий продукт виробляла у Варшаві фірма «Вільбра». Наша крамниця діставала місячний приділ з цієї фірми, приблизно, двадцять картонів, а попит був на кілька тисяч. Вирішую сам їхати до Варшави, до фірми «Вільбра».

У течці готівка й чеки з банку «Віра», а також два кілограми доброї вудженини. Продавець у фірмі подякував за дарунок і збільшив частину приділу, але про повне покриття попиту не було й мови.

— Я можу вислати вам кілька бочок фарби, тільки не в картонах! — сказав продавець.

У мене зродилась думка, і я замовляю три бочки фарби: синю, чорну й бронзову. Задумую сам виробляти торбинки й картони і пакувати фарбу у своєму приміщенні. У Львові, на Зеленій вироб-

ляють мені кліше фарби Вільбра точно таке саме, як варшавське. В Перемишлі, за Сяном друкую торбинки й картони, а в моєму великому приміщенні кілька жінок пакують у них фарбу спеціяльними ложечками. Продукція ішла справно, а збут ще скорше. Хоч у торбинках була правдива фарба «Вільбра» і кількість не менша, та продукція була нелеґальна, бо без дозволу фірми вживалось її назву.

Крамниця розрослась. Ганас виявився добрим комерсантом, довіреним працівником та ще й добрим патріотом. Оля Лібович залишила нас і поїхала до Кракова на телефонічні курси. На її місце беру іншу особу. Часто їжджу до Кракова і Варшави на закуп товарів. Одного разу у Кракові на складі хтось інформує мене, що звідти їде товарове авто до Перемишля, і я можу з цієї оказії скористати. Я радо годжусь. Якийсь шльонзак помагає мені заладувати мої пакунки, сідаємо до кабіни та їдемо до Перемишля. Ця машина вживала замість бензини дрова. Вона пахкала, курила і помалу їхала. Ніч була місячна, гарна, але морозна. Я старався багато не говорити з тим шльонзаком, бо не розумів до кінця його вимови. Нараз в якомусь селі за Тарновом машина стала.

— Знову хоче їсти — сказав шльонзак. Він тихенько пішов між хати й приніс звідти чимало дубових дощок до виробу бочок. Десь біля Переворська він знову тихенько розібрав якомусь господареві штахетний фронтовий пліт, і так ми допахкали до Перемишля. По дорозі шофер пояснював мені, що таку «операцію» йому краще робити, коли машина ще має пальне, і можна втекти, що часто доводиться. Коли нема запасу, то заки пальне розгориться, можна набрати від покривдженого.

Роздумую і пляную своє майбутнє. Конто в банку «Віра» — надійне. Окупаційної готівки повна тека, але це все на майбутнє варто торбу січки. Рішаю за кілька днів поїхати до родинного села і купити дещо батькам.

До крамниці заходять два мужчини, яких знаю лише з вигляду, за збіркою на «Наші справи», як тоді говорили. Тим разом даю пару сотень більше, як минулого, і запрошую друзів до каварні. У тихому кутку довідуюсь про стан наших Похідних груп, масові розстріли, про боротьбу відділів УПА на теренах Підляшшя й Волині та передбачення повного німецького програшу. Пригноблений за друзів у Похідних групах вертаю до крамниці. За якийсь час приходить чоловік до крамниці і жадає даток на фонд ОУН. «Того самого дня два збірщики? — думаю. — А, може, якась інша референтура...» — пояснюю собі, але говорити про це не хочу, бо в крамниці люди. Даю сотню й виходжу з гостем на тротуар.

— Я вже мав сьогодні збірщиків! — кажу йому.

— Це напевно смаркачі бандерівці! — відповів гість.

Цю відповідь я дуже пережив. Була весна 1943 року. Ми на низах чули про якесь розбиття вгорі, дуже це переживали, але воно було десь там нагорі. Ми на низах були виховані, ідейні, дисципліновані, сильно зорганізовані своєю мережею і добре законспіровані. Організація перейшла вже величезну школу й пробу під трьома окупантами. Провідник Бандера тепер сидить у концентраку, а його геройська поведінка в часі ворожого присуду смерти може бути прикладом не лише для українського, але й для інших поневолених народів. А тут така образа, і то від члена ОУН.

На щастя, кількість тих людей та їхніх ідей, принесених до Краю з еміґрації, була дуже мізерна. Нарід, кутий на всі чотири ріжними окупантами, повністю підтримував мережу й провід ОУН. Навіть ті, які ще вчора числили на успіх політики наших представників у польському парляменті у Варшаві, переконались, що доля нашого народу, у першій мірі, залежить від нас самих.

Вороже ставлення німців до України було для нас і важким, і гартуючим. Воно сцементувало наші кадри, які відважились почати війну власними силами проти двох брутальних імперій світу і успішно цю боротьбу вести. Ідея і героїчність цієї боротьби це вічна гордість нашого народу. Якби еміґраційні кадри в Америці й Канаді були підтримали цю боротьбу, спопуляризувавши її у світі своїми демонстраціями, а, може, навіть здобулись на якусь допомогу відділам УПА, то ми здобули б хоч частину світової опінії в нашу користь. Та, на жаль, так не сталось. Тяжко запрацьовані еміґрацією податки, разом з податками самих американців та канадійців, годували московську імперію. Сотні кораблів безперестанку везли мільярдові допомоги від цигарок, алькоголів, шнурівок, черевиків до кукурудзи, пшениці й танків.

Нагодованим американським хлібом і вбраним в американські шинелі червоноармійцям показували шкілети напівтрупів, чудом врятованих з таборів полонених, де Фюрер Райху викінчував їх голодомором. Московські політруки до кінця використали цих свідків, що стримало дальший масовий перехід червоноармійців у полон. Гітлерівське масове винищування жидів змобілізувало світову пресу, за якою стояло світове жидівство, на допомогу Москві. Вони вірили, що лише Москва на широких просторах збудує світову комуну. Ці пляни ширили і послідовно пропаґували майже в кожному університеті західнього світу, і на сторожі цих плянів стояла чи не половина західніх розвідок. Пляни московської комуни були так сильно пропаґовано і прийнято у Вашінґтоні, що президент Рузвельт не хотів навіть чути про якісь там поневолені народи, масові жертви у Вінниці, Львові чи Катині. Було докладено

всіх зусиль, щоб ці душегубства закрити перед світом. А коли ділили здобич, то розшарпали на малі кусні німецьку державу, подарували Москві Польщу, яка пролила багато крови разом із союзними військами, та інші країни.

Ідейний стан українського народу, а молоді зокрема, на той час на західньоукраїнських землях був дуже високий. Люди, які пережили два роки московського «визволення», добре знали, що їх чекає повне національне, культурне, релігійне та, у великій мірі, фізичне знищення з новим приходом москалів. Молодь рветься до війська. Вона хоче вишколу й озброєння. Мені здається, що тоді ще не був доцільним ані практично можливим масовий набір до УПА, принайменше до часу більшого виснаження обох наїзників.

Я був присутній у Перемишлі на спортовій площі, де кілька тисяч молодого, свідомого нашого цвіту благословив на військову дорогу перемиський епископ Коцаловський. Це була незабутня подія. Ні один з тих тисяч не йшов воювати за німецькі інтереси. Увечорі в парку, на сусідній лавці, я чув таку розмову:

— Така чудова молодь, а такі холерські її організатори-колябoранти. Чи не могли вони назвати цю дивізію «Карпати» чи ще якось? Що ж ми маємо спільного з німецькими СС-ами? Чи не могли вони зажадати звільнення нашого Проводу з тюрми?

Скільки геройства і слави принесли деякі з них пізніше в лавах УПА, а скільки неприємности вони мали через оці дві дурні букви СС.

Знову відвідую батьків. Купую батькові, чи не найгарнішого в околиці, молодого коня, новий млинок і нову молотарку до збіжжя.

— Чому ти такий щирий став? — питає батько.

— Це лише добра ульоката готівки! — відповідаю.

ЧАСТІШІ ПРИГОДИ

З Онуфрієм — Каменем — в'язало мене дві сестри. Його Софійку забрали до Німеччини на працю. Він дуже тужив, бо це була красуня на ціле село.

Камінь інформує мене, що в околицях Динова польські боївки замордували вже кількох наших, і радить бути обережним. Вони безжалісно грабують наших селян. З обачности лягаю спати в стодолі і маю біля себе свою «пукавку». Десь по півночі чую крики:

— Бандити! Бандити! Грабують!

Миттю вбираю штани і вибігаю на подвір'я. Люди вибігають з хат, і кожний питає, де бандити.

— У Гриця Пашковського! — хтось кричить.

Біжу там. Бандитів вже нема. Стрийко, дружина й діти дуже налякані. Гриць оповідає перебіг грабунку.

— До хати вдерлося чотирьох в масках. Зв'язали мені руки назад і поклали лицем до землі.

Це була та хата, де колись жив мій дід і баба. Комори й шафи повідчинювані. Забрали кожухи, убрання, сало, а що більше, то наразі важко сказати.

Висилаю Петра Туцького до дідича маєтків, щоб зателефонував до Динова на поліцію, зголосив напад і постаравсь говорити з Онуфрієм, щоб той якнайскорше приїхав. Це вже був не перший грабунок українців польськими боївками.

Коли добре розвиднілось, приїхало з Динова два німці і два українці. Розпитали, оглянули хату. Йдемо полем під гору до лісу по слідах. Нас — шість цивілів і чотири поліцаї. На роздоріжжі німці спинились і оглядають терен через далековид. Нараз з хащів над потоком іде в наш бік жінка з банячком у руці. Ми насторожились. Бо що ж вона робила вночі в лісі? До того ж її фризура була досить неохайна. Коли підійшла ближче, я пізнав її і злякався. Це була жидівка. Наша колишня сусідка Міндля Бейзен.

— Щоб лише комусь не вирвалось, хто вона, бо це був би її кінець! — подумав я. Великими очима переглядаюся з нашими лубнянами, а меткий у таких випадках Онуфрій питає її:

— Як вам пасеться? Чи не бачили ви тут якихось людей?

— Ні! — відповідає Міндля, біла як папір, і поволі йде далі до села. Щоб відвернути увагу від неї, Онуфрій шукає сліди злодіїв на другій стежці, знаходить їх і кличе всіх туди.

В поворотній дорозі Онуфрій тихо каже до мене:

— Щастя, що вона не втікала і не зрадила себе!

Коли німці забирали з села тих кілька жидівських родин, Міндля втекла до лісу. Увечорі прийшла до нас. Їй дали їсти і дещо в торбу, і вона пішла до потоку ночувати. Міндля була досить зарадна: зробила собі буду, накрила чатинням і там спала. Біда навчила розуму, і на випадок викриття цього місця, збудувала собі й другу буду. Обіклала соломою, замаскувала корчами і так жила вже третій рік. Аж тут сьогодні майже не перервалась її життєва нитка.

Про сховок Міндлі розказувала мені моя мама і просила, щоб я про це нікому не говорив. Міндлю годувало шість українських родин по черзі. Три родини Пашковських і три — Туцьких. У нас за стодолою, під корчами був великий горщик. Це був свого роду склад харчів для Міндлі. У ньому мама виставляла кусень хліба,

пляшку молока, іншим разом вареники, зупу чи щось інше. Вночі Міндля це забирала до свого горщика і вертала до лісу, а наступного дня ішла до сховку харчів коло інших хат. Так вона пережила кілька років війни, а згодом виїхала, здається, до Америки. Після війни історія пережиття Міндлі була широко відома в цілій окрузі.

На терен насувались чорні хмари зі сходу. Велике число поїздів везли звідти поранених німецьких вояків, і щораз більше польських колоністів приїздило до терену.

У бою на поліційній службі під Ряшевом гине мій співучень Нестор Шевчик, син заслуженого на громадській праці батька. На його похорон, крім великого числа поліції, прийшла маса людей, що дуже насторожило поляків, а зокрема, новоприбулих з Волині й Галичини.

— Гайдамаки хочуть будувати тут Україну! — кричали вони на кожному кроці.

У поворотній дорозі до Перемишля їду вузькоторівкою Динів-Переворськ. Мене дуже обсервують два досить молоді поляки. Ніби їх не зауважую, переходжу до сусіднього вагону. Внедовзі вони вже за мною. Один сердито міряє мене очима і тримає праву руку цілий час у кишені плаща.

— Може, мені лише так здається? — думаю. Але інтуїція підказує мені, що краще рятуватись, бо пропаду за цапову душу. Кладу валізку з білизною на полицю, мовляв, мені байдуже, і стаю біля дверей. У вигідному місці, в ліску, відчиняю двері і вискакую з поїзду. За кілька секунд чую за собою стріл. Біжу за дерево і дивлюсь, чи хто не стрибає за мною. Ніхто не вискочив. Іду якихось півтори години до станції в Переворську полями, щасливий, що живий.

Петро Кос пішов добровільцем до Дивізії, відбув підстаршинський вишкіл, здається, в Дембіци і приїхав на урльоп. З яких міркувань він пішов до війська, залишивши два великі магазини й жінку, мені до сьогодні незрозуміле. А причина якась мусіла бути. Він відвідав мене в крамниці у військовій уніформі, яка робила його молодшим і пристійнішим.

— Юрку! — почав він. — Поляки дивляться на мене дуже непривітно. Я хочу відвідати родину в Лубні. Позич мені пістолю.

— Що ти здурів! Офіцерові в німецькій уніформі я маю позичати зброю?

— Дуже прошу! Боюсь там без зброї їхати.

Позичаю й кажу:

— Якби вона мені пропала, застрілю!

— Чим? Другої не маєш! — жартував Петро.

Коли він прощався, виглядав невдоволений і просив мене, щоб

я часами помагав його дружині. Це був останній раз, що я бачив Петра і свою пістолю. Про його долю я довідався тридцять шість років пізніше в Лондоні від друга Шептицького. Петро Кос згинув під Ґрацом у ранзі поручника три дні перед німецькою капітуляцією. Його крамниця в Перемишлі просперує ще й сьогодні під комуністами. Доля його дружини та його батьків мені невідома. Петрові, з яким я місяцями їв сухі шкварки і вів спартанське життя в перших місяцях наших торговельних кроків, я багато завдячую. Ці наші динівські почини виробили у мене завзяття й охоту до змагання.

*

Камінь був часто в контакті з Борисом. У них зродилась думка, що Камінь має створити за Сяном боївку, яка мусить діяти як і боївка в Явірнику Руському. Я заступав думку, що у нас краще зробити кілька випадів на «богатеруф» законспіровано, бо в нашому терені неможлива конспірація боївки на довший час, тому що в терені багато поляків та мішаних подруж.

Напади польських боївок на наше населення були майже щоденним явищем. У терені відбувались часті похорони помордованих наших священиків, учителів і свідомих українців. На той час польське підпілля вже діяло цілком відкрито, з геройськими бойовими вигуками навіть на забавах.

Борис радив Каменеві зробити бодай одну каральну акцію на котрогось «гарцежа». І таку акцію Камінь зорганізував.

На умовленому місці зустрічаю Журбу, добре мені знаного, високого хлопця, і Тараса, пристійного, веселого, з театральним хистом. Наше озброєння було два ППШ, автомат і дві пістолі.

Сьогодні йдемо до поліцая Збишка біля костелу. Журба застукав до дверей хати Збишка. Жінка відчинила двері. Ми замасковані увійшли до хати. У хаті не було ні Збишка, ні його батька, а жінка твердила, що не знає, де вони є. Лишаємо жінці написаний вирок і остерігаємо, що ще одна наша жертва, то ми його напевно знайдемо.

Вертаємо з цієї акції на збірний пункт, а тут вже добре видніє, і нас можуть побачити, тому йду до стрийка Гриця і стукаю до вікна. Коли він побачив нас озброєних, налякався і просив, щоб до нього не заходити. Йдемо до другої хати над потоком, — до Васіньчака. Він прийняв нас з охотою і цілий день добре годував, хоч був досить бідний. Стрийкова відмова мене дуже неприємно вразила, бо я мав його за завзятого українця. Та це, здається, треба записати на конто недавнього грабунку його хати поляками.

По обіді одержуємо вістку, що на дорозі Коросно-Динів згинуло двадцять польських поліцаїв. Польська боївка зробила на дорозі засідку на німців, а тут несподівано перевозили кудись тяжкою машиною, польську поліцію, яка наскочила на засідку і дістала гураґанний кулеметний вогонь. Ось де був наш Збишек, думаємо.

У терені почуття, що ми сидимо на бочці пороху. Камінь своїм маґазинуванням зброї зайшов задалеко і мусів залишити поліційну станицю. Ганас повідомляє мене, що за мною чомусь шукає поліція. Батько перевозить кілька возів кращого товару з крамниці з Перемишля до хати, а Ганас торгує рештою. Вкоротці більшу частину тих товарів польські бандити зграбували з нашої хати і вивезли на фірах у білий день.

ДО ЛАВ УПА

На сході гриміла війна. Фронт посувавсь на захід. Довгі німецькі транспорти поранених з ріжних шпиталів України їхали на захід. У бік фронту поїзди везли конечно потрібне військове спорядження. Це вже не були ті масові достави, як початками війни, — один або два танки, пару важких машин та інша мішанина.

Серед моїх товаришів-комерсантів паніка й гонитва за золотом і долярами, які на той час мали астрономічні ціни. Комерсанти готувались до виїзду десь на захід, у незнане, аби не зустрітись з тими страшними москалями. Інші мої друзі також готувались, та вони мали інші наміри. Вони запопадливо маґазинували легку зброю, амуніцію, військові уніформи, чоботи.

На наказ Бориса відбуваємо триденний підготовчий вишкіл і тритижневий бойовий вишкіл у СКВ (Самооборонні Кущові Відділи). Ще приношу Борисові з Лубної велику торбу паперу до писання на машинці, який я колись приховав, і згодом нас відправляють у вир боротьби — до куреня УПА під командою командира Рена.

Увечорі я вже спакований, з добрим наплечником, куди, не знати нащо, запхав свій костюм і краватку. Витягаю з-під порожньої корчми мій захований автомат та йду на призначене місце.

Вже при першій організації і приділенні нас до відділів СКВ, у мене надщербили мою повстанську гордість, бо відібрали авто-

мата, а дали кріса, сказавши, що автомат потрібен якомусь старшині. Я затис зуби й мовчав, а всередині кипів, думавши: «Який же він може бути старшина, коли не зумів придбати собі автомата?» За свій я заплатив грубу папушку польських злотих.

Коли в містах і при головних дорогах рухалось військо й відчувалось війну, то в селах Лемківщини була інша атмосфера. Тут далеко від головних доріг кипіло повстанське життя. Після кількох відплатних акцій польським шовіністам і затримання грабункових континґентів німцям, терен був вільний від ворожих сил.

У штабі УПА, під командою командира Рена, ішла приспішена реорганізація. У лісах і на галявах відділи й підвідділи переводили військові вишколи, а адміністративна мережа ОУН, з поміччю населення, наполегливо готувала повне забезпечення відділам УПА.

Одного гарного дня мене покликали з військових вправ до якоїсь хати, і тут дві особи дали мені доручення поїхати у свої сторони чи, як треба, то і до Перемишля і зорганізувати чорнильні тасьми до писання на машинках, дещо паперу, чорнила і олівців.

— Чи не є це підшепт друга Бориса? — питаю.

— Так! — відповідає мені якийсь, як у нас казали, «старшіший». — Борис нас запевняв, що ви є добрий організатор!

Тут мені дуже придались мій костюм і краватка. Рано, на цій самій квартирі, я одержав ровер і папірець в німецькій мові, що я є працівник нашої кооперативи в Сяноці. З тим і їду через Сянік до Динова. Моєю небезпекою тепер були польські боївки.

У рідному селі перекидаю з одним моїм стрийком стоси соломи і забираю потрібні речі. Одну посилку пересилаю спеціяльним доставцем до села Володж, а частину везу в наплечнику до свого відділу. Знайомі мені оповідали, що через Переворськ переїжджали наші хлопці на фронт. Хлопці були дуже веселі і співали бойові пісні. Ця новина також піддержала мене на дусі. Це ж тисячі свідомих і вишколених вояків. Якщо вони з'єднаються з УПА, це буде сила.

На квартирі, незнаний мені провідник дякує за виконання доручення і запевняє жартами, що за це мені Україна в майбутньому заплатить, і я знову долучаюсь до наполегливих вишколів.

Московські орди підходять щораз ближче, нарід панікує. Це ж найстрашніша навала московських варварів у нашій історії. Кожний наш учитель, артист, хорист, громадський діяч і кожний, хто в якийнебудь спосіб помагав ОУН чи УПА, є смертельний ворог москалів і згори засуджений на страту. На дорогах довгі валки втікачів. Одні — на возах, інші — пішки з клуночками на плечах, масово, панічно, посуваються на захід. Жахлива картина. Деякі втікачі вже довго в дорозі, бо їдуть з Донбасу, Харкова, Полтави.

Булавний Чумак — автор спогадів

До них долучаються волиняки і галичани. На дорогах натовп, місцями знищені мости, а тут зближається кононада. У них розбиті родини, розгублені діти, одним словом, жах. Німецькі війська зганяють їх до рова. Вони знову вилазять і в поспіху полем чи польовою стежкою втікають у незнаний світ, геть від тих страшних москалів. Часто таку валку переймають московські війська, передають спец-відділам, а ті «судять»: деяких на місці розстрілюють, а решту вивозять на Сибір.

У німців великий брак бензини. Сотні машин стоять при дорогах. Тепер москалі часто напорюються на відділи УПА, і наші повстанці завдають ворогові болючих втрат. Так гине совєтський генерал Ватутін.

Наша молодь і населення масово втікає до лісу. Багато з тої молоді, по можливості, приймають до УПА. Втечею в ліс наші люди визначили себе цілком по стороні УПА. Це поставило командування УПА в невигідну оборонну позицію. Коли в лісі, куди втікали наші селяни, таборували більші відділи УПА, то охорона втікачів була можлива. Під час наступу ворога на ліс відділи УПА займали оборонну лінію, а за той час населення переводили до безпечнішого місця.

Мені розказував таку історію Тереновий Провідник Ярославщини, Жан:

«З приходом большевиків у нас було поважне польське підпілля. На наших теренах вони виступали як комуністи і спільно з москалями нас поборювали. Про це добре знало наше населення. З наближенням большевиків і поляків цілі села масово втікали до лісу.»

«Саме тоді я зарядив у Сінявських лісах відправу. На цій відправі було нас дев'ять і шістьох з нашої боївки СБ, бо друга половина боївки пішла з поштою в Сокальщину. Через наші терени фронт перейшов три дні тому, і по селах біля головних доріг було багато большевиків, але в нашому терені та близьких селах — спокійно.

Ранок був чудовий. На низах села було покрито мрякою, а дещо вище наш ліс був освітлений теплим сонцем. Ми зварили кави, кожен витяг з торби кусень хліба, поснідали і почали відправу. А справ до полагодження з приходом у терен нового ворога було сотні. Треба було переглянути і змінити слюсарські, кравецькі та інші варстати УПА, треба було ще більш законспірувати й поширити розвідку, збільшити будову бункерів, маґазинів. Велику увагу ми присвятили маґазинуванню зброї та амуніції і до цієї акції закликали все громадянство, а то і дітвору, котра була в цій праці дуже успішна, змагавшися, хто більше придбає.»

«Нараз, по обіді, з боку сіл чути стріли. Підходимо до краю лісу й бачимо, як із села до лісу панічно втікають люди, і то з кількох сіл.»

«На появу в'їжджаючих до села большевиків стійковий СКВ стрілив на сполох. Таких стрілів впало більше, і все населення біжить до лісу. Побачивши нас, селяни зраділи, мовляв, є наші охоронці, а мені виступив піт на чоло з обави за тих селян. Їх до лісу прибігало щораз то більше, і вже є тут понад чотириста людей. Деякі з них озброєні в кріси. Підбігаю на край лісу і зорю терен. У селі — большевики і стрілянина, а чистим полем московське військо бойовим порядком посувається до лісу. Вони бачили втікаючих селян, і тепер на тих «бандерівців» іде наступ. Від лісу вони ще більше кілометра і на полох часто стріляють. Біжу до гурту і бачу таку трагікомедію: один старший кущовий, ще вояк австрійської армії, перебрав команду над селянами й уставляє з них бойову лінію; поміж що-кілька-осіб, уложених в бойовій лінії, ставить одного селянина з крісом».

«Якби на таку «бойову лінію» найшли большевики, і при першому стрілі люди почали б втікати, тут були б гори жертв. Я між ними найстарший ранґою, і на мене звернені всі очі, а я не знаю, що далі робити. У ріжних боях я все ішов з відділом, за його зарядженням і командою. Якби не ці селяни, ми без клопоту, самим маневруванням, можемо вийти, а у випадку оточення, — пробитись з оточення. Та що тут робити з тими людьми? Між селянами є люди зі східніх земель України, що втекли на Захід. Стараюсь вдержати себе цілком опанованим, підходжу до гурту й питаю: „Що, на вашу думку, найкраще зробити?"»

«Якийсь досить культурний дядько з Києва каже, що одинокий тут вихід — молитва. Стріли вже близько лісу і щораз частіші. До мене підходить комендант боївки СБ Орел і питає, чи я маю свій плян оборони, бо коли ні, то він має. Тільки каже, що шкода, що тут нема кулемета, з яким половина боївки пішла на інше завдання. З кулеметом багато краще приймати ворога. „Але в нас, —

каже далі Орел, — є три автомати, три десятизарядки і кілька крісів. Ми босяків на якийсь час задержимо, а ви потиху відступайте углиб лісу, вліво, а ми, обстрілюючи ворога, будемо відступати вправо. Борони Боже, не плянуйте оборони, бо це буде бузглуздя. Скоро буде вечір, і ми маємо шанс вийти в цілості"».

Теренoвий провідник ОУН Жан

«За кілька хвилин заграли наші автомати, їм чергували ворожі. Ми поділили людей на три групи і почали відступати. Ворог дійшов до лісу, де їх привітала повстанська зброя, яка затримала його і дала змогу відступити і вивести населення з небезпеки. Ми не знаємо ворожих втрат, а в нас лише один бойовик був ранений в ногу. Тому, командантові Орлові, за рятунок сотень людей без втрат, належить найвища військова нагорода України».

Нова московська навала в Україні стрічала добре підготований до боротьби нарід. Про цей стан, про наші бої з партизанами Ковпака знали московські політруки, про це трубіли червоноармійці на кожному кроці. Зустрічаючи людей в містах і селах, вони питали: «Бандєровци у вас єсть?». Армія складалась переважно з москалів, які були крайньо жорстокі й примітивні. До того, вони не мали жодної достави харчів і все по дорозі грабували. Вони послуговувались ленінською мораллю, яка виправдує всі злочини, і грабункам та насильству не було стриму. В додатку, вони принесли з собою сифіліс.

У селі Лубно, у хаті Міндлі Бейзен квартирувало кілька їхніх старшин. Їм солдати наловили вісім наших дівчат і силою привезли офіцерам на квартиру. У часі тих орґій одна дівчина вискочила через вікно, але стійка її зловила і знову потягла до хати. Дві тих дівчини захворіли на венеричну хворобу. Коли до тої крайньо жорстокої поведінки додати ще їхню брудну, соковиту лайку при

кожному другому слові, то можна мати повне уявлення про цю примітивну, дику армію. З культурою й поведінкою царя Грозного вона сунула тепер на Берлін. По перших зударах з відділами УПА й поважних втратах, большевики вирішили тих «аґентів Гітлера» винищити, заки ще підуть на Берлін. Почалась запекла, щоденна боротьба. Бої відбувались на кожному кроці, бо не лише УПА вітала їх огнем своєї зброї, а й малі групи та одиниці з кущів.

І тут москалі зробили велику помилку, кинувши свою політично непідготовану армію проти УПА й нашого свідомого народу. У теренах було повно летючок і літератури, яка кликала червоноармійців обернути зброю проти своїх жорстоких політруків і старшин. У летючках говорилось про кривди, зроблені Москвою поневоленим народам і закликалось вояків тих народів боротись за свій вільний край. Навіть наші школярі працювали, як мурашки, за вказівками проводу і дбали, щоб знову розліпити й розкидати летючки, що їх політруки нищили. Ця література зацікавила багато кого в Червоній армії. Деякі шукали з нами зв'язків і заявляли охоту вступити до лав УПА. Багато їх приймали, іншим казали чекати до слушного часу. Про нашу боротьбу та її ідеї робили запити навіть високі військові старшини, які вперше стрінулись з того роду літературою, яка була їм до душі. Про ці події політруки звітували Москві, і та відтягає з теренів УПА свою армію.

Вплив нашої літератури на військо був великий. На заклик Проводу допомогти нам зброєю і амуніцією, солдати залишали нам, де могли, автомати, кріси, гранати, скриньки амуніції, ленти.

Перші успішні бої з Червоною армією піднесли моральний стан УПА, підсилили наші лави стрільцями й старшинами з Червоної армії та збільшили наші магазини військовим спорядженням. Вплив наших ідей на маси солдат передбачувало командування УПА і Провід УГВР, котрий мав у своєму складі визначних людей зі східніх земель України, як напр. Позичанюк та інші знавці московської імперії. Коли Червона армія посунула на Берлін, в лавах УПА почалась ще більша підготовка до боротьби, і то в кожній ділянці, зі старшинськими й підстаршинськими школами включно. Як і передбачав наш Провід, вертаючись з Німеччини, Червона армія дістала строгу заборону показуватись там, де діяли відділи УПА.

Діставши детальні звіти про УПА, Москва готує її знищення. Для Москви тепер відкрито всі дороги світу, і на її ідеї комуни чекають мільйони людей у кожній країні, а тут проти них виступили якісь там українські націоналісти, і то з чималою армією та ще й з такими небезпечними ідеями. Щойно колись московські архіви розкриють підготовку большевиків до боротьби з УПА і

довгі роки цієї боротьби. Тоді побачимо її розміри та історію.

Тепер до повного знищення УПА береться «всемаґуче» НКВД і з цією метою мобілізує дивізії з народу, за який сам червоний цар Сталін підніс чарку, як за одинокий заслужений нарід імперії. Ці відділи під назвою «Червона Мітла» й далі зазнають великих втрат, поліпшуючи моральний та бойовий стан УПА. За свою невдачу багато штабових і бойових старшин цієї операції було покарано на смерть, а інші поїхали на Сибір. Дальше масове виселення нашого народу було спинено лише завдяки відділам УПА.

Наша боротьба з посвятою життя тривала довгі роки. Її вели не вишколені державою вояки, а добровільці-повстанці, які довгі роки перебували в щоденній небезпеці і в сталих боях з армією великої, роздутої імперії, яку підпирали найбагатші країни світу. Щоб не попасти живими в полон, повстанці носили одну кулю в кишені, бо в бою можна всі вистріляти на ворога й лишитись з порожнім маґазинком, а куля в кишені була запорукою проти того.

Найвищого щабля своєї бойової вартости УПА досягла в роках 1946-47. У тих часах наші відділи робили пропаґандивні рейди до ріжних країн Европи. Ідеї УПА ширились по цілій комуністичній імперії й дали нам багато активних прихильників в імперській армії, міліції та наукових установах. Мимо великих зусиль, Москві не вдалось знищити УПА ще довгі роки після війни. За цей мужній виклик двом імперіям нашому народові належиться світове признання й відзначення.

Щоб до кінця збагнути розміри жертв нашого народу, треба відкопати сотні таких парків, як у Вінниці, обчислити жертви кількох масових голодоморів та примусового вивозу на Сибір. Коли наші провідні люди побачили і пережили занепад нашої держави, а згодом масову руїну окупантами, вони почали ґрунтовну підготовку молоді до майбутнього зриву. Постала Організація, яка стала добирати кадри вибраних, кадри найкращих. Коли зближалась війна, нарід Волині, Галичини і Закарпаття, де діяла мережа ОУН, повністю підтримував Організацію найкращих. Силу тих найкращих добре зрозумів ворог, і ними займається саме московське Політбюро, давши наказ нищити їх, навіть у чужих країнах. Смерть отамана Симона Петлюри, а згодом провідника ОУН Евгена Коновальця, ще більш підкреслила нашим кадрам їхню вартість. Рішення німців знищити незалежність Закарпатської України було дуже болюче, і тоді перемагає серед найкращих орієнтація на власні сили поневолених народів. Та найбільш зцементувала ідею ОУН перша окупація Галичини большевиками 1939 року. За роки цієї першої окупації ОУН виховала кадри, які з другим приходом варварів починають бій на життя і смерть.

У цій боротьбі багато несподіванок. Польський нарід, котрий вже четвертий раз у московській неволі, поборює нас разом з москалями. Чеський нарід обожнює Москву, французи масово перейменовують свої вулиці московськими іменами, а решта вільного світу пишається своїми червоними союзниками. На додаток, большевики одержали цілий Китай.

І тоді, коли Москві зі своїми незліченними корпусами військ не вдалось побороти нашого народу і знищити УПА, вона зуміла успішно цю боротьбу закрити перед вільним світом. Коли в західній пресі рябіло від сенсаційних вуличних брудів, то ні ця преса, ні розвідка, ні західні амбасади «не чули і не бачили» наших довголітніх щоденних боїв. Вони «не зауважили» масових ворожих похоронів, що їх часто й гучно справляв ворог, ані мобілізації кількох річників для поборення УПА. Не чули вони і про договір трьох держав проти УПА, про мільйони виселених на Сибір та на колишні німецькі землі. Вони «не чули» про наш рейд на захід у складі понад двох тисяч людей. «Не чули» вони і про щоденні бої, в яких згинули сотні найкращих синів України і кількакратно більше большевиків та їх вислужників.

Це діло людей «вибраного народу», які так нерозумно були «вірними» союзниками Москви. Ці люди, які контролюють пресу та інші засоби інформації вільного світу, своєю нерозумною поведінкою зробили нам велику кривду, а при тому й собі.

Опинившись, завдяки рейду УПА на Захід, в таборі ДП у січні 1948 року, я не міг вийти з дива перед лицем мізерної поінформованості навіть наших людей про стан у Краю. Не хто, а міністри нашого еміґраційного уряду кидали образливі фрази, що в Краю нема жодної УПА і що вона не звалила ні одного телеграфічного стовпа. Ці вигуки були чи не найбільшою болючою образою нашого геройського народу. А ці ж люди мали амбіції вести наш нарід у майбутньому. Цікаво, куди?

*

Боротьбу УПА і свою участь у ній я описав у своїх спогадах «У вирі боротьби».

Вертаючись до цієї боротьби сьогодні, хочу зафіксувати й увіковічнити імена моїх перших бойових провідників та друзів:

Борис (Степан Сорока із села Володж) був Тереновий Провідник Служби Безпеки і загинув у бою з ворожими військами на самий Йордан 1947 року. З ним загинув тоді і його брат Михайло та ще один бойовик на псевдо Бревко. Оточені в чистому полі, в глибокому снігу, у безвиході, вони билися понад дві години, а останні

Командний склад куреня Байди. Перший зліва (сидить на пні) капелян куреня о. Кадило-Пластун (Шевчик). За ним стоїть автор спогадів.

набої віддали собі. Ні один з них не попав живий у полон, а за їхнє життя ворог дорого заплатив. У цей сам час, на посвяченні води на ріці в селі Порубах, сотня Громенка вела бій з ворожими військами лише пару кілометрів від геройського бою сл.п. Бориса й друзів. Після смерти Теренового його функцію перебрали друзі Карло і Бурий.

Камінь (Онуфрій Лазор) був у сотні Громенка командантом Польової Жандармерії. Чому в нас була така посада́, не знаю. Може, тому, що її мала кожна армія світу. У дійсності Камінь був помічний «батькові» сотні, ідейному й розумному бунчужному Соколенкові, в озброєнні й умундуруванні нашого відділу. Він, як і Борис, загинув на полі серед снігу, оточений ворожим відділом. Цілий наш відділ справляв йому похорон у селі Рибнім, у січні чи лютому 1947 року, в порі дуже сильних морозів. Смерть Каменя я особисто дуже тяжко переживав.

Журба (Степан Левкович) у ранзі старшого булавного перейшов рейдом до Німеччини, звідки переїхав до Америки, до Чікаґо, де влаштував своє життя, мавши успіх в комерції. Помер на удар серця 1971 року.

В Австралії

ПЕРШІ КРОКИ

Мої пережиття останніх шість літ настільки фантастичні, що людині, яка жила цей час в Америці чи Канаді і не брала жодної участи у війні, важко буде у них повірити. Понад три і пів року в лавах УПА, у безперервних щоденних боях, славний пробоєвий рейд через ряд европейських країн на Захід, який тривав дев'ятдесят дев'ять днів, перебуття в американському таборі інтернованих та в американському шпиталі, перебуття в таборах скитальців, знайомство з пластункаю Танею, майбутньою дружиною... І нарешті ми, себто я і Таня, зупиняємось аж на п'ятому континенті, майже голі й босі, без цента в кишені.

Після дуже бурхливої плавби ми причалили до берегів Австралії в порту Сідней. Надвечір, у гурті кільканадцяти сотень скитальців, залишаємо корабель і переходимо до поїзду. Ця частина затоки, з величезним висячим мостом, човнами й кораблями, гарними парками на узбережжі, справляє незабутнє враження.

Вже стемніло, а місто не освітлене. Наш, так само не освітлений, поїзд поволі рушає в цю темряву. Він так гойдає, що на ногах годі вдержатись. Поїзд часто свище, але їде без зупинок. По обох боках довгими кілометрами тягнеться величезне місто, а в хатах тут і там блимають свічки або нафтові лямпи. Кондуктор, що вже звик до зустрічей з новоприбулими, без поспіху пояснював нам, що тепер у країні штрайкують вуглекопи, і тому нема світла. Залізничники солідаризуються з вуглекопами, і поїзди також не ходять. А цей поїзд одержав спеціяльний дозвіл для перевозу нас.

Містечко Батгурст, до якого везе нас цей потяг, лежить яких двісті кілометрів на захід від Сіднею, у напрямі центральної Австралії. Переїздимо якісь гори і по півночі доїжджаємо на станцію містечка. Автобусами їдемо за місто, до колишніх американських військових бараків з часів останньої війни. Ці будівлі виглядають так, немов би хтось перерізав величезну бляшану бочку навздовж і з цих половин зробив ці так звані бараки. У кожному такому бараку були десятки ліжок, і тут примістили новоприбулих. Це був

місяць липень 1949 року і середина зими в Австралії.

Раненько, досить померзлі, виходимо оглянути вибрану нами для життя країну. Ми побачили перед собою якісь рівні долини і невисокі круглі не гори, а радше узвишшя, перетяті величезними дротяними плотами. Де-не-де розкинуті по полю дерева виглядають як великі копиці сіна. Це одинока охорона для худоби чи овець від спеки вліті, пояснює хтось. Частину поля, засіяну пшеницею, вкрито тоненьким шаром снігу, що впав минулої ночі. Він тут нечастий гість і падає лише раз у кілька років. Сотні овець лежать під вічнозеленими евкаліптовими деревами, а по пшениці бігають цілими стадами сірі зайчики і щось там порпаються. Якийсь парубок з новоприбулих, тоненький, як патик, і власник грубого голосу, бігає за зайцями, а вони, немов на команду, сотнями зникають у норах під землею. Хтось кличе:

— Іване, дістань його з нори!

Іван пхає руку в нору якомога глибше і витягає звідти... гадюку. Коли побачив, що витяг, налякався і став тікати. Гадюка в цій температурі була майже нерухома. Лише огріта раннім сонцем, вона поволі полізла до нори.

Вимучені після довгої і бурхливої подорожі через океани, люди смакували перше снідання в кухні. Почуття плавби, більшістю скитальців відчуте вперше, не покидало нас, і нам здавалось, що земля і ця кухня й далі гойдаються. Яєшня, кава, хліб, овече м'ясо й ковбаски — та ще й досхочу — дуже смакували.

— Але, ці ковбаски смачні! — казав герой вужа. — Я з'їв їх із десять!

І справді, люди, які роками живились переважно вівсяними платками, зараз дуже смачно з'їдали свіжі яйця, м'ясо, хліб, запиваючи природньою кавою й чаєм.

Біля дев'ятдесят відсотків тих скитальців були віком від двадцяти до тридцяти років. Самітні хлопці жили в одних бараках, а жонаті — в інших. Самітних дівчат чомусь не було, лише тут і там якась дівчина з батьками.

У нашому бараці примістились молоді подружжя без дітей. Тут були естонці, лотиші, поляки й українці. Вузькі ліжка розставлено досить густо, не більше півкроку одне від одного. Люди не мали найменшої приватности. Спали так, щоб жінка лежала в сусідстві жінки, а мужчина сусідував мужчині. Лише співачка Зіна Мороз відразу відгородила своє й чоловіка ліжко якимись полотнами.

Цілу ніч світились два світла під стелею цієї бочки, бо в поворотній дорозі з туалети знайти своє ліжко було нелегко. У двох залізних печах цілу ніч горіло тверде австралійське дерево, а з холодної бляхи на сонних капали грубі краплі роси.

Пластунка Таня (четверта справа).

Кілька днів пізніше, під час вечері, нас вичитують, а рано, після снідання, десь везуть автобусами. Ця подорож, понад триста кілометрів, дала нам змогу оглянути терени частини Австралії. Різьба терену на диво гарна, але фльора якась цілком інша, немов з іншої плянети. Протягом цілої тої дороги ми не бачили жодного орного поля, лише незмірне число овець і худоби. Що-кільканадцять-кілометрів стоїть якась хатина, вкрита бляхою, а біля неї — бляшані збірники на воду. Ця господарка була нам зовсім незрозуміла, бо в нас кожний господар, навіть на вбогих теренах Лемківщини, мав орне поле на збіжжя і пасовисько.

— Ну й як вони тут живуть? — питав веселий Іван. — Ні стодоли, ні стайні!... А де ж він тримає жорна? З чого пече хліб, як не сіє збіжжя?

Увечорі ми приїхали до пункту Нельсон Бей, на узбережжі моря, до ще одного колишнього американського військового табору. Говорили, що в цьому таборі будемо жити, а автобусами нас будуть довозити на працю до великої ливарні. У країні умови розвитку диктували тепер комуністичні унії (профспілки) вуглекопів, яким набридли капіталістичні злидні і які бажали зажити так, як живуть їхні товариші у щасливій комуні. Про ту комуну і «щасливе життя» в ній вони знали в подробицях зі своєї комуністичної преси.

Доки уряд (на ту пору — соціялістичний) не погодиться на їхні фантастично високі вимоги, вся індустрія і поїзди стояли нерухомо. Змилувавшись, вони дозволили давати електричний струм до шпиталів, шкіл, і не знати з яких причин, до нашого табору. Бідолахи не передбачали, скільки клопоту матимуть з нами в майбутньому.

Умови в цьому таборі були багато кращі, і сам табір був у гарному відпочинковому терені. З одного боку прилягала велика морська затока, з другого — шумливий Тихий океан з чудовими пляжами, а ззаду лежав широкий австралійський континент.

Цілими днями я ходив з новими приятелями милуватись пляжами й невтомними хвилями океану. Із заздрістю приглядався, як якийсь австралієць дорогим рибальським вирядом ловив рибу, а ми не мали чим ловити. Гуляючи пляжем за повного відпливу, я відшукав поміж камінням багато змотаних жилок і гачків, загублених рибаками під час припливу. Вирізавши в лісі добру вудицю, вигостривши на камені заіржавілі гачки і назбиравши малих устриць, я почав риболовство, і то успішно.

На кораблі моя красуня хворіла на морську хворобу чи не цілу дорогу. Коли тепер я йду з нею на пляж, вона на сам вид води знову хвора. Кожний день Таня лишалась у кімнаті, а я йшов сам або з кимось ловити рибу. Хвороба Тані ставала з кожним днем більш підозрілою. Вона ставала нервовою і мала дивні бажання. Раз хоче кислої капусти, іншим разом кислого молока. Іду до крамниці і своєю англійщиною, з довгими поясненнями, прошу кислого молока. Жінка довго догадувалась, чого я хочу, аж нарешті догадалась і виносить мені півгорщика, за її словами, зіпсутого молока, якого тоді в Австралії ніхто не споживав. Я втішивсь і хочу їй платити, а жінка із здивуванням показує лише на горщик, щоб його повернути. Так у нас почались додаткові проблеми. Щойно тепер я зрозумів подвійну хворобу Тані на кораблі.

У таборі прокидалося життя. Поруч із щоденними лекціями англійської мови, національні групи плекали свої культурні традиції. Талановитий диригент Іващенко готував до виступу хор, влаштовуючи щоденні кількагодинні проби. Пані Оля Наричко розучувала з малою групою наші національні танці. Інші збирали між новоприбулими експонати для національної виставки. І на диво, після пережитого воєнного страхіття люди зуміли заховати і врятувати багато цінних речей. Так почалась наша амбасадорська праця в кожному місці, де лише жили свідомі українці.

У цьому таборі ми провели кілька чудових тижнів. Тільки ночами, у снах я й далі вів безконечні тяжкі баталії з ворогом.

Наша кухня мала дуже обмежене меню. Смажили м’ясо на воловому лою, яке їли з листками салати без жодної заправи. Сир,

лише одного ґатунку, виглядав, як кусень мила, і в цілій країні пекли один той самий сорт хліба. Свіже м'ясо прямо з печі смакувало, але, як після нього попити холодної води чи пива, лій неприємно застигав у роті.

Меню зараз же змінилось, як у кухні стали працювати наші люди. Борщ, голубці, шницлі були для нас приємною несподіванкою, а ще більше — для австралійської адміністрації.

На наш таборовий концерт приїхали австралійські гості з Ньюкастелю, між ними — представники радіо. Українці своїм хором здобули перше місце, а наші танці та національні строї були найбільшою атракцією. За двадцять років перебування в Австралії наші танцювальні групи, без сумніву, найкраще репрезентували Україну.

У центрі табору була спортова площа, колись — для військовиків, а тепер — для двох австралійських дружин. На площі — пару сантиметрів води, під нею — трава і чорна земля, яка під час гри ставала темною мазюкою. Кожний гравець виглядав, немов чорт з болота. Тутешній футбол це наш копаний м'яч. М'яч довгастий і гравці переміщають його, у великому фізичному змагу з противником, на кінець площі поміж дві високі щогли.

До табору стала приходити наша піонерська преса «Вільна думка». Вона інформувала нас про нашу братню, розкидану по широких просторах Австралії, та про останні події в світі. Редактор і працівники були свідомі, досвідчені патріоти, які вкладали в часопис свою душу, сприяючи організуванню тут нашого громадського життя.

У Англії до влади прийшли соціялісти, чим дуже понизили вчорашнього національного героя — Черчіля. В Австралії також урядує соціялістичний уряд, на чолі якого стоїть колишній водій льокомотиви, Чіфлі. Коли всі переговори з профспілкою не дали успіху, а штрайк тягнувся вже кілька тижнів, і країні грозило банкрутство, цей робітник-соціяліст наважується на крайній крок і заставляє військо видобувати вугілля. Тим розумним рішенням він ломить штрайк, організований комуністичними уніями за вказівкою Москви. Міста освітлено, їздять поїзди, урухомлюються фабрики, і країна починає жити. Ливарня в Ньюкастелі затруднила кілька сот нашого скитальського люду, а решта, знову автобусами, їде до військового табору Брадфільд Парк біля Сіднею.

Більшість скитальців уже працює і дорожить часом. Вони поспішають на снідання, до автобуса, тоді до поїзда, і нарешті на місце праці. Комісія робочого уряду щодня приділяє людей на працю з тим, щоб кожен відробив два роки контракту, а тоді може добирати собі працю до вподоби.

Таня дістає працю у фабриці, де консервують харчі. Робота в парі, брудна й гаряча, а вона ж уже четвертий місяць у поважному стані. Мене призначають на працю до фірми, що продає ліс на будови і виробляє кухонні шафи й меблі. Моя праця добра, цікава, але мало платна. Моя перша тижнева заплата — п'ять футнів і шість шилінґів (десь коло одинадцяти долярів).

У цьому таборі бараки було перегороджено папером на мешканеві кімнати. Сусіди не бачили одне одного, зате чули не лише хропіння, але й сильне дихання сусідів. Родини було розділено з дітьми. Жінок з дітьми перевезли до інших таборів у Ґреті чи Майтлянд на кількасот кілометрів, і за їхнє перебування там, а своє — тут, чоловік мусів платити. Усі мешканці табору працювали, за виїмком кількох «джентльменів», котрі на пускали своїх жінок працювати.

Життя дістало новий сенс. Люди говорили лише про працю, заробітки і дах над головою. Нерозумні мешканеві закони унеможливлювали винайм житла. Ціни ренти встановляв уряд, а ще власник не мав права виставити мешканця з власної хати. Якби можна винайняти десь хоч одну кімнату, сімейне життя було б багато приємніше. Якби так тут батько і кілька сотень, або добрий жидок з малою позикою! Та дарма!

За кілька тижнів завідувач, чех з походження, затим що стан Тані годі було сховати, запитав мене, коли Таня думає їхати до призначеного для таких жінок табору.

— Отаке! — думаю. — Я все був підприємчивий і зарадний, а тепер не можу дати собі ради!

У суботу беру собі у будівничого додаткову працю. Праця добре платна. Будівничий ставив хату своєму зятеві недалеко нашого табору, і тут я працюю щосуботи. Цент до цента, і ми купуємо ділянку землі під будову хати. Частину вплачуємо, а решту зобов'язуємося сплачувати. Повідомляю про це завідувача табору, щоб заспокоїти його, і починаємо будуватися. Тепер перед нами виринало щораз то більше проблем.

Правник, що в нього я працював неділями, радить мені, щоб я обезпечив себе в одній обезпечневій компанії й одержав там позику на хату. Рисую сам пляни, виповнюємо з Танею специфікації на будову хати. Закуповую частину матеріялу на плоти і з нього ставлю собі буду для життя і схову будівельних матеріялів. Щосуботи-й-неділі будую свою власну хату чи радше наразі дві маленькі кімнати.

Вечорами при свічці вивчаю цей новий і нелегкий фах. Щодня після праці їду на місце своєї будови і там ще з годину працюю. Коли ж, як у нас казали, де слабо, там і рветься. Моя обезпечнева

компанія збанкрутувала. Позику стримано, я втратив свої уділи, і ціла будова знову стала. Після праці їду на будову журитись. Здається, що в мене виразка шлунка. Увечорі нічого не роблю, а йду, перший раз в Австралії, до кіна. У фільмі розумний осел Франціс дораджував і командував американською армією. Я досить насміявся, хоч зрозумів десь лише половину змісту. Вертаю до своєї буди, а тут нове нещастя: хтось виломив кілька дощок і вкрав мій молоток, сокиру, пилку і годинник-будильник.

Тяжка праця і ці події дуже мене пригнобили. Рішаю відпочити. У неділю в'яжу краватку і їду з дружиною на нашу Службу Божу в чужій церкві. Тут щиро молюсь. Нічого не прошу, а дякую Богові, що дав мені силу волі поборювати життєві труднощі, яких я, хоч ще і молодий, мав уже копиці.

З церкви їдемо на засідання до будинку ІМСА, де організується наше життя. Між організаторами — мій приятель, колишній Тереновий Провідник Любачівщини Жан, який тепер називається Зенко Грабик, згодом — Зенко Борис. Він підійшов до нас, веселий, як звичайно, і каже:

— Чумак, я маю для тебе функцію в терені, і ти є на моїй листі!

— Колеґо, що ти мені пропонуєш? Подивись на мою жінку, а в нас нема даху над головою! — відповідаю.

Дещо веселіші, морально підбудовані вертаємо до табору. З поїзду оглядаємо це величезне, розтягнене місто Сідней. Ми через нього їхали в противний бік, коли хати було освітлено лише свічками. Який контраст з тодішньою темрявою!

На цілому австралійському континенті на час нашого приїзду жило сім мільйонів людей. Біля дев'ятдесят відсотків цього населення мешкало довколо великих міст на узбережжі.

Центр міста Сіднею це яких шість квадратових кілометрів, а за містом на десятки кілометрів, у три сторони, тягнуться передмістя й селища. На окремих клаптях землі (500-800 кв.м.) побудовано тисячі невеликих хат. Між тим людським муравлищем розкинуто індустрійні зони, де працюють мешканці Сіднею.

У кухні перекусили, вислухали сусідські життєві проблеми, а тоді йдемо на прохід по табору.

— Дивись! Тут висить тризуб на стіні! Його видно через відчинене вікно! — каже Таня.

— Не лише тризуб, але ще й портрет Петлюри! — додаю.

У кімнаті через вікно видно старшу жінку й молодого дорослого хлопця. Вони розмовляють російською мовою. Коли хлопець вийшов на подвір'я, питаю його, чи він українець?

— Нєт! Мой папа єсть! — відповів.

Незабаром стрічаємо власника тризуба й портрета, пана Ґустав-

ського. Симпатичний і розумний старшина Української Національної Армії, він після програних Визвольних Змагань опиняється в Китаї, в Харбіні. Молодий юнак це син його жінки-росіянки, з якою він не так давно одружився.

— Там було чимало нашої братні! Ми мали там український клюб і бібліотеку, де я був головою. Багато з них загубилось в московському оточенні. Там москалі хазяйнували, немов вони, а не китайці, були господарі! — розказував Ґуставський.

Пан Ґуставський це взірцевий громадянин нашої спільноти в Австралії.

*

Зближались Різдвяні Свята. Це в Австралії час літніх вакацій. Таня вже залишила працю і запопадливо плете з вовни мініятюрне убрання для майбутньої дитини, а я спішу з будовою родинного гнізда. Вже стояли фундаменти, вже майже було скінчено рами і дах. Вечорами, при свічці видовбую рами на вікна і вже замовив дахівку на покриття даху. На ту пору Австралія щойно починала розвиватись, і на кожний товар треба було чекати тижнями. Через вакації я оббив дошками зовнішні стіни, вставив два вікна і, діставши дахівку, збирався покривати дах.

Вакації скінчились. Почався 1950 рік. Таня готує валізи до шпиталю, бо за її жіночим обрахунком, її чекання триватимуть ще два тижні. Біля неї щодня її знайома, пані Марія Дехніч, учасниця Визвольних Змагань. У разі потреби вона дасть знати таборовій управі, а вони покличуть таксівку чи амбулянс.

Я СТАВ БАТЬКОМ

Одного дня, під час праці за варстатом, підійшов до мене завідувач нашої секції, вилучив мотор і, коли машина втихла, повідомляє мене, що моя дружина народила доню. Залишаю працю скорше, в таборі переодягаюсь, купую квіти і пачку цигарів і з новим почуттям батька іду до шпиталю. Ще на так дуже давно в УПА, в постійних боях, я мріяв хоч раз добре скупатись, з'їсти добрий обід і в чистому ліжку виспатись. І ось, немов у сні, поспішаю з квітами відвідати свою кохану дружину і свою доню. Не знаю чи хтось колись досліджував, чи десь написав про почуття

Наша перша власна хата в Австралії

молодого батька до першої дитини. Сьогодні я у фінансових і господарських клопотах, але нашої коханої новонародженої доні ніхто не дістав би і за кілька мільйонів.

За тиждень мама з донею вертаються до табору. Люди працюють наднормові години, приїздять пізно, а раненько встають знов до праці, тільки наша доня тим не журиться і часто голосно плаче, що аж ця бочка ходить. Шукаю чистої шматки, кладу всередину трохи цукру і даю їй як соску, а вона далі плаче.

Тепер я думаю дещо інакше про себе:

— Ти, селепку! У тебе ще нема хати, ні колиски, ні грошей на пелюшки, ні навіть соски дитині нема. А дитина вже є! От розумна господарка!

Беру кілька днів відпустки і від світанку до темної ночі прибиваю підлогу, вставляю двері, кінчаю дві кімнати, і переходимо жити до зовсім порожньої хати. У хаті не було ні води, ні печі, ні світла, ні холодильника, ні меблів, ні корита до прання, лише два крісла й стіл, закуплені між старих речей. На маленькій спиртівці ми варили і гріли воду до купання дитини. Але чи можна описати, які ми були щасливі на цій своїй власній господарці?

Наш побут змінявся і кращав з кожним тижнем. Я перекопав цілий город, а Таня садила городину і доглядала її. У кутку нашої ділянки я збудував малий курник, і вкоротці були вже свої свіжі

яйця. Ми купили дерев'яний холодильник, до якого довозили двічі на тиждень лід. Щодня надходив свіжий хліб і молоко.

Таня вже по-фаховому білила хату, а я вечорами при світлі свічок викінчував шафки в кухні і ванній. Кілька місяців пізніше нам долучили електричне світло, газову піч, теплу воду. Купуємо ліжко й матрац.

— Щойно тепер час подумати про діти! — кажу Тані.

А та лише погрозила мені пальцем.

Із сусідами австралійцями ми жили досить добре. Розмови велись про пиво, кінські та псячі перегони, про які я не мав поняття і якими не цікавився. Згодом, півкілометра від нас, по обох боках жило по дві українські родини.

*

Вісті про наш нарід у діяспорі, а тим більше про Край, були наразі дуже скупі. Дещо читав у «Вільній думці», дещо дізнавався з листування з командиром Громенком та від п. Грабика, який мав контакт з Проводом.

Але революціонери не спали. Довідавшись, що я маю одну порожню кімнату, друзі поклали вести тут ідейну працю. В сусіда-білоруса позичаємо циклостиль і друкуємо, перший в Австралії, Бюлетень АБН. За АБН в Австралії тоді відповідав Віктор Чор. Свідома молодь узялася до праці. Це були: д-р Пеленський, Жан, інж. Куцик з дружиною, Склепкович, Чор, ред. Шумський, Борецький, Томащук, Таранець, Буряк, Маріян Мушкевич, Тичинський, мґр. Козій та інші. У лавах відновленого СУМ-у в Австралії працювали: Склепкович, Грабик, Цигелик, Чудакевич, Мороз, Прокоп та інші.

Свої перші кроки робили жіночі, молодечі, освітні організації, танцювальні й театральні гуртки, хори, громади. Про детальну історію нашого громадського життя треба б написати не одну книгу. Ми починали своє життя дослівно з нічого, з мізерних заробітків звичайних робітників, а досягли мільйонових вершин. Наша перша велика акція це демонстрація в Сіднеї у двадцяту річницю масового голодомору в Україні

Ми трохи боялись за успіх, бо це були щойно перші роки нашого побуту в Австралії. «Вільна думка» мала лише кілька сотень передплатників, а інших засобів комунікації, крім церковної проповідниці, не було. Ми покладалися на передачу з уст до уст, і яке було наше приємне здивування, коли на демонстрацію, замість запланованої тисячі осіб, прийшло понад три і пів тисячі нашого люду. З хоругвами, транспорантами, в чудових українських строях,

ці маси, молодого на той час, люду маширували вулицями Сіднею, роздаючи летючки про це страшне московське душегубство. Треба взяти під увагу, що наші люди жили розкидано, не знали добре мови, й майже ніхто тоді ще на мав власного авта.

Але щойно ця масова демонстрація переконала нас, як західні політики, а, передусім, західня преса, цікавляться нашою Україною. Преса цю демонстрацію зовсім, і то (як я пізніше довідався) зорганізовано, збойкотувала. Тоді, коли щодня говорилось про голокост жидів, українські жертви голодомору тут не мали найменшої вартости. Для мене особисто це був уже другий удар.

Коли відділи УПА пробивались до вільного світу, втративши понад дві третини своїх сил, тоді так само хтось у пресі організував бойкот, бо лише деякі часописи звітували про цю подію.

Як це пояснити? І то робилось тоді, коли в ізраїльському уряді було багато людей, вихованих і вигодуваних українським хлібом. А хіба мало їхніх братів служило в НКВД і допильновували, щоб часами українець не зірвав колоска і не врятував свого життя? Та не лише колоска. Вони нищили навіть зварену з кропиви зупу. Чи розуміють ці люди, що ми не будемо потребувати ні їхньої землі, ні їх, а вони нас будуть.

МРІЯ ПРО ВЛАСНЕ ПІДПРИЄМСТВО

Моя праця легка й цікава, але моя торговельна жилка вже муляє мене, і я мрію про якусь торгівлю. Вже передумав про крамницю з взуттям, з суконками, каварню, та найбільше мене кортить таке підприємство, як оце, де ми — «нові австралійці» — зараз працюємо. Аж вголос розсміявся! Ця штука варта пару мільйонів! Я думаю про неможливі речі...

В Австралії робітник після праці звик іти до корчми, де випиває, при прилавці стоячи, два або й більше кухлі пива. А що погода тут гаряча й тепла, то пиво п'ють круглий рік. Тема й температура дискусій залежить від числа випитих пив. Панують три теми: жінки, кінські перегони і політика. У недавніх виборах соціялісти програли, і уряд очолив представник правих, п. Мензіс, що дуже турбує моїх австралійських робочих товаришів. Вони тепер говорили лише про нього, що він усе віддасть мільйонерам, а всі копальні в Австралії продасть Америці. Вони про того Мензіса говорили дуже кольоритно і при кожному другому слові конче додавали два при-

кметники, що починались на букви F і В. При найменшій суперечці відважнішим новоавстралійцям зараз же пришивали печатку «нацист» і «фашист».

В обідню пору приходили уньйоністи (профспілкові діячі) і ґотували своїх членів до боротьби з капіталістами. Часто таку балачку перебивав якийсь наш словами:

— Брешеш! Так не є! Їдь до Москви!

— Чому ти тут приїхав? — питав уньйоніст.

— Я капіталіст і приїхав до капіталістів, а ти комуніст, то й їдь до комуністів! — відгукував наш.

Це був час, коли комуністи, і то не тільки робітники, а ще більше студенти, університетські професори і преса, поважно загрожували Австралії. Усі державні будинки, мости й плоти було обліплено серпами й молотами. Як тут переконати робітника чи наївного студента, чим є насправді московська імперія під маркою комуни? Це сталось аж тоді, коли москалі заявили, що вони не думають ділити влади ні з ким, і почали переслідувати жидів. Щойно тоді стали відкриватись московські бруди. І якби колись усі вийшли наверх, то Гітлерові виглядали б як дитячі забавки.

Я не бажав собі з тими товаришами працювати і з ними доживати старости, а мріяв щось творити і змагатись. Що довше я думав, то певніше приходив до переконання, що свій власний склад дерева є можливий при розумному плянуванні. Постановляю, що до трьох років відчиняю своє підприємство, а до того часу працюю, щаджу кожний цент і вивчаю цю ділянку.

Що більше знав я про неї, то важчою ставала вона для мене. Я не боявсь адміністративного ведення цього підприємства. Але технічне знання, розміщення будови для виробництва, монтаж машин, знання ріжних порід дерева та що з них виробляють, мене застрашувало щораз більше. Самих виробів, що тут називається «молдінґ», є сотні. За нормальних умов на то є фахівці, але вони дуже дорогі.

Біля мене на одному варстаті працював українець-дивізійник, розсудливий і спокійний. Одного разу, коли ми сиділи при обіді на дерев'яних бальках, я жартами сказав Осипові, що думаю відкрити, як тут в Австралії казали, «тімберярд», і чи не хотів би він стати моїм спільником. При тому пояснюю йому дальші мої пляни: збудувати ще одну хату, тоді продати обидві і за три роки відчинити підприємство, а до життя збудувати собі наразі малу гаражину. Осип усміхнувся, а по хвилині сказав:

— А що ти думаєш, це можливе!. Почати з малого і рости! Я тобі дам завтра відповідь.

Жінка Осипа (родом з-під Динова) знала про мою крамницю в

Масова демонстрація на вулицях Сіднею в 20-ту річницю голоду

Динові. Це піддержало Осипа, і наступного дня він дає згоду пристати до майбутньої спілки.

— Наразі щади гроші! — раджу йому.

До цієї вимріяної торгівлі, яка мала початись щойно за три роки, я брався поважно і одночасно вивчав її практично і теоретично. За кілька місяців кінчався мій дворічний контракт, і я цей час тепер використовував. Вивчав у деталях виробництво шафок до кухні, перевів вимір розміщення машин у майбутньому цеху. Відкопіював систему, яка витягала з фабрики трачиння і гиблівки. Ще раз переглянув інсталяцію великої пили, яка розрізала на малі кусні імпортовані бруси дерева, придбав рисунки й виміри усіх виробів «молдінґ» та інших деталів.

Наступні пляни: побудова ще однієї хати, вивчення потрібних матеріялів і будівничих вимог уряду, кількамісячна праця на великій будові столяром і по можливості ще десь на складі дерева на машині-гиблярці, яка виробляє ріжні меблі та дерев'яні додатки для оздоблення хат.

Як задумав, так і зробив. По закінченні контракту лишаю працю у цій фірмі та їду до унії, щоб одержати квиток, бо без членства в унії, ніхто нікого до праці не приймає.

У великому приміщенні унії, у відділі столярів, на стінах — плякати, і найбільше московської пропаґанди. На тлі московських церковних бань будується величезна будова, а над щасливими й усміхненими робітниками повіває червоний комуністичний прапор.

— А то що? — думаю. — Де я прийшов? Ще й прошусь, щоб мене прийняли в члени!

Урядник, дуже непривітний, не хоче прийняти фашиста і каже, щоб я пішов і здав перше іспит у технічній школі. Стою збоку і спостерігаю, як члени вплачують вкладки, і кожний дістає дармову літературу. Коли чоловік, що відмовив мені вступ до членів профспілки вийшов з бюра, підходжу до рудої австралійки і питаю, чи не видала б вона мені квитка, бо свої технічні документи я під час війни десь згубив, і підсуваю п'ятку — вартість мого тижневого заробітку. Руда секретарка п'ятку спритно сховала і вже пише мені квиток, який коштує два фунти. Вдоволений плачу, їду до хати і розказую дружині, як то я хитро проліз до комуністичної унії.

Рано голошусь до будови нового банку і без труднощів дістаю працю. Я вже мав за собою два роки столярської практики плюс побудова власної хати, і мені здавалось, що я вже багато знаю. Завідувач будови дає мені зарядження накрити бляхою дах на тимчасове банкове приміщення, доки не збудують нового. Бляха фалдована, і я ще ніколи досі не бачив, як саме її прибивають. Замість крити кожну останню двома фалдами, я з ощадности крию

Вінчання Чумака з Танею

лише одною. Увечорі завідувач подививсь здолини, а тут наскрізь прозирає світло. Мені за днівку заплатили і звільнили з праці. Це була моя додаткова лекція.

Наступного дня я дістав працю на іншій будові, в іншого будівничого. Тут до тижня мені доручили будувати за плянами складні сходи і приділили мені помічника. Під час обідів я переглядав у бюрі завідувача пляни і ставив йому питання з будівничої справи.

— Це нудна справа! — казав завідувач і питав, чому це мене цікавить.

— Бо люблю будову! — відповідаю.

А в дійсності мені треба було навчитися самому обчисляти з плянів кількість дерева ріжних вимірів і давати на них кошториси. Це вдасться мені лише тоді, коли я до кінця розумітиму даний плян і знатиму архітектурні й інженерські знаки. На будові я втішавсь довір'ям і часто на бажання завідувача помагав розв'язувати іншим важкі будівельні проблеми.

Дальше життя іде за пляном. На краю міста купую ділянку землі під другу хату на виплат. Таня тепер дуже зайнята, бо готується до хрестин нашої доні. Хресна мама буде Олена Попик, приятелька з корабля, а хресним — друг по зброї, Жан. Хрестив отець Коп'яківський, який недавно приїхав до нас з Канади. Гостей більше, як крісел, і саджаємо їх на дошках та цеглах. Новоохрещена доня Христя-Орися спала на дворі в тіні, бо в хаті тепер лунали пісні під звуки гітари. Люди, які пережили воєнне пекло, часто справляли тепер ріжні прийняття у своєму рідному оточенні. Тут сплітались приємне з комічним і трагічним.

Олександер Дехніч справляв своїй дружині уродини. На ці уродини, за яких двадцять кілометрів, ми їдемо на роверах з донею, яка сидить у сідлі, прикріпленому до ровера. Гості приємні й цікаві: отець д-р Дячишин, який недавно приїхав до Австралії з Італії, інж. Зарицький, полковник Дехніч з дружиною, сусіди Дехнічів і ще кілька гостей крім нас. Отець оповідав цікаві новини з Европи, не відставав і веселий інж. Зарицький, який любив дотепні, а то й масні жарти. Згодом пішла політика. Сусід Дехніча почав нарікати дуже на бандерівців, які то страшні люди. Бо вони відібрали йому здоров'я і втопили двадцятлітнього сина. Сусід, віком під шістдесятку, виглядав недурним, але на бандерівців із злости аж кипів. Поволі питаю про деталі смерти його сина.

— Та ці дурні! — каже сусід піднесеним голосом. — Намовили мого сина до їхньої партизанки, і після бою з німцями переходив ріку Буг і там втопився! Якби не ці бандити, мій син був би жив!

— Так, — кажу — я вас розумію. А як вони відібрали вам здоров'я?

Весільне прийняття. У центрі в окулярах член Проводу ОУН, Михайло Миськів.

— Я був за німців завідувач млина, — розказує сусід. — Ці бандити прийшли і зажадали кілька міхів муки! Я їм кажу, що ця мука належить державі, і не можна її брати! Тоді вони почали красти мішки, а в додатку мало мене не замордували і мало не поломили мені кості.

— Дістали десять чи двадцять п'ять? — питаю.

Сусід знав, що питаю, і зі злістю відповів:

— Двадцять п'ять, а, може, й більше!

— Маєте щастя! А то могли застрілити! — сказав інж. Зарицький.

— За свого сина ви повинні бути горді! Але мені цікаво, чому ви так завзято боронили українську муку для німців? — кажу. Тоді думаю собі: «Так, Україно! Чи не подібні служили і вивозили українське збіжжя з України в 1932, 41- і 46-их голодних роках?». Цей дядько не був політичний противник. Його так навчив ще Франц Йосиф, і він далі йде за тою наукою.

До спільного Маланчиного вечора ми готувались місяці наперед. Передусім, створили комітет з таких організацій як «Союз українок», СУМ і Пласт. Маланки були дуже успішні, і то з ріжних причин. Одні йшли з національного обов'язку, другі — бо треба хоч раз на рік десь показатись, інші, розсипані в чужому морі, — бо хотіли стрінути своїх, ще інші, зокрема самітні, — хотіли забавитись. Найважливіше, що ми держались, хоч і з ріжними поглядами, а в одній громаді. Жінки демонстрували нові модні сукні, що їх вони вперше після воєнних років мали змогу придбати. Товариство приємно і весело бавилось, а десь під північ виводили наших молодих дебютанток. Із своїми партнерами, в чудових сукнях, вони виглядали, як якісь казкові принцеси. Опівночі Голова Громади бажає усім щасливого Нового Року, а корки шампанського руйнують в залі стелю.

ТОРГОВЕЛЬНИЙ ЗМАГ

Повідомляю Жана, що я задумав відкрити підприємство, і прошу на якийсь час звільнення від всяких організаційних обов'язків.

— Будь ласка, і повідоми про це обласного. — каже Жан.

Стрічаю обласного біля церкви:

— Що ти здурів! — злякався він. — Маєш хату, жінку й дитину, — сиди тихо! Жиди з тебе стягнуть штани і підеш у жебри!

— Ну, — думаю — цей мене підддержав на дусі!

Друга хата була вже на викінченню й виставлена на продаж. Ми вже закупили для нашого підприємства три гектари землі край головної дороги, і тут щодня завзято працюємо по вісімнадцять годин. Підготовані наперед пляни уже затверджено і праця кипить. Ставимо пліт, бюрове приміщення, великі будівлі для виробу меблів і розтину дерева. Частину товару імпортуємо, а австралійське дерево думаємо доставляти самі.

В Австралії є багато лісу, та годиться він лише на тріски та пресовані дошки або на палення. Ліс, з якого ріжуть будівельний матеріял, росте за яких чотириста кілометрів на північ та на південь від Сіднею.

Беремо хлібину й ковбасу до торби і вирушаємо нашим першим старим траком на закуп першого товару. Їхали пів ночі й пів дня, і в п'ятницю по обіді доїжджаємо до перших лісопилок, але дарма. Весь нарізаний матеріял вже продано, і він чекає на транспорт до Сіднею.

Їдемо далі кількадесят кілометрів і заїжджаємо до лісопилки, де люди якраз кінчають працю і від'їздять на дводенний відпочинок. Стрічаю власника, і цей каже, що дерево він має, але не має тепер часу, бо мусить від'їхати. Тоді кажу власникові:

— Ти і твої люди не мусять тут бути. Ми самі наладуємо товар. Лише скажи, скільки хочеш за один наладований трак?

— Шеститонний трак... — півголосом каже власник і додає — Сто п'ятдесят фунтів!

— Сто двадцять! — кажу і вже десятками вичисляю.

— Добре! — погодився власник.

Прошу власника о рахунок, щоб хтось не подумав, що ми крадемо дерево. Машина вже добре вгнулась, а ми ще на неї докладали дерево. З великими пригодами поволі довезли нашу першу сировину до підприємства. Продажна її ціна, вже із знижкою, була приблизно півтисячі фунтів.

Наше підприємство ми назвали «БАРО ТІМБЕР енд ДЖОЙНЕРІ». У назву увійшли перші склади мого й мого спільника прізвищ.

На початках ми мали без числа проблем. Земля під нашим підприємством на метр була чорноземом, і після малого дощу трак застрягав по осі. Про будову дороги чи бетонування не було й мови з браку фінансів. Щотижня з поїздової станції ми діставали пересічно п'ять тридцятитонових вагонів дерева з північної Австралії. Це дерево треба було нам удвох перевезти до нашого складу. Ручним малим краном витягнути з вагонів кількатонові в'язки, скласти на нашу тягарову машину, привезти на склад і розладува-

ти. Це була дуже мозольна праця, після якої ночами боліли руки.

Купуємо і монтуємо машину, що називається «п'ять-голівка». Вона має коло шістнадцяти ножів і коштує стільки, скільки нова середньої величини хата. За один перепуск машина виробляє підлогу, рами на вікна, рами на двері та багато інших речей, включно з рамцями до образів.

Машина готова, ножі добре прикріплені на місцях, і я з обавою думаю виробити на ній обрамування до дверей. На ту пору зайшов до нашої столярні якийсь німець шукати праці. Його фах — обробка дерева для меблів. Він жадав дещо більшу заплату, як я йому пропонував. Ми ще не згодились, як мене покликано до бюра до телефону. В бюрі я дещо затримавсь і забув за машину й за німця. Коли собі пригадав, пішов до столярні і був заскочений. Німець уже пустив машину в рух і вже вигеблював велику частину товару. Він був знавець свого фаху. До тижня наставляю його завідувачем нашої столярні. Кілька років пізніше він відкрив своє власне будівельне підприємство.

Наш вклад до фірми був яких десять тисяч фунтів, а наша заборгованість перевалила за сто тисяч, що на той час було фантастичною сумою і сталим болем голови. Але підприємство просперувало. Ми здобули довір'я у своїх та чужинців. Осип перебирає доставу товарів покупцям, а новозатруднений кооператор із Сянока (родом з Буковини) Тарас Суховерський виявивсь доброю бюровою силою, і ми розгортаємо повні вітрила. Тарас був розумний і свідомий. Його дві сестри-патріотки згинули від ґестапівських куль. Він був старий член ОУН, а від сорокових років приділив себе до тих «матірніх», і часто нарікав на тих других. Але це було лише під час обідньої перерви, бо фабричний свисток переривав дискусії, і всі брались до кипучої праці.

У терені, де ми почали своє підприємство, жило на ту пору яких двадцять тисяч населення, а уряд плянував тут у майбутньому великі поселенчі околиці, від п'ятдесяти до шістдесяти тисяч нових домів. У цій околиці вже було п'ять складів з будівельними матеріялами, що їх власниками були багаті жиди.

Одного гарного дня, по обіді до нашого підприємства заїхали гості. Це були наші конкуренти: власник будівельного складу Вестґейт і його завідувач. Вони оглянули наше підприємство, іронічно усміхнулись, і при відході сказали, що вони передбачають, що ми проіснуємо не довше, як вісім тижнів. Їм у відповідь кажу, що не хочу бути такий жорстокий супроти них, і передбачаю їхню екзистенцію не довше, як чотири роки. Ми потисли собі руки, і гості поїхали, але їхнє передбачення мене насторожило і подвоїло завзяття й охоту до змагу.

Наше підприємство в Австралії

Австралія до Другої світової війни була немов кілька великих англійських сіл, розміщених на узбережжі, а її головним прибутком була вовна. Зараз після війни Австралія почала розвиватись швидким темпом, і то у ріжних галузях, а понад усе, у розробці підземних багатств.

Масова еміґрація викликала попит на мешканеві доми. У нашій околиці будувалась величезна гребля для водопостачання Сіднею і околиць, і до праці затруднили сотні нових еміґрантів з Европи, в тому й українців. Тут вони осідали, будували свої хати і у великій більшості з багатьох причин горнулись до нас. Свій до свого..., доступні ціни, поради у складних формальностях, затвердження в уряді плянів будови, а ще й те, що у нас, крім дерева на будову, можна було закупити всі додатки: кухонні шафи, печі, холодильники тощо. Тоді майже половину наших покупців становили українці. Багато завдатків чи сплат за товари ми одержували біля церкви чи на забавах, де часто вислухували і полагоджували їхні будівельні проблеми.

Згодом організую і реєструю будівельну компанію, і починаємо будову домів, що принесло нам перший поважний клопіт. Асоціяція продажу місцевого та імпортованого дерева мала у свому статуті клявзулю, що імпортери і продавці дерева не мають права будувати, лише продавати дерево. Про наше будівництво конкуренти зголосили до асоціяції, і нам відібрали ліцензію на імпорт дерева. Це був для нас великий удар. Після короткої перевірки знайдено ще шість таких порушників статуту. Вкоротці статут міняють, і ми одержуємо ліцензію назад.

Підприємство розвивалось. Мотори гуділи, пили різали дерево, в столярні вистукували молотки, а великі тягарові машини привозили з порту чи поїздової станції дерево та інші товари.

Друзі Богдан Бондарук і Володимир Чемний, колишні дивізійники, що недавно приїхали з Англії, дістали в нашій фірмі працю. Обидва вони були водії тягарових машин і розвозили у ріжні сторони будівельні матеріяли. Чемний дуже не злюбив наших маґістрів. За його словами, це найбільші «фільозофи». Один такий маґістер заставив його перенести на плечах цілий трак доставленої деревини на задню частину подвір'я, бо туди не було в'їзду, а сам лише стояв і наказував і не підніс ні одної тріски. Відтоді Чемний щоразу питав, чи достава, яку він має везти, не йде до якогось маґістра, бо якщо так, він там не поїде, хай везе хтось інший.

Я дуже любив наш щоденний змаг і приписую його не лише собі та дібраним до праці здібним людям, але також нашій українській фірмі. Бо я ніколи не забував про своє завдання, яке на мене поклала Організація і командування УПА. Я добре знав про долю

моїх друзів з УПА в лісах, у підваллях ворожих тюрем і сибірських концтаборах. Мені припала доля за них говорити і за них змагатись навіть тоді, коли це завдання було мені далеко не по силі.

А змагатись було де. Тепер я мав змогу стрічатись з найвищою клясою людей в Австралії. Найпопулярніша і найбільш платна у вільному світі є торговельна ділянка. Мрією судді, члена парляменту чи сенатора є дістатись на старші роки до дирекції якоїсь багатої фірми. Це приносить їм престиж, добрі заробітки та інші вигоди. І з такими людьми я тепер стрічавсь майже щодня.

*

Жодна ділянка, навіть медицина, не має стільки ріжних preріжних товарів, як будова. Гляньте лише до залізної крамниці, скільки там ріжних шрубок, цвяшків, замків та іншої всячини. І так від фундаменту до даху. Виробляючи ці товари, фірми всякими способами стараються, щоб ви були їхніми відборцями. Такий директор фірми просить вас відвідати їхню фабрику, і він вам у деталях пояснить і покаже цілу виробничу процедуру, а відтак у ресторані при обіді й чарці дістане від вас згоду бути їхнім відборцем. Коли ви не є власником, а лише працюєте для фірми, можливо, що за таку згоду і ґарантію закупу їхнього товару, ви, крім доброго обіду, одержите ще пару сотень до кишені.

Велика фабрика електричних виробів запросила мене до себе на візиту з метою показати мені новий модель печі. Вони знали, що ми збуваємо пару сотень печей річно, і конче хотіли, щоб ми лише в них купували, а не в трьох інших фабриках, як ми це робили дотепер.

Після смачного обіду директор починає продаж.

— Так! — кажу. — Але ціна мусить бути багато нижча.

— Це неможливо зробити! — пояснює директор. — Між нами, фабрикантами є строга домовленість про ціни, і ми не можемо, за торговельним висловом, «підтинати собі горла».

— Гаразд! — кажу. — За кожний рахунок на десять печей я одержу одинадцять!

Директор замислився, тоді пішов до бюра на конференцію. Згодом виходить, подає руку:

— Згода!

— А як справа з горлом? — питаю.

— Цить! — підніс палець до уст директор.

Інші фабрики, що в них ми перестаємо купувати печі, ведуть завзяту розвідку, яким способом їхні конкуренти продають краще.

Торговельне життя процвітає, а приватне, за словами Тані, занедбане. На п'ятиакровій ділянці землі з гарним видом на Сині Гори, недалеко нашого підприємства й сусіднього малого містечка, стоїть тимчасова мала буда, поділена на кухню і другу кімнату для інших вжитків, включно із спальнею. На господарці корова, кури, кінь і город з яриною. Молодшій доні Сяні вже минуло два роки, а старшій Орисі — вісім. До українського центру — тридцять кілометрів, і туди їздимо до церкви, на проби танців, на збори СУМ-у, а суботами — до української школи, де вчиться наша Орися і де вчителює і моя дружина.

Нарешті прийшов час збудувати собі хату, бо, за словами Тані, живемо, як жебраки, і з нас люди сміються. За кілька місяців хату викінчено, і вдоволена Таня з донями її декорують.

НА ГРОМАДСЬКІЙ НИВІ

Ціла наша спільнота й собі проґресує. Будуємо церкви: католицьку і православні, закупили невеликий громадський дім, і в ньому кипить наше культурне, громадське й національне життя. В гурті моїх найкращих друзів був Остап Луцький. Він був відповідальний за нашу область. У нього багато проблем, і він ними живе. Він — син учителя, ще в Краю здав матуру і плянував вступити на теологію. Та ці пляни покинув, коли стрінув красуню Любу. Остап закупив в сусідстві з нами п'ять акрів землі, вибудував хату, і часто у вільних хвилинах ми взаємно даємо собі мата. З ними жили і батьки Люби, Коптарук-Гонтар. У Коптарука була дуже цікава біографія. Його батьки були вивезені на Сибір ще за царя. Там молодий Пилип ріс, ходив до школи і згодом вступив до армії. У ранзі офіцера переходить у часі Визвольних Змагань до наших військових формацій УНР. З приходом большевиків він у цивільному лахмітті продістається знову на Сибір, чим конспірує свою участь у Визвольних Змаганнях. Пізніше їде в Україну, одружується з Катрусею і переживає роки на посаді аґронома. З приходом німців він приймає до хати націоналістів з Похідних Груп і щойно тепер розказує своєму, вже дорослому, синові, що він брав участь у Визвольних Змаганнях.

Він часто оповідав мені про часи, коли Москва голодомором винищувала український нарід. Комуністи витворили таку атмосферу, що найменша допомога голодуючим, була державним зло-

Наші доні

чином. Щоб якнайбільше виморити український нарід, вони прислали спеціяльні кадри з півночі. Будучи аґрономом, Коптарук був призначений пильнувати ночами маґазини збіжжя, приготованого для експорту. Для тої мети в нього була дубельтівка, і в ній він два або три рази на тиждень приносив додому у цівці, затканій корком, трохи зерна, чим врятував свою родину від голоду. Останньо П. Коптарук вчив в українській суботній школі, де вчились і його два внуки.

Остап добре орієнтувався, хто на що надається, і вкоротці пропихає мене на фінансового Крайової Управи СУМ, яка згодом

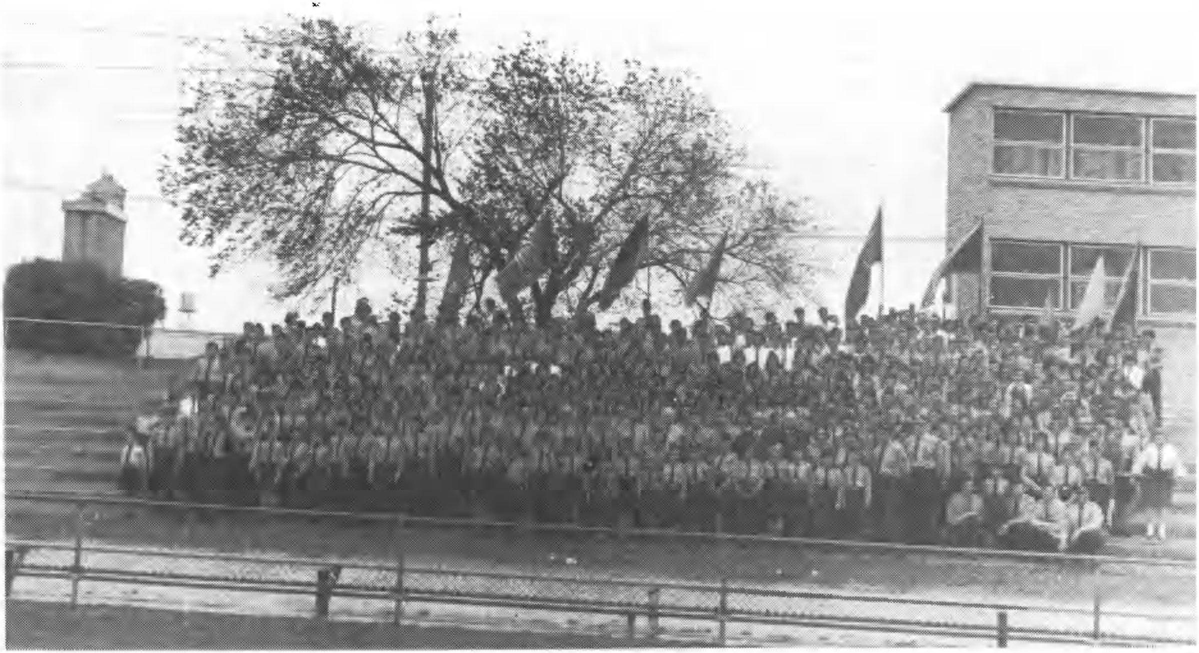
береться до розбудови таборової площі для СУМ-у. Надійшов час відкривати табір, а площа ще не готова. Піч не вимурувано, нема ще даху над їдальнею, і бракує яких сто ліжок. Остап довідується, що в суботу на авкціоні продаються старі військові залізні ліжка. Їдемо туди з Остапом моєю фірмовою тягарівкою. Ліжка закупили досить дешево, привезли на площу, а тут після дощу трак глибоко застряг. Висилаю післанця до фірми, щоб прислали другу машину і витягли нас. Приїздить Осип, і друга машина застрягає. Привозимо наш фірмовий тяжкий кран, але й цей застрягає. Люди чекають на товар, бо хочуть у суботу й неділю будуватися, а тут усі наші фірмові машини нерухомі. Нарешті ми їх витягли, і Чемному, Бондарукові, Осипові й мені довелось у неділю розвозити людям товари.

Відкриваємо четвертий чи п'ятий з черги табір СУМ-у в Сіднеї. На галяві, біля високих щогол з прапорами чути голосну команду. Понад двісті таборовиків шикуються в лави, бо зараз буде Служба Божа і офіційне відкриття табору, а я з деякими друзями докінчую мурувати таборову піч, бо на ній сьогодні мають варити обід. Минулого року комендантом табору був О. Мороз, а цього року — Богдан Ґут.

З дітворою приїхало багато старших. Вони розказують найновіші новини з ріжних країн, бо багато хто має приятелів за океанами. Ми живемо в країні, яку закинуто найдалі від культурного світу, і всі новини, хоч і спізнені, цікаві.

За рік має відбутись у Мельборні Крайовий Здвиг СУМ-у. До нього наполегливо готується кожний з дванадцяти осередків СУМ в Австралії. Для виступу молоді на площі виготовляю у нашій фірмі кілька сотень топірців.

На цей здвиг приїхав наш визначний гість, Голова Центральної Управи СУМ-у, мґр. О. Коваль. Приємно дивитись, як марширують лави нашої молоді в Австралії. Мимоволі насувається питання, а як живе і чим тепер дише наша молодь в Краю. Тут у далекій Австралії ніхто не забороняє їй бути українцями, вивчати свою культуру, ставати в її обороні і ширити правду про Україну. А там в Краю батьки мусять мовчати, коли їхніх дітей у підлий спосіб послідовно змосковлюють.

Крайовий Здвиг СУМ-у (*Мельборн, Австралія*)

БОЛЮЧА ВІСТКА

Чи не щодня я згадував командира Громенка. За час побуту в УПА він своєю поведінкою, зрівноваженим характером, доглядом вояків, а понад усе, бистрим умом і відвагою, закарбувавсь у моїй пам'яті, як один з найкращих революціонерів, яких я мав змогу в цій боротьбі стрічати. Він ще в гімназії вступає до ОУН. Військовий вишкіл дістає в леґіоні, між найкращими, під командою полковника Побігущого-Рена. Під командою Громенка я пережив роки в УПА, перейшов славний Рейд на Захід, від нього дістав дозвіл на одруження з Танею і мав честь мати його на вінчанні за дружбу. Від нього дістав я і дозвіл на виїзд до Австралії. Ми листувались. В останньому листі я навіть післав йому кілька зелених, але відповіді чомусь не було.

Від Жана довідуюсь, що з Краю вирвався провідник Крим. Це людина більшого калібру, з адміністративної частини ОУН в Краю. Це він і ще дехто нав'язали у сорок шостому році зв'язок з американською амбасадою у Варшаві. Мабуть, цей зв'язок поміг йому у сорок дев'ятому вирватись з-поза залізної заслони у вільний світ.

Ще раз пишу листа до командира Громенка. Незабаром дістаю відповідь без підпису, що командир Громенко під цією адресою більше не живе, і що він здумав вернути до Краю.

Це мене приголомшило. Я цю справу передумував знову й знову, переконаний, що кришталевий старшина і патріот впав жертвою якихось політичних махінацій. В Україні було ще сотні старшин УПА і тисячі відважних воїнів, вироблених роками боротьби. Їм зараз було дуже потрібно дістатись на Захід і голосно ширити правду про московський геноцид в Україні. Бо як можна, від одних вимагати максимум, коли інших тяжко навіть витягти з їхніх комфортових мешкань на демонстрацію в обороні України.

Що ж він там у Краю може таке зробити, чого не міг зробити інший? Навіть якби він перебрав якийсь відділ УПА, то мав би обмежений успіх. Бо треба знати терен так, як він знав у Перемищині. До Краю ходили зв'язкові з поштою. Це було конче потрібне й виправдане. Багато з них перейшли щасливо і з успіхом виконали завдання. Це були загартовані в Краю упісти. Кілька попали в полон і не видержали ворожих тортур. Це зрозуміле тим, хто знає жорстокість північного сусіда. А чому висилати командира Громенка до Краю, я не міг зрозуміти. Про це я й далі думав і передумував, поклавши собі про цю справу у майбутньому довідатись.

*

Приїзд до Австралії родини Колесників зробив досить велику сенсацію. Володимир Колесник, обдарований музичним талантом і з доброю освітою, був директор оперного театру в Києві, а неофіційно — міністр культури України, бож на його праці взорувались міста і села окупованого краю.

Хрущовська відлига робила своє, і наші патріоти використовували її скільки могли. Це використав також В. Колесник. Він зважився піднести нашу культуру до рівня московської, тим більше, що мав Шелеста за собою. Коли Москва (в котрий раз!) знову прикручувала гайку в Україні, звільнивши Шелеста та інших, Колесник вирішив перехитрити москалів і, на знак протесту проти насильства над нашою культурою, покинув Україну і з пригодами дістається з родиною на Захід, а згодом до Австралії.

Наша спільнота відразу ними заопікувалась, а ми з Танею даруємо їм наше піяно, бож як музики можуть жити без піяна? Згодом ми захоплювались чудовим голосом пані Ганни Колесник на концертах по цілій Австралії.

Одного дня подружжя Колесників заїхало до нас у гості, і у веселому й вільному товаристві п. Колесник оповідав про паразитну комуністичну верхівку в Україні, їхню пиятику й корупцію. Про люксусові маґазини лише для паразитів нагорі. Про загороджені високим плотом шматки лісу, мовляв, це велика військова таємниця, а насправді це було місце розваги комуністичної верхівки. Оповідав він, скільки мав клопоту, коли в репертуарах для якихсь груп було «забагато» українських пісень.

Між іншим, зайшла мова про співака Гнатюка. Гнатюк, добрий співак родом з Буковини, часто бував на Заході, де живуть українці. Його концерти відвідувало багато людей, багато хто заходив до нього у готель. Він ширив думку, що в Україні не є так зле. На цю тему між нами на чужині велись часті дискусії, і наша спільнота була досить на цьому поділена. На моє питання до Колесника, яка його думка про Гнатюка, той відповів:

— Падлєц! Коли Шелест призначив мені мою працю, від післав мене до Гнатюка по дальші інструкції. Гнатюк досить довго мене остерігав перед націоналістичними впливами і радив стежити за тими групами, що їдуть закордон.

— Це падлєц великого калібру! — додав Колесник.

Я мав у торговельних справах їхати до Ґонґконґу і Японії і при цій нагоді поклав відвідати Канаду й Америку. Японія мені дуже сподобалась, а у своїй подорожі до Канади й Америки, через об-

Родина Колесників у нас в гостях

межений час, я відвідав лише кілька міст. У Нью Йорку я задержавсь кілька днів. Телефонічно контактуюсь з деякими упістами — з проф. Вовчуком та іншими.

Затим, що історія В. Колесника цікава і на часі, телефоную у цій справі до бюра «Нью Йорк Таймс». Випитавши у мене готель і кімнату, де я є, секретарка обіцяла пізніше зателефонувати. Вкоротці дзвонить якийсь містер Шварц. Він зацікавлений Колесниками, і по довшій дискусії домовляємось, що моя дружина подбає, щоб Колесник був у нашій хаті в Австралії за два дні, а Шварц пришле туди свого австралійського кореспондента. Таке інтерв'ю відбулось. За перекладача був молодий здібний хлопець М. Ткачук.

Наступного дня їду до бюра Миколи Лебедя, — може, дещо довідаюсь про долю командира Громенка. М. Лебедь прийняв мене привітно. У дружній бесіді в бюрі, а відтак в ресторані, ми говорили про фантастику нашої боротьби. Він оповідав мені про пригоди й смерть командира Хріна. Його архів, шапку і вишивану

сорочку хтось в часі останнього його бою врятував, і це все тепер зберігається в канцелярії М. Лебедя. Я вірю, що хтось напише ще велику книжку про життя і подвиги нашого національного героя — командира Хріна.

Я й собі розповів Лебедеві про Колесника й Гнатюка. Лебедь попросив мене повторити ще раз історію Гнатюка, а тоді перепросив мене і десь вийшов. Я роздумував і додавав два до два, що Гнатюк грає подвійну ролю, і останні новини це йому перекреслили, бо правда вийшла наверх. Це ствердили дії Гнатюка в пізніших роках, і його зірка у вільному світі згасла.

Під час обіду з Лебедем, до нас підійшов надзвичайно пристійний чоловік. Перепросивши Лебедя, він звернувся до мене:

— Друже Чумак, я називаюсь Хома. Я читав вашу книжку «У вирі боротьби», і хотів би з Вами поговорити!

— З приємністю, друже Хома! Зараз після обіду.

Хома відійшов, а Лебедь пояснив:

— Вас цікавить доля командира Громенка. Оцей чоловік, що тепер з вами говорив, їхав разом з Громенком до Краю і з ним разом скакав на легкоспаді з літака.

Ця вістка потрясла мною. Я подякував М. Лебедеві за його новини, на прощання тисну руку і йду на зустріч з людиною фантастичних подій. Хома це революціонер великого калібру. Він недавно вернув з Краю, і це вже його чи не третій зв'язковий рейд. Він пристійний, інтеліґентний, за ним уже довгі роки революції. Деколи в гарному цивільному костюмі з краваткою і фальшивими документами, іншим разом з автоматом у німецькій чи московській уніформі. Такого роду акції вимагають великого знання мови ворога, а також сильного характеру, бо тут нема місця на помилки, коли у ворожій уніформі, у ворожому будинку виконується небезпечне завдання. Хома вже довгі роки був на службі при Головному Проводі для специяльних доручень. Остання його місія, з якої він вирвавсь, це фантастичне оповідання, зрозуміле лише тим, хто сам переживав подібні пригоди. Його діяльність це чудова тема для світової слави письменника.

Хома прийняв мене дуже гостинно у свому мешканні, в горішній частині Нью Йорку. Його дружина була десь на праці, і ми собі взаємно ділились своїм воєнним пережиттям.

— Друже Чумак! — сказав Хома дещо поважнішим тоном. — Ви дуже схвально висловлюєтесь у своїй книжці про Громенка. Але скажіть мені про його неґативні риси.

— Вірте мені, але я їх не бачив! — відповідаю. — Це обдарована, розумна, відважна людина, лише трохи задобряча.

— Дякую! Це я й хотів почути! Прочитавши вашу книжку з

такою високою опінією про Громенка, я дістав закиди совісти.

І Хома поважно вів далі:

— Ми перейшли довгий вишкіл, в тому й парашутний, і чекали на цей день. День перед відлетом нашої групи провід залишив нам обом до полагодження командування над нею. Цю команду хотів перебрати Громенко, але коли я сильніше вперсь, що команду переберу я, він погодився. Ніч відлету була дуже темна. В нас ріжні завдання і доручення. Одні в пам'яті, інші заховано. Ми мали інструкції на всі випадки, а найбільше боялись перелету кордону, бож перелітали московську залізну куртину й радарні станції.

— Хвала Богу, спокійно. Летимо ворожим тереном кілька хвилин, і ми у своїх сторонах. Сигнал готуватись до скоку. Ще раз перевіряємо парашути й інше вивінування. Кожний мовчить, холодно щось перевіряє і молиться. Це ж не веселі військові вправи, а дійсність. За кілька хвилин ми опинимось на рідній землі, але окупованій жорстокою новітньою імперією світу...

— Літун має точно окреслене місце висадки, і вже блимнуло світло. Перший скаче Громенко, останній — я. Тепер у мене гаряче бажання, щоб приземлитися у запляновaному місці, яке я добре знаю, і щоб ми не були задалеко розкинуті, бо нема багато часу себе шукати, а нас ще чекає кілька кілометрів дороги, аби відбитись з місця висадки. Правда, кожний добре підготований і має інструкції на всякий небезпечний випадок, та вони занадто ризиковані.

— Вже гойдаюсь на парашуті кілька секунд. Пробиваюсь через холодне повітря, і десь на половині дороги між літаком і землею побачив світла .у недалекій віддалі від нас. На чоло виступив гарячий піт, і я бажаю якнайскорше приземлитись. Світел ставало щораз більше, і то з обох боків. Я вже на землі, скидаю парашут і біжу до потоку. Свищу умовлений знак, подібно відповідає мені Громенко. Біжу до нього, а він повис на дереві, і я бачу, на тлі горизонту, як він там гойдається і насилу себе звільняє. Він скочив чи впав з дерева. Я біжу до нього. «В мене звихнено або зломано ногу!» — каже Громенко.

— Стараюсь його піднести, але дарма. Світла щораз ближче, і гавкають собаки! Насилу в заглибленні рву руками яму, прикриваю у ній листям Громенка, а сам щосили біжу вдолину. Тут і там біжу по потоці водою, щоб загубити слід перед псами. Мені вдалось вирватись, а доля Громенка нам невідома до сьогодні.

— Коли ви залишили Громенка, чи чули ви якийсь стріл! — питаю.

— Я над тим і сам багато разів думав. Бож він не дав би себе живим в руки взяти. Але стрілів було багато. Коли я маскував його, я не пригадую собі, чи зауважив у нього зброю. Він її міг

згубити, коли звільняв себе від парашута і стрибав з дерева.

Один тільки Хома вирвався з цієї пастки. Він нав'язав зв'язок із Проводом, доставив пошту і незабаром вибрався знову в далеку поворотну дорогу. Тим разом він ішов місяцями, переходив ріжні кордони, і з купою пригод дістався до вільного світу.

Хома признався мені, що він дуже хворий і мріє написати спогади. Вкоротці він помер, і мені невідомо, чи залишив які записки.

Так! Дорогий Друже! Такі, як Ти не вмирають. Вони живуть вічно для свого народу!

У своєму бурхливому житті я був гордий за кожного нашого патріота, за кожну краплю крови, пролитої в обороні народу, і за наших славних командирів, які роками з успіхом боролись, перемагали і часто доводили ворожих стратегів-генералів до шалу.

У день відлету у вир боротьби до Краю, командир Громенко вже мав за плечима десять років служби в українських військових формаціях. Він успішно роками змагавсь з ворогом на Волині, в Карпатах, на Лемківщині. Він своїм військовим знанням і досвідом долав усі перешкоди у великому рейді на Захід. Що подумав собі цей шляхетній старшина, опинившись у підвалі і глянувши в цівку ворожої зброї? Що він подумав собі про своїх зверхників, які готували цю страшну катастрофу?

Чому повторюється історія, і більші удари приходять від своїх з чужини? Чому Валюхи, Полуведьки, Сташинські мають легший доступ до наших на чужині, ніж ми до своїх у Краю? Колись треба було аж архіву Сеника, щоб розконспірувати наших патріотів у Краю. Як можна було легковажити зв'язком із Проводом у Краю, мавши до діла з московським НКВД?

Бо хто, як не Політбюро, міг дати дозвіл на переліт американського літака? Як це так, що ще вчора американці на дали сотням упістів з рейду на Захід жодного папірця на право азилю, а сьогодні відважились дати літак і свого літуна? Чи не можна було відразу ставитись до цього з підозрою? Нам нема чого ці речі замовчувати чи конспірувати. Москалі все знають у деталях. І це має бути лише зайва пересторога для нас.

Подія з літаком мала катастрофічні наслідки для нашої боротьби в Краю і для наших патріотів у ріжних сателітних країнах Москви. Причина цієї катастрофи приблизно (бо повний її образ зберігають архіви Москви) така:

Одним з перших шістьох найкращих був М. Лебедь. Він в колі кількох своїх приятелів записав славні сторінки в нашій історії. Його організаційний хист, відважність і здоровий глузд були прикладом для патріотичної молоді. Коли до того додати міжнародні суди над ним, вирок кари смерти, довгі роки тюрми, пост Про-

відника ОУН, участь у творенні УПА й УГВР, то можна собі уявити вклад цієї людини для добра нашого народу. Він заслужив, щоб на його честь колись стояли пам'ятники.

Та, на жаль, і тут є другий бік медалі.

Коли у 1944 році азіятсько-московські відділи, по зуби озброєні Америкою, сунули знову в Україну, М. Лебедь починає передумувати і зневірюватись у нашій боротьбі, а зокрема у ставці на власні сили. «Боротьба УПА це славна сторінка нашої історії, але нам треба допомоги американців». Так, напевно, роздумував Лебедь. І нічого злого, якби таке й сталось. Під таким пляном підписавбись кожний патріот.

М. Лебедь не забирає функцій у Головному Проводі ОУН, а з титулом Секретаря Закордонного Представництва УГВР дістається з пригодами на Захід. (Як на мене, його досвід був більш потрібний в Краю генералові Чупринці, ніж Степанові Бандері на чужині).

На Заході Лебедь контактується з американським Державним Департаментом і починається саламаха. На ту пору наш рух був дуже поважною силою проти Москви. Про це дуже старанно замовчувала світова й московська преса, але розвідка західня й московська були дуже добре про цю боротьбу поінформовані, і присвячували їй велику увагу. Москва ж мала свою аґентуру в усіх західніх розвідках, і спільно з нею готує пастку.

Заслужений патріот М. Лебедь «успішний» тепер на зовнішньому відтинку, гуртує коло себе людей, мовляв:

— Досить! Як довго можна числити на власні сили, коли є гроші і бюра, де можна працювати для добра справи?

Ані тоді, ані сьогодні не можу зрозуміти, чому треба було аж розколюватись? Невже справа збільшення засобів була ідеологічним розходженням? Розходження прийшло пізніше.

Пригадую, як я колись з групою повстанців привів кілька коней з польського колгоспу. Польське підпілля погнало цих коней за Сян до Ряшева, там їх продало, а за готівку купило нам ліків і шкіри. Таких випадків було десятки, і на цю «дипломатичну», зовнішню допомогу не треба було жодного розбиття, ані дві УПА.

У канцелярії ЗП УГВР зроджується плян негайного контакту з Головним Штабом УПА і УГВР в Краю. На це є люди з досвідом боротьби, готові на кожний наказ. Для цього потрібний лише один літак і кілька тижнів вишколу спадунів. Такий плян, напевно, з головної квартири американської і англійської розвідки опинивсь у амбасадах інших країн.

Це був 1949 рік, коли в Краю кипіла боротьба на життя і смерть, а відділи УПА рейдували по цілій Европі. Плян ЗП УГВР мав три цілі: перше, він підкреслював Заходові поважну дію Пред-

Наші жінки в асисті єпископа Прашка, отця Пігулевського, голови СУОА Ю. Денисенка та інших визначних, своїх і чужих, гостей садять в сіднейському парку дерево у пам'ять жертв голоду в Україні.

ставництв УГВР в Краю і на чужині; друге, він мав піддержати на дусі і піднести мораль Проводів ОУН-УПА в Краю; третє, — поінформувати Край про «застарілі» і «некорисні» ідеї Провідника Бандери.

Цими плянами поцікавився працівник англійської розвідки, Філбі. Він позвітував про них своїм «товаришам», а вони скоро підтвердили, що плян корисний. Плян затверджено, і почалась ґрунтовна підготовка. Тепер Москва матиме можливість дістатись прямо до Головної Команди УПА. На час прилету Хоми і Громенка з друзями москалі знали точно місце висадки в найменших подробицях і чекали там з великим числом енкаведистів та собак.

Задуми М. Лебедя придбати засоби і дещо використати ворога дипломатичними ходами, його працівники зле зрозуміли, зробивши із засобів ціль, і ціла їхня політика пішла в прірву лівими рейками. Зв'язок з ідейною Україною, який роками, аж до 1948 року, вівсь боївками ОУН, тепер ведено з найбільшими вислужниками Москви при круглому столі. У поважному часописі «Телеграф» в Австралії з'явилось інтерв'ю М. Лебедя, що Україна бажає комуністичного ладу, на взір Югославії. Визначний член двійкарів в Австралії раз мені хваливсь:

— Але ви, бандерівці, нерозумні! Я маю зв'язок з українцем в чеському уряді! З Біляком!

Цей Біляк за кілька днів після того став публічно знаний на цілий світ, як падлюка й аґент Москви. Скільки через такі «зв'язки» впало наших ідейних людей?

З болем серця переживали ідейні друзі це непотрібне і таке шкідливе розбиття. Люди вчорашніх великих подвигів котились в ідейну прірву, ширячи ненависть між вчорашніми друзями революційного змагу.

УСПІХИ НАШОЇ СПІЛЬНОТИ

Наші люди успішно загосподарювались. Майже всі працювали на тяжкій фізичній праці з невисокими заробітками, зате користали із зароблених грошей багато краще, ніж старі жителі Австралії. Вони будувались округ великого міста Сіднею. Їхні хати були гарніші, чепурніші, обсаджені ріжними корчами і квітами.

Уявіть собі українця-патріота з Києва, Харкова чи Полтави, який після наших державницьких змагань мусів критись і держати

язик за зубами, щоб не зрадити себе перед окупантом. Вони з болем серця виховували своїх дітей і спостерігали, як москалі годують їх комуністичною отрутою. Така родина, яка мала щастя пережити цей московський рай і опинитись на Заході, щойно тепер починала виховувати своїх дітей, для яких зовсім чужі були наш тризуб, наш прапор і наша історія. Їхні нові хати на чужині були удекоровані, немов український музей: наша різьба, вишивки з ріжних частин України, образи національні і релігійні...

Позатим, наші люди мали ще суботні школи для дітей, балети, хори, театри, недільні церковні відправи, своє Різдво, Великдень і своє багате громадське життя. І це все на чужині. А порівняйте це до життя наших братів у поневоленій Україні?

Були тут, правда, свої дива. Наша молодь вчилась в австралійських школах і мала добрі успіхи. Але коли я заглянув до підручників моєї доні в перших клясах гімназії, мені здалось, що їх готували і прислали просто з Москви. Маркс, Енґельс, Ленін, комуна і вся московська брехня мали тут пріоритет, і це вивчали західні студенти. Багато професорів і студентська унія були добре зорганізовані і, напевно, плачені Москвою. Масові демонстрації з тисячами молоді на вулицях міст. Міста обліплені московськими гаслами, а до того, вихована в лівому дусі, преса робила такий галас, що виглядало на скорий і повний перебір Москвою Заходу без спротиву. У розмові на цю тему, Орися мені пояснювала:

— Тату, дев'ятдесят відсотків студентів в Австралії зовсім не цікавляться політикою. Нею цікавиться тільки малий відсоток меншевартісних студентів і крикунів.

Молодь поневолених народів на заході масово студіювала. Вона була свідома своїх національних справ, і, власне, ця молодь давала зараз на кожному кроці сильну відсіч московській брехні. Після виборів я погодився із заувагою доні, бо ні один комуніст не увійшов до парляменту.

Австралійці — спокійні, працьовиті і порядні люди. Вони завзяті, винахідливі матеріялісти і консерватисти. Вони жили десятками літ одним усталеним способом і звикли до певних стандартів. Не диво, що в контактах з новоприбулими виникали ріжні непорозуміння.

Один поляк держав на своєму подвір'ю пару гусей. Одного дня він схотів їх поскубати і зробити собі подушку. Цю покривджену гуску показували потім на телевізії по цілій країні, а поляк попав за неї під суд.

Я був свідком, як одна наша пані купила в крамниці м'ясних виробів трохи м'яса, а в додаток дістала, безплатно, свинячу голову, яку насилу понесла додому на смачний холодець, а австра-

«Це моя паска!», — показує Таня

лієць-різник дививсь їй услід великими очима.

Сусід-австралієць висадив одного разу мого приятеля з авта в половині дороги до праці, коли почув від нього сильний запах часнику. Австралієць був переконаний, що цього запаху авто ніколи не позбудеться, і його годі буде продати.

Минуло п'ятнадцять років, відколи я останній раз бачив свою родину. Ще в лавах УПА, я через сітку одержав вістку, що вони живуть в районі Бережан, але точної адреси на знав. Одна моя землячка відвідала в Краю своїх рідних і при нагоді відвідала і мою рідню й усе їм про мене розказала. Батьки здивовані, бо вже давно виписали мене із земного реєстру, і в листі до мене просять про негайну відповідь, як потвердження мого земного життя. Скоро відписую та йду на пошту купити значок і вислати листа. На пошті замовляю значок на летунську пошту в Україну. Дівчина взяла

листа, прочитала адресу і питає мене, де є Україна? Я порадив їй іти знову до школи, а на прилавку залишив гроші й листа. Згодом телефонує мені начальник пошти, якого я знав з Торговельної Палати міста, і перепрошує за цю дівчину й додає:

— Можеш бути певний, що вона до смерти не забуде, де є Україна!

Так і подібно, на кожному кроці нашого побуту на Заході, реєструвалась Україна, про яку ще донедавна мало хто знав.

Мій правник, Тед О'Льоклянд, запросив мене на вечірку міжнародньої організації Лайон клюбу, якої він тоді був президентом. Присутніх яких сімдесят, атмосфера приємна й весела. Після вечері доповідь має містер Йой, президент усіх ветеранських організацій Австралії. Людина розумна, шанована і на високому посту. Згодом в залі готелю мужчини попивають і гуторять. Тед запросив мене до столу, де сидів президент Йой, представив мене, і ми почали гутірку. До нашого столу підійшов і присів один незапрошений українець. Розмова йшла про можливості економічного розвитку нашої околиці, а згодом перейшла на політику і торкнулась небезпеки атомової війни. Пояснюю йому, що такої війни поневолені народи ще більш не бажають, і якби Захід піддержав ці народи бодай морально і визнав право кожного народу бути вільним на своїй землі, засудивши московську імперію, то цю війну можна оминути. А як ні, Москва своїми «рабами» набудує величезний арсенал зброї, і московські маршали будуть тиснути на атомові ґудзики.

При цій нагоді оповідаю йому, як то наш нарід довгі роки боровсь на два фронти без найменшої допомоги ззовні. Українець, який сидів при нашому столі, перебиває мене словами:

— Що ж ви там могли зробити в дурному лісі зі своїми дурними УПА?

І цей українець не був жодним аґентом, він лише був у тому таборі, що їх хтось наполегливо вів проти бандерівців. Цей тип побачив, що загнувсь задалеко і відійшов. Це зрозумів президент Йой і сказав:

— Я люблю критику й виміну думок, але не очорнення героїв.

Бувши довгі роки головою нашої Станиці УПА, я висилав президентові Йой нашу літературу і книжки в англійській мові.

*

Завдяки сотням тисяч еміґрантів, країна швидким темпом розвивалася. Змінила валюту з фунтів на доляри. Заходять зміни і в технології. До тих змін ми пристосовуємось і закуповуєм нові

машини до фабрики та бюра. Наші два головні конкуренти не витримали й зачинили двері, а машини і решту товару випродали на авкціоні. Я бачу величезні можливості і пляную дещо понад силу. Щойно зорганізував велику суму за імпорт дерева з Америки, а зараз пляную будову передмістя на кількасот домів. У нашому терені ми вже були добре знані, і не було тижня, щоб льокальна газета щось про нас не писала, а Міська Рада не розглядала на своєму засіданні якийсь наш проєкт.

На останньому засіданні Міської Ради, на мій внесок, названо, з деякою опозицією, вулицю в нашому містечку іменем Бандери, що було для мене великою радістю.

До нас знову завітав Жан, тим разом невдоволений і дещо зневірений. Піднесеним голосом скаржився:

— Шляк би його трафив! Цей фільозоф приїздить на Конференцію і, замість спати на підлозі в котрогось друга, іде до готелю і за три ночі виставляє мені рахунок на 32 фунти. Це ж чотири тижні заробітку! І я мав би з такими робити революцію?

Жан зважився на деякий час передати свої обов'язки і дещо подумати про себе. Через кілька перших років нашого поселення в Сіднеї, він вніс поважну лепту своєї праці у розвиток нашого громадського і національного життя. Всі його друзі вже досить добре забезпечені, а він і далі самітний, без даху над головою, з кількома центами в кишені. До того він захворів і опинився в лікарні. Тут його доглядала гарна австралійка-сестра, яка пізніше повела Жана прямо до церкви під вінець, а з церкви десь далеко від міста на фарму, де він господарює кілька років.

— Слава! Як іде змаг за доляра? — питав при вході до нашого бюра веселий і все бадьорий Остап. Остап Луцький відповідав тепер за наш Стейт і робив це успішно та справно. Він оминав слово «Я», а вживав «Ми», і на засіданнях з друзями в Остапа все було повно плянів та дискусій, як ті пляни найуспішніше перевести в життя. Крім працьовитости й організаційної здібности, Остап ще мав театральні здібності, і на ріжні наші національні свята готував п'єски або сам деклямував на сцені. Цю здібність успадкував від батька його син, який і собі часто виступав.

Ми відчували, що до нашої громади пхаються якісь «ревні» громадські працівники з підозрілими цілями. Вечорами їздимо під московський комуністичний клюб Сіднею і стежимо, чи тут часами не заходять наші «ревні» громадяни. Так! Лише не самі працівники, а їхні дорадники.

У наших околицях Пенріт, Сант Меріс і Мавнт Друїт, віддалених на яких п'ятдесят кілометрів від центру Сіднею, жило біля шістдесять українських родин. Для кращого розвитку нашого гро-

мадського життя, ми поклали збудувати свою домівку. Наше підприємство кілька субот і неділь працювало лише для цієї справи. Наші столяри різали і виготовляли дерево на будову, а машини возили матеріял. Вкоротці дім був майже скінчений, і в ньому почало кипіти життя. Тут роками вчилась наша дітвора, відбувались засідання, а також веселі забави. Велику лепту праці при будові, а згодом у шкільній та громадській праці в домі, доклали і Остап із своїм тестем Коптаруком. Саме тоді приймаю Остапа на працю до нашого підприємства.

Наставали кращі часи для наших людей в Австралії. Багато хто вже були власниками своїх домів та їздили своїми автами. На нашій, ще бідній парохії, парохом тепер був розумний о. д-р Петро Дячишин. Це він заплянував будову нашої церкви біля вузлової станції в Лідкомбі. Поблизу жило чимало наших поселенців. У цій околиці побудовано і дві православні церкви, а громада закупила невелику залю. Гадаю, що довкруги Сіднею жило на ту пору від чотирьох до шести тисяч українців. Великий відсоток з них були свідомі й активні. Щодня виникали нові громадські організації, і закуплений громадський дім не міг усіх забезпечити місцем. Сумівці, їхній хор і танцювальний гурток постійно нарікали на брак приміщення. Такі ж проблеми мав і Пласт.

На сходинах тих, хто зачисляв себе до найкращих, зійшлося яких шістдесят людей, щоб розв'язати цю справу. Під кінець сходин Остап звернувсь до мене:

— Друзі, цю справу я доручаю до полагодження Чумакові!

Здивований, встаю і питаю:

— Чому? Це ж нелегка справа. Це ж не переведення забави чи свята. Це коштовна річ, а в нас Громадський Дім не сплачений, таборова площа СУМ не сплачена, церкву починають будувати, і то коштовну, а мій колеґа Остап пхає на мене таке велике завдання!

Остап мені пояснює:

— Друзяко! Я тебе не пхаю на сцену грати на скрипці ані деклямувати, а доручаю тобі діло за твоїм фахом.

– Нічого! — думаю. — Ти тут є мій зверхник. Поговоримо завтра на підприємстві.

Вночі я передумував і признавав Остапові рацію, бож ця справа мені найбільше пасувала. А громада наша в Австралії була дуже дружня й свідома. Ми мали одну громаду, одну Шкільну Раду, а наші національні свята — Свято Державности, річниця Шевченка, 30 червня і Свято УПА — були загальні свята для цілої нашої спільноти. У такій громаді приємно й цікаво працювати, віддаючи цій праці свою енергію, знання й досвід.

Перші піонери нашого розумного плянування відходили. Помер заслужений проф. д-р Ю. Є. Пеленський, тоді проф. Мельників. Відійшов від праці Жан, а на вищі пости було призначено людей, які далеко не належали до найкращих. До Управи прийшли нові люди, часами не дуже прихильні нашому рухові. Один з Директорів Управи Громади був Т. Суховерський, що працював у нашій фірмі.

Під час обіду на нашому підприємстві в присутності Остапа й Суховерського реферую справу розбудови Народнього Дому: надолині перегородимо дім на досить велике число кімнат для вжитку наших організацій, а на горі збудуємо залю. Увесь плян цілком можливий до виконання.

Про це зголосив Управі Громади Т. Суховерський і на наступному засіданні доповів їм мій плян. Управ'яни зажадали більше інформацій і постановили, що рішення в цій справі буде зроблено на наступному засіданні. Припадково я довідався, що таке засідання відбулося, і на нього мене не запросили. В бюрі питаю Суховерського, чому мене не запрошено. А він не хоче відповідати.

— Чому? — кажу. — Таж це громадська справа!.

— Тому, що вони уважають, що ваші пляни це мрія стятої голови!

Я вголос засміявся і зрозумів, що з тими людьми не можна нічого плянувати і творити. Вони щойно перебрали ключі до того Дому, і він їх цілком задовольняє.

Ми з Остапом надумали, що наразі закупимо ділянку землі і побудуємо великий барак для діяльности СУМ у. Ідея придбати приміщення захопила людей, і незабаром, замість бараку, починаємо, в доброму місці, будову імпозантного Дому Молоді.

Заплянoване діло мало всі шанси на здійснення. Сама будова і все з нею пов'язане не становили для мене труднощів, мобілізація на цю мету людей і збірка фінансів не були важкі й Остапові, бо він на це надавався.

Мене захопив ентузіязм спільноти до ідеї імпозантного Дому Організацій Визвольного Фронту, хоч і пхнув мене у великі клопоти. Вже з перших днів я заступав думку, що ніхто з Народнього Дому не витягає своїх уділів, і цей Дім лишається й далі громадським, хоч більшість фундаторів цього дому були люди Визвольного Фронту та їхні прихильники. Ентузіязм громади передається й мені та моїм людям. Дарма, що я сам подав цю ідею, але підтримка людей додає сил і охоти. Моя будівельна фірма приспішеним темпом, під моєю особистою контролею, веде будову.

Маґістер Слава Стецько в асисті Тані приймає наших дебютанток у Домі Молоді

Нагло на удар серця вмирає Остап Луцький. Велика втрата для родини, громади, нашого руху, а найбільше для мене. Відійшов один з найкращих. Організацію фінансів на Дім Молоді перебирає Богдан Ґут. Богдан — син священика, здібний, жертвенний і працьовитий. Збірка фондів на будову ішла успішно, але нам треба було підтримки цілої Австралії, бо місцевої фінансової сили було замало. І тут, перший раз у своєму житті, я поважно перечислився на своїх друзях, які зачисляли себе до тих найкращих. Мою пропозицію, щоб цей Дім ім. хор. Т. Чупринки, поміг фінансувати цілий Визвольний Фронт Австралії, було відкинуто, мовляв, Дім цей заамбітний і не під нашу силу. Він ніколи не буде скінчений і стане великою компромітацією нашого руху в Австралії. Щоб забезпечити себе від цієї майбутньої компромітації, цей «найкращий» остерігає Провід. Проти будови Дому Молоді виступили й інші партійні провідники, мовляв, цей бандерівський дім розіб'є наше життя в Сіднею. А що того життя не було де вести, тим вони не журились.

Богдан із своїми збірщиками зібрав коло тридцяти тисяч долярів, а кошти будови передбачено на двісті тисяч. Одним словом, біда!

Я вже кілька місяців при будові цього Дому і дещо занедбав своє підприємство. Що робити? Залишити в такому стані будову? Це буде направду компромітація. Кінчати? Це значить — своїм капіталом. Позика в банку можлива, але її треба так само ручити своїм майном.

Я передумав усі за і всі проти і вирішив, що цього змагу програти я не смію! Постановляю, що скінчу Дім Молоді, вивіную клюб, одержу на клюб ліцензію, і тоді наша спільнота матиме вигідне приміщення. При цій нагоді висловлюю подяку й признання Б. Ґутові, редакторові В. Шумському, всім друзям нашої Области — фундаторам Дому Молоді, а також, за моральну підтримку, моїй коханій Тані.

Приємно було після всього прийти на якесь наше національне свято і бачити заповнену сотнями людей залю, а в перших рядах — тих, котрі колись не вірили, не помагали, а перешкоджали і виступали проти того Дому Молоді.

Розумно ведена наша спільнота це великий потенціял в обороні поневоленого народу. Цей потенціял стає силою лише тоді, коли спільнота має розумних людей на чолових постах. У противному разі твориться порожнеча і, фактично, занепад.

Ініціятори Катедри Українознавчих Студій в Австралії, В. Шумський і Б. Ґут, звернулись із закликом до наших церковних і громадських організацій з метою здобуття коштів і відкриття Студій при одному з австралійських університетів. Не одержавши ні

Вінчання нашої доні Сяні з Богданом

підтримки ні зрозуміння, вони відважно організують збірку на власну руку. («Де відвага, там і щастя!» — каже наше прислів'я). Вкоротці осягають 600.000 долярів, що є величезним успіхом на

таку малочисельну спільноту, і одержують при одному університеті в Сіднеї Відділ Українознавчих Студій.

У громаді постають ріжні фонди, і то не бідні. Свідомі люди відписують заощаджені за життя гроші на національні корисні цілі з надією, що їх тяжко запрацьоване майно, після їх смерти, буде й далі працювати на користь нашого народу. Такий фонд, досить поважний, залишив один з отих найкращих, Склепкович. Д-р Ґураль, також довголітній і заслужений член ОУН, лишає свій великий маєток для Самостійної Вільної України. Є, однак, небезпека, як мене повідомляють, що цей фонд можуть перебрати москалі. Такі фонди мають бути розумно оформлені і добре розреклямовані, щоб заохочувати більше таких фундаторів. Це допоможе нашій великій і стогранній праці у боротьбі з ворогом. Так само треба впорядкувати і наші церковні заповіти, яких з кожним роком стає більше.

Ми з Танею недавно об'їхали світ і цікавились нашою спільнотою в діяспорі. Правда, не все можна за кілька місяців побачити. Але ми твердимо, що кожний українець в Англії зробив удесятеро більше, ніж, скажімо, у Франції чи в багатій Америці. Я все це приписую розумній господарці й розумному проводові. У нас в Австралії були чи не найкращі можливості, та з браку відповідних людей, ці можливості прогайновано.

Після відкриття Дому Молоді я знову пірнув у своє підприємство. Плянував, перевіряв, досліджував, вирішував і проґресував. За Дім Молоді я був гордий, не так за будову, як за те, що зумів з еміґраційними «політиками» довести будову до кінця.

Моєю найбільшою втіхою тепер були зустрічі з друзями на Станиці УПА чи виїзд з ними до австралійського лісу на прогульку. Тут, немов у Карпатах, ми розпалювали вогонь, пекли на ньому м'ясо і пригадували собі такі небезпечні, але веселі молоді роки між своїм нескореним народом. Ми дуже цікавились Краєм, бо там лишили багато друзів та рідних. Зараз кожний розказував якусь новину з Краю, яку одержав у листах законспірованим писанням чи натяками. Наприклад: «Степан з-за гори працює в пивниці, а Роман Семенів у копальні вугілля». Себто, упіст Степан ще криється, а Романові якось вдалось злеґалізуватись і дістатись на працю.

Недавно до Австралії приїхав упіст Цяпка, і знову багато новин. Він відсидів довгі роки між друзями в польській тюрмі і про них нам оповідає.

Правда про УПА

ВОРОЖЕ ОЧОРНЕННЯ НАШОЇ БОРОТЬБИ

Про нашу геройську боротьбу й наші рейди по світі говорилось у ріжних країнах світу, а зокрема між нашими людьми і молоддю. Цього не міг знести ворог. І в своїй величезній пропаґандивній машині він плянує компромітацію УПА й ОУН. З'являються книжки, видані самим польським міністерством оборони, спрямовані проти «банд УПА». Такі книжки я одержав і читаю. Вони гидкі і хитро, на московський взір, лізуть в душу гадючою брехнею.

Наприклад, славний командир Хрін у такому виданні це колишній форналь, цілий час п'яний, який держить упістів терором, і часто собі отак, для спорту, котрогось стріляє. УПА й собі держить населення терором і безжалісно його грабує... Або описи, як кілька польських «гарцежуф» нищили цілі великі відділи УПА. «Вони здобували бункри з бандами бандерівців», але ніколи не написали, що ці бункри — то були шпиталі УПА, бо наші відділи в бункрах у тих теренах не сиділи.

«Цілий провід УПА це злодії і анальфабети»... Так на кожній сторінці і в кожній книжці. Це підла брехня і знецінення наших героїв.

Наскільки й наша спільнота була непоінформована про нашу боротьбу, свідчить такий факт: чоловік, не дуже прихильний до нашого руху, оповідає мені, що він читав польські книжки про УПА, і не міг надивуватись, що поляки так гарно пишуть про УПА.

— Чому гарно? — питаю.

— Бо я ніколи не думав, що ви так воювали! — відповідає чоловік.

В одній книжці автор добрехався до того, що командирів Громенка й Бурлаку зловили в автобусі на Мадярщині...

Ця ворожа брехня не давала мені спати, і я питав себе ночами:

— Невже ж у двадцятому столітті, наша, роками підготована, героїка, яка не має рівних в історії воєн, пропаде і не буде записана? Та, на великий жаль, так воно у великій мірі сталось. Тисячі

боїв, таких, наприклад, як бій Бориса, коли трійка боролась годинами і завдала ворогові великих втрат, а останню кулю залишила собі, не записано. Таких, як бій Каменя, коли він сам у полі, в снігу боровся проти ворожого відділу і не здавсь. Не записано також боїв та подвигів славного куреня командира Прута. Сімсот повстанців цього куреня прийшли десь з Тернопільщини і рейдували по Чехословаччині чи не за рік до нас. А скільки вони мали боїв! А бої леґендарного командира Бурлаки, Хріна, славного куреня Залізняка? Ціла ця геройська епоха не записана. Чому? Тому, що ми мали до діла не з якимсь культурним народом, а з озвірілим московським. У нашій дійсності було заборонено реєстр сотень по іменах і прізвищах, а лише по псевдах. Бо інакше такий список у ворожих руках доводив до масових розстрілів і вивозів родин.

— Культурні народи своє вільне життя завдячують своїм героям. Вони їх шанують, святкують і ставлять їм пам'ятники у найбільш відвідуваних місцях.

— Скільки тисяч таких імен, найкращих з найкращих, згинули за нашу батьківщину і за нас, а їхні імена ніколи не будуть відомі нікому? Я сумніваюсь, чи колись вдасться комусь списати бодай одну сотню по правдивому імені й прізвищу.

Прочитавши ці пашквілі, я поклав собі описати життя й бої нашої сотні під командою командира Громенка. Так постала моя книжка «У вирі боротьби». Та вже при першій сторінці я налякався. Уся моя писанина дотепер, це були товарові рахунки, цифри в торговельних книгах, писання чеків і лише пару дописів до місцевого часопису про наші забави.

А втім, сторінка за сторінкою я писав з пам'яті, хоч роки на чужині досить її притупили. Наприклад, я не пригадував собі псевда командира четвертої чоти сотні Громенка, а це був командир Барон. Він був по вишколі молодий старшина з української Дивізії. Як його прізвище? Не знаю. У бою в Кузьмині, біля чоти Бартля, він напоровсь на непередбачену нашою розвідкою присутність ворожих військ.

— Ми змішались на дорозі біля ріки з ворогом. Нас там було густо! — оповідав мені командир чоти Бартель. — Там був великий рукопашний бій. Крик ранених разив вуха. У цьому бою ворог зазнав великих втрат, та й наші були немалі. Тут геройською смертю згинув командир четвертої чоти нашої сотні Барон і п'ять стрільців. Також були тяжко поранені командир Громенко і дев'ять його стрільців.

У книжці «У вирі боротьби», я описав будову криївки-шпиталю на горі Хрещатій та її трагічний кінець. Коли я писав свої перші спогади, я дав досить обмежені інформації про поляглих у цьому

шпиталі. Про це мені зробив заувагу друг Ящірка з Клівленду (Америка). А друг Чолій з Йонкерсу сказав, що в шпиталі в день розгрому був командир боївки Гуцул. Але точний список жертв у цьому шпиталі й далі невідомий. На Захід останньо дісталась наша славна героїня Христя, а шпиталь був у її терені, то, може, вона у своїх спогадах опише це докладніше.

ЗМАГ УПА ПРОТИ ВИСЕЛЕННЯ

У травні 1945 року відділи УПА мали вже великі бойові сили. В останніх численних боях большевики, зазнавши великих втрат, утратили доступ до цілих лісових теренів і сіл Підкарпаття. Москалі й далі пхали свої полчища, а відділи УПА, маючи добру розвідку, добрий вишкіл і вже добру бойову заправу, били їх, аж тріщало.

Як же ж зарозуміла Москва могла це знести? Їй тепер відкрито дорогу до опанування світу, в чому їй сприяє чи не цілий світ, а тут ведуться щоденні бої на широкому терені Західньої України. Як же ж допустити, щоб Західній світ довідавсь, що в імперії, «ґдє так вольно дишет человєк...», українська нація вже роками веде боротьбу, і то успішно? У Кремлі вирішують вивезти мільйони українців з теренів так званого Закерзоння, з усіх сіл у смузі Карпат, Підкарпаття і лісистих теренів, на Сибір та інші пустинні терени імперії.

Переселення Закерзоння в 1945-47 роках частково описане. Тут я хочу оповісти про одну акцію на Бойківщині. У травні 1945 року большевики окружили село Журбицю і поспішно виганяли людей з хат, женучи їх до машин на дорозі. Зі страху перед повстанцями вони цю акцію дуже наглили, вживаючи кулаків, прикладів і копняків та масної «культурної» московської мови.

До кільканадцятьох хвилин вони вигнали всіх людей з сільських хат, яких було тут сімдесят. Немов худобу, пхали густо на тяжкі машини. Дехто вспів захопити якийсь клунок і хлібину, деякі жінки держали на руках лише своїх напівголих дітей. Між ними не було ні одного молодого мужчини, лише діти, жінки та старі люди.

— Скорей! Скорей! — командували енкаведисти. Їх було чимало і з ними — сорок наших «яничарів», так званих «стрибків». Ці яничари вилазили зі шкури, щоб приподобитись своїм панам. Таке насіння плодиться не лише в нас. Їх мали жиди, французи, німці, балтійці та інші народи.

Машини скоро рушали, бож вони були в небезпечному місці, в

терені, де діяло сильне УПА. Так переїхали села Кіндратів, Ясінку й Ісаї. За селом Ісаї є висока скеля. Під нею в'ється ріка Стрий, а понад скелю веде дорога до лісу. При цій дорозі, біля лісу стояли дві циганські хатини. За цими хатами чекали тепер на москалів та їхніх вислужників вояки УПА. Вони виставили одні кулемети за рікою, інші — в лісі, тож мали добре поле обстрілу з трьох боків.

Попереду їхала тяжка машина з готовими до стрілу кулематами й автоматами, кількома енкаведистами й нашими яничарами. За нею - особова машина з командою НКВД, а далі — шість машини наповнених вигнанцями. Ці люди були призначені на певну смерть у морозному Сибіру. Нараз — один стріл і сильний голос повстанця:

— Стій!

У відповідь до лісу посипаались ворожі кулі. Тоді упісти привітали їх своєю зброєю, і вже вкоротці трьох енкаведистів і двадцять трьох «стрибків-яничарів» убито, а решта москалів та вислужників втекла.

Чи не за цими яничарами і москалями уболіває в Америці матірній журнал «Самостійна Україна»?

Люди вернули до свого села, а УПА подвоїла оборону населення і сторпедувала кремлівські пляни масового вигнання нашого народу на схід. Але кількадесят тисяч москалям таки вдалось вивезти. Про їхні муки й тортури будуть писати щойно прийдешні покоління.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ (СБ)

У послідовному очорнюванні геройської епохи діяльности ОУН-УПА, Москва та її вислужники найбільше накидаються на нашу Службу Безпеки. Це цілком зрозуміло, бо знищити оборонну систему свого ворога означає знищити самого ворога. І цілком правильно і по заслузі ворог платить їм своєю ненавистю, бож ніхто так не допік ворогові, як наші славні бойовики СБ. Не один раз викрадали вони поранених упістів з ворожих шпиталів та тюрем.

Тут я хочу описати кілька таких акцій СБ та деякі події, неописані в моїх попередніх спогадах.

У перші тижні нашого перебування в американському військовому шпиталі в місті Регенсбурзі в Німеччині, командир Громенко оповідав мені про ворожу аферу в сотні командира Байди. Майор

Байда був командиром нашого куреня в Перемищині і під своїм командуванням мав чотори сотні УПА: сотню Громенка, Бурлаки, Ластівки і Крилача. Сам він з багатих селян Наддніпрянщини. Його батьки потайки дали йому українську душу і любов до України. Він вступає до армії і в ранзі старшого ляйтенанта воює проти Гітлера. На Волині, зустрівшись з націоналістами, переходить до них і з головою поринає у підпільну працю ОУН. Весною 1944 року Байда стає командиром сотні, і то самих наддніпрянців. Сотня надзвичайно бравурна і бойова. Але вже вкоротці в ній починається якась підозріла дія. Для перевірки до сотні висилають бойовика СБ, також з Наддніпрянщини, вишколеного на вишколі Служби Безпеки. Цей новий «доброволець» виявляє своє невдоволення з командного складу сотні і хутко звертає на себе увагу кількох типів, а вкоротці долучає до них. Їх шістьох, він сьомий. Один з них є командиром чоти. Всі вони добре вишколені в НКВД. Їхня ціль — дістатися до команди сотні, розвідати стан сусідніх відділів УПА, виявити їхніх командирів, сотенні бункри-маґазини, зв'язки тощо.

«Доброволець» на денному наказі одержує перед цілим відділом догану і карну муштру за якусь провину, чим виробляє собі ще більше довір'я у підозрілих типів, і то до такої міри, що вони довіряють йому мертвий пункт зв'язків з їхніми зверхниками. Сотенний Байда наказав шістку арештувати. Вони виспівали всі свої пляни, і після суду їх розстріляли в присутності цілої сотні. Уявіть собі, скільки шкоди міг був наробити тут ворог, якби не було Служби Безпеки.

В бою на Кузьмині тяжко поранено командира Громенка. Куля прошила долішню частину тіла, і конче треба оперувати, а хірурґа нема. Провід плянує викрасти з якогось міста лікаря з приладдям до операції. Хто виконає цю акцію? Лише СБ. Чотирьох бойовиків у большевицьких армійських уніформах — один як майор — їдуть до міста Ліська і без найменших перешкод забирають лікаря-поляка з його медичним приладдям і везуть селами до п'ятого району. Останній кусень дороги зав'язують йому очі і приводять до криївки-шпиталю, де був приміщений командир Громенко. На диво, лікар не відчував жодного страху, переглянув раненого і запитав:

— А мені ви вірите? Це ж складна операція і потребує шпитальної обстановки, а тут навіть доброго світла нема!

— Не маємо іншого виходу! — пояснює санітар.

Операція тривала понад годину. Лікар залишив трохи ліків, заплати не взяв, лише запитав:

— Кому я робив операцію?

— Одному вищому старшині УПА! — відповів санітар.

Есбісти відвезли його аж під місто, а далі лікар поїхав на коні сам. Кінь так само належав комусь у містечку.

Це була вже третя тяжка рана командира Громенка, і щойно за кілька місяців він з неї вихрапався.

*

Гарне, багате і свідоме село Селиська над чудовою рікою Сян, видало чимало визначних осіб у нашім національнім змагу. Коли московські армійські орди прийшли зустрічати німецьких, вони зупинились на Сяні, і Селиська попали під москалів. Багато людей вивезли на Сибір, деяких розстріляли в тюрмах, частина перейшла за Сян на Лемківщину. Одну особу з села Селиськ москалям вдалось виховати для своєї праці. Молода учителька стає комуністкою, ну, і розуміється, працює завзято проти націоналістів.

Коли німці вдарили на схід, учителька переходить до мого села Лубно на працю. Відвідуючи рідне село, я мав змогу з нею зустрічатись. Вона мешкала у мого стрийка і в котрійсь з черги зустрічі почала переконувати мене у правильності комунізму.

— Доньцю, чи ти жартуєш? — питаю. — Якщо ти цієї чортової ідеї не закинеш, а будеш поширювати її в нашій школі, то я поможу тобі зі школи вилетіти, і то скоро!

Вона мене стала переконувати, що я її зле зрозумів, і в школу вона своєї ідеї не буде виносити, бо не хоче ворожнечі ні з батьками ні з директором школи.

Три роки пізніше мене стрінув районовий провідник СБ Борис і розпитує про неї.

— Чому ви розпитуєте? — питаю.

— Бо вона, попри заборону, потайки ходить до міста Бірчи! — каже Борис.

— До Бірчи? — дивуюсь. — І туди її пускають і випускають? (На той час усі міста на Лемківщині були вже ворожі твердині).

Розказую все, що знаю про неї.

— Цікаво! — каже Борис. — Останньо вона старається бути активною націоналісткою і дуже цікавиться нашими провідними людьми. Здається, що вона є на службі у ворога!

Цю учительку одного ранку, перед сходом сонця, на польовій дорозі до Бірчи задержало СБ. При ній знайшли описи, в російській мові, про бойові та господарські відділи, характеристику провідних людей, навіть селян, які жертвенно співпрацювали з підпіллям у ріжних галузях.

Село Купно лежало над самим Сяном. Його з двох боків на

горі окрижував ліс, лише східня частина понад рікою мала смугу чорної родючої землі. Це село між рікою та гарним розлогим лісом виглядало чудово. Це те село, яке я описав у спогадах «У вирі боротьби», де упісти Павук і Когут у лозах над рікою грілись «на пляжі» проти місяця і перевіряли, скільки годин на добу співає соловейко.

Село Купно було, під кожним оглядом, вигідне для квартирування менших чи більших відділів УПА. Це село було дуже багате і свідоме. Тут повстанців добре годували та ще напихали торби хлібом і салом «на завтра». Лише часто, коли якась група чи цілий відділ УПА заходив до села, за кілька годин ставався ворожий наскок на село або засідка на упістів, коли вони залишали село.

Останньо в селі квартирувало кілька ріжних груп, а цілий курінь під командою камандира Байди перебував у лісі над селом. Нараз ворожий несподіваний наскок і сутичка з відділом. У тій сутичці гине визначний старшина УПА Біс. Похорон Біса описано у книжці «У вирі боротьби».

Прислухаюсь розмові старшин нашого куреня з бойовиками СБ і чую:

— Цю справу ми вже місяцями перевіряємо, і тяжко щось знайти. Наша стійка цілий час зорить ріку Сян, і туди ніхто, останньо, не переправлявся. Це хіба якась сиґналізація! — вихопилось припадково одному есбістові.

Зараз за Сяном є хати, з яких є дуже добрий вид на село Купно. Боївка СБ поклала собі цю справу добре перевірити. Під покровою ночі висилають двох бойовиків над ріку Сян в цілі зорення села Купно і тих кількох хат за Сяном. Один зорить там, другий — тут, на зміну. У білий день, з лісу заходить до села Купно боївка СБ, яких двадцять чоловік, і марширує через село до хат на протилежний кінець села. Нараз із хати під лісом починає блимати світло дзеркала. За Сяном у той час вийшла з хати жінка і тріпає біле простирало, а чоловік сідає на коня і кудись їде. Зорці негайно дали про це знати своєму командирові. Він наказав перевірити цю хату, а боївку вивів із села з думкою привітати «запрошених» сиґналом гостей. Їх пару годин пізніше привітали, і то дуже щиро.

У селі Купно, в маленькій хаті жила старенька бабуня, полька. Це була єдина полька в селі, колись заміжня за українця, а тепер вдова. У селі вона розмовляла лише українською мовою. Її ворог навчив сиґналізувати, і вона мала на дзеркалі ззаду назначені знаки на три передачі: велика військова група, мала чи в цивільному вбранні. Бабуня все виспівала. Вона також сказала, що їй заборонили йти за Сян чи до Бірчи, щоб тим себе не зрадити. Ця чортова бабуня коштувала нам декілька жертв, і то найкращих.

Після капітуляції Райху багато наших бранців на працю до Німеччини вертались до своїх рідних сіл. Ними також цікавилась Москва. Одних відразу везли на Сибір, інших пускали до своїх сіл, а деяких задержували для спеціяльних цілей.

У Кракові большевики організували спеціяльну школу для боротьби з «бандитизмом», тобто українським націоналізмом. Тут опинилось кількадесят таких хлопців, що вертались з Німеччини додому. Походили вони з теренів Тернопільщини, Станиславівщини, Львівщини, Перемищини, Сяніччини і Любачівщини. Над ними московські експерти наполегливо працювали. Їх готували на добрих повстанців, вчили розвідки, умовних знаків та комуністичної ідеології, а згодом доставили в ріжні терени і наказали зголоситись кожному до призначеного йому відділу УПА. Такий «доброволець» зголосивсь до одного відділу УПА в Любачівщині. Він до трьох днів уже засмакував малої сутички з ворогом, зжився з веселими друзями-упістами і надумав усе розказати своєму командирові. Одне з головних доручень ворога було помагати кухареві або стати самому кухарем, держати зв'язок і чекати на наказ. Уявіть собі такого кухаря на послугах Москви, який цілий відділ може знищити отруєю без жодного стрілу й жертв. Та не всі розіслані з Кракова зголосили про це підле діло. Їх у кожному відділі треба було перевіряти працівникам СБ.

Жорстокість і підлість засобів большевиків та їхніх вислужників не знала міри. У пізніших роках москалі вигадували нові методи. Вмонтовували малесенькі радіопідслухачі у зброю чи взуття і старались, щоб ці речі попали до відділів УПА. З таким підслухачем у черевиці чи автоматі упіст несвідомо кожночасно інформує ворога радіосиґналами про місце свого перебування. У 1947 році ворог почав вишукувати наші бункри в лісі модерним способом. Перевіряли воду в потоках і шукали за біологічними покидьками. Життя в бункрі було успішне лише тоді, коли через бункер протікала добре замаскована вода. Таких бункрів було сотні для ріжних потреб: медичні, господарчі, розвідчі, Районових і Надрайонових Проводів тощо.

*

1943 року і весною 1944 року в Любачівщині, Перемищині і Сяніччині шаліло терором польське підпілля ріжних напрямків. Зі сходу посувалась Червона армія, німці відступали, а польське підпілля було переконане, що матиме вільну державу від моря до моря. В тому їм лише було на перешкоді українське населення, і вони поважно взялись до його ліквідації. Вони мордували кожну

свідому людину і поголовно нашу інтеліґенцію та священиків, а то й цілі села. При тому грабували, що попало, включно з худобою й кіньми.

В обороні населення ОУН організує Самооборонні Кущові Відділи, і ці відділи масово вишколюють по лісах усіх місцевих селян від вісімнадцяти до п'ятидесяти років. Вкоротці в терен приходять відділи УПА і творяться нові сотні. Тепер у терені ми мали силу, і то велику. Тут наші недавно пограбовані люди могли б цілком легко розчислятись із сусідами за вчорашні грабунки. А тут суворий наказ командування УПА, що під карою смерти заборонено всілякі грабунки. Таку неприємну, але конечно потрібну, дисципліну я бачив у нашому курені і досить тяжко її пережив. Стрілець, який бачив грабунки польських боївок з Бірчи і Дилягова, хотів зараз дещо їм відплатитись і забрав від поляків деякі речі. За це Тереновий Провід дав йому добру нагану і заборонив робити це на майбутнє.

За кривди і морди над нашим населенням у терені панувала велика ненависть, і її не міг побороти цей стрілець і при черговій нагоді забрав полякові куртку й чоботи. Про це повідомили його командира, і стрілець опинивсь на польовому суді куреня УПА під командою полковника Коника. У лісі на галяві, в чотирикутнику, цілий курінь (яких тисяча людей), а також Теренова Адміністрація ОУН, були свідками, як цього винного стрільця вивели посеред куреня, вичитали йому вирок суду і розстріляли. Це була дуже болюча жертва, і про неї широко говорили в нашому терені. Ця жертва є доказ порядку і дисципліни в УПА.

ЗДОБУТТЯ ЛІКІВ

У вільному світі я дуже цікавився партизанськими відділами ріжних націй у Другій світовій війні. Що більше я читав про них, то гордіший я ставав за змаг мого народу до волі. Австралія, Нова Зеляндія, Англія, Америка постачали спорядження для партизанів Тіта. У сотнях мільйонів надходила поміч французькому резистансові. А порівняймо їхню боротьбу з нашою? Тут не хочу понизити героїки французів. Вони діяли малими групами у двох формаціях: одна — комуністична, а друга — національна. Велика частина призначеної їм помочі від союзників попала німцям.

УПА боролась роями, чотами, сотнями, куренями і полками

довгі роки без одного набоя допомоги, спеціяльно їй призначеної.

Пиховатість москалів по закінченні війни була така велика, що про свою «побєду» вони щодня трубіли роками, а тут їм на перешкоді стоїть якась УПА. Про неї навіть самому генсекові Хрущову вихопилось, що до 1952 року в Західній Україні на них стріляли з-за кожної хати й кожного куща.

У поборюванні УПА Москва не зважала на зовнішній світ. Вона вживала всі найпідліші засоби. Вона ні трохи не зважала і на свої жертви в цій боротьбі, а всілякими силами й засобами натискала, щоб якнайскорше з нами скінчити.

Сотні нашого куреня наразі не мали проблеми з прохарчуванням ні з умундуруванням. Не було найменших проблем з ручною зброєю, як кулемети, автомати й кріси. Деколи бракувало деяких родів амуніції, і у таких випадках ми маґазинували німецькі кулемети й кріси, що до них не ставало набоїв, і вживали московську зброю. Московські кулемети Діхтярьова були дуже примітивні і вистрілювали лише половину набоїв на хвилину, порівняно до німецьких. Але для нас вони були вигідні, бо потребували менше набоїв. Чого бракувало дошкульно, це мін та вибухових матеріялів для детонації ріжних об'єктів та засобів комунікації. Скільки шпиталів можна було б врятувати, якби були засоби радіокомунікації! У викритих бункрах-шпиталях люди боронились годинами. Якби була змога повідомити якусь частину чи то УПА, чи боївку СБ, чи навіть кущ якогонебудь села, то один рій легким наступом збоку міг врятувати такий шпиталь. Ці шпиталі для безпеки мали максимум десять-дванадцять людей, включно з медичною обслугою.

Ще більша проблема була з доставою ліків. Кілька достав, ріжними дорогами, ми одержали із Західньої Німеччини. Частину закуповували по містах на місцях, але їх у цілій імперії було обмаль.

Бандажі, спирт і деякі ліки виробляли наші відділи Червоного Хреста при кущах, але назагал відчувавсь великий брак ліків. І це була найбільша проблема команди нашого куреня. Це вже було півтора року по закінченні війни, і ворог щораз сильніше і частіше наступав на УПА. Цілі терени Бірчанщини були закриті від зовнішнього світу і ставали самовистачальними. Торгівля конче потрібними речами велася лише організовано — господарчою сіткою ОУН — і була дуже обмежена.

У терені почався тиф. Про силу його ми знаємо із наших перших Визвольних Змагань, і тому Червоний Хрест УПА наполегливо старався його здержати. В Дилягівському лісі збудували табір і держали там хворих, ізолюючи їх від інших упістів та населення. До медичної опіки над ними зголосилася медсестра Червоного

Хреста УПА. Ця здібна і геройська дівчина доглядала їх із самопосвятою, з автоматом, перевішеним через плече, готова щохвилини до оборони.

Табір був збудований у лісі близько потоку. В землю було закопано кілька дерев'яних стовпів, на них був дах, накритий соломою, а стіни обкладено галуззям ялин. Ззовні стіни було до половини обсипано землею на випадок ворожого нападу, як шанці. Обороною шпиталю була медсестра і хворі повстанці, яких тут лежало, здається, вісім. На випадок ворожого наскоку тут не було великої надії на успіх. На додаток, сестра часто палила вогонь та виварювала все вбрання і кожну шматку, бо це тепер було єдине, що могло побороти й стримати хворобу. На літо цей табір був вигідний і корисний своїм повітрям та чистою водою, але не на зиму. А тут вже осінь і приходить зима. Всякі достави до цього табору смерти надходили лише до потоку, а далі у сам табір усе переносила медсестра. Хто була ця героїня, я не знаю, але дуже шкода, що цієї історії ніхто до сьогодні ніде не записав.

Участь жіноцтва в довголітній боротьбі УПА була дуже численна. Коли у Визвольних Змаганнях наше жіноцтво брало участь десятками, а в УВО-ОУН було їх вже сотні, то в часах боротьби ОУН-УПА активну участь у ній брало їх тисячі. Це не була участь, як у нормальній армії в запіллі, а в окупованій ворогом країні. Одинцем і малими групами працювали вони щодня і в цій боротьбі гинули. Їхня оборона була лише їхня зброя або зашита в рубчику пілюля ціянкалію.

Через довгі роки боротьби раненого вояцтва було тисячі. Всі вони лікувались у малих підземних бункрах-шпиталях по кільканадцять і менше осіб. Таких бункрів було в теренах діяння УПА сотні, а догляд над ними мав наш Червоний Хрест. Майже в кожному такому бункрі було дві чи три сестри Червоного Хреста. У випадку ворожого викриття шпиталю, оборону його перебирали ці дівчата й поранені повстанці. Деякі боронились по-геройськи довгі години, а то й дні, та ніколи не було випадку, щоб оборонці такого бункру здавались добровільно в полон. Чи не половина кущових працівників ОУН було наше жіноцтво.

Кадри нашого Червоного Хреста, організовані такими героїнями, як Катруся Зарицька-Сорока та іншими, були чималі. Широка розвідка відділів УПА була переважно з наших дівчат. І багато їх на тих постах по-геройськи гинуло.

Мені оповідала наша визначна героїня-розвідниця з Перемишля — Оля, як наші розвідниці, приловлені в ріжних місцях, рятувались зіскоченням з поїздів у час їзди чи з вікон будов.

Молода селянка, не член ОУН, прислухалась у хаті в селі Добра

нашій санітарці про брак ліків для ранених. Другого дня вона добровільно голоситься ще з одною дівчиною іти до міста Сянока і закупити ліки. З кошиками, ніби на ярмарок, пішли вони кільканадцять кілометрів до Сянока. В поворотній дорозі їх ловить ворог, і у змаганні одна рятується втечею, а другу ворог замордував у селі Вітрилів, вже біля ріки Сяну.

*

Брак ліків непокоїв командування УПА нашого терену, тим більше, що зближалась зима — жорстока мачуха повстанцям і цілому підпіллю.

У терен сотні Бурлаки прийшла чота з Тернопільщини. До Проводу на Закерзонні чота принесла ріжні клунки й пошту, а тепер у гостях при сотні Бурлаки відпочивала. У Тернопільщині, як розказували повстанці-тернопільці, багато гарячіше, як тут на Закерзонні. Там москалі натискають, і ведеться завзята боротьба щодня. Завдяки розумним дівчатам з розвідчої сітки ОУН, їм вдалося легко перейти кордон, ще й роззброїти трьох московських прикордонників.

Гостей з Тернопільщини гостинно приймали повстанці і населення. Вони квартирували у центрі села в найбезпечнішому місці, а сотня Бурлаки з обох боків села держала стійки й застави. Дівчата з господарської сітки, та не лише з господарської, кинулись пригощати гостей копами вареників. Так пригощали кожну групу, яка приходила у наш терен зі сходу.

На відправі сотенних з командиром куреня Байдою сотник Бурлака подав ідею здобуття більших запасів ліків. Вибір упав на місто Динів. Там велика аптека, яка обслуговує величезні простори з сотнями сіл. Але вибір небезпечний. Місто боронить, крім військових відділів та міліції, ще й шовіністична польська людність, добре організована і озброєна, яка, приїхавши зі сходу, з наших земель, осіла в колишніх жидівських та українських будинках.

Місто — на узвишшю і оточене кулеметними гніздами й бункрами з останньої війни. Після детальної розвідки почалось ґрунтовне плянування.

У день акції деякі чоти виходять скорше в призначені місця на заставу. Одна чота займає становище біля моста, на головній дорозі від Перемишля, а друга — в подібній позиції від Сянока. П'ять хвилин перед умовленим часом наступу вони перетнуть телефонічні дроти з Динова. Сотні переходять Сян бродами і поволі, обережно посуваються під місто. Сотня Бурлаки має наступати з півдня. З нею на акцію іде також чота з Тернопільщини. Вона має сьогодні

найнебезпечніше завдання. Вона наступає на дім міліції, на тюрму та військо.

Сотні переходять Сян у ріжних місцях. Мокрі, — посуваються помалу до міста. Ніч темна. Вже по півночі. Попереду йде командир Бурлака, а перед ним — передня стежа. Наша стежа зауважила ворожу стежу на дорозі, куди прямує сотня, і тихенько зголошує про неї командирові Бурлаці. До міста ще з кілометр, і перестрілка тут заалярмує оборону міста. Бурлака приймає рішення і вільним ходом зі стежею прямує у бік ворожої стежі. Вироблене повстанське вухо й око діє справно. Вони вже близько ворожої стежі, а та їх ще й не зауважила.

— Стуй! Гасло! — крикнув командир Бурлака.

— Сан! — відповідає котрийсь з наляканої ворожої стежі, а Бурлака голосно знов питає:

— Одзив?

Ворожа стежа збаламучена, і хтось крикнув:

— Сосна!

Отак в секундах командир Бурлака одержав кличку й відгук.

— Єстем капітан Стшилєцкі з компаньов на ноцних вправах! — каже Бурлака, і наші підходять до чужої стежі. В секундах її розззброюють. Сотня далі йде до міста, а по лінії пішло повідомлення, що ворожа кличка є «Сян — Сосна».

Поволі, спокійно підходять до міста. Знову виміна клички, і повстанці переходять біля бункра й застави. Командир Бурлака висловлює їй признання чуйности, і вдоволену ворожу заставу миттю роззброєно нашою стежею. Упісти вже в місті під мурами поліції. Військо квартирує дещо на боці, і туди пішла інша чота на заставу.

Нараз стріли десь за містом. Наші всі чотири сотні вже були в центрі міста, і звідти лине шалений гук зброї цілого куреня УПА. Військова залога втекла на поля, за місто. Сімнадцять поліціянтів здалися в полон. Місто здобуто, лише тут і там ще падають стріли.

На головній дорозі біля пошти вулицю освітлено. Кількома стрілами до жарівок її затемнюють і здобувають пошту. З великої хмари малий дощ. Місто здобуто без однієї жертви.

Сотня Громенка наступала зі сходу. Її завданням було вилучення ліків з аптеки. Будинок аптеки мав головний вхід з ринку, а вихід — до вузької доріжки, з противного боку. Колишній власник аптеки жив над склепом на першому поверсі. Тепер його аптеку націоналізували, і він лише в ній працює. Наш лікар, Скала, збирає в колишнього власника інформації про конче потрібні ліки проти тифу й правця, а повстанці стягають ліки з полиць до мішків і виносять через задні двері.

Вгору летить ракета, що означає кінець акції й відступ. Лікар Скала дуже вдоволений, бо має кількадесят міхів ліків, а сотні Бурлаки, Крилача й Ластівки — добрі трофеї. Для перевозу цих ліків через Сян, сотня привела з собою пару коней. Тепер за Сян їх їде більше, бо з нами вертають ще й військові коні, здобуті у місті.

На переправі Сяну до Динова багато повстанців скидали взуття й штани, а після переходу одягались. При відході всі переходили ріку вбрані. Вода була дуже холодна, а на траві вже сивів мороз.

Це була велика подія. Ціла Польща говорила про те, як тисячі «бандеровцуф» здобули місто Динів, військо повтікало, а вони забрали склади амуніції й цілу аптеку.

Пізно восени 1946 року наша розвідка з усіх сторін доносила, що ворог плянує великі облоги на нас під час зими, щоб цілком нас винищити. До цієї зими ґрунтовно готувались усі секції повстанського руху. Наполегливо маґазинували умундурування, дозброювались, відновляли військові вправи і плекали чуйність.

Одного вечора службовий старшина по сотні, під час перевірки застав і стійок, заскочив одного мого вояка на стійці сонного. У партизанській боротьбі наскок ворога можливий щохвилини, і стійкова охорона багато важить. Недогляд чи заспання стійкового може довести до ліквідації цілого відділу ворогом.

Старшина подав стрільця до звіту, і над ним мав відбутись польовий суд. Такий суд був дуже небезпечний, і стрілець міг бути засуджений на розстріл. Йому щойно минуло вісімнадцять років. Сам родом з Вулюча, дуже приємний та відважний повстанець, до того добрий співак і комік, що часто веселив друзів сотні.

На згадку, що цього вояка чекає, мені робилось мрячно в очах. Перед судом іду до командира Громенка в обороні стрільця і пояснюю, що моя група дуже виснажена в Карпатах при будові шпиталю-криївки, що в бойових акціях вояк дуже відважний, що частинно тут є моя вина, бо він мав бути звільнений скорше зі стійки, а до того він лише недавно вийшов з дитячого віку.

— Кажете, що тут трохи ваша вина, Чумаче? Чи часами і ви не напрошуєтесь на польовий суд? — запитав Громенко і додав:

— Чумак! Ви мені не оправдуйте вояків моєї сотні якимсь юнацтвом після років боротьби!

Я зголосив відхід і вийшов із ще більшим побоюванням за долю мого стрільця. Увечорі збірка сотні і денний наказ, на якому, між іншими справами, було вичитано присуд стрільцеві:

— Три години карної муштри, до виконання завтра рано!

Після збірки, молитви і снідання беру стрільця на карну муштру. Карна муштра була карою, яку переводив службовий по сотні різними фізичними вправами аж до виснаження. Своїми командами

бігом, долів, човганням навіть по болоті, скаканням жабки (навприсядки) він вимучував покараного до крайности. Командую:

— Долів! Бігом! Долів! Бігом! — і віддаляємось від сотні далі в ліс. За кілька хвилин такої муштри я пожалував стрільця, сказав йому сісти на пень і починаю читати йому «літанію»:

— Ти, сину, якщо ще раз заснеш на стійці, то тебе чекає капличка! Чи не знаєш, що охороняєш двісті люда?

Він слухає і майже не плаче. Нараз, збентежений, встає з пня і робить до мене якісь дивні міни, але я й далі апелюю до його совісти. По хвилині чую за собою голос командира Громенка:

— Вояче, ідіть до чотового Іменного і скажіть, щоб перевів з вами тригодинну карну муштру!

— Так є, друже командир! — відповів стрілець і пішов. Тоді Громенко звернувсь до мене:

— Чумак! Ви одержали наказ виконати карну муштру, а не читати тут моралі! На це ви мали час місяцями в минулому!

Чотовий Іменний, старшина по військовій книжці, перевів доручення солідно, так що стрілець вернув з карної муштри цілий мокрий. Увечорі, на денному наказі, я за кару одержав цілий тиждень бути щоночі службовим по сотні, що означало не спати і щодві-години висилати зміну варти. З цієї кари я і стрілець були дуже задоволені, бо могло бути багато гірше.

Осінь прийшла дуже понура й мокра. Поля й сільські дороги так розмокли, що ноги застрягали по коліна у розмоклу землю. На небі громадились низькі, чорні, грізні хмари, з яких ліниво падали великі шматки снігу і негайно топились на болоті. Це болото руйнувало наш веселий настрій, а ще більше наші чоботи, так потрібні на зиму. Ночами почались приморозки, і виглядало, немовби хтось покрив це болото тонким шклом, яке ломилось за кожним кроком.

Знову й знову наша розвідка доносила, що ворог поважно готується до великої баталії у прийдешній зимі. Вже минув третій рік нашої боротьби на цьому терені з московськими ордами та їхніми вислужниками-яничарами, а це в повстанській боротьбі дуже довгий час. Загартовані роками боїв, відділи УПА мали тепер найкращу бойову силу, і про це добре знав ворог. Кілька великих наступальних акцій на повне наше знищення мали мізерний успіх, а відділи УПА між своїм населенням та іншими поневоленими народами втішались добрим ім'ям і моральною підтримкою.

Ми цілком здавали собі справу про політичний стан у світі та про свою долю. Західній світ не зумів піддержати навіть своїх колишніх союзників, наприклад, Польщу, і на нього ми не мали найменшої надії. Ми добре знали, що нас чекає і були на це готові,

але до того часу бажали записати кілька славних сторінок у нашу історію, бо добре знали, що сьогоднішній змаг це вклад у змаг за Україну завтра. Ми також знали, що час працює на Москву навіть у вільному світі з поміччю тисяч аґентів в університетах і парляментах. Ми не сумнівались, що Мосвка нас переможе, бо вона готова втратити в бою сто своїх за одного нашого повстанця і таки нас знищити. Під Берліном московські полководці гнали перед своїми танками тисячі червоноармійців, щоб тим способом зривати людьми німецькі міни і рятувати свої танки. Бо що для москалів означає людина? Вони щодня нищать тисячі людей, а світ про це навіть не писне.

У нас усіх було тепер два великі бажання. Покарати якнайбільше наїзника і живим не попасти в полон. Було ще й третє бажання: пережити цю зими і дочекати весни.

ЗЛОМ НАКАЗУ

Одного вечора на збірці й денному наказі панує якась поважніша атмосфера. Бунчужний Соколенко читає ріжні накази й зарядження, з яких одне звучить:

— У наш терен наїжджає багато ворожих військ. Нам треба подвоїти військову чуйність, і з цієї причини Команда нашого відділу забороняє, під карою смерти, пити алькоголь аж до відкликання!

Остання точка денного наказу повідомляє, щоб булавний Чумак, після молитви, зголосивсь до командира.

На долівці просторої сільської хати в селі Поруби деякі повстанці вже стелили, як казав Когут, стебло до спання і жартували:

— У Бука болячий жолудок, а тут заборонено випити на здоров'я!

Хоч пиття алькоголю в нашому відділі було рідкістю, і тижнями ніхто нічого не пив, але бувало, що хтось мав уродини, або гостинний господар почастував повстанців самогонкою. Та від сьогодні аж до відклику ніхто вже чарки не перехилить.

Я зачесав свою чуприну, поправив пояс, закинув на плече автомата та йду до хати, в якій квартирує почот. Перед моїм відходом Смик, мій заступник, жартами передбачає:

— Сьогодні спати не будемо, а підемо до Кузьмини по ще одну корову!

З Кузьминою і коровою наш рій мав колись великі пригоди. Вони описані в моїх спогадах «У вирі боротьби».

На квартирі командира я стукнув закаблуками і зголосив свій прихід.

— Чумак! — звернувсь до мене Громенко. — Ви добре знаєте терен за Сяном. Чи не зорганізували б ви там десь білого полотна на машкировки?

Замість відповідати, біжу думкою по терені за Сяном, де можна зорганізувати добрячу кількість білого полотна, і сам себе переконую, що це можна буде зробити лише в місті Динові або його передмістю.

— Що ви думаєте? — питає командир.

— Зорганізувати можна, але лише в Динові або на його передмістю, бо маленька десь крамничка не буде мати досить матеріялу. — кажу.

— Де і як, я лишаю вам! Беріть рій і махайте! Сьогодні на таку акцію є якраз добра темна ніч! — наказує командир.

Зголошую відхід і дещо з обавою за доручену акцію спішу до своїх партизан. На квартирі заряджую збірку. Залишаємо кухонний виряд та усі блискучі та дзеленькучі речі й рушаємо. Господиня на прощання каже:

— О, Боже! Щоб лише щасливо вернули!

Селяни так з нами зжились, що інстинктивно відчували, що ми йдемо десь на небезпечну акцію. За селом інформую друзів про мету акції і подаю кілька деталічних заряджень.

— О, добре! — каже стрілець Когут. — Буде змога «закупити» полотна на ґаці!

Терен я знав добре, і досить приспішеним маршем йдемо у бік Бартківки до Сяну. Йдемо краєм лісу і травниками, оминаючи орні поля, де ноги застрягають глибоко в розмоклу тижнями землю. Попереду іде стежа, за нею я, і так стрілецьким рядком маршируємо. По дорозі пляную акцію. Шкода, що не маю на це більше часу, бо добре запляновaна акція має кращі можливості на успіх.

Машкировки на зиму повстанцям конче потрібні. Минулої зими їх мала лише одна чота і боївка Польової Жандармерії. Машкировки, це з білого матеріялу великі штани на взір шараварів, які вдягається на уніформу і зав'язується по чоботях, та великий халат з капузою, який надягається поверх зимової уніформи, накриваючи вояцьку торбу і навіть автомат. Так замаскований вояк може підійти по снігу дуже близько ворога, незауважений.

Обчисляю, що такого матеріялу нам потрібно мінімум шістсот метрів, або й більше. При цій думці я усміхнувся, бо й при УПА починаю цікавитись мануфактурою.

Скоро буде ріка Сян. На ній у цьому місці, на відтинку десять кілометрів, є лише три броди, через які ми вже переходили кілька разів. Вони можуть бути небезпечні, бо з противного боку може бути застава, і нас посередині ріки можуть привітати оливом. Над рікою спокійно. Через дощі води в ріці більше, як звичайно. Висилаю двох через ріку на другий бік на віддалі кільканадцять кроків один від другого. Там спокійно. Даю наказ «Маршируватиǃ» і лізу у воду. Вода дуже холодна: зуби стукотять так, що не можна спинити. По воді пливуть купки снігу. У тому броді вліті вода сягає трохи вище колін, сьогодні ж — вище пояса. Щасливо перейшли ріку. Уніформи мокрі й тяжкі, і тепер нам багато зимніше. Насилу вимовляю «За мною бігом!». Добігли до головної дороги і добрий кусень біжимо дорогою. Усі втомлені і парують, немов їхав би паровіз.

На дорозі з Динова блимнуло світло авта. Даю по лінії наказ добре держати зв'язок, скручую з дороги на пасовисько, і прямуємо під місто із західньої сторони, бо підхід від Сяну дуже небезпечний. За мною, задиханий, іде мій кулеметник Смик з кулеметом, і набої в диску кулемета тарахкотять.

Затримуємось при високій межі і ловимо віддих. Яка сильна людська машина в молодому віці! Ще нема години, як ми залишили Сян, а груба вовняна уніформа вже майже суха, лише в чоботах вода ще свище. Викручуємо онучі, виливаємо воду з чобіт, ще кілька пояснень про обережність і тихий підхід, і йдемо далі. Пізно восени ніч довга, і ми маємо багато часу до рана. Підходимо до міста на доріжку, якою я колись ходив сотні разів. З правого боку — хатинки, з лівого — потік, зарослий деревами, а за потоком знову хати. В потоці задержуємось, і я надумую, де тепер іти, бо, коли зайдемо до одної крамниці, а там нема полотна, то ледве чи нам вдасться зайти до другої, бо, напевно, викличемо алярм. У місті я вже не був понад три роки, і не знаю, де тепер, за комуністичної Польщі, крамниці з мануфактурою. Досить нерішучий не можу зважитись, а за мною мої друзі вибухають храпливим, притишеним сміхом. Когут нарікає, що в холодній воді перестудив свої міґдали.

— А де ж ти маєш свої міґдали? — питав Бук. — Вода була лише вище пояса.

І знову сміх. Це мене піддержало на дусі. Думаю: «Ми в самому кітлі ворожого шовіністичного шумовиння, і тут не зуби, а серця мають у них стукотати, а вони собі сунуть віци». Це вже були виховані, загартовані в боях, патріоти-герої.

По хвилині надуми — рішаю. Недалеко школа, яку добре знаю. Перейдемо її подвір'ям, а по противному боці дороги колись була

велика жидівська гуртівня, за німців — українська кооператива під зарядом доктора Дзюбановського. Тут тепер, напевно, є якийсь склад. Тихенько підсуваємось через шкільне подвір'я. Вище від нас дорога йде півколом, так що кулемет з-за грубого каштана на шкільному подвір'ї може боронити нас з обох боків дороги.

Скоренько перескакуємо дорогу, автоматом вибиваю шибу, і ми вже в гуртівні. На стелі світила маленька жарівка, і ми побачили майже порожні полиці, лише тут і там кілька картонів меншевартісних товарів. Відчиняю двері до маґазину, а тут на диво досить багато товару. Викидаю на підлогу, що на мою думку нам потрібно, а друзяки в'яжуть це в клунки, закидають на плечі і один за другим перебігають дорогу під школу. Через кілька хвилин акцію закінчено, і вдало. Ми щасливо відступаємо тою дорогою, що й прийшли. За корткий час почались у місті стріли. По дорозі думаю:

— Оце то комуна! У крамниці на полицях нема нічого, а для партійних паразитів у маґазинах товар є!

Друзі міняються клунками, я перебираю від Смика кулемета, і так поволі посуваємось до Сяну. Надворі добрий приморозок, і на згадку, що знову треба лізти у воду, аж страх забирає. Ззаду Смик передає мені пляшку, напівпорожню, горілки. Беру кілька ковтків, і мені стає тепліше й веселіше. Тоді Смик перевісив мені через голову цілу ковбасу. Вона також смачна. Заїдаючи смачну ковбасу, ми марширували і вже зупинились біля дороги недалеко ріки. Проскочили дорогу, перевірили берег ріки і гайда у воду з клунками на головах. Із затиснутими зубами і гусячою шкірою на тілі ми вилізли з води. Трясучись, немов у пропасниці, йдемо далі, але вже спокійніші й щасливі, що всі вертають живі до своїх друзів. Смик знову подав мені пляшку на кілька ковтків, а я знову подаю її, по зв'язку, до заду.

Вже ясно, вже білий день, і скоро з-за лісу зійде сонце. На небі прорвались хмари, а на траві сивий мороз. Ми доходимо на умовлений збірний пункт у Дилягівському лісі до своєї сотні, яка переночувала в селі, там поснідала, а на день відійшла до лісу.

Думаю, що скоро розложимо ватру, зваримо кави з паленої пшениці і біля ватри, на чатинню солодко заснемо. Ми вже біля сотні, займаємо місце для таборування, а я йду зголосити свій прихід і вдалу акцію командирові. По дорозі чуюся такий ослаблений, що ледве тягну ноги. Змучений, невиспаний, рання пора дня, та ще й своє робить горілка. На згадку про горілку мною перейшов ніби електричний струм. Таж вчора був наказ, заборона пиття алькоголю!

— О, Боже! Що я зробив? Прийдеться віддати життя за цапову душу, і то заслужено! Ну, пропало!

Наставляю себе на оборону і думаю зголосити свій прихід та позвітувати про акцію спокійно, по—вояцьки, і, може, ця подія якось пройде.

Кільканадцять великих ватр горіло, і всі вони творили велике колесо. Ватри були так розложені стратегічно, щоб, на випадок ворожого наскоку, вояки кожного рою негайно зайняли своє, заздалегідь підібране, бойове становище. Цілий відділ творив величезне колесо, готове щохвилини прийняти оборонний бій. Посередині цього колеса горіла ватра сотенної команди, і до неї я прямую. На мене звернено очі майже цілого нашого відділу. Кожною такою акцією всі цікавились, бо хотіли знати, чи акція вдалась, чи всі вернулись, чи мусіли зводити бій тощо. Якби не ця проклята горілка, то я за сьогоднішню акцію був би дуже гордий. Ще кілька кроків до почоту, бачу, що командир Громенко гріє руки при ватрі і дивиться на мене з усмішкою вдоволення, бо, напевно, при нашому приході нас числили. Це робилось після кожної акції. За три кроки перед командиром сильно вдаряю правим закаблуком у лівий і тим підриваю лівий та мало не валюсь на землю. Командир підійшов до мене, зловив мене за портапе і досить сердито сказав:

— Чумак! Шляк би вас трафив! Ви п'яний! О, пане-брате, ми з цією анархією покінчимо!

Підношу руку до дашка, нічо вже не голошу й відходжу. Мої друзяки й собі насторожені. Когут питає, чи ми заробили березовий хрест? Ворон додає, що березовий хрест дають героям, а не бунтівникам і недисциплінованим риякам.

Питаю друзів, хто з них пригадав собі, після акції, про вчорашній наказ і заборону? Всі кивають головами на знак «ні», крім Когута.

— Хто з вас взагалі не пив? Рука догори!

Ні одна рука не піднеслась.

— Когут! — питаю. — Що ти скажеш?

— Так, я пригадав собі, коли викинув другу порожню пляшку, вже після переходу Сяну! — каже Когут.

— То ми випили дві літри?

Всі кивнули головами на знак, що так.

— Щоб мені хтось не відваживсь викручуватися! Говоріть так, як воно було! — кажу.

— Буде масовий польовий суд! — думаю і лягаю на чатиння. Між повстанцями чую неспокій. Всі пошепки говорять, всі шукають оборони.

Після обіду прийшло двох з Польової Жандармерії на переслухання нас. Один бере, окремо, одного, інший — другого, а на кінець обидва випитують мене. Це ж підготовка матеріялів на

звинувачення мене і мого рою перед заслуженим польовим судом.

Увечорі знову збірка і денний наказ. Думаю, що тут нам вичитають звинувачення, роззброять і призначать день польового суду. Остання точка денного наказу звучала:

— Через виїмкові обставини, старший булавний Чумак і стрільці його підвідділу є звільнені від кари!

Кілька днів пізніше командир Громенко питає мене:

— Чумак! Чому то ваші вояки курять кращі цигарки і мають доволі папірців до папіросів?

І не чекаючи на відповідь, заряджує:

— Прошу негайно розділити між усіх вояків!

Кравецькі варстати шили машкировки, підштанці й сорочки. Ці машкировки були дуже вигідні, і через зиму не одному врятували життя в боях.

КОМАНДИР БУРЛАКА

Ворог і далі видає компромітуючі книжки про нас. Млин цензури у Варшаві й Москві препарує їх так, щоб відібрати нашій борні національну вартість. У тих книжках нема жодної нормальної знимки з гордого повстанця у вояцькому однострої.

Автори хваляться знищенням відділів УПА, навіть наводять знимки з полонених упістів на автомашині. А дійсний факт є, що за всі роки боротьби ворог не взяв ні одної групи в полон. Показані полонені, це упісти, які після щоденних боїв під час виселення Закерзоння, виснажені рейдом по горах Чехії, залишились там, повіривши чехам, а чехи видали їх полякам.

Акцію «Вісла» Москва й Варшава плянували довгі роки. Цей плян мав знищити українство на західніх землях України, що відійшли до Польщі, і позбавити УПА усіх засобів існування.

Акцію «Вісла» законспірували так, що до останніх днів наша розвідка про неї не знала. Може, колись довідаємось, скільки ворожих сил брало тоді участь, але я за цілий час війни такої сили військ — ні польських, ні німецьких, ні московських — не бачив.

Села Воля Володзька, Селиська і Рибне були виселені в часі двох годин. Їх силою гнали під зброєю на тягарові машини і вивозили за Сян на чисте поле, і там вони чекали кілька днів на дальший транспорт. У той час відділи УПА зводили бої в лісах з десятикратно більшими ворожими силами. Про це варварське

вигнання людей зі своєї землі, від Криниці до Холма і Підляшшя, ми не сміємо ніколи забути, натомість широко писати про це в нашій історії.

В обороні цього, так покривдженого, народу не стала жодна країна, навіть Ватикан. Це непередбачене виселення було смертельним ударом для відділів УПА на цьому терені.

З четвертого району, району сотні Громенка, пішли зв'язкові від командира Байди до сотень Бурлаки, Ластівки і Крилача, щоб вони долучилися до четвертого району і звідси відійшли на Захід. Весь терен тепер роївся від ворожих сил, і зв'язкові знайшли сотню Бурлаки щойно за кілька днів. Командир Бурлака, це один з кращих синів України, заслужений член ОУН і геройський командир УПА. Він народився у Львові, ріс та виховувався між найкращими.

Небагаті, але свідомі батьки віддають сина до гімназії і мріють про його вищу освіту. Влодко тепер цілком присвятив себе двом, як на нього, найголовнішим справам. Наукою в гімназії і підготовою себе на майбутнє як бойовика ОУН. Після гімназії не вступає до університету, а переходить на Закарпатську Україну. Тут в гурті найкращих, що не зважали на співвідношення своїх і ворожих сил, він приймає бойове хрещення, реєструючи волю нашого народу жити вільно на своїй землі. Багато тут згинуло лицарів України, а інші, в тому й майбутній головнокомандуючий УПА, генерал-хорунжий Тарас Чупринка, пильно готувались до дальшої боротьби.

Наступні два роки командир Бурлака присвячує військовому вишколові. 1942 року його призначено командиром української поліції в селі Явірнику Руському на Лемківщині. Його добре оцінило польське підпілля, і на його станицю роблять часті напади. Але з військовим вишколом і хистом, Бурлака напади відбиває, та ще й завдає шкоди ворогові. 1944 року Бурлака дістає доручення перебрати сотню УПА у першому районі, між Перемишлем і Бірчою.

Сотні нашого куреня сходились разом на загальні відправи, національні свята або спільні акції. Звичайно, їх було приділено до своїх районів (десь, по тридцять сіл у кожному). У своїх районах сотні себе загосподарювали, боронили терен, школили молодь на випадок загального зриву, харчувались та діставали належні виряди.

У великих акціях усі сотні куреня діяли разом, але багато більше боїв зводили самі, бо своїм числом — від 120 до 200 людей — вони виявились дуже практичними і маневруючими.

Боїв сотні Бурлаки та її підвідділів не списав би і на воловій шкурі. Він турбував Перемишль, Дубецько, Кривчу, Бірчу, Кальварію і московських прикордонників. Прогнав військо з пекулицьких кошар, змінував у Перемишлі газопровід Львів-Краків. Сотня Бурлаки своєю відвагою і спритом стала настільки відома ворогові в терені,

що інші сотні у своїх боях з ворогом командували, коли відділу Бурлаки й близько не було:

— Бурла з права до переду!

Згадка про Бурлаку наганяла панічний страх на ворога. Під час акції «Вісла», себто в часі брутального насильного викинення біля мільйона українців з власної прадідівської землі, в нашому терені було справжнє пекло на землі. Це був бойовий змаг не по якійсь лінії, як це знає історія воєн, а безперервні бої на відтинку кількасот квадратових кілометрів.

У цьому терені тепер роїлось кількадесят тисяч ворожих військ, міліції та польських і московських аґентів. Не було місця ні в селах ні в лісах, щоб можна було пройти кількасот кроків не напоровшись на ворога. Тому бої мусіли зводити поодинокі зв'язкові відділів, сітки ОУН, ріжні групи нашого підпілля, господарські кущі, СБ. Також довгі бої вели впавші, тобто розконспіровані, бункри-шпиталі. Такий бункер нераз боронився кілька днів, доки в оборонців вистачило амуніції.

У цілому терені кипіло. Досі бої сотень з ворожими частинами були гураґанні, недовгі, бо їх удару в прориві ворог ніколи не видержував. Мрією ворога було оточити відділ УПА на далекій віддалі і там, у замкненому кітлі, викінчити його ґранатометами. На такі бої сотні УПА не могли собі дозволити через малий запас амуніції, яку ворог одержував систематично. Найуспішніші бої з ворогом тепер, це були найближчі пробої з оточення. Себто, сотня займала кругове становище, добре замасковане, і підпускала ворога, з котрого боку він би не йшов, не далі п'яти-шести кроків до себе, а тоді гураґанним огнем нищила наступальну лінію ворога. На прорваній лінії сильний флянґовий огонь завдає ворогові великих втрат, а відділ УПА, з відносно малими втратами або й без втрат, виходить пробоєм.

Сотні Ластівки і Крилача, під час акції «Вісла», протягом кільканадцяти днів зводили бої по кілька разів денно. В тих боях вони втратили велике число своїх вояків, багато було ранених, бо, пробившись з одного ворожого оточення, попадали на другу лінію ворога. Останньо вони долучились до сотні Бурлаки.

Командири Ластівка й Крилач були непересічні старшини і роками виходили переможно в боях, та в присутності відділу Бурлаки вони чулись певніше. Стаж старшини такого покрою, як Бурлака, ставив його в ранґу курінного усіх трьох сотень. Від половини травня ці три сотні оперували разом.

На зв'язок до сотні Громенка, де перебував також командир Байда, вислано три групи зв'язкових, які зв'язку не нав'язали і не повернулись, бо десь у боях загинули. Бурлака із куренем вирішує

йти у четвертий район до сотні Громенка і по дорозі щодня зводить кілька боїв. Вояцтво виснажене й голодне, бо харчів можна здобути лише деколи, затим що ворог все вивозить, а решту харчів нищить. (Такий його плян і мета).

Після кожного бою ворог орієнтувавсь, у яких місцях перебувають сотні УПА, а полонивши ранених, одержував дані про боєздатність сотень, і ще більше згущував свої сили навколо них. Віддалитись від ворога і затерти за собою сліди не було як, бо ворог був у кожному лісі даного терену.

Четвертого червня 1947, вже зранку, в лісі недалеко Бірчи почались бої. Після тих боїв сотня Ластівки йшла на нові становища і припадково попала в півколо ворожих військ. Це був перший раз, коли плян ворога припадково йому вдався.

Сотні Бурлаки й Крилача вели бій з ворогом у лісі по другому боці дороги, а сотня Ластівки змагалась у колесі смерти сама. До того одна його чота осталась при курені Бурлаки. Вже в перших хвилинах бою гине кільканадцять вояків. Командир Ластівка кидається в прорив, і тут сам гине. Його брат, чотовий Журавель, перебирає команду і пориває сотню у прорив. А тут на допомогу ворогові сунуть заздалегідь наставлені танкети. В цьому бою гине і чотовий командир Журавель. Так два брати-герої, великі сини України, загинули одного дня у бою за рідний край. Воїни бились завзято, а щоб не попасти в полон, останню кулю давали собі.

У другій частині лісу курінь Бурлаки цього дня звів кілька боїв без великих втрат. Вони воювали з новою ворожою елітарною частиною «косьцюшківців». Кільканадцять таких вибранців попало Бурлаці в полон. Зараз деякі вояки Бурлаки були вдягнені в уніформи «косьцюшківців», що було дуже вигідне для відділу у його дальшому маневруванню.

Порожні села, зруйновані хати, на дахах здичілі кури, пронизливе і застрашуюче виття собак, робили могильне враження на повстанців. Ще недавно через селян ми легко могли знайти зв'язок, навіть найбільш законспірований. Тепер же, коли навіть тут десь є законспірований бункер, то його знайти неможливо.

І так курінь Бурлаки шукав сотню Громенка і командира Байду і щодня зводив бої, в яких тратив вояцтво. А сотня Громенка з Байдою пішла шукати командира Рена під словацький кордон в ліси Хрищати, де ворог шалів, шукаючи сотні Хріна, щоб над нею помститись за смерть генерала Свірчевського. Це була чи не найбільша помилка нашого командування. Вісімнадцятого травня 1947 Бурлака почав шукати за Байдою, а другого червня наш відділ поклав собі іти й шукати командира Рена.

Курінь Байди, після втрати сотенного Ластівки та великої части-

ни його сотні, приходить у четвертий район, звідти знову в перший, і далі в щоденних боях.

Мені невідомо, за чиєю порадою Бурлака вирішив і собі шукати курінь Рена, щоб з пригодами й боями добитись до словацького кордону, і то тереном, який роївся ворожим військом. У бою біля села Борсуківці гине командир сотні Крилач. Смерть двох сотенних, добрих друзів командира Бурлаки, дуже його пригнобила. Де бралась сила і здоровий глузд у того українського велетня? Він поборює усі ґрандіозні перешкоди і після боїв з тисячами ворожих військ, з найкращими експертами московської імперії, зводить ще кільканадцять боїв на Лемківщині, в околицях гори й лісів Хрищати, щоб з відділом біля сотні повстанців перейти словацький кордон три тижні після переходу цього кордону сотнею Громенка.

Сотня Бурлаки ішла далі углиб Словаччини, щоб відбитись якдалі від кордону. Вояки виглядали гірше від могіканів. Голодні, перемучені і до половини мокрі від роси, затаборували вони на краю лісу. Стійкові насилу держали відкриті очі, а братня солодко заснула і на всякі голоси хропла. Сонце добре пригріло і збудило голодних повстанців, які відразу кинулись по лісі шукати ягід чи грибів. Останні дні вони нічого не їли, а зводили незчисленні бої й форсові марші. Тепер вихудлі, — виглядають, як патики, а деякі вже пухнуть з голоду. Розмова в них зараз не про ворога, а про білий хліб, ковбасу, вареники і довге спання. Хтось знайшов у лісі черешню, а на ній небагато майже доспілих черешень, і на неї тепер кинулось вояцтво. Черешня висока, а її конарі обсіли повстанці, немов якісь великі птахи. Це побачив командир Бурлака і дав наказ негайно злізти з черешні, бо це добрий приціл для ворога в разі атаки.

Господар сотні узяв трійку повстанців і пішов на край лісу, щоб за всяку ціну здобути якихсь харчів. І тут щастя! Коли інтендант сотні роздумував і поглядав у село, один з вояків зауважив теля, яке підійшло близько до нього. Він скоро зашморгнув йому на шию свій військовий пояс і привів до інтенданта.

Теля розділили на рої. Друзяки носили сухі дрова на ватру, як ніколи перед тим, і приспішено варивсь перший обід на словацькій землі. Такого смачного росолу й м'яса вояки ще у свому житті не їли, хоч кухарі твердили, що усе має ще з півгодини варитись.

Життя в сотні ожило. Тепер вже можна було почути дискусії про останні бої, про рейд на Словаччині й дівчат. Говорили ще й про харчі. Хтось твердив, що з'їв би кілька разів стільки як одержав. І без сумніву, виголоднілих за останніх кілька тижнів друзів чашкою росолу і куснем м'яса не наситиш. Атмосфера в сотні ставала вільніша, вони не знали, що їх у майбутніх тижнях чекає.

Головне, що вони не лежать сьогодні цілий день на становищах, готові до баталії щохвилини, як це було вчора і останніх кілька тижнів.

Але й цей перший день на словацькій землі не обійшовсь без пригод. Тим разом перша зустріч з новим ворогом.

Застави відділу донесли командирові Бурлаці, що в наш бік посувається чеський відділ, в силі, приблизно, сорок вояків. Вони йдуть у бойовому поготівлі із села до лісу цілком чистим полем. Біля лісу їх задержала наша застава, і почалась насторожена дискусія. Чеський старшина розпитував: «Хто ви є і куди йдете?». Тоді додав, що ми мусимо вийти з чужої землі. На запит, чому́ вони не виганяють зі своєї землі московських і польських відділів, чех відповів, що це їхні союзники. Ця зустріч двох ворожих відділів обійшлась без жодного стрілу, лише при відході командир чоти Марко сказав чехам:

— Маєте щастя, бо якби ми уважали вас за ворогів, то з вашого відділу не оставбись ні один живий. Також пам'ятайте, що ні відділи УПА ні український нарід не є ворогом ані словаків ані чехів.

А втім, ця й дальші такі зустрічі зробили нам пізніше багато кривди. Але про це згодом.

Відділ марширував далі і на другий день зайшов до села, де гостинні словаки гостили наших воїнів, як колись українці.

Через непередбачені події й баталії останніх тижнів в Краю, через втрату живих і мертвих зв'язків. я не певен, що командир Бурлака дістав детальний наказ про рейд на Захід, якого мета була дійти до вільного світу і голосити правду про нашу боротьбу. Але командир Бурлака почав це робити на Словаччині вже першого дня свого рейду по цій країні.

Наступного дня, під вечір, сотня зайшла до одного села і стала на квартиру, зайнявши по дві хати на кожний рій. Роєві Костки попала хата, де квартирувала поліція. Словацькі селяни наперед поінформували наших упістів про них і просили, щоб поліцію прогнати із села, бо вони всі комуністи. Наш рій оточив хату і дав наказ поліції вийти з хати, а зброю залишити в хаті. Вони так зробили. При перевірці ройовим цієї хати було знайдено п'ять ташок до пістоль і три пістолі.

— Це вже котрихсь з вас робота! — зауважив ройовий і не казав нічого більше, бо знав, що стрільці також люблять мати пістолі.

Словаки були вдоволені присутністю упістів, щиро їх гостили, а упісти співали їм українських повстанських пісень до пізньої ночі.

Багато праці мали наші розвідники. Не спали і сотенні інтен-

данти, організовуючи харчі в дальшу дорогу. При відході повстанської групи словацькі селяни дивувались і питали, чому ми не знищили тих проклятих комуністів-поліцаїв, а пустили їх.

— Це ваша робота! Ми у вас лише гості! — відповідали повстанці.

Командир Бурлака хотів трохи відгодувати своїх воїнів та дати їм змогу дещо відпочити після подій останніх тижнів, а при тому тут на Словаччині показати, що український нарід не гірший від інших, що він має оборонців, які не один рік по закінченні війни ще борються проти наїзників. Командир Бурлака глянув на своє військо і подумав:

— Ще недавно це був курінь — понад п'ятсот люда, сьогодні залишилось лише трохи понад сотню, а решта впали в бою, і між ними такі заслужені два командири: Ластівка і Крилач. Якби інші світові обставини, ми, напевно, здобули б свою незалежність. А тепер, після програшу, навіть полеглі герої, розкинуті в Краю і на Словаччині, не будуть належно відзначені.

Наша розвідка, повернувшись з терену, звітує, що в терені багато війська. Воно розташоване на заставах, на переходах з лісу до лісу, на мостах, і їх щораз більше наїжджає сюди.

— Перед нами містечко Злота Ітка. У ньому не більш як двадцять поліцаїв, і до цього міста ми сьогодні йдемо в гості. — заряджує командир Бурлака.

До міста увійшли без спротиву, і знову займають по дві хати на рій, себто, по п'ять-шість вояків до хати. Недалеко ринок, і тут збіглось багато людей, щоб подивитись на тих «страшних бандерівців», що про них так багато розголосу по Східній Европі. Нарід їх не боїться і юрбою суне до них. Деякі рої попали на бідніші хати і старших людей. Тоді словаки переводили їх до багатших хат, щоб можна було краще їх погостити, а ще й розпитати про нашу боротьбу.

Так на Словаччині опинилось кілька відділів УПА та ріжні боївки нашого повстанського руху. Усі вони з більшими або меншими пригодами посувались на захід. Словацький нарід приймав нас дуже гостинно і помагав, чим тільки міг. Люди, а зокрема молодь, ходили по лісах і нас шукали. Часто такі словаки і словачки, при зустрічі з нами, ішли до села, робили збірку, і в мішках або хустках приносили нам боханці хлібів та інші речі. Вони ж доносили нам усі новини, включно з новинами про ворожі сили в терені. Від їхніх учителів по селах ми діставали теренові мапи, компаси та деякі ліки. Від них ми добре знали про ворожу підготовку проти нас. Наші війська, говорили нам словаки, не є проти вас, лише політруки та деякі офіцери.

НАША СОТНЯ

Наша сотня під командою командира Громенка минала Попрад і посувалась до Зєліни. Її рейд через Словаччину і Чехію я описав у книжці «У вирі боротьби», але там далеко не повна історія рейду.

*

Словаччина казково гарна країна. Так як ми, її красу не бачило навіть, напевно, багато словаків. Ми в своєму рейді ішли горами та узвишшями. Словацькі верховини звернено до півдня, вони мають гарну зелень, а то й овочі, що родять лише далеко на півдні. Тут сонце світить довше, як на північних схилах. Рвучі потоки, родючі долини з квадратами орної землі і впорядковані ліси, які мають квадрати молодшого і старшого лісу, творять красу краєвидів Словаччини. Їхні чистенькі хатки, скромні господарки біля них, старовинні замки на узвишшях та скелях, це безцінний скарб для малярів та митців.

Низькі Татри, це ніби ґотицький стиль костелу з тисячами веж, а далі видно Високі Татри з білими верхами. Ми були від них не далі як сім кілометрів, а вони виглядали куди ближче до нас. Перейти цей терен було дуже важко. У долинах лежали дороги й села, а по обох боках — високі скелясті, майже непроходимі, гори.

У долинах і селах кишить від ворожих військ а ми, вже чотири доби, змагаємось із скелястими горами, ніким непомічені, і посуваємось на захід. Ще два-три дні, і ми цю кітлину чи, як ми її звали, «пастку» якось пройдемо і ворога обдуримо.

Ми посувались у бік Низьких Татрів та Думбєру, і по кількох днях альпіністського спинання-дряпання по тих скелях, опинились біля села Вернер. Місцевість і далі дуже небезпечна. Ми були виснажені до безкраю. Деякі вояки останні дні нічого не їли, хіба пили холодну гірську воду. Якби в нас був якийсь невеликий запас харчів, то ми б могли пройти цю пастку непомітно. Та дарма.

Громенко висилає кількох до села за харчами. Вони вертаються з нічим і повідомляють, що в селі квартирує багато ворожих військ. Це було 15 липня 1947 року, і наш двадцять сьомий день у закордонному рейді.

Перед нами село, головна дорога з Попраду до Зєліни, а по боках — високі, 1500-метрові гори. Голодні й виснажені до краю — цілу ніч обходимо село скелями. Вже видніло, коли ми, нарешті, оминаючи село-пастку, перейшли дорогу на противному боці села і

злізли на високий скелястий пагорб за селом. На цій горі росло кілька корчів. Між ними тепер відпочиває виснажене вояцтво, а його пригрівають перші проміння липневого сонця. Громенко ходить по цій горі і через далековид зорить терен. А він чудовий. Перед нами чепурне село і довга долина, яка веде у бік Попраду, звідки ми прийшли. По боках — лісисті зелені гори, а за ними — Високі Татри. Та ця чудова панорама довкруги була також небезпечною пасткою смерти для нас, і це можна було прочитати з обличчя командира Громенка. На цій горі ми спинились яких кілька хвилин тому, а вояцтво вже хропе, лише Громенко й службові щось плянують і далі зорять терен.

Сотня зупинилась у дуже небезпечному місці. Перед нами відкритий терен, а до лісу біля п'яти кілометрів. Цей терен ми мусимо перейти вдень, і то скоро. Під час такого плянування прибігає стійковий і повідомляє, що у наш бік із села посувається вороже військо. В сотні сполох, та, на диво, без найменшої паніки.

— Марширувати, напрям того лісу! На випадок розбиття, збірний пункт на другій горі! — дає наказ і показує пальцем Громенко.

— Чумак! Ви творите задню оборону і задержуєте ворога якнайдовше!

В секундах вибираю місце для кулеметника, пригадую Смикові про ощадність амуніції, перевіряю становища моїх стрільців, яких ще, дякувати Богу, залишилось десять.

Ворог вже близько нас і поволі лізе до нас на гору. Оглядаюсь на цю широку долину, куди пішла сотня. Їх усіх видно, як на долоні. Нараз з лісу, з досить далекої віддалі, їх привітав ворог вогнем, і то з двох боків. Сотня розстрільною, стрибками, посувається до лісу, а до нього ще далеко. Себто, нас оточено в чистім полі.

Чехи, які йшли з села на нашу гору, коли почули стріли, хотіли наш відділ заатакувати іззаду і з криком рушили допереду, звідки було чути стріли, і прямують просто на мене. Я ще раз глянув на сотню, а вона ще далеко від лісу і до нього боєм пробивається. Я подумав: «Якщо моє становище здобуде ворог, то на цій проклятій галяві нас усіх виб'ють, як зайців. Наше становище незавидне. На нас лізе понад двісті «пепічків», а перед нами відкрите поле, яким зараз маємо відступати. Чи не на цій долині прийдеться нам чекати на Страшний Суд?».

У нас добрі становища, і охоронні і заслонні, лише ця чортова галявина відступу. Там наша сотня зводить бій і може відступати якимсь потоком, а нам доведеться здобувати ліс самим. Смик, з пальцем на спусковому язичку кулемета, дивиться то на чехів то на мене. Вони вже не далі як п'ятдесят кроків від нас і щораз від-

важніше лізуть на гору. Ворог нас не бачить, але ми бачимо його добре.

— Бити цільно! — даю наказ і сиплю першу серію з автомата. В секундах до мене долучається Смик з кулеметом та цілий підвідділ, аж луна стократно повторюється між горами.

У ворожих лавах страшна паніка і крики ранених. До того хтось із наших поцілив у ворожій лінії якийсь вибуховий матеріял, міну чи ґранату, що спричинило ще більшу паніку. Ця задержка нами ворога забезпечила сотні відступ, який забрав лише кілька жертв. Даю наказ:

— Бігом через поле до лісу! — а сам задержуюсь ще на кілька хвилин, пускаю на пострах ще дві короткі серії з автомата у бік ворога і бігом біжу за своїми друзями.

Сотня вже біля лісу, тепер її обстрілюють ґранатометами. Де береться стільки сили у вичерпаної людини в разі небезпеки, я ніколи не зрозумію. Мої до краю виснажені вояки за кільканадцять хвилин перебігли кілька кілометрів і долучилися до сотні. Сотня вже під лісом, бій ще сильніший.

— Бігом до лісу! — командує командир Громенко, бо добре знає, що кожна секунда у відкритому полі принесе більше жертв.

Як у кожному бою, так і тут, з голосним «Слава! Вперід!», ми здобуваємо край лісу. Нам невідомі ворожі жертви, а наші були великі й болючі. Загинув вістун Чорноморець, стрілець Заяць, стрілець Їжак, тяжко поранений стрілець Грім, який пізніше розірвав себе ґранатою, щоб не попасти живим у полон. Командир Громенко й собі поранений у праве рам'я. Це вже четвертий раз його поранено в лавах УПА і другий раз — у ту саму руку. Були також поранені: командир Лагідний, стрілець Груша і стрілець Бистрий, та щасливо, бо усі ще могли марширувати далі. Без вісти пропало ще три повстанці. Не знати, чи вони загинули чи лише десь відбились.

Дещо далі в лісі відділ виставив застави і зупинивсь на відпочинок. Доктор Зубченко і санітар Зірка перев'язували рани.

Колись історики будуть собі ломити голови, як то москалі запрягли чехів, і то десятки тисяч людей, воювати з відділами УПА за московську імперію та своє ярмо, а німцям віддали цілу державу без стрілу.

*

Після цих боїв ми часто відпочивали на полонинах і овечих фармах, де словацькі господарі добре годували нас овечим м'ясом і сиром.

Настрій знову певний і веселий. По обіді друзяки співають, зразу тихенько, а згодом на повне горло, а голос летить словацькими долинами і долітає до сіл. До нас на полонині підійшов старший словак і питає, чому ми такі веселі і не боїмось, бо він приїхав сьогодні з долини, з міста Мартін, де бачив багато війська, яке наїхало, щоб нас знищити. Такі питання ми чули від словаків часто.

Словаки думали, що ми сильні й веселі. Може, своєю загартованою в боях поведінкою ми так виглядали. Але яка була наша дійсність, який стан і яка майбутність? Лише національнний гонор і приклад для майбутніх поколінь.

Ми ж усі ще молоді. У кожного десь рідня, чи суджена дівчина, у декого залишилась жінка і маленькі діти. Десь із дитиною осталась дружина Бурлаки, Хріна, сотенного Орського та багатьох інших. Яка їхня та їхніх дітей доля?

Москва тепер у вигідному стані, так завзято воює проти нас. Вона ширила тут свою облудну комуністичну ідею, аж українські націоналісти, зі зброєю в руках, виносять правду про імперію. Їх за всяку ціну Москва старається затримати і не допустити на Захід.

Коли ви хочете в українському колгоспі направити трактор чи посіяти клин кукурудзи, то московська бюрократія полагодить вам це за кілька місяців, а рейдуючими нашими відділами вона «заопікувалась» відразу. Їхні експерти боротьби з підпіллям, як лише довідались про перехід відділу УПА на Словаччину, опинились у Празі. Вони наказали чехам кинути велику кількість військ на засідки поміж лісами, стежками та передбаченими місцями для переходу. Правда, вони не дуже то вірили чеській армії, над якою тоді ще не мали повної сили. Повне знищення наших рейдуючих відділів вони довірили комуністичній партії Чехії, додавши кілька сотень своїх інструкторів, які мобілізували чеську комуністичну партію до боротьби з УПА на Чехії. Ці чехи, які не зробили жодного стрілу проти німців в обороні своєї країни, тепер були готові, за всяку ціну, боронити московську комуну. Московські стратеги добре знали, де є можливі переходи між лісами, і вони у ті терени навезли своїх аґентів і вірних чеських комуністів.

Висилаємо трьох повстанців на збірку харчів до села, як ми це робили в Словаччині. Вони не вертаються. Чекаємо ще якийсь час, їх нема. Відділ чекає ще годину-дві, а тоді форсовим маршем йдемо далі. Цілий день перебуваємо в лісі без харчів. Наступного дня та сама історія. Перед нами марш, а тут голод.

Третього дня по харчі до села іде кількох і з ними командир Лагідний. Під час збірки харчів вояками Лагідний приглядався і прислухався оточенню. Вояки зайшли до хати. Чехи жертвенні,

дають хліб. Стрілець Деркач вже має хліб у мішку на плечах, тоді на нього кидаються чеські комуністи. Його боронить Лагідний і починається стрілянина.

Лагідний вертає до відділу сам, поранений. Про це треба б повідомити всі рейдуючі групи, але як? Це був час Москви. Лише одинока Україна на той час воювала проти московської імперії, і попри їхню силу й поміч майже цілого світу, наша боротьба була дуже дошкульна для Москви. Тому на знищення нас вона кинула так багато своїх сил. Москва добре знала, що наших ідей їй не побороти. Якби ці ідеї могла читати молодь середніх і вищих шкіл усіх народів імперії, комуністам скоро була б крапка.

Маршируючи з друзями на Захід, я був гордий. Гордий за те, що Провід ОУН зумів організувати широкі наші маси проти ворога. Гордий за боротьбу УПА, що зуміла завдати ворогові болючого удару. Гордий за те, що мій командир за останні три місяці зумів побороти пляни кількох ворожих дивізій, і ми й далі успішно посуваємось на захід. Певна річ, зроджувалась і в мене критика і закиди нашій команді. Кілька днів тому на краю лісу я побачив бика. Він був товстий, спокійний; є така порода з низькими ногами. Я зловив його одною рукою за ріг, а в другій держав готову пістолю. Думаю, кропну його між роги, і буде харчів для відділу на тиждень. Хтось побіг повідомити командира, і за хвилину сотенний, підсміюючись, сказав:

— Чумак, пусти його! Це ж расовий бик, і чехи будуть нарікати, що ми злодії.

Через того бика на збірці харчів пропало чотири повстанці, а у ворога ми й далі були бандити-грабіжники.

Відділи УПА на Словаччині втратили завзяття до боротьби. Якщо ворог убив із засідки одного чи двох наших, то ми твердили, що це припадкове, якась помилка. Мовляв, вони мусіли стріляти, бо їхній командир наказував стріляти. Це виробило у наших гонителів опінію, що бандерівці не страшні, а добрі люди, тому вони чимраз частіше і чимраз далі ходили до лісу шукати нас. Розуміється, що між ними були аґенти. Їхні вояки, меншими чи більшими групами, ходили вільно лісом. Вони нас часто зустрічали і вільно відходили. Часто один стріл вгору їх спиняв, і ми розходились: вони в один бік, а ми в другий. До того через гостинних словаків ми без упередження ішли в москвофільську Чехію, на червоно настроєну проти нас.

Змінилась тактика боротьби. У Краю ми були на становищах, і майже при кожній зустрічі з ворогом, той мусів на нас наступати, а ми били, і то добре. Тепер же ми марширували, а ворог сидів переважно у засідках. При зустрічах-сутичках не було того завзяття

боротьби, бо думали, чому мама має плакати за тим молодим «пепічком».

Якби тут так бились, як у Краю, то при кожній зустрічі ворог мав би поважні втрати і справляв би в Празі і Брно масові похорони, як у Ряшеві, Перемишлі і Варшаві. Тоді б у чеських лісах не шастали б малі групки військ, а ходили б сотнями, як у Краю, і зустрічі з ними були б багато рідші.

На мою думку, ми в Чехах не мусіли просити харчі по хатах і тратити багато наших заслужених повстанців, а час від часу забрати якусь штуку худоби, чим були б врятували життя багатьом нашим воякам. Але це вже в нашій природі. Ми виховані на багатій землі, тому ми все гостинні й толерантні. Чи ж не швендялись свобідно московські аґенти в нашій армії у Визвольних Змаганнях, і ми їх толерували?

У дальшому рейді на Захід, мені часто пригадувався той словак, що питав: «Чому ми такі сильні?». Я бачив по його очах, як він з признанням дивився на наших веселих друзів у таких небезпечних обставинах. Сила наша — це гордість за свій чудовий край і свій з природи культурний нарід. Про цю гордість пригадав нашому нищеному і грабованому народові наш геній, Тарас Шевченко; згодом — Міхновський і Донцов, і ця національна гордість гартувалась у тюрмах, у Березі Картузькій та в концтаборах.

Вже в баталіях на вулицях Києва і Львова, наші провідні люди зрозуміли, що за соціяльно-економічний лад в країні ведеться змаг при виборчих урнах, а за національну незалежність — на полі бою. І цей величезний змаг, який не має рівних в історії людства, мусить бути переданий нашим майбутнім поколінням. Цього змагу і його історії панічно бояться москалі. При нищенні його вони доклали максимальних сил, а для очорнення цієї боротьби вони довгі роки трублять з Москви фантастичними брехнями.

Чому наші ідеї дуже небезпечні для москалів, а сприйнятливі для молоді? Коли молодь зі східніх частин України запізналась з нашими ідеями, вона вкоротці перевиховувалась і вступала до лав УПА. При цій нагоді хочу описати історію молодого росіянина, героя УПА, яку розповіли мені друзі Мурин і Семенко вже в Австралії. Цю цікаву історію та історію славних братів Грабець, може, хтось колись доповнить.

СИЛА НАШИХ ІДЕЙ

У 1941 році на посту московських пограничних сил Любачівщини був москаль в ранзі полковника. У нього була жінка і 14-літній син. Батько докладав усіх зусиль, щоб виховати сина на доброго комуніста й російського патріота. Син, досить здібний, ішов легко по щаблях їхньої виховної машини, яка без найменшої опозиції, на кожному кроці, трубіла їхню пропаґанду. З молоддю «буржуазних націоналістів» йому заборонили зустрічатись, але тут і там до сина доходили чутки, які заперечували ідеї, про які йому щоденно товкли.

Нараз війна. Німці вдарили, і полковник «удрал» так скоро, що забув, чи не міг, забрати із собою свого сина й жінку.

У досить багатому селі Новосільці біля Чесанова жила родина Грабець. Господар, свідомий і заможний, мав два сини і доню Христю. Діти дістали вищу університетську освіту і кинулись усім своїм єством працювати між тими найкращими для свого народу. І, власне, ці два брати та Христя прийняли до себе цього загубленого молодого російського хлопця з мамою. Вони помагали Грабцям на господарці, а у вільний час хлопець багато читав нашої літератури. Він також полюбив братів Грабців, хоч в хаті вони були рідко, бо за ними шукали нові окупанти — німці.

Тепер хлопець переживав струс, бо що більше він читав, то сильніше валивсь його, недавно напомпований, комуністичний ідеал. Він із захопленням читав заборонені в імперії твори і дискутував про них з Грабцями. Він став ходити на сходини нашої молоді, де вчили нашу історію і націоналістичну ідеологію. Йому почали відкриватись очі на московську брехню. Він дуже співчував нашим полоненим у німецькому полоні, бо тепер зрозумів, чому вони не хотіли воювати за країну, «ґдє так вольно дишет человєк». Його батько ще колись йому казав: «Я не вірю цій голоті, бо вона при першій зустрічі з німцями може обернути зброю проти нас». (Чотири мільйони полонених, з того сімдесят п'ять відсотків українців, які не хотіли воювати за московську імперію, гинули в полоні тільки тому, що не мали своєї держави. З них вийшло живими лише три на кожну сотню).

Коли в терені почали діяти відділи УПА, їхнім командиром стає Е. Грабець під псевдом Батько, а його брат, на псевдо

Гармаш, — повітовим провідником ОУН. Молодий хлопець, який полюбив Україну і українців, голоситься добровільно до УПА під псевдом Астра. Його приділено до сотні команддира Залізняка. Тиждень перед присягою УПА Астра, в почоті чоти, іде до церкви, і там, в присутності друзів і селян, священик його хрестить. Згодом, вже як християнин, він зложив приречення воїна УПА та прийняв правдиве бойове хрещення. Астра виявивсь відважним вояком і був улюбленцем відділу.

В січні 1945 року, на самий Свят-Вечір, у бою під селом Типичами гине провідник Гармаш. Це був болючий удар для Астри.

При повороті большевиків батько Астри, тепер уже в ранзі генерала, висилає групу вояків розшукати сина й жінку. В Любачеві вояки не мали труднощів відшукати жінку колишнього полковника, бо ця справа була знана в цілому терені. Вони приїхали до села Новосільці, забрали жінку і довідались, що син пішов добровільцем до УПА. Коли жінка розказала все докладно чоловікові, генерал написав довгого листа, в якім закликав сина вернутись до нього. Вояки генерала знову поїхали до села і передали лист господареві Грабець. Цей лист ріжними дорогами дістався до відділу УПА й Астри. Астра прочитав і відписав батькові, що почувається українцем і бореться за кращу долю цього народу, який не заслужив собі на такі великі кривди від свого сусіда.

У терені зайшли зміни. Терен перебрав, визначний і заслужений, довголітній член ОУН Стяг. Астру тепер приділили до технічного звена, очоленого другом Володарем. Стан звена був: друг Володар, підпільниця з Лемківщини, Тетяна, і Астра. Вони видавали брошуру під назвою «Перець», а її прикрашував талановитий карикатурист Астра. Їхнє приміщення було в бункрі, а вхід до нього був з криниці. Зв'язковим до них був лише один повстанець, Борода.

Большевики найбільше бояться правдивого слова, і вони цьому виданню присвятили велику увагу. У лютому 1947 року вони якось натрапили на слід і в терені бункру зробили засідку. Їм попадає в руки живим Борода. По довгих розшуках знаходять бункер. У бункрі, як звичайно в час наскоку, підвищена обережність. Володар палить усі архіви, а Астра і Тетяна стріляють себе пістолями. Паливши архіви, Володар дуже себе зачадив, і його непритомного витягли з бункру і відживили. Його відвезли до шпиталю в Любачеві. Згодом його дуже мучили, щоб він розказав про бункри наших провідників. Але дарма. Володар був незламний син України. Його замордували в тюрмі в Любачеві. Про смерть Володаря розказував Семенкові упіст, який був свідком цього морду, а пізніше сидів в тюрмі з Семенком.

Слава і честь героєваі Астрі! Коли наші ідеї виховали сина

ворожого генерала, то що б вони зробили, якби їх можна донести до нашої молоді на Україні?

*

На Чехах роїлось від аґентів, навіть у лісах. У них тепер інший клич:

— Пречо утікате? Вас там американці видадуть руским, оставайтесь в нас, ми вас на видамо.

Цей клич був дуже руйнуючий, бо багато повстанців було поранених, і всі до краю виснажені. Ми добре знали про лапанки наших людей після війни в Німеччині окупаційними військами і передачу їх москалям. Про це говорили наші, які вертались з Німеччини з праці. Ми також знали про видачу тисячами козацьких військових відділів і знищення їх москалями. Ніхто не мав жодного запевнення, чи західні союзники не зроблять те саме з нами.

Про передвоєнну Чехію в нас була добра опінія, та й уряд в Чехії ще не був комуністичний. А такий аґент говорив, що він може вистарати документи, працю і запізнати з українцями, які живуть у Чехії. І чому ж такий упіст, виголоднілий, виснажений, має іти далі в бій, стріляти чехів або втратити своє життя, коли він має такі гарні пропозиції від «доброго» чеха?

У такій атмосфері посувалась наша сотня на захід. Напрям: старе місто Брно, Нова Бистриця. Терен рівний і часто без лісу. Ми днювали навіть у бакуні. Згодом переходимо кордон до Австрії біля села Граметлян і затаборували близько села Айґарін. Це було 5 жовтня 1947 року.

До села по харчі пішли ті, що знали німецьку мову. Австрійці прийняли нас непогано, дивуючись, як ми тут пройшли, бо вони читали, що нас чехи розбили. Але тут панували большевики, і орди Червоної армії, довідавшись про нас, колонами їхали до міста Фрайштадт, а наступного дня до міста Рорбах, під кордон.

Громенко плянував перейти кордон щойно за два дні, але через наїзд большевиків ми форсовим маршем перейшли баварський кордон 9 жовтня 1947 р. без жодних перешкод. Нашій сотні пощастило. Може, тому, що ми йшли перші, а, може, тому, що Громенко був великий конспіратор. Ми часто маршириували кілька днів незауважені, а на Мураві — понад тиждень. Це багато важило, бо ворог не знав, де висилати свої відділи за нами. Навіть масова сітка аґентів і чеських комуністів нічого не могла про нас голосити, бо ми до жодного села не заходили, а своїм законспірованим способом посувались далі. Маршируючи горами, ми посувались дуже поволі, деколи лише кілька кілометрів на добу. По рівній

Мураві ми часом проходили тридцять кілометрів за одну ніч.

Командир Бурлака був іншого калібру старшина. Він із своїм відділом відвідав багато сіл і кілька міст. За цей час ворог навіз багато війська і сильно блькує перехід своїми засідками і заставами. У них майже щоденні бої. Бурлака добре знав, що дальший марш таким великим відділом означає щоденний пробій через сотні ворожих засідок і застав. Він надумав розчленувати свій відділ, який начисляв ще 68 повстанців, на сім рейдуючих груп. Кожній призначив провідника і заступника, сказав їм прощальну промову, ще раз пригадав усім, що вони є воїни України, і так мають поводитись у дальшому рейді.

РОЗПОДІЛ СОТНІ БУРЛАКИ

Далі подаю детальний (по псевдах) список усіх семи груп:

I.

1. к-р Бурлака, 2. Гак, 3. Вир, 4. Байдак, 5. Граб, 6. Панас, 7. Снігур, 8. Степовий, 9. Нестор, 10. Офелія.

II.

1. к-р Зенко, 2. рой. Кучерявий, 3. Квітка, 4. Листок, 5. Верба, 6. Камінь, 7. Вовк, 8. Смик, 9. Соловейко, 10. Галайда, 11. Скала.

III.

1. чот. Марко, 2. рой. Чумак, 3. Хмара, 4. Ярий, 5. Воронний, 6. Дунай, 7. Воробець, 8. Мартин, 9. Сопран, 10. Грунька.

IV.

1. рой. Білий, 2. Хомік, 3. Лев, 4. Лис, 5. Ліщина, 6. Смола, 7. Медвідь, 8. Маріян, 9. Заяць.

V.

1. бунч. Буркун, рой. Шуліка, 3. Мороз, 4. Пластун, 5. Левчук, 6. Крілик, 7. Меч, 8. Дідо, 9. Явір.

V*I*.

1. чот. Сагайдак, 2. рой. Олень, 3. Шпак, 4. Кіс, 5. Лемко, 6. Бистрий, 7. Тарас, 8. Орел, 9. Гордий.

VII.

1. рой. Голий, 2. Явір, 3. Крилатий, 4. Голуб, 5. Жук, 6. Лоза, 7. Малий, 8. Соловій, 9. Кукса.

Яка шкода, що їх ніхто не поінформував про чеських комуністів. Яких шістдесят відсотків сотні Бурлаки, включно з командиром були підступно заманені чеськими комуністами. Їх держали в таборі і наразі ні полякам ні москалям не видавали, бо через Чехію ще ішли десятки груп УПА, і чехи не хотіли зрадити своїх підступних плянів. Недавно на Чехію вступила сотня Бродича, також розчленована на групи, і поволі, пробоєм посувалась на захід.

Підло зловлених упістів чехи видали комуністичній Польщі кілька місяців пізніше. Коли їх привезли до Польщі в понищених у рейді уніформах, поляки наробили багато знимок і вживали їх для пропаґанди, як полонених в боях з польським військом. Катували їх в найпідліший спосіб ті, які ще вчора відривали свої підошви і морозили руки й ноги, щоб не попасти в бій з відділами УПА.

Ці воїни-герої мусіли тепер перейти комуністичні польові суди, де капралі, як військові судді, судили їх на кару смерти. Так знищили понад тисячу кращих синів України. Чехи видали книжку і фільм про «Акцію Б», що означає акцію бандерівців. Довгі роки після війни вони очорнювали наш змаг ріжними виданнями.

На Словаччині й Чехії згинуло кілька сот повстанців. Їхні незнані могили розкинуто по селах, лісах, горах та полонинах. Нам осталось на спомин кількадесят їхніх псевд, і то лише кільканадцять правдивих імен. Їхня любов до України покликала їх до лав УПА, де вони стали героями українського народу. Про їхні могили не знає ні рідня, ні люба дівчина. Не будуть їхні імена вписано в пантеон героїв України. Вони боролись не за славу чи матеріяльну нагороду, а за поневолену Україну та її скривджений нарід.

Я вірю, що вже вкоротці ми збудуємо на Чехах величавий пам'ятник поляглим героям УПА з відділів, що рейдували на захід.

Прочитавши кілька ворожих книжок про нашу боротьбу, мені стало лячно, бо є перспектива, що навіть у двадцятому столітті історію УПА можуть написати у викривленому світлі. Щось таке, як з козацькою історією, де показують козаків, як авантуристів з бочкою горілки. Чи ж такі могли здобути мури турецької імперії?

А така перспектива є. Ворог учасників УПА масово винищує, сотні старшин УПА і провідників ОУН полягло в боях. Закопані архіви погублено, бо люди, які їх закопували, вже не живуть. Через велику конспірацію ми документи нищили, а широка у вільному світі еміґрація не була в Краю під час найбільших боїв УПА.

Маси архівів уже пропало. Не знати чи десь залишивсь архів головнокомандуючого, генерала Тараса Чупринки. Зізнання наших полонених є цілево перекручено і зменшено, щоб зменшити собі звинувачення, а кращі документи москалі знищили, як нашу старовинну бібліотеку й архіви в Києві. Вони вилазять зі шкури, щоб показати, що ми не є жодні українські патріоти, а лише вислужники Гітлера.

РОЛЯ ОУН У РОКАХ ДІЯННЯ УПА

Культурна Київська Держава, яка сотні років розвивалась на своїй багатій землі, остаточно впала від удару першої монгольської імперії.

На наших землях ведуться великі баталії ріжних наїзників, та смертельний удар Русі-Україні завдає щойно друга московсько-монгольська імперія. Вона щойно у вісімнадцятому столітті вступає на частину українських земель як «союзник», а в дійсності з плянами знищити все українське, включно з мовою і самим народом.

Згодом, коли культурний світ розв'язує свої останні імперії, і у світі постає понад сотню вільних нових держав, московські азіяти зі своїм терором жорстоких царів та з облудним місіянством ідуть на підбій світу. Великою перешкодою їм у цій меті є Україна. Бо вже в перших місяцях перелицьованої нової імперії новий цар Ленін мусів зводити московськими полчищами баталії з Україною.

З украденим іменем Русі і в шатах нашої славної держави, Москва поширювала свою імперію, а наш нарід довела до страшної руїни, до якоїсь застрашеної «хохолщини». Вона масово нищить або вивозить нашу інтеліґенцію, а на їхньому місці вирощує своє хабаззя. Опущений стан нашого народу в часі Визвольних Змагань добре зрозумів наш визначний військовик, полковник Коновалець. Своїм розумним твором — УВО і ОУН — він знову вкладає в нашу молодь національну душу і гордість.

З постанням УВО і ОУН Україна знову починає писати славні сторінки своєї історії. Виховані і віддані справі, кадри ОУН стають в оборні свого народу, дають виклик нашим ворогам і часто відплачують ворогові за кривди. Героїкою бойовиків ОУН захоплюється наша молодь і рветься до лав організації. Та доступ до неї нелегкий. Тут приймають лише тих найкращих, тих підготованих, до кінця відданих справі. Початками туди мали доступ лише вій-

ськовики, згодом організація поширила свою діяльність на студіюючу молодь і учнів середніх шкіл, а ті почали виховувати міську та сільську молодь. Вкоротці ОУН стає поважною силою і починає дошкульніше карати наших наїзників.

Найкращий свій розвиток і дію досягли кадри ОУН в роках 1940-50. Це були роки, коли організація мала вже повну піддержку народу на західньо-українських Землях і поважну симпатію на східніх. Брунатний ворог, який мріяв про багаті простори України, залишив на нашій землі сотні тисяч трупів, і розбитий вертав.

У боротьбі з німцями відділи УПА перейшли добру пробу і заправу. Але в наш терен зближались знову московські полчища, а передувала їм — їхня партизанка.

Під час відступу німців і зближення большевиків польське підпілля ставало активніше, бож воно разом зі своїм урядом в Лондоні зачисляло себе до союзників. Як москалі, так і польське підпілля, від білого до червоного, ненавиділи український нарід, а ще більше — УПА. Та в кожному бойовому зударі з відділами УПА чи Самооборонними Кущовими Відділами вони програвали, і то болюче. Тоді вони застосували тактику мордування цивільного населення, і то поголовно — цілими селами.

Новий прихід московської імперії приніс Україні, незнаний досі людству, терор. Це було вліті 1944 року, коли «старший брат» трьох «русских» народів, силою прилучив собі «свої відвічні» землі, — західню частину України. Багато нашого люду перед приходом тих орд виїхало на Захід. З народом лишились лише ті найкращі, які прирекли собі здобути українську державу або .... Вони майже усі безіменні, без титулів, ранґ і медалів, виявили надлюдську силу в десятилітній боротьбі з найбрутальнішими і найсильнішими імперіями світу, і цю війну морально виграли.

Цією боротьбою ми ще раз показали нашим сусідам, а також світові, що Україна належить лише українському народові. Успіх цієї боротьби треба завдячувати творцеві ОУН, Е. Коновальцеві, а також розумним кадрам Проводу ОУН, які своїм прикладом і наполегливою працею виховали нові кадри і свідому молодь.

ЗДОБУТТЯ ЗБРОЇ ТА АМУНІЦІЇ

Довголітнє й масове громадження зброї й амуніції на широких просторах України свідчить, як ОУН готувала нарід до боротьби за свою незалежність.

Понад двісті літ жорстокої московської окупації України довели наш нарід до такого національного занепаду, що в травні 1917 року наш військовий з'їзд у Києві, з участю сімсот делеґатів від дев'ятисот тисяч нашого вояцтва в московській армії, домагався від Москви лише автономії України. Маґазинуванням зброї та амуніції для здобуття своєї незалежности не журились на ту пору навіть старшини і генерали.

Згодом геройська боротьба під проводом свідоміших, коротка незалежність, а також одчайдушна відвага наших студентів, посіяли ідею волі, яка ширилась денно. Засмакувавши свободи, а при тому національної гордости, вчорашні пригноблені сини і дочки України почали рости у своїй свідомості. Ця свідомість росла так швидко, що навіть довгі роки після втрати незалежности наш нарід скорим темпом розвивав свою національну культуру в роках так званої українізації. Щоб зломити цей гін нашого національного розвитку, Москва знищила в найбільш нелюдський спосіб, включно з пляновим голодомором, біля двадцяти мільйонів нашого люду.

На західніх землях України наш окупант (Польща) також ріжними способами нищив у тюрмах, концтаборі, на шибеницях, включно з масовими пацифікаціями, наших патріотів, але все таки не мільйонами, і тут наша свідомість могла рости і множитись. Ворог пляново перешкоджав у кожній ділянці нашого життя, від шкільництва аж до спільної зустрічі на сільських забавах, на які треба було мати дозвіл від окупанта.

І тут в обороні права вільно жити на своїй землі почала говорити зброя в руках наших бойовиків УВО-ОУН. Ця зброя і посвята наших найкращих бойовиків говорила дуже голосно й переконливо, а рівночасно виховувала нові кадри на всеготових бойовиків. В народі виринає жадоба здобути зброю. Часто чується розмову, і то між селянами, робітниками і студентами:

— Якби в нас була зброю! Як і де її здобути?

Захованою зброєю з першої світової війни щасливці пишались і хоронили її, як найбільші скарби, дарма що за нелеґальне посідання зброї ворог жорстоко карав. У деяких містах наші підприємці складали поважні датки на закуп зброї для наших бойовиків.

Нагода здобуття зброї прийшла з початком Другої світової війни. Наші патріоти часто роззброювали вчорашнього окупанта одиницями, гуртами, а то й більшими відділами і запопадливо маґазинували цю зброю. Мій батько перебрав на цивілів трьох польських вояків, які не бажали попасти в німецький полон. У нашій хаті вони залишили три кріси і три польські військові уніформи. За кілька місяців по свою уніформу й кріс прийшов поляк із села Вари.

— Що ти здурів! — сказав батько. — За зброю німці розстрілюють, і я її здав їм, а уніформу забери собі!

Зненавиджений нами окупант західніх земель України, який ще кілька днів тому пишався до абсурду своїми військовими мундурами й шаблями, тепер панічно втікав через наші землі у бік Румунії і по дорозі залишав зброю і амуніцію. Д-р. Е. Глива розказував мені таку подію:

«В часах панічної евакуації перед наступаючою німецькою армією в терені Підгаєччини, в селах Лисі і Носів, зупинилась група працівників польської пошти з Сянока. Вони були озброєні крісами, короткою зброєю і мали великий запас ґранат. Наш кущовий зі своєю боївкою ОУН роззброїли поштарів без найменшого опору. Кілька днів пізніше через ці села, досить панічно, відступала компанія польського війська. Їй з одчайдушною відвагою заступив дорогу кущовий провідник з двома бойовиками і заявив:

— В ім'я української революції прошу зложити зброю і не пробувати боронитись, бо ви є окружені!

Компанія без найменшого спротиву зложила зброю лише трьом бойовикам, бо жодного окруження не було (не було ж і часу його організувати). Наступними днями, за пляном Теренової Сітки ОУН, хлопці копали підземельні криївки, оливили зброю і маґазинували її. Згодом у цьому терені, після проголошення Відновлення нашої Державности в червні 1941 року у Львові, в місті Підгайці організується відділ української армії. Командиром відділу стає друг Сак, а військовим референтом — друг Воронович. Відділ добре озброєний недавно здобутою зброєю переходить наполегливі вишколи, а згодом багато кого з них переслано на Волинь до лав УПА».

У деяких місцях, в лісах, роззброювались цілі курені, і наше населення звозило цю зброю возами і за вказівками льокальної сітки її маґазинувало.

Дальше масове маґазинування зброї відбувалось у перших днях зудару двох імперій, коли до краю зненавиджені московські полчища панічно залишали терени західньої України. Під той час запас зброї і амуніції дуже збільшився. Також поважний запас зброї й амуніції додала наша українська поліція.

Розмір підготовки до боротьби за незалжність, яку провів Провід ОУН, і справді подивугідний. Військову підготовку велось, де лише була змога, почавши від гуртків пластунів, спортових гуртків до прямої підготовки свідомої молоді по селах. Ще цікавіша була підготовка старшинського корпусу до цієї боротьби. У боротьбі на Закарпатській Україні ми вже мали добрий склад штабових старшин, які там досконалили своє військове знання на майбутніх

полководців УПА (генерал-хорунжий Чупринка, полковник Коник, Командир Бурлака і багато інших). Найкращі вишколи майбутніх старшин УПА переведено в наших леґіонах під командою Романа Шухевича і Побігущого-Рена.

Свідомість і бажання волі нашого населення в теренах, де ОУН мала змогу виховати свої кадри, була дуже висока. Жадоба військового знання і здобуття зброї була ще більша, коли почавсь зворот німецької армії, і їхня програ стала очевидна. Тоді до української дивізії «Галичина» вступило десятки тисяч нашого молодого і свідомого цвіту лише з метою одержати вишкіл і зброю на слушний час.

Німеччина з кожним тижнем зазнавала дошкульніших втрат як на фронті, так і від союзницьких бомбардувань, а також від ріжних рухів опору. Це збільшило грабіжницькі континґенти збіжжя, худоби та людей, через що частішають бої нашого підпілля з німецьким наїзником. Ця боротьба з німцями поповнила наш арсенал німецькою зброєю.

В маґазинах УПА була ще зброя і уніформи мадярські. Мадярам, попри тисячлітнє життя в центрі Европи, часто вилазить наверх азійська жорстока вдача й поведінка, зокрема, до чужого безборонного населення. Тим азійським культом жорстокости вони добре в'їлись нашим людям в роки Першої світової війни. Така ж історія повторилась у боях на Закарпатті, а згодом, як мадяри допомагали здобувати родючі терени України для гітлерівської імперії. Коли їхні відділи вступили на терен Західньої України, мадяри почали грабувати і знущатись з нашого населення. В обороні стає УПА, карає мадярів і багато мадярських відділів роззброює. Їхня «героїка» до нашого народу цілком змінилась при зустрічі з відділами УПА. Часто малі групи наших повстанців роззброювали більші відділи мадярів. І так ми додатково мали рої і чоти, вдягнені в мадярські уніформи та озброєні мадярською зброєю. Ці випадки довели до переговорів між проводом УГВР і мадярським командуванням, що вийшло на користь обом сторонам.

Цікаво й бездоганно була зорганізована німецька армія. Їм лише бракувало здорового політичного глузду, теплої білизни взимі на східньому фронті та бензини. Брак пального до важких машин змушував їх лишати багате воєнне спорядження по наших теренах. Те спорядження хутко прибирали до рук боївки СКВ, вояки УПА і наше населення. Тож і не диво, що відділи УПА чи СКВ були озброєні ріжною зброєю, одна чота — польською, друга — німецькою, інші — московською...

У просторих підземних маґазинах на полицях лежали ріжні

запаси зброї та амуніції. Тут були ще австрійські кріси обрізані як коротка зброя, (її часто вживано до Другої світової війни), німецькі кулемети МҐ-42, які виявились непрактичні для партизанки, бо вистрілювали 780 набоїв на хвилину, що вимагало величезного запасу амуніції, та інша зброя. (Практичні нам були московські кулемети «Діхтярьова», бо вистрілювали лише 180 набоїв на хвилину). У скринях лежало багато стрілен до ґранатометів. Були також ґранатомети, але інших розмірів. Списки цього арсеналу ішли до районових і надрайонових проводів ОУН, там це все сортували і переправляли зброю до тих маґазинів, де для неї були набої.

Літом 1944 року москалі вузькоторівкою з Переворська до Динова навезли маси ріжної амуніції і горами склали її на болонню біля ріки Сяну. Цю амуніцію сотні фірманок, примусово зігнаних, відвозили до фронту, в терени Коросна і Ясла. Кілька скринь цієї амуніції помандрувало до маґазинів УПА. Деякі скрині, напевно, ще до сьогодні лежать закопані в селах NN та MM.

Завдяки СКВ та відділу УПА в 6-ій воєнній окрузі, нам вдалось великою мірою врятувати наше населення від крайньо шовіністичних польських банд та німецького грабунку.

Масова боротьба УПА, майже щоденна, починається з другим приходом большевиків у 1944 році. І хоч наші маґазини зброї виглядали задовільними, та вже по кількох гураґанних і довших боях ми переконалися, що в нас буде великий брак амуніції. З приходом большевиків у наших відділах змінилось озброєння. Коли донедавна в сотні було кілька кулеметів, два-три автомати, а решта кріси, то в 1945 році наше озброєння набагато перевищувало озброєння сотні німецької чи большевицької. Кожний рій мав кулемета, а часто й два. Під той час наша пересічна сотня посідала від шістнадцяти до двадцяти кулеметів, тридцять-сорок автоматів, десять автоматичних зарядок, один ґранатомет, два крісові ґранатомети і 120 крісів. Така сотня в гураґанному бою лише за одну хвилину могла вистріляти п'ятнадцять тисяч набоїв. Тому тоді почався наполегливий перевишкіл і ощаджування амуніції в боях. Нерозважне потягнення спускового язичка кулемета висипало від десяти до двадцяти набоїв, і тут вояки стали вправлятися, щоб досягти найкоротших серій вистрілу, що вимагало певного уміння. Ми часто чули, як кулеметник Слива хваливсь, що він може пустити серію з німецького МҐ-34, який сипле 360 набоїв на хвилину, лише п'ять набоїв, а кулеметник Смик — з Діхтярьова лише три. Про стріляння, як казали повстанці, «Богу у вікна» не було й мови. Навіть за традиційні стріли у Великодню Неділю я був покараний доганою.

Час від часу відділи мусіли зміняти зброю. Зразу вистріляли

польську амуніцію, і та зброя ішла до магазину в заміну за німецьку, яку й собі довелось міняти на большевицьку. Цікава також була пошана й прив'язання повстанців до зброї. Коли взуття тижнями ніхто не пастував, і деяким повстанцям бракувало щіток до зубів, то свою зброю вони щодня ґрунтовно переглядали, чистили й оливили. Найбільшою журбою упістів було згублення чи втрата зброї. Про втрату свого автомата я часто снив; нібито на нас наскочив ворог, я зриваюсь і біжу на заздалегідь призначене місце оборони, а автомат у поспіху забуваю і опиняюсь на становищі без зброї, а на місце, де я залишив автомат, вже дістався ворог. Такі сни мене так вимучували, що я перед сном чи то в хаті на долівці, чи то в стодолі на сіні, чи в лісі на листю почав шнурком прив'язувати свого автомата до пояса. Сни про втрату автомата мучили мене ще багато років пізніше, вже в цивільному житті.

Мені невідоме, в деталях, організування і озброєння відділів УПА в інших округах. У 6-ій Воєнній Окрузі, а зокрема на відтинку «Лемко», більшість повстанців долучалася до відділів УПА з СКВ. А хлопці, які долучалися до СКВ, переважно вже мали свою зброю, хто ж не мав, тому сітка ОУН видавала з кущових магазинів. Коли з відділу СКВ вибирали кількох чи кільканадцять хлопців і призначали їх до відділу УПА, то у цих щасливців вироблялась гордість, а в залишених — бажання якнайскорше долучитися до УПА. У відділі деяким зміняли зброю на кращу.

Магазинуванням зброї, а також її направою та постачанням набоїв займалась адміністративна сітка ОУН. Для кращої інформації наведу кілька відомих мені боїв і здобуття зброї та амуніції в них.

Недалеко від міста Перемишля, в лісі між селами Корманичі і Княжичі, таборувала вишкільна підстаршинська школа УПА ім. Коновальця. У ній понад сто п'ятдесят слухачів і охоронні чоти. Це вже було літо 1946 року. Відділи УПА в цьому районі вже виробили собі своїми боями пошану і респект, так що до лісу ворожі групи, менші від кількох сотень, не заходили.

У таборі охоронні чоти держали охорону, кухарі варили обіди, а вишкільна сотня, дванадцять годин денно, переходила наполегливий вишкіл. Може, щоденні вогні на тому самому місці, може, довіз харчів також у те саме місце, а, може, якийсь зрадник доніс про нас ворогові. Наступ на нашу вишкільну сотню ворог підготував у деталях, за підручником, а ще, не знати з яких причин, призначив до цієї акції свою підстаршинську школу. Різниця була лише та, що наші підстаршини були ідейні, вже мали за собою десятки боїв і боронили свою землю і свій нарід. У наслідку бою ворог вже в перших хвилинах втратив понад шістдесят убитих та

подвійне число ранених, а УПА здобуло трофеї: крім польового радіо, досить зброї і амуніції, щоб озброїти цілу нову сотню. Після цього бою ворог справляв гучні похорони в кількох своїх містах, які ще більше виробляли респект до УПА. Та на тому не кінець. Щоб помстити свої жертви, ворог плянує відплатну акцію і висилає полк вибраного війська, який робив досить відважні марші по лісах, шукаючи за відділами УПА. Трапилось так, що цілий наш курінь в четвертому районі справляв Свято Зброї, і тому цей полк не зміг нас знайти. Після кількаденних маршів по лісах, команда ворожого полку тріюмфувала, бо вони відважно переходили ліси без спротиву. Коли вони затаборували в Дилягівському лісі, біля Явірника Руського, то по другій стороні Явірника, в Грушівському лісі, таборував курінь Байди та ріжні наші боївки. Командування нашого куреня вирішило «гостинно» прийняти ворожий полк у нашому лісі. Після двогодинного потаємного обходу наші сотні оточили цей полк і так його «гостинно» прийняли, що в полку сталась паніка і замішання. Кулеметник Козак із сотні Бурлаки розказував мені, що в тому бою він вистріляв п'ять дисків набоїв, а здобув чотирнадцять.

Ворожий полк було зовсім розбито, на полі бою лишилось десятки трупів, понад тридцять вояків ми взяли в полон, а решта втекли майже непрохожим, зарослим вужинням потоком. Цей бій приніс великий запас зброї та амуніції, а також дальший респект до УПА.

Нерідко наші зарозумілі сусіди у своєму «геройстві» доходили до абсурду. На зміну якомусь ворожому, розбитому за Сяном, відділові приходив новий відділ з центру Польщі. За традицією поляки кохаються у конях та шабельках при боці, і тим разом їхній відділ привів із собою кільканадцять коней. Якийсь офіцер побачив на болонню за Сяном гарну конюшину і з легкої руки дав наказ плютонові свого війська перейти Сян і накосити конюшини. Ріка Сян на ту пору і в тому місці була фактичним кордоном між комуністичною Польщею та республікою УПА. Поляки без клопоту перейшли Сян і стали косити конюшину. Це діялось під гострим оком охорони сотні Бурлаки. Командир Бурлака дав наказ старшині чоти, Маркові, прогнати небажаних гостей. Командир Марко, замість кількома пострілами налякати тих героїв, несподівано загороджує їм дорогу так, що в кількох хвилинах цілий плютон війська, без одного пострілу, попадає Маркові в полон. Чота Марка здобула тоді понад тридцять штук зброї, три кулемети, амуніцію, і тут же цілу чоту перебирають у польські уніформи, включно із шапками рогатівками. Ці уніформи сотні Бурлаки дуже придалися, бо нераз виводили відділ з небезпечної халепи. Перебрана у

цивільне сільське лахміття польська чота, з доброю дозою протимосковської пропаганди і нашою літературою, відмаршируваіа за Сян. Шкода, що не було змоги зробити з цього фільму, який би, напевно, побив фільми Чарлі Чапліна.

Ворожих полонених відділи УПА мали досить багато, і на гуманне звільнення їх наше вояцтво часто не погоджувалось.

Якщо майбутній історик чи дослідник боротьби тих років не відчує і не відтворить до краю ворожого ставлення до нас наших сусідів, то йому буде дуже важко об'єктивно записати історію тих подій.

По зуби озброєна і вистроєна в гарні уніформи німецька армія із зарозумілістю та гордістю іберменша брала в полон мільйони найпримітивніше вдягненої і озброєної армії світу. Німці до них ставились гірше ніж до худоби, — як до пляґи щурів, бо худоба на той час мала велику вартість. Вони навіть не визнали за бранцями статусу полонених, як це робили з полоненими із Заходу. Усі ці мільйони, за пляном нових наїзників, було призначено на якнайскоршу смерть. Москалі, які несли світові «щасливу революцію», недавно вимордували 12 тисяч польських старшин в Катині і маси полоненого вояцтва. Із забраних в полон мільйонів німців лишилось в живих лише кілька тисяч. Польські шовіністи, які в 1943 році вже бачили певну прогру німців, мріяли знову кольонізувати «креси всходнє». Вони чомусь цінили Львів багато вище як Варшаву чи Краків і для забезпечення його собі почали масово нищити наш нарід.

У відділах УПА служило багато вояків, чиї рідні були в садистичний спосіб помордовані чи спалені в хатах чи святинях, а тут Провід ОУН і Командування УПА годує полонених, переводить з ними пропаґандивні лекції, роздає нашу літературу і, наказавши йти до польського підпілля воювати проти спільного наїзника, звільняє їх. Правда, до того додають сильну пригадку, що у випадку, коли вони долучаться до комуністичної армії і знову попадуть в полон до УПА, будуть покарані смертю.

Вкоротці в полон до сотні Бурлаки попадає нова група. Від неї знову забирають зброю і мундури, а її помпують ідеями АБН. Вістка про людяне ставлення УПА до полонених вже добре облетіла Польщу та інші сателітні країни. Полонені чують себе певно, жартують, їдять печене м'ясо і читають роздану їм літературу. Один польський вояк, певний за свою волю і піднесений на дусі, вигукує до сотенного: «Панє коменданце, я у пана єстем юж друґі раз!». Цього наївного поляка, на наказ команди сотні, польова жандармерія УПА арештує і після вироку розстрілює в присутності інших полонених. До решти полонених знову додатковий балак

політвиховника з пригадкою, щоб полонені ішли лише до польського підпілля і воювали за незалежну Польщу. Про цю і подібні події широко говорили в цілій країні. Завдяки розумному рішенню нашого проводу, добре ім'я УПА ширилось. Щораз частіше з нами починали співпрацювати вчорашні ще крайні шовіністи. Це ми відчули, рейдуючи польськими селами з пропаґандою. І, власне, тих наших ідей і нашої поведінки найбільш боялась Москва. Вона навіть довгі роки після нашої військової боротьби видає десятки книжок і фільмів для очорнення нас, а вояків УПА і далі масово розстрілює.

*

Довбуш — доброволець дивізії «Галичина». У ній він здобув добрий артилерійський вишкіл, а після трагедії під Бродами долучається до УПА під команду Перебийноса у Вітківському районі. Завдяки його доброму військовому вишколенню, бистроумності й відвазі, Довбуша призначають командиром самостійної чоти з багатьма завданнями. З чотою, Довбуш часто переходить кордон московської імперії між Україною і «Закерзонським Краєм».

«У нас після боїв під Бродами, — розказував мені Довбуш, — залишились маси німецької амуніції, яку наша Адміністраційна Сітка, з поміччю населення, наполегливо збирала й ховала в корчах, у воді; в соломі та в пивницях. Згодом її звозили возами до маґазинів УПА, де її чистили і сортували. Крім легкої зброї та набоїв, там були фав-патрони, стрільна офенрора і багато 105-міліметрових артилерійських набоїв. Міни й фав-патрони наші відділи зужили в наступі на Кристонопіль, а сотні Залізняка — на Олешинці. Багато ж тяжчої зброї лишилось без вжитку.»

1945 року, під час примусового переселення нашого народу, ворог силою зігнав сотні людей до Олешинців, обгородив їх колючим дротом, і там вони, гірш від худоби, чекали на транспорт у далекі простори імперії. Охорона засіла в мурованому будинку, який без великих жертв тяжко було здобути. Тут виявились дуже практичні фав-автомати, які розбили мур, а відділи Калиновича, Шума й Підкови звільнили наших бранців. «Мій відділ, — розказував командир Довбуш, — до кінця 1947 року вживав лише німецьку зброю і амуніцію».

З німецькою зброєю ми перейшли цілий рейд на Захід і три кулемети МҐ-42 здали в Німеччині американцям.

Поважний запас зброї й амуніції наші відділи придбали при здобутті міста Динова. Багато зброї вояцтво набувало індивідуально в боях. З мого підвідділу старший вістун Бук здобув п'ять кулеметів,

а знищення кулеметного гнізда і здобуття кулемета, це нелегка справа.

У травні 1947 року до нашого терену, лише проти нашого відділу, наїхало понад вісім тисяч ворожого війська і тисячі поліції та аґентів. Ворог з літаків зауважив триденне таборування нашої сотні на тому самому місці і другого червня оточив нашу сотню, і то в дуже невигідному для нас оборонному становищі. Для певности ворог зробив своє оточення з двох ліній.

Ще за кілька секунд перед проривом ворожого оточення, мені й моїм друзям цей день здававсь останнім у нашому житті. Але й з того пекла ми вийшли фантастичним пробоєм з дуже малими втратами. У цьому бою, де треба було діяти в секундах і пробитись через дві густі ворожі лінії, я бачив такий епізод:

Ми, добре замасковані, допустили ворога на віддаль лише кілька кроків, а тоді, відкривши гураґанний вогонь, із сильним криком «Вперід!», зриваємось з місця, і напружено зоривши за кожним рухом ворога, стараємось вирватись живими з цього пекельного кітла. Біля мене стрілець Гупало, родом з Павлукоми, в секундах зриває з ворожого капітана автомата, перескакує його, і тут зауважує, що капітан має ще пістолю на поясі і шкіряну торбу. Коли він схилився по пістолю, виявилось, що капітан живий, лише ранений. Гупало стає йому на горло і командує: «Скидай пояс!». Капітан стягнув пояс, на якому була пістоля й торба, і Гупало блискавкою долучається до сотні, залишаючи капітана живим.

— Чому ж ти його не кропнув? — питав Бук.

— Таких ранених капітанів, що самі здають мені зброю, я не стріляю — відповів Гупало.

У тому, здавалось, безвихідному прориві повстанці встигли здобути кільканадцять штук зброї. Кілька тижнів пізніше, тяжко поранений Гупало попадає ворогові в полон на садистичні ворожі знущання і смерть.

Тереновий провідник Ярославщини, Жан, оповідав мені про дошкульний брак ліків для наших шпиталів, які вони деколи одержували від польської Армії Крайової в заміну за нашу амуніцію:

«В Дуклянській долині німці замінували великий терен і підготували сильну оборонну лінію з бункрами і маґазинами амуніції. Тут фронт тривав довго, і на замінованих полях та лісах згинуло багато червоноармійців. Згодом цей терен Червона армія обійшла іншим місцем, а та округа лишилась замінованою ще кілька років після війни, і на тих мінах згинуло також багато цивільного населення.»

«Ворог потішав себе, що заміновані терени будуть недоступні і для відділів УПА, але наше командування вислало в цей терен

знавців цього діла, і вони розмінували одну лінію, назвавши її стежкою УПА. У німецьких бункрах знайшли багато амуніції, яку довгі місяці доставляли ріжним відділам УПА в ріжні терени. Заміноване поле стало тепер найбезпечнішим місцем для боївок УПА в часах облав. Це була також одинока певна траса УПА між теренами Хрищати і Трикутника, а також теренами Криниці, Грибова, Мушини і Північної, де оперували ріжні боївки і сотня Бродича».

Від приходу москалів у червні 1944 року до осени 1945 року, на словацькому кордоні, від Волосатого, Лупкова, Дуклянського просмику до Криниці і Мушини, московський сателіт, Польща не мала пограничників. Тут вільно переходили на захід наші зв'язкові, а наше населення — на ріжні закупи на Словаччину, а також часто навіть цілі відділи УПА ходили в гості до наших людей у словацькі села. У Празі тоді ще був вільний, некомуністичний уряд. Про деякі переходи наших зв'язкових знали в Москві і тиснули на новий польський уряд, щоб виставив пограничну сторожу і зовсім закрив кордон. Комуністична Польща, як вірний виконавець московських наказів, висилає до цих теренів кілька груп пограничників, які організують кілька прикордонних станиць, почавши тут і там прикордонну службу. Сотні Хріна й Дідика їх до кількох днів прогнали і забрали від них зброю та амуніцію. Та Москва й далі тисне на Польщу. Тим разом поляки висилають на цей кордон уже не десятки, а сотні людей, які нашвидкуруч починають свої прикордонні пункти уфортифіковувати та маґазинувати запаси на сталий постій. Командування УПА знову дає наказ знищити пограничні станиці і не допустити до розбудування ворожих баз на наших українських теренах. Для кращої ілюстрації тих подій наведу лише деякі бойові звіти відділів УПА тих часів:

«20. 3. 46 р. сотні УПА к-рів Хріна та Мирона спільно перевели наступ на Яселко, де зібрались були відділи погранвійськ та МО з Радовиць, Лупкова та Команчі. Ворога окружено й цілковито розгромлено. В бою вбито 24 вояки ВП, 3-ох ранено, а 79, в тому 12 старшин і 32 підстаршин, взято в полон. В архіві знайдено докладну характеристику кожного члена ВП; на підставі цих даних 20 полонених звільнено, решту, які вславилися паленням і вбивствами українського населення, розстріляно. Здобуто 2 міномети і 120 стрілен до нього, 8 кулеметів, 15 крісів-снайперів, 64 кріси, 40 автоматів, 10 000 штук муніції, 20 пістоль, 37 пар коней, пограблених у селян та велику кількість білля, взуття і мундирів».

«20. 3. 46 р. ВП в числі 150 осіб прибуло до с. Вислік на Лемківщині, щоб спалити село. Відділи УПА всією силою свого вогню за 45 хвилин розбили ворога, який втратив 21 убитих, а 80 здалися в полон. Здобуто багато зброї та муніції».

«22. 3. 46 р. відділ Дідика перевів акцію на Команчу, але залога ВП силою 80 осіб при появі УПА втекла до Лупкова. Повстанці знищили приміщення МО та ВП, а також залізничну станцію і 40 вагонів, що були призначені для вивозу українського населення».

«28-31. 3. 46 р. відділи УПА к-рів Хріна і Мирона в боях з погранвійськами ВП розбили всі ґарнізони ВП на польсько-словацькому кордоні; понад 150 ворожих вояків взяли в полон; велика кількість польських вояків втекла на Словаччину, де їх роззброєно й інтерновано».

«30. 3. 46 р. відділи УПА к-рів Хріна і Мирона звели великий бій з 32-им полком ВП в сс. Середнє Велике і Лукове, Сяніцького повіту. В запеклому бою ворог утратив 31 убитих і кількадесят ранено та 5 полонено. Наші втрати: 7 убитих і 12 ранених. Ворогові не вдалось окружити повстанців, які при появі літаків відступили в ліси.».

У цих акціях відділи УПА здобули великий запас зброї та амуніції, яку ворог устиг навезти і замаґазинувати у свої склади. Між ріжною зброєю та амуніцією на тих складах були також ґранатомети та стрільна до них. І так аж до 1948 року ця частина кордону була лише під контролею відділів УПА.

«Яка шкода, — казав мені мій друг, командир підвідділу УПА з відділу Бродича, Палій — що командир Хрін не мав змоги описати тих подій. Його майже всі бої були успішні, а мав він їх із своїм відділом кількасот. УПА, за час своєї понад десятилітньої боротьби, мала кількасот сотенних командирів, і за моєю оцінкою перше місце серед них посідає командир Хрін».

Тут ми вдвох почали пригадувати і вичисляти знаних нам командирів сотень нашої 6-ої воєнної округи УПА:

Балай	*Дідик*	*Смирний*
Біс	*Калинович*	*Стах*
Бір	*Кармелюк*	*Туча*
Бойко	*Крісовий*	*Хрін*
Бродич	*Крилач*	*Штуль*
Бульба	*Ластівка*	*Шум*
Бурлака	*Мирон*	*Чавс*
Веселий	*Орський*	*Чорний*
Ворон	*Остап*	*Яр*
Галайда	*Підкова*	*Ярич*
Громенко		

Старший вістун Мурин з охорони командира відтинку «Бастіон», Залізняка оповідав такий епізод:

«Полонених в нашому терені було багато. Їх ловили одиниці,

малі військові групи й більші. Та найцікавіша була група полонених 60 вояків із своїм командиром полку в ранзі майора.»

«Наші широкі терени Ярославщини були під повною контролею УПА і адміністративної сітки ОУН. Ворог у місті Ярославі сильно уфортифікував свої військові кошари і там квартирував у щоденному сподіванні наскоку відділів УПА на нього. Звідти, щоб заспокоїти їхню команду у Варшаві і своїх можновладців у Москві, вони що-кілька-тижнів робили випади на наші села і мордували та грабували нарід. Про тих замордованих вони писали довгі звіти до своїх зверхників як про знищених бандитів УПА. Бої з відділами УПА вони оминали. Такий стан тривав протягом 1944, 1945, аж до весни 1946 року. Тоді ворог призначає полк війська під командою заслуженого майора ще довоєнної Польщі. Вони вибирають село Молодич недалеко від Ярослава і в цьому селі плянують створити нову базу, і з неї здобувати дальші терени, досі під повною контролею УПА. До села вони зайшли пополудні одним куренем і для свого командного складу зайняли муровану школу, а округ неї та ще деяких хат викопали шанці і виставили кулеметні гнізда. Тоді наш нарід від дітвори до дідусів вони вважали ворогами, і тому ще цього вечора стали тероризувати людей та переводити допити й розшуки».

«Раненько, наступного дня, наша кущова розвідка з Молодич у деталях звітувала штабові відтинку УПА про ворожий стан та їхнє розміщення. Першу ніч ворог переночував спокійно в заплянованій новій базі. Рано під наглядом самого полковника велась наполеглива розбудова цієї бази, а пізно ввечорі до них доїхало ще два курені їхнього війська».

«На розбудову ворожої бази в центрі дії наших віддлів не можна було допустити, тому відразу командування 6-ої Воєнної Округи заплянувало цю базу знищити, і то на другу ніч. Вже по північ наше вояцтво тихо підходить під село. Ми тут знаємо кожну стежку, кожну хату і кожне дерево. Плян командира Залізняка був: відтяти ворожу командну квартиру від решти війська, прогнати ворогів з терену і по змозі здобути якнайбільше зброї та амуніції. Плян здобуття цієї бази виявивсь знаменитий, бо навіть присутність ще двох куренів їхнього війська не перешкодила цьому плянові. Кожна сотня, чота і рої виконали своє завдання точно як заплянoвано. Вони підсунулись незауважені до самих ворожих оборонних пунктів і блискавкою вдарили на ворога. За кілька хвилин ворожий штаб і його охорону вже було окружено. Щораз сильніше наше вояцтво звужувало перстень оточення, а на допомогу нам долучились люди з куща та селяни, які були монолітом в нашій боротьбі. Крім стрілів та розривів ґранат, було чути крики і зойки

ранених. Повстанці добре знали, що лише скорим наступом буде забезпечений успіх і менші жертви, тому перли до переду. Ворог почав утікати, і не знаючи, що він окружений, попадав нам у руки. Час на акцію був також добре підібраний. Коли надворі почало світати, з команди УПА пішов наказ стримати вогонь і сильний заклик до ворога: „Віддайте зброю і виходіть на дорогу!" Цей короткий заклик перебивали тільки зойки ранених.»

«Із шкільної будови показалась на крісі біла шматка, і ворог гуртами почав виходити на дорогу, а між ними їхній командуючий — майор. Тим часом у селі, де після нашої розвідки не повинно було бути ворожого війська, дались щораз сильніше чути ворожі стріли. Зв'язковий від сотні Балая повідомляє, що в селі є багато більше ворожого війська, як ми сподівались, і вони розтаборовані попри дорогу в шатрах. Вони вибігли на становища, і для моральної піддержки своїм окруженим, панічно стріляють. Від командира Залізняка виходить наказ: забрати всіх наших ранених і впавших, а також зброю і амуніцію, і відступати до лісу, а мені — каже Мурин — бігти і сказати, щоб наші, які ведуть полонених, добре їх провірили, чи не заховали вони собі зброї. Вгору полетіла ракета на знак відходу, а задня охоронна чота сипала вогнем на ворога, який посувавсь у бік свого штабу на оборону. Відділ УПА, з пораненими і полоненими, бойовим порядком відходив у недалекий ліс».

«Цей бій, в якому ворог мав кількакратно більші втрати, був також болючий для нас. Вісім наших убито і більш як подвійне число поранено (деяких — тяжко). Проминули недавні радісні хвилини нашої побіди. Тепер вояцтво мовчазно несло своїх впавших і тяжко ранених побратимів. Інші, вже перев'язані бандажами, при помочі друзів, також поволі посувались з відділом. Цілий відділ ішов польовою дорогою, стрілецьким рядком, два-три кроки один від одного, розтягнувшись більш як на кілометер. Немає у світі кращих друзів, як бойові друзі, які роками вели в такий небезпечний час веселе, жартівливе і пригодницьке життя. Нераз до одчайдушности, по-геройськи, рятували один другому життя у несподіваній бойовій халепі. Тепер деяких своїх найкращих друзів несуть мертвими, а збоку, по другій стороні доріжки, ідуть полонені, які вбили їх. Та крім ненависницького погляду в сторону ворожих полонених, жодних побоїв чи знущань тут не було. Знущання з роззброєного вояка повстанці уважали зневагою самопошани.»

«Сотня задержалась у лісі біля невеликої поляни, через яку переходила лісова доріжка. Кругом поляни усталили своє бойове розміщення, на випадок ворожого наступу, і тут почали по роях та-

борувати. Щойно тепер спостережливе око ворожого майора та інших полонених могло зауважити зорганізування нашого повстанського життя. На місці збірного пункту куреня, вже чекало кілька возів з усяким персоналом, і між ними — наші дівчата з Червоного Хреста. Зараз справно почавсь догляд ранених. Недалеко на траві лежали наші впавші герої. Інтенданти розділяли привезені на возах харчі, а ройові кухарі розкладали вогнища і варили зупу на сніданння, а в ній — кусні м'яса на обід. Згодом наші санітарі оглянули легко ранених полонених, бо тяжче ранених залишили на полі бою. Наших тяжче ранених вояків фірманки повезли до криївок-шпиталів, а інші — здобуту зброю до магазинів».

«Місце сьогоднішнього постою куреня було не далі двох кілометрів від місця сьогоднішньої акції, тому відділ добре себе забезпечив з усіх сторін, а зірці обсервували з дерев рух ворога в селі, який забиравсь до Ярослава. Полонених перевели в ліс, в одну частину цього великого таборового колеса. Тепер наша розвідка Служби Безпеки і Польова Жандармерія були дуже зайняті. Одні давали питання усім в гурті, інші викликали окремо полонених на допити. Та найцікавіша подія цього дня відбувалась по другій стороні табору, під високими деревами. Тут по одній стороні сидів ворожий майор, а напроти нього — наші старшини. Я приніс з кухні великий горщик ячмінної кави з цикорією, — каже далі Мурин, — і наливаю чашки командирові 6-ої воєнної округи Орестові, двом іншим старшинам з його штабу, командирові Залізнякові, провідникові терену Жанові і полоненому майорові і при тому стараюсь зловити кожне слово їхньої розмови. Полоненого розпитували про стан ворожих сил, їхні пляни, їхню боротьбу з АК, співпрацю з москалями та багато інших питань. Я бачив, що наші не були вдоволені з майорових відповідей, бо він був дуже стриманий і ставав щораз більше настороженний. Командир Залізняк не давав питань. Він сидів і слухав та цілий час ломив патички на малі кусні і щось думав. Ломити патички була його привичка. Він нераз так сидів під деревом, плянуючи свої акції, і ломив патички».

«Нараз підійшов службовий старшина по куреню, віддав вояцький салют і сказав командирові Залізняку: „Друже командир, ми готові і чекаємо на вас!". Старшини відійшли. З полоненим майором залишилось двох з Польової Жандармерії і я. Десь за кільканадцять хвилин дались чути три сальви пострілів з кріса, і то з більшого числа зброї. Майор став дуже поденервований і зблід. Тому, що в таборі тепер не було гострого поготівля, його ці стріли дуже насторожили, і він з нап'яттям почав слідкувати за рухом в лісі. Згодом до нас повернулись командир Залізняк і Жан, сказали друзям ПЖ відійти, а ми втрійку залишились при майорові. Я

дальше доливав каву, Жан допитував майора, а цей часто споглядав на командира Залізняка. Я, спостерігаючи їх, не міг устійнити, якої думки є наш командир про майора».

«Нáраз майор кидає мішаною польсько-російсько-українською мовою в сторону командира Залізняка таке питання: „Пане довудцо! Чи ви всіх наших розстріляли?", дивиться на командира й чекає відповіді».

«Командир Залізняк глянув на майора і з місця зрозумів його побоєння за своїх вояків. Він встав і сказав майорові:

— Пане майоре, ходіть зі мною, я вам щось покажу!»

«Вони пішли в долину, де величезні букові дерева закривали небо, а під ними сиділи полонені вояки і слухали політичну лекцію політвиховника Шугая. Побачивши свойого командира, Шугай зарядив полоненим встати, поставив їх і їхню охорону на струнко, і звітує:

— Друже командир! Я переводжу політичну лекцію з полоненими!».

«В поворотній дорозі Залізняк пояснив майорові, що стріли, які він чув, були почесні сальви в останню дорогу впавшим нашим героям, що згинули в акції минулої ночі. Коли повернулись на попереднє місце, майор виглядав багато спокійнішим та деколи навіть почав усміхатись. Розмову тепер почав командир Залізняк таким запитом:

— Пане майоре! Розкажіть мені, яка була ваша думка про нас, і чи ви сьогодні дещо її змінили?.

— Я донедавна був переконаний, що ви були вислужники Гітлера, а тепер не маєте виходу і мусите з нами воювати. Відтак цей погляд дещо змінив мені мій брат, який донедавна був старшиною в Армії Крайовій в терені Кракова. Він розказував мені про ваші бої і вашу літературу, яку він мав змогу читати».

«Нормально, командир Залізняк ніколи не говорив з полоненими, це було діло людей з його штабу, та сьогодні мають полоненого високої ранґи, і командир особисто хотів дещо від нього довідатись. На закид майора, що ми аґенти Гітлера, він глянув на нього скоса і почав читати йому літанію:

— Пане майоре! Як же ж ви можете вести вояцтво до бою, не маючи елементарного поняття про свойого ворога! Це ж підставове для кожного військового стратега. Чи ж не ви були перші, які пішли разом з Гітлером на розбір Чехії і привластили собі терени Заолжя? Чи ж не ви своєю допомогою Гітлерові і мадярам нищили нашу Закарпатську Україну? За що ми мали співпрацювати з німцями? За виморення голодом мільйонів нашого вояцтва, яке здавалось в полон з надією іти в бій проти окупанта-москаля? Чи

невідомо вам, що німці вішали сотнями наших патріотів на ринках наших міст? Що наш провід сидів у німецьких концентраках, а ми вже від 1942 року воювали з німотою. І за що ж ми мали б їм служити?»

«Майор, проковтнувши докори командира Залізняка, ставить йому друге питання:

— Чому ваше вояцтво, навіть у безвихідному положенні, не здається в полон, а поповняє самогубство?

— Чоловічку! — каже вже дещо піднесеним голосом командир. — Що ви з Марса впали? Чи вам невідомо, які тортури переносять наші ранені, які живими попадуть у ваш полон? Чи вам невідома масакра наших ранених під час здобуття наших шпиталів-бункрів? Ви питаєтесь чому вояцтво не здається в полон? Невже ж ви є культурним, цивілізованим народом, який додержується міжнародніх конвенцій? До того, ви є тепер вірне знаряддя азіятської озвірілої Москви. Чи невідомо вам про масові розстріли наших патріотів москалями? Чи незнана вам історія польських полонених старшин в Катиню? Та чи лишень в Катиню? А яка доля стрінула німецьких полонених? А доля варшавського повстання, а морди ваших патріотів і борців проти Німеччини в АК?»

«Майор добре знав, у чиїх руках є зараз його доля, й почав старатись улегшувати атмосферу і запитав:

— Ну, а яка ціль вашої боротьби, і які у вас надії?»

«Командир усміхнувся іронічним усміхом і почав:

— То ви думаєте, що ваші вояки, впавші в бою сьогодні рано, є оправдані, і боротьба була потрібна, а наша — ні, і наші вояки впали даремно? Ану перегляньмо дещо нашу історію: ваше плем'я розвивалось під охороною нашої сильної держави, яка здержувала монгольські та інші азіятські наїзди, і то сотні літ. Ця сильна держава здобула тут своє місто і назвала іменем свойого князя Ярослава. Ці терени були заселені нашими племенами аж під Краків. У той час на місці, де стоїть Варшава, ще паслись дикі кози, а сьогодні ви, разом з москалями, рішили цілковито знищити наш народ на сьоїй прадідівській землі.

— Пане майоре! Чи не продовжуєте ви нісенітниці вашого Сінкевича? Сьогодні їх вже можна б пристосувати навпаки. Бо чи ж не наші повстанці гнали вас як «бидло», і то багато більшим числом? А уявіть собі, як виглядали б наші народи, коли б ваш Пілсудський, якому ми допомогли здобути Польщу від москалів, нас не зрадив і не пішов з москалями проти нашої держави? Тим був би оминув нове поневолення Польщі, а з тим руїну, нужду і гори трупів! Чи можете собі уявити, як виглядала б московська імперія без багатої України і Польщі? І лишень з надією, що ви колись

змудрієте, ми вас сьогодні звільняємо».

«Майор не відповідав нічого лишень розвів руками. Жан поставив йому ще одне питання:

— Якщо ми вас звільнимо, то як ви дальше будете воювати проти нас?»

«На це питання відповів зразу командир Залізняк:

— Жодного командування проти нас він уже не буде вести! Від сьогодні москалі вже не будуть йому вірити!»

«Вечером полонених і їхнього майора наше ПЖ вивело на доріжку і показало напрям на Ярослав, а на прощання сказали:

— Ви всі маєте іти воювати в ряди АК, бо коли вернете до польської червоної армії, і ми вас зловимо, та вас чекає кара смерти!»

«Майор ішов останній, дуже задуманий і на прощання не сказав нічого, лишень сильно потиснув руку командантові ПЖ. Згодом наша розвідка донесла нам, що усіх звільнених полонених довго переслухували, а майора здеґрадували до стрільця і арештували».

В терені Ярославщини ще довгий час панувало наше українське вільне життя під охороною нашого вояцтва.

*

Коли до Закерзоння, на знищення нашого народу, Москва та її сателіти — Польща і Чехи — призначили сотні тисяч свого війська; коли в боях з ними велись смертельні баталії, а наше вояцтво було виснажене, бо могло дещо з'їсти лише два або три рази в тиждень, то й тоді більшу увагу звертало на зброю та амуніцію ніж на харчі.

Тут наведу уривок з денника нашого командира Громенка з тих днів:

ТАК БОРОЛИСЬ ПОВСТАНЦІ

Коло 4 год. ми вийшли над с. Репець і розтаборувалися на одній, добрій для оборони горі. Повстанці знімали з себе штани й сорочки, щоби викрутити з них воду і тим самим прискорити їх висихання, а потім натягали їх, вогкі, на себе. Але незабаром насунули знову чорні хмари, які віщували, що нашому промоканню ще не кінець. Проте цим разом ми вже краще собі зарадили:

кожний рій зладив для себе з палаток шатро, в якому міг заховатися перед дощем.

Цим разом був уже не дощ, а страшна злива. Громи били, мов на команду, безперервно. Виглядало, що от-от настане потоп. Здається, що Бог на якийсь час забув про цю околицю нашої рідної землі. Кругом було чути тільки гуркіт громів і шум дощу, а очі осліплювали блискавиці.

Хоч ми були і в шатрах, проте посидіти на землі не довелося. Вода підходила і під шатра. Треба було підводитись і сідати навпочепки. Але і так не можна було довго витримати: ноги терпли і відмовляли послуху.

В рою Лози повстанці затягнули пісню:

Як засвітяться світла нічних ліхтарень,
Всюди тихо, всі вулиці сплять, —
І тоді з закамарків темряви ночі
Повиходить вся нічная брать.
Він до сонця не звик — в темноті цілий вік,
Щоб побачити ворог не зміг.
Він не знайде ніде співчуття, ні жалю,
Лиш пістоля все вірна йому...

Тужно стало на душі від звуків цієї пісні. А проте в її словах було щось таке, що кріпило дух, будило завзяття і наказувало витримати. Ця пісня було однією з найбільш улюблених мною. І мене потягло пристати до веселої, хоч і голодної, братії співаків. До нашого гурту приєднався ще д-р Шувар, підтягуючи своїм славним громовим басом:

...Де ж ті гарні часи, що так скоро пройшли,
Де ж та пісня могутня без слів...

Гарна, ніжна, мов органи, мельодія зливалася з шумом дощу і перекотами громів.

...Де ж ті ніжні слова, що плили з твоїх уст,
Де чарівні дівочії сни?
Все пройшло в сіру даль, а у серці лиш жаль,
Що ці хвилі не вернуть до нас.
А що серце болить, забуває на мить,
Що так скоро пройшов любий час.

— Грррах! — ударив десь близько нас грім. Всі підскочили.

— Алеж гатить, мов навіжений, — пробурмотів д-р Шувар.

— Скоро перестане, — подав кулеметник Крук. — Дивіться, вже вияснюється.

— Ага! Дав би Бог, а то я вже своїх ніг не чую, — сказав бунч. Соколенко. — Треба буде масаж робити, щоби їх до ладу привести.

— Добре, що маємо доктора, — кинув хтось з гурту. — Дістане роботу за своїм фахом.

— Ти, чортів сину! — з уданим гнівом накинувся д-р Шувар на дотепника. Як я дам тобі такі масажі разом з «сухими окладами», то після цього твої ноги вже ніколи не затерпнуть.

Всі вибухнули здоровим, перекотистим сміхом. Це був сиґнал для дальших жартів, тож посипалися всілякі анекдоти.

Дощ знову перестав падати. Знову показалося сонце і освітило всю околицю. З-під шатер вилазили повстанці і випростовували затерплі члени.

— Ну, може, хоч тут дещо зорганізуємо, — заговорив к-р Байда, заглядаючи на карту. — До села Репець буде не більше, як один кілометр, до шосе і штреки — не далі, як два кілометри. Було б дуже добре, коли б ще сьогодні ввечорі ми спекли якоїсь картоплі. До ранку будемо в селі Туринське. Там теж трохи підживимося, бо це село було досить заможне. Знаю ці околиці, бо минулого року я тут проходив.

Я висловив думку, що нам треба перейти на сусідній горбок, бо там, здається, буде для нас краще. Там був близько потік і готові, нарізані дрова. К-р Байда погодився.

Перейшовши на другу гору, ми переконалися, що місце тут було справді незле, зокрема з огляду на оборону. Звідси було видно і село. З однієї сторони до гори прилягала широка поляна, на якій були поскладані копиці свіжого сіна. Здогадуємося, що тут господарюють уже польські селяни, користуючись українським майном. З трьох інших сторін тягнувся ліс.

Відділ зайняв кругову оборону, виставивши забезпечення. Повстанці зійшлись на маленьку поляну, що була посередині нашої «території», щоби могти погрітися проти сонця і обсушитись. Дехто сидів, інші витрушували з кишень рештки тютюну і курили; а ще інших присипляло сонце, і вони куняли.

В год. 17,15 з того боку, звідки ми прийшли, прибіг виставлений нами підслух і зголосив, що до нас підсувається КБВ.

— Я їх завважив, коли вони сходили з тієї гори, де ми були. Ішли нашими слідами, — говорив старший віком, завзятий гуцул віст. Рубаха.

Ця вістка ніяк не могла нас порадувати. Замість подбати про поживу, будемо змушені в голоді й холоді воювати далі.

— Добрий понеділок, пане-брате, чорти б їх забрали! — пробурмотів я злісно до Байди. — Як продержать нас до 9-ої, то й амуніції не вистарчить. Ну нічого, постараємось їм тут справити баль і відібрати всю амуніцію, яку ми досі вистріляли. Або мене шляк трафить, або їх, гадів.

— Чекай, не скачи, не гарячись, — заспокоїв мене к-р Байда. — Помалу зробимо все. Вони від поляни напевно не будуть наступати, тому треба буде залишити тут тільки один рій і ПЖ, а решту кинемо туди, звідки можна буде ждати найбільшого тиску.

На цьому і стаємо. До моменту перших пострілів залишалось ще трохи часу, отже була змога краще зорієнтуватися в ситуації. А тим часом я покликав до себе командирів чіт і повідомив про головне завдання. Воно було коротке, і я закінчив його такими словами:

— Сьогодні або ми, або вони пани. Амуніцію мусимо здобути. Ясно?

— Так є!

— Ну, то на становища!

Повстанці залягли, мов послушні діти. Кожний добирав собі краще місце, з добрим полем обстрілу, окопувався і маскувався. Я вибрався оглянути нашу лінію і приговорював до бійців:

— Спішіться, хлопчики! Вони вже близько. За дві-три хвилини будуть тут.

З долини вже виразно доносилася до нас команда польських старшин.

— Тшимай, пєрунє ясни, одлєґлосьць! Уважаць!

Дійшовши до чоти к-ра Залізняка, беру його з собою, і ми вдвох висуваємося по той бік лінії на обсервацію. Причаївшися за грубими деревами, ми слідкували за ворожими рухами. Потім, ховаючись за пеньки зрубаних дерев, долучились до нашої лінії.

— Стріляти зблизька! — передаю наказ по лінії.

Перед нами вже вигинули постаті ворожих вояків. Якийсь грубий старшина командував сильним басом:

— Розцьонґнонць сєн в тралієркен на лєво і право.

Замигали постаті ворожих вояків, розтягаючися в розстрільну чолом до нас. З долини підходило їх щораз більше.

— Вже чи ще ні? — почувся по нашій лінії зденервований шепіт.

— Ще ні!

— Стаць! Вирувнаць лінієн! — чуємо нову ворожу команду.

«Ну вже пора!» — подумав я. Поглянув на годинник — пів до шостої. Ох, до 9-ої, тобто до вечора ще далеко. Три і пів години!

Ворожа розстрільна почала посуватися вперід.

— Вогонь!.. — і неначе грім з неба, ударила вся наша зброя. Мов снопи, покотилися перші вбиті і поранені поляки.

З долини підбігала свіжа розстрільна: доповнити ряди ворожої лінії. Вона стрибками підсувалася до нас чимраз ближче.

«Еге, — подумав я, — сьогодні нам так легко вже не випаде. З нами зчепився, можливо, якийсь спецвідділ».

Ворог приступив до бравурного наступу. Найбільший натиск зробив він на відтинку 3-ої чоти к-ра Залізняка. Мабуть, коло сотки ґранат розірвалося перед нашими становищами, а після них — ще стільки ж. Гуркіт оглушив нас цілковито.

— Гураaa!.. — і ворог рушив в атаку.

Ситуація ставала дуже прикрою. Дим в'їдався в очі, нічого перед собою ми не могли бачити. Здавалося, що от-от вони нас виб'ють з лінії. І я вкладаю в рот свисток і пронизливо свищу два рази. Відразу по цьому полетіло від нас кілька десятків ґранат і розірвалося між наступаючими лавами. Нам було трохи краще, бо нас охороняли зрубані дерева і пеньки. Ну, а ворогові було трохи гірше, тож не диво, що таке спершу грізне «гура» відразу почало притихати, а натомість почулися зойки і стогони. Над полем бою зносився вгору дим. Стало гаряче. В ніздрі вдарив запах теплої крови.

— Нє утєкаць! Нє утєкаць, скурве сини!

— Куда? ...мать! — бушував другий голос. — Впєрьод, а то стрєлять буду, как собак!

Мені важливо було знати, яка створилась ситуація, і тому я підводжусь і з-за грубого дерева оглядаю наше передпілля. В ворожих рядах бачу велике замішання. Московська лайка підтвердила мої здогади, що при поляках мають бути песиголовці з НКВД.

— Таки трафить вас шляк, гади! — лаюся з пересердя. — Перець і Крик, до мене!

Юнаки кількома скоками, мов сернюки, опинились уже біля мене.

— Перець до 3-ої чоти, Крик — до 1-ої. Передати чотовим наказ: на один свисток кожний кидає ґранату, два свистки — наступ. Добігти до ворожих трупів і забрати зброю, а головно — амуніцію. Крім цього, під час наступу нехай кухарі тарабанять у баняки. Ви оба вертайте скоро на свої становища. Зрозуміли?

— Так є! — і обидва молоді зв'язкові, засмалені, як циганчуки, щезли поміж ялицями і буками.

Ворог відкрив сильний кулеметний вогонь. Тонкі, молоді граби, буки, ялиці падали, немов підрізані. Не одному з нас довелося дістати по лобі від гілля падаючого деревця.

— Всьо на нас. Цілий світ на нас. Навіть дерева! — жартома сказав «старий» Рубаха.

З долини підходили щораз нові підкріплення. Я обсервую їх з-за дерева. Наче муравлище!

— Увага, хлопці! — даю наказ, раптом здогадавшися про намір ворога. — Обстрілюйте злегка, але цільно, бо вони хочуть забрати своїх побитих, біля яких є амуніція.

Перестрілка стала густішою. Час від часу вибухала ґраната. Дивлюся на годинник і ловлю себе на тому, що кручу головою: 15 по шостій! До вечора ще далеко.

— Уважати! Ворог знов лагодиться до наступу!

Мій наказ пішов по лінії.

З ворожої сторони вже заграло, може, понад 30 кулеметів. Витворилась така клекітня, що й слова не можна було почути. Уже почали валитись і декотрі грубші дерева.

— Ну, хлопці! — сказав я до своїх, — надходить рішальна хвилина. Крик! — звертаюся до зв'язкового. — Піди до к-ра Лагідного, хай дасть сюди дві кулеметні ланки на підмогу. Скоро!

— Приготовляти ґранати! — кричали на вухо один одному вояки.

Ворог нагло перервав вогонь і з диким «гура»» кинувся ще раз в атаку.

— Вогонь! — і ми відповіли йому своїми пострілами, але це його не зупинило. Позад його лінії, мов божевільні, ревіли большевицькі підганячі з наганами в руках.

— Впєрьод! ...мать! Куда удіраєш, сволоч?

Помалу, але вперто ворог підсувався під наші становища. На небо знову насунули чорні хмари і почало гриміти. — Ще тільки цього і бракувало!

— Перець! — звертаюся до зв'язкового. — Заложи білу парашутну ракету в ракетницю і тримай її напоготові.

— Друже командир! — чую кілька збуджених голосів. — Поляки вже близько!

З другої чоти долучилися до нас дві кулеметні ланки і залягли на лінії.

— Ну, Перець, стріляй ракету, але прямо на їхню лінію. Не догори!

В повітря вилетіла вогниста куля. Вона розбилася ще на п'ять світел, які, горіючи, зависли в повітрі, а потім почали поволі спускатися.

Тишину, яка запанувала на мить, прорізав мій свисток — і застогнали сусідні карпатські гори, бо майже рівночасно розірвалося сливе 100 ґранат. Вони так потужно стрясли повітрям, що на якусь секунду нам забило дух. Сила вибуху рвучко піднесла вгору горіючі на парашуті ракети. Дві з них зависли в гіллі дерев.

Даю два гострі свистки. Наче рев сотні розлючених турів, розляглось могутнє «слава»наших повстанців. Кухарі стали бити по банях, де варилася їжа, і свистати в пальці. Бракувало ще тільки несамовитих вигуків. Був би чистий образ з часів татарської навали!

— Вперед!.. Вперед!.. За Україну!..

Вискакую з-за зрубаної ялиці, а за мною, немов вихор, рвонула перша чота. Третя чота під командою к-ра Залізняка вже поралася біля ворожих трупів, які, немов колоди, лежали покотом, один коло одного.

— Скоро поратись!.. — кричу я, а потім гукаю до Соколенка:

— Друже бунчужний! Скочте до Залізняка, хай кінчає, щоби мати змогу прикрити нас вогнем.

— Спішися, Громенку, — наглив мене Байда, — бо вони вже прочуняли. Дивися, знову вилазять з потока.

Залізняк із своєю чотою був уже на старих становищах. Треба було забиратись і нам. Ракети ще горіли.

— Командире Бартель, відступати на попередні становища! — даю наказ. — Скоро!

КБВ швидко зорієнтувалося, що нам ішлося про амуніцію, і почало робити наступ наново. І цим разом він був безуспішний. Ми вже були на старих становищах і чулися в них, як у себе вдома.

— Ґрунт, що є чим стріляти! — говорили весело вояки.

Ворог почав нас обстрілювати з кулеметів і автоматів. Але бунчужний Соколенко вже встиг обійти всю лінію і меншбільш зорієнтуватися щодо здобутих трофеїв.

— Перша кляса, друже командир! — говорив він задоволено. — Є понад 170 ґранат, кілька нових автоматів і понад 4000 набоїв. Самі світляні і розривні. Декотрі принесли хліб і консерви.

— О, це добре! — перебив я йому. — Хай раненим занесуть!

— Вже їдять! — відповів Соколенко. —І всі кулемети забрали.

«Чорт з ними, з цими кулеметами — подумав я. — Все одно доведеться їх десь ламати і розкидати, мов сміття. Маємо доволі своїх, не годні вже їх носити».

Пропоную Соколенкові трохи відпочити і говорю йому, що в мене дух ледве держиться. Заки ворог зформується до наступу, промине яких 15 хвилин.

— Мені здається, — говорю бунчужному, — що вони будуть тепер налягати з усіх сторін, нам треба буде розділитися по всіх чотах, щоби піддержати вояцтво. І так треба подивляти, як погеройськи вони держаться. Чи є якісь утрати?

— Ой, є! — сумно відповів Соколенко. — Двох убито. Оба з Залізнякової чоти. Там натискали найсильніше.

Потім переходимо до обрахунку ворожих сил, які беруть участь у цьому бою, і устійнюємо, що проти нас оперує не менше п'яти соток. Довелося нам пожалувати, що нема ориґінальних набоїв до ґранатомета, а то, напевно, все виглядало б дещо інакше.

Тим часом перестрілка ставала чимраз сильнішою. Проте ми з

бунчужним не переставали гуторити. Я спитав Соколенка, скільки, за його спостереженнями, може ворог мати тепер убитих.

— Оскільки орієнтуюся, то понад сорок, — відповів бунчужний. — Але, холера, всі хлопи — як дуби! Вибранці! До КБВ якихнебудь не приймають. А на відтинку 3-ї чоти я бачив двох убитих старшин. Зовсім не похожі на европейців. Якісь азіяти!

Розмовляючи, ми наблизились до к-ра Байди. Присідаю біля нього. Розглядаючи розгорнену карту, він сказав:

— Мені здається, що і штреку, і шосе муситимемо проходити пробоєм.

Ніде правди діти, цього боявся і я. Але це було б ще півбіди, якби була змога дати воякам попоїсти. Якщо ж голодування ще потягнеться, то вони і ворушитись не зможуть.

Дощ знову взявся до своєї роботи. Якось сумно стало на душі. Здавалося, що Бог про нас забув.

— Вони тепер схочуть витиснути нас на поле, — знову заговорив к-р Байда.

Д-р Шувар, виховник Зорян, бунчужний Соколенко і к—р Лагідний притакнули йому. Але, мабуть, ніхто не вірив, що ворогові це вдасться. Бо ми вже мали так цінну для нас амуніцію. Коли б не вона, то кінець-кінцем їм удалося б вигнати нас з наших становищ.

Краплі дощу почали падати дедалі густіше.

— Цікавий я знати, чи ми колись у цих Карпатах висушимося? — запитав д-р Шувар. — Мабуть, мокрому, доведеться і ноги задерти.

— О, докторе, — потішав його хтось із гурту. — Не тратьте надії. Нам тільки б за штреку, а там і погода поліпшає.

— А я мав пригоду, — заговорив бунчужний Соколенко, змінюючи тему. — Лежу за пеньком та дивлюсь, чи не видно десь чотирирогатівки. Аж тут нараз як не гахне мене по заді... Я аж затерп. Думаю — невже ворог перервав ззаду лінію, і мене поранило? Обертаюся і бачу на собі здорову гілляку. Ну, слава Богові, думаю...

Соколенко не докінчив свого оповідання, бо з'явився задиханий зв'язковий від чотового Залізняка.

— Друже командир! — зголосив він, — поляки лагодяться до наступу.

....

*

Деяким повстанцям із 6-ої Воєнної Округи довелось міняти зброю і амуніцію ще раз. А це було у нашому рейді на Захід.

Чеський уряд віддано й беззастережно служив своїм «визволителям» — росіянам, а ми завдяки щирій гостинності до нас словаків, застосовували таку саму людяну поведінку й до чехів. Ми майже ніколи не стріляли до чехів та їхнього війська прямо, а все на пострах, догори, і при таких зустрічах вистрілювали амуніцію. Часто у нашому відділі можна було чути нарікання вояцтва:

— Мені залишилось лишень кілька набоїв!

— І мені! — повторювали інші.

Тоді командир плянує засідку. Задержуємо чеський відділ без стрілу і переозброюємо наших повстанців у чеську зброю та амуніцію.

Вкоротці ми переконались, що чехи ставляться до нас ворожо, і ми мусіли зводити з ними правдиві бої.

Своєю боротьбою наш нарід склав найкращий іспит своєї свідомости і національно-політичної зрілости. Кров героїв за свій нарід і державу це найкращий капітал і запорука успіху нації у дальшому своєму житті.

Тоді, як ми боролись, вільні й культурні держави, своєю безглуздою політикою й мільярдами долярів, будували в особі Москви катівню для багатьох націй, а, може, й свою загибель у майбутньому.

Щойно з перспективи років видно доцільність і велич боротьби УПА за свою державу.

6-ТА ВОЄННА ОКРУГА УПА

На широких просторах західніх земель України, на теренах Посяння і Лемківщини, наша національна свідомість верталась поволі і запізнено. Тут, з невідомих причин, було велике число священиків москвофілів, і вони цю свідомість досить сильно гамували.

Сильніший вплив ОУН на цей терен приходить у другій половині тридцятих років. Згодом, від 1939 року, в цих теренах зупинилось багато учасників сітки ОУН, і завдяки їхній кількарічній жертвенній праці, наша молодь стає свідома і віддана справі. У

терені переводяться ріжні військові вишколи, а також організуються оборонні боївки, а згодом — Самооборонні Кущові Відділи.

Цієї свідомости й відваги «гайдамаків» польські шовіністи не могли знести. Вони сильно проти неї організувались і всякими провокаціями, разом з німцями, а потім — з росіянами, їх поборювали.

Для оборони тих теренів і допомоги боївкам і СКВ, Головне Командування УПА, часто висилає сюди свої відділи. Коли до Головного Проводу почали частіше напливати звіти про щораз сильніші ворожі напади, Провід ОУН призначує до цих теренів двох своїх визначних, і роками заслужених, членів Головного Проводу ОУН: Старуха-Стяга і полковника Ореста.

Цей терен, від Холму до Криниці, на мапі УПА значився як 6-та Військова Округа, а на мапі ОУН — як Закерзонський Край. У ньому, у приблизно семи стах селах і кільканадцятьох містах, жило понад мільйон наших людей, які чомусь були на перешкоді нашим окупантам. У деяких селах жили українці і поляки, що ще більше утруднювало оборону нашого люду.

Головне Командування УПА мало чи не тринадцять Військових Округ, але, не знати чому, наша шоста — організувалась остання. Головнокомандуючим УПА 6-ої Округи стає полковник Орест.

У штабі йде наполеглива праця. Округу поділено на три Тактичні Відділи: Лемко, Бастіон і Данилів. В окрузі вже діє чотири курені УПА під командою курінних командирів Рена, Коника, Залізняка і Прірви. У них є чотирнадцять сотень УПА і шість самостійних сотень під командою Кармелюка, Чавса, Мирона, Штуля, Ворона і Смирного, а також сотні підстаршинської школи ім. Коновальця під командою Зенка, та десятки ріжної величини груп СКВ. Разом від чотирьох до п'яти тисяч людей.

Якби не добрий командний склад і не вишкіл вояцтва, то заправлений у боях ворог зробив би саламаху з них за кілька днів. Та про командний склад відділів УПА дбав штаб Шостої Округи, хоч це і не було легке завдання.

Обсада 6-ої Військової Округи (три Тактичні Відтинки та чотири курені УПА) потребувала біля ста високоосвічених і кваліфікованих військових людей. Позатим, треба було ще 20 командирів сотень з військовим знанням, і то непересічно здібних, бо вони мали діяти самостійно, та ще й у найнебезпечніших теренах. До того додаймо 20 заступників сотенних, 20 бунчужних сотень, 20 політвиховників, 80 чотових командирів, 160 підстаршин та людей для інтендантур, розвідки, Червоного Хреста тощо.

Поважне число командного складу УПА були учасники боїв на Закарпатті. Наскільки мені відомо, всі функції командного складу

6-ої Військової Округи, аж до командирів сотень, було обсаджено членами ОУН. Згодом на командирів сотень вибивались нові люди, нечлени. Навіть функції командирів куреня діставали нечлени. Нижчі старшини та підстаршини мали щораз то нижчий відсоток членства ОУН, а вояцтво сотні Громенка на дев'ятдесят відсотків було неорганізоване в сітці ОУН. На запит, чому ми більше не організуємо членства ОУН, наш політвиховник Зорян відповів, що було рішення Проводу, що приречення вояка УПА дорівнює приреченню члена ОУН.

Такий був, приблизно, стан відділів УПА. Служба в її лавах була романтично небезпечна, а заразом дуже престижева. Нарід нас любив і за нас уболівав, а зокрема дітвора і молодь. Сталі військові вишколи і бойові заправи готували нові військові кадри на зміну поляглих, а жертви були майже щодня. Згодом це доповнення прийшло частинно з членів нашої Дивізії, розбитої під Бродами.

Про точний стан числа учасників УПА ми, десь певно, ніколи не будемо знати. Чому? Наведу приклад.

Через сотню командира Громенка за час її дії, яких чотири з половиною роки, пройшло сотні людей. У боях вояки гинули, і сотню доповнювали новими людьми. Її стан бував від 120 до 220 людей, а був час, коли вона начисляла понад триста. Тоді її розділили на дві сотні. Команду другої перебрав командир Яр.

Говорячи про Шосту Військову Округу, треба сказати, що вона лише частинно відбиває боротьбу у своєму терені. Багато більше заслуги і признання належиться другій ланці цієї боротьби — широкій сітці ОУН. Без неї повстанські відділи могли б діяти лише дуже короткий час. Ці маси людей, без сітки ОУН, були б викінчили всі харчі в селах біля лісів і опинились без опіки Червоного Хреста, розвідки, без взуття і умундурування та багатьох інших так потрібних військових достав.

Перегляньмо лише згруба адміністративну діяльність ОУН у тих роках. Терен 6-ої В. О. називавсь Закерзонський Край. Його очолював провідник Стяг — Ярослав Старух. Стяг був довголітній провідний член ОУН, а також член Державного Правління 1941 року у Львові. Він вже пережив ріжні ворожі тюрми, а в останній — садисти-німці довели його до того, що він навіть рішав вкоротити собі муки й життя. Його викрали з тюрми наші бойовики зі Служби Безпеки.

І, властне, за успішні дії відділів УПА на теренах Закерзонського Краю, належиться йому найбільше заслуги й признання. Його терен було поділено на три Округи ОУН, шість Надрайонів і 24 Райони.

Перша Округа ОУН була на Лемківщині. Її очолював дуже здібний і заслужений провідник Григор — Мирослав Гук, рідний брат доктора Гука-Скали, лікаря куреня УПА, котрий помер 1980 року в Америці.

Референтура Округи була:

1. *Провідник — Григор,*
2. *Військовий Референт — Рен,*
3. *Референт Служби Безпеки — Летун,*
4. *Референт Червоного Хреста — Мельодія,*
5. *Референт Пропаґанди,*
6. *Референт Господарчий,*
7. *Референт Технічний,*
8. *Референт Зв'язків,*
9. *Референт Розвідки,*
10. *Референт Преси.*

Референтури Теренових Проводів були такі:

1. *Тереновий Провідник,*
2. *Референт Військовий — командир сотні,*
3. *Референт Організаційний,*
4. *Референт Господарчий,*
5. *Референт Червоного Хреста,*
6. *Референт Служби Безпеки.*

Референтури тих Теренових Проводів робили величезну працю. Вони діяли в кожному селі, де лише жило кілька наших родин. Вони також діяли в містах, як Краків, Перемишль, Сянік та багатьох інших. У 1946 році я бачив людей, котрі привезли речі з Сянока до шпиталю-криївки на Хрещатій, яку я з чотою будував. Я подивляв їхню відвагу в так небезпечному терені.

До кожного терену було прикріплено сотню УПА. Провідник терену і командир сотні спільно координували свою працю в терені. Червоний Хрест, у числі біля тридцяти (переважно дівчат) при кожному кущі, займався доглядом хворих і ранених у шпиталях-бункрах. З поміччю сільської молоді збирали зілля на ліки, виробляли бандажі, а рівно ж переводили небезпечні закупи ліків по містах. Ці люди також опікувалися хворими нашого населення.

Організаційні й господарчі референтури в нашому терені працювали разом. Завдяки тим референтурам, відділи УПА діяли успішно, і то через довгі роки. Вони були організовані по цілому терені, а ще в містах, де лише жило кілька українців.

Найменшою організаційною одиницею в селі була Станиця в числі від 10 до 30 люду. У більшому селі було чотири Станиці, що

творило Кущ. Кущ мав величезне завдання. Засяг його дії був: адміністрація села і забезпечення відділів УПА. У деякі терени місяцями не доходив ворог, і тут кипіло українське життя. Навіть коли переходили великі ворожі облави, то вони тривали лише два або три дні, і знову панувала кілька місяців повна свобода. Цю свободу дуже цінило наше населення, і за це любили і шанували наше вояцтво. Я був свідок, як один станичний села дорікав бунчужному нашої сотні:

— Чому ваша сотня вже так довго не була в нашому селі? Заходіть частіше, люди чекають на вас!

Деякі села, на яких не було нападів вже понад три роки, не були пограбовані. Вони тепер нікому не платили ні податків ні контингентів і жили небідно. До окружних міст вони доступу не мали, бо там їх чекала певна смерть, а закуп найпотрібніших речей (нафти, сірників, соли, акустичної соди до виробу мила, шкіри тощо) робили, своїми дорогами, Кущі за пляном Теренових Проводів.

У деяких селах наші відновляли шкільне навчання. Достава їм зошитів, олівців тощо також було ділом кущів. Були селяни, котрим колись зграбували худобу й коні, а ріллю треба було обробляти. Таким селянам Тереновий Провід призначував коня або лише випозичав його для виорання ріллі.

Може, через небезпеку, яка висіла щодня над тим нашим народом, у теренах панувала висока ідейність, згода та послух. Ви тут не побачили гохштаплерства чи зарозумілости, а кожний докладав максимум зусилля для добра справи. А коли траплялись якісь надужиття чи провини селян, то їх карав Тереновий Провід. Більша кара була 5-10 буків на долішню частину тіла, а в крайніх випадках давали 25. Крім обов'язків і праці з селянством, Теренові Проводи мали ще багато більші завдання при забезпеченні відділів УПА. І тут, дослівно, майже на сто відсотків затруднювано наше населення.

Кущ більшого села начисляв від 70 до 100 люду. Провідники куща, майже в кожному випадку військовики, переводили з мужчинами у віці від 17 до 50 військовий вишкіл. Кожний кущ будував ріжні підземельні бункри для маґазинування харчів, зброї, амуніції, одностроїв тощо, а також криївки для шпиталів і власного сховку. Кущі мали ще й усякі варстати: шевські, кравецькі, на виправу шкіри та інші.

При кожному Тереновому Проводові була й боївка Служби Безпеки в числі від 10 до 20 осіб. Склад їх був з найкращих, з розвідчим та військовим вишколом. Ці боївки виконували найбільш небезпечні завдання для Теренового Проводу: звільнення наших з

ворожих тюрем, організування бюрового виряду і машин до писання з ворожих бюр, перевіз загроженими теренами зброї, зв'язки через кордони, небезпечні розвідки, виловлення ворожих шпигунів та багато-багато іншого. У часі більших акцій сотні, боївки СБ висилано у найбільш небезпечні місця.

У Шостій Військовій Окрузі число всіляких адміністративних формацій ОУН перевищувало три особи на одного упіста. Та це була лише адміністративна конечна обслуга. До неї треба додати ціле населення, яке доставляло людей до лав УПА, харчі та усі інші речі.

Ці маси людей не були якоюсь адміністрацією в запіллі, а зі зброєю в руках, щоденно були готові до бойових сутичок, які треба було їм зводити дуже часто в найбільш небезпечних місцях. Коли відділи УПА на постою чи в маршах були хоронені своєю розвідкою, заставами, чисельністю вояцтва та силою пальної зброї, то сітка ці завдання виконувала лише кількома людьми, а то й одиницями. На своїх постах вони також часто гинули. Тому ми повинні присвятити більше уваги їхній героїці, почавши писати історію їхньої діяльности.

За цілий час свого побуту в лавах УПА я ні разу не відчув жодної опозиції. На той час у Краю була лише одна сила: ОУН. Без найменших побоювань, Провід призначав на відповідні становища здібних людей, навіть вчорашніх політичних опонентів. Так було із здібними старшинами Скорупським і Шумуком. Багато старшин УПА прийшли з Червоної армії. Серед лікарів були німці та жиди.

«БАНДЕРОВЦИ»

З великим зацікавленням я читав десятки книжок про УПА, виданих ворогом. Важко сказати, як виглядають оригінали, бо видані книжки перейшли сильний млин цензури московських опікунів імперії, і вони гидкі. У них повно наклепів та брехні і очорнення, на московський взір, нашої боротьби.

Останнім часом, мені попала до рук книжка «Бил в Польсце час», видана у Кракові 1971 року. Цю книжку затвердило Міністерство Освіти для бібліотек середніх шкіл, як дріжджі для виховання і плекання ненависти до українців, бо цього хоче Москва. Її автором є більшого калібру польський ренеґат Станіслав Ва-

лах. Читаючи цю його писанину, я підозріваю, що його правдиве прізвище є Валахов. Він стоїть на службі польського НКВД, роками виловлює і нищить польських патріотів з АК, але найбільше його зусиль іде на боротьбу проти УПА в теренах його дії, на найзахідніших землях України: на Західній Лемківщині, в околиці Криниці, Північної, Нового Санча і Мушини. Вже у вступі до розділу «Бандеровци» є такі одкровення:

«Боротьбу з бандерівцями не було заправлено гіркою свідомістю братовбивчих змагань, яку викликали бої із своїм підпіллям, одначе ця боротьба належала до крайньо небезпечних, бо противник був безоглядний і жорстокий. Загально відомі приклади звірячих тортур, до яких допускались відділи УПА. Щасливі були лише ті, які гинули в боротьбі. Поранені і забрані до неволі ніколи не вмирали в гідний людині спосіб. З них знущались ріжними вишуканими тортурами: стинали голови, видовбували очі, жінкам розпорювали животи».

В іншій, подібній книжці я читав, що ми ще й відрізували їм язики. Тут лише бракує закиду нам польського культу тортур — садження їх на палі.

Далі автор описує десятки ріжних боїв та подій у цьому терені, про які добре знає, маючи доступ до архівів з тих часів. Він пише: «До найголовніших належав бравурний загін бандерівських боївок УПА зі східніх теренів воєвідства Ряшівського під командою Модеста Рипецького — Горислава. Йому ходило про забезпечення лемків на лемківській землі і нав'язання контакту з командиром Смирним, який оперував багато місяців на землях повітів Горлиці та Нового Санчу. З командиром Гориславом до цього терену прийшли досвідчені працівники ОУН: Христя, Роберт і його секретарка Степова, а також провідник Остап. Відділ Горислава, заки стрівся з відділом Смирного з 27 на 28 червня 1946 року (переддень виборів), здобуває поліційну станицю в Лабові, в околиці Горлиць».

Автор багато пише про діяльність нашої визначної і славної провідниці, упістки Христі, на ріжних відповідальних постах і подає деякі її звіти до своїх зверхників, які згодом попали ворогові в руки. Валах також пише про відділ УПА під командою Смирного, який своїми діями нагнав йому багато страху. Він майже на кожній сторінці книжки старається знецінити національну вартість нашої боротьби. Та йому це не дуже вдається, бо часто навіть на тій самій сторінці він себе заперечує, і його розповідь обертається на плутанину. Він пояснює:

«Смирний мав підтримку від українських людей і частинно лемків, які під оглядом етнічним нічого спільного з українцями не мали. Одначе в наслідок націоналістичної пропаґанди за Україн-

ську Самостійну Соборну Державу і сталої ворожої пропаґанди проти польського народу, вони частинно попали під їхній вплив. Ті лемки, які не піддались під пропаґандивний вплив УПА, були змушені бути українцями через терор. Отже нічого дивного, що Смирний скоро поповнив свою групу десятками лемків із сіл Нового Санчу».

І далі:

«У лемківських селах бандерівці діставали ще й поміч при збиранні ріжної потрібної їм інформації, а також відомості про заплановані акції проти них через наші органи. У багатьох випадках наші акції не вдавались навіть тоді, коли ми докладно знали про місце таборування банди. Звичайно, кілька хвилин перед прибуттям польських груп, упісти були попереджені інформаторами, симпатиками з лемківських сіл».

У Новому Санчі викрито дві наші героїні УПА, Олю Міхневич і Лесю Кисілевську. Це була велика і болюча втрата для місцевих відділів УПА і сітки ОУН, бо ці революціонерки мали за собою роки практики в розвідці, зв'язках, пропаґанді і були запорукою успіхів УПА на даному терені.

Автор пропаґанди проти УПА подає і дані про стан наших сил, про що вони довідались у пізніших роках з віднайдених архівів, а також від наших поранених, що попали в полон, та упістів, переданих їм чехами. Від осени 1947 року на цьому терені вже не діяли більші відділи УПА, і доступ ворогові тепер був тут набагато вільніший. Ворог мав змогу перевіряти терени, рити й шукати. У цей час багато закопаних архівів попадали ворогові в руки. Тоді дальша конспірація вже не була доцільною, за винятком осталих криївок-шпиталів та зв'язкових пунктів.

Валах описує 6-ту Воєнну Округу УПА під командою командира Ореста і подає, що шефом штабу її був Іван Шпонтак — Залізняк. За підрахунком Валаха, число вояцтва УПА в цій окрузі було 6000, і усі вони перейшли «гітлерівський військовий вишкіл». Він пише, що крім двох куренів УПА і ріжних боївок, на відтинку Лемко оперували ще дві самостійні сотні Мирона і Смирного, і то в терені далеко висуненому на захід.

Деколи цьому україножерові прохоплюються і такі речення: «То була блискуча, знаменито організована армія».

У лютому 1947 року гине в бою з ворогом Провідник Надрайону «Верховина» Роберт і член його проводу з відділу пропаґанди, Степова. Леґендарна слава вкрила цю героїню ще за життя. Це та, яка з командиром Хріном знищила в'язкою ґранат московський танк. Згодом вона врятувала пораненого командира Хріна, винісши його з бойової лінії. Вона була родом з центральних

земель України, а згинула як провідний член ОУН в обороні західніх земель. На тих теренах в боротьбі з ворогом згинув також її брат, на псевдо Гуцул, здібний і заслужений старшина УПА.

Після смерти провідника Роберта, провідник Григор на цей пост призначує Христю. Про неї Валах пише:

«Відтепер за дорученням Окружного Проводу надрайоном керувала Христя — Ірина Тимочко, жінка з великим конспіраційним та ідеологічним досвідом. Ірина Тимочко була дочка селянина з Перемиського повіту. У 1942 році, склавши іспит зрілости, одержала посаду вчительки у рідному селі Ясманичі. В серпні того ж року вступила до ОУН. У січні 1944 року лишила хату й школу і цілковито посвятилась діяльності Організації. Спочатку виконує обов'язки повітової провідниці Українського Червоного Хреста, від вересня 1945 року була господарчим референтом в надрайоні «Бескид», а звідти її перекинули в надрайон «Верховина». Після смерти провідника Роберта Христя, вже як надрайоновий провідник, стало перебуває у відділах УПА Бродича або Смирного, що оперували в повітах Нового Санчу та Горлицькім. Одягалась у військовий однострій і була озброєна, а в часах боїв брала активну бойову участь».

Христя була одною із здібніших провідних людей в 6-ій Воєнній Окрузі УПА. Вона добре вив'язувалась на кожному відповідальному пості в часах ОУН-УПА. Організувала широку сітку революціонерок в запіллю ворога, що було так потрібне в довголітній боротьбі УПА — у розвідці, зв'язках, пропаґанді та закупі конче потрібних речей. Весною 1947 року три її заслужені зв'язкові — Параска, Зеня і Маруся — попали у ворожому запіллю ворогові в руки. Це була болюча втрата для провідниці Христі і цілого нашого руху. Вони, крім розвідки, були зв'язковими кур'єрами з Проводом ОУН і Командуванням УПА на Мадярщину, Румунію та Чехію.

Валах часто згадує про інших наших революціонерок на своїх постах: про сестру Червоного Хреста Оксану, друкарку Смирного Таню, санітарку Соню та особисту зв'язкову Христі Мирошку.

Та навіть цьому звироднілому катові, що брав участь у брутальному знищенні українського народу і польських підпільників, коли він пише про масове виселення нашого народу зі своєї прадідівської землі, прохоплюються такі зауваги:

«В історії кожного народу є події, які не можна цілком виправдати». І далі: «Переселено всіх лемків з терену Новосандеччини. Тих, які допомагали бандам, і тих, які були вірні польській владі і були сильно зв'язані зі своєю землею Нового Санча. Тоді не було часу на довготривалу селекцію. Треба було позбавити банди їх опертя і допровадити до кінця плян «Вісла».

Про саме насильне вигнання сотень тисяч нашого люду, про наглий час переселення, про транспорт, про участь ворожих сил у виселенні, про спротив населення, про утримання їх тижнями за дротами Валах нічого не пише. Не пише він і про перші нужденні довгі місяці виселенців на колишніх німецьких землях.

У той час на широкі простори України прийшло правдиве пекло на землі. Кожний день велись бої на життя і смерть. Московський Молох пожирав сотні, а то й тисячі, людей денно, і з шаленою завзятістю та темпом старався винищити весь український нарід. Росіяни та їхні підлі вислужники всіляко звинувачували наш нарід, як найбільш злочинний. І тих страшних «злочинців», від колиски до дідусів, масово мордували. А вся вина того народу була лише та, що він був власник чудової і багатої землі, про яку сотнями років мріють наші вороги.

З околиці Криниці, Нового Санча, Північної і Мушини ворог вигнав десятки тисяч нашого люду, і то в кількох днях. Людей із сіл поближче лісів виганяли протягом годин із страху перед відділами УПА. Тих, хто тікав до лісу, стріляли поголовно. Озвірілій акції Москви та її вислужників немає рівної в історії людства.

Згодом рейдом на Захід вирушили з терену і відділи УПА. В терені залишаються деякі менші боївки, частина адміністрації ОУН та ранені упісти в підземних шпиталях. Величезні простори багатьох сіл і містечок лишились пустинні й безлюдні.

Польське населення не відважувалось заходити сюди ще довгі місяці, а то й роки. Вороже військо днями шукало за повстанцями й підземними криївками, забирало решту кинутого нашими людьми майна й харчів, а на ніч відходило у свої безпечніші терени.

Тепер можна собі уявити, як чулись у тих безлюдних селах наші, залишені на постах патріоти ОУН-УПА. Тут вітер гримав безперестанку відчиненими вікнами й дверима, тут вили здичілі тепер собаки і пронизливо нявкали коти. Вночі з даху на дах перелітали налякані кури, бо тут і там шукали якихось харчів упісти й залишені в ярах наші селяни, які на появу ворога втікли до лісу. А їх тут у лісах залишилось багато. Скоро вовки й дикі свині відчули, що ці безлюдні села тепер належать їм, і вони ночами рили вчорашні грядки квітів та городини.

От як описує Валах одну нашу боївку на цьому терені в 1948 році, себто рік після насильного виселення нашого народу з тих теренів:

«Після відходу головних сил УПА, в тому і відділу Смирного, в терені Милива й Північної з командного складу командира Смирного залишились: Крук — Іван Барановський, Оксана — Ольга Вітяк і Тимко — Яценик. Вони користались із старих бункрів

УПА, яких нам не вдалось ще знищити. Вони свобідно й далі ходили ночами, здобували собі від поляків харчі, вбрання і гроші. Попри численні оперативні дії, нам не вдалось устійнити їхнього місця перебування».

«Щойно на другий рік я довідавсь, що їхній бункер є десь у лісі біля села Щавник. Вирушаємо туди з більшим відділом війська, і тим разом нам вдається знайти криївку. У бункрі боївки були не тільки карти до грання, а й автомат з повним маґазинком, набої і затухле лахміття. Лише за кілька тижнів ми довідались, що Крук і Оксана перебувають у Мілику. Усі ці події добре пам'ятаю, бо наступного дня я мав брати шлюб, і ту ніч хотів провести з колеґами. Та замість сісти до веселого стола, треба було взяти в руки зброю та їхати до місця, де появився бандита. Забираю з собою кількох функціонерів і їду до Мушини. Там до мене долучились Домбровскі та Смуль, група війська і міліція. Ще було темно, як ми вирушили до Мілика. Починало сіріти. Ми підійшли до першого забудовання. Хати по обох боках дороги, які колись належали лемкам, світили пусткою. Дім, в якому перебував Крук, не ріжнився від інших. Вікна, заслонені фіранками, свідчили, що мешканці ще сплять. Оточуємо хату, і я кричу до Крука, щоб склав зброю і здався».

«Попри кількаразові заклики з нашої сторони, в хаті панувала тиша. Нараз із хати далась чути серія з автомата, але не до нас. Ми чекали в нап'яттю. По хвилині в мешканні крикнула жінка. Я чув кожне її слово, бо повторяла кілька разів: „Крук, добий мене! Крук, добий мене!". У тій хвилині трісла друга серія і третя».

«Посередині кімнати, в калюжі крови лежали мертві Оксана і Крук. Як пізніше показала секція тіла, Оксана була вагітна».

«Господар хати розказував, що, зорієнтувавшись, що вони в оточенні і в безвиході, Крук і Оксана поклали вкоротити собі життя. Крук стрілив до Оксани два рази, а опісля взяв цівку автомата, потяг язичка і пустив собі серію набоїв. Крук — Іван Барановський — був учасником СС Дивізії, а згодом вступив до УПА, до відділу Смирного. Вірна йому Оксана, яка ділила з ним долю, була сестра Червоного Хреста. Тимко, бойовик з групи Крука, і далі діяв в околиці Щавника, і зловлено його щойно за п'ять років».

Хто був цей господар, де ночували Оксана і Крук, Валах не пише. Це не міг бути поляк у вигнаному порожньому селі, а міг бути лише наш господар, який втік до лісу, а вночі заходив до своєї хати.

Хоч автор на перших сторінках розділу «Бандеровци» пише про страшні тортури, заподіяні упістами польським окупантам, та про-

те в деталічних описах боїв і подій не згадує ні одної стятої голови, розпоротого «бжуха» чи вийнятого ока. Він так, як і всі інші ворожі автори у своїх книжках про УПА, ні словом не згадує про варварське здобуття наших криївок-шпиталів і вимордування сотень людей нашого Червоного Хреста.

Далеко неповний і Валахів опис наших героїв Оксани, Крука і Тимка. От як насправді виглядала описана ним подія:

Вихований на ідеї ОУН, патріот Крук іде до війська, щоб у Дивізії здобути вишкіл і зброю. Згодом при першій нагоді долучається до УПА і вкоротці є призначений до Командного Штабу відділу Смирного. Він довгі роки з друзями бореться успішно, обороняючи наш, засуджений на знищення, нарід. Коли цей нарід вороги по-варварськи вигнали, а відділи УПА почали відхід на захід, Крука з друзями, як здібних, зарадних і безмежних патріотів, залишають на місцях для конче потрібних обов'язків. Бо, крім розвідки та вдержання дальших зв'язків з іншими теренами, їх найпершою тепер ціллю було забезпечення наших поранених у криївках-шпиталях. А що я перебував у таких шпиталях, будучи раненим, і помагав такий шпиталь плянувати й будувати, тому обставини перебування в них мені відомі. Нейбільшим клопотом у часах боротьби ОУН-УПА були ці шпиталі, тому їх будували якнайсекретніше. Упісти, які мали щастя і не були ранені, не знали ні про місце ні про умови в них.

Половину їх будовано в селах, а другу — в лісах. Їх будували дуже конспіративно, переважно на кількох або кільканадцятьох осіб. Часто для будови такого бункру-шпиталю висилали підвідділ за кількадесят кілометрів, а на заплянуване місце будови приводили вночі або із зав'язаними очима, щоб навіть, попавши в полон і при тортурах, ніхто, не знаючи місця бункру, не міг його зрадити.

Через майже щоденні бої, у теренах Криниці, Мушини і Північної останніми часами було багато ранених. І, власне, в їхній потребі та задля їхнього рятунку залишилась група Крука, яка, крім Оксани й Тимка, мала ще інших людей, про що Валах не знає.

Крукові і друзям припало велике і тяжке завдання. У терені було кілька шпиталів. Завдання боївки і сестри Оксани було подвійне. Перше — не викрити шпиталі під час достав, і друге — здобуття і достава конче потрібних харчів, ліків та інших речей для ранених.

Десятки кілометрів округ — села порожні. Через них що-кілька-днів переїжджає вороже військо або міліція, шукаючи за підземними криївками. Крук з друзями до бункрів удень ніколи не заходив,

бо волів здибати ворога у лісі чи селі. Часто таборував поблизу шпиталю, щоб на випадок появи ворога, кількома стрілами, звернути увагу на себе. Тоді ворог починав наступ на боївку, і так відтягалось його увагу від місця замаскованого шпиталю.

Жалюгідний був тепер стан наших ранених у тих бункрах. Ці молоді повстанці, недавно ще добре годовані нашим населенням, гарно вдягнені, горді й самопевні, чулись тепер у небезпечних і задушливих криївках дуже пригноблено й опущено. Доставу харчів та ліків було тепер дуже утруднено й обмежено. Трохи круп, бараболі чи зацвілих сухарів треба було нести кілометрами, і то часом — десятками. Доставляли найчастіше два рази на тиждень і варили ночами. Кращих харчів — молока чи м'яса — ранені не бачили вже місяцями.

Ще гірше було з ліками. Крім спирту та чистого полотна на бандажі, часами ще попадав кусень мила. У шпиталі — задуха, вогкість, а до того ще, — нестерпна в куті туалета. У деяких ранених, з браку ліків, кинулась на ранах ґанґрена. Конче потрібні були операції чи ампутації, а лікарів вже не було. Велика проблема була з трупами. Їх важко було витягати з бункру та конспіративно ховати.

Крук і Оксана приносили деколи раненим ворожі газети, які всі читали з цікавістю та захопленням. Там часто були описи боїв УПА в рейді на Чехословаччині, і про тих повстанців та про ті бої думали-думали ранені, бо вони б воліли і бажали бути там з ними.

З великим трудом вони перебули зиму 1948 року, і весною кількох видужалих було відправлено на Словаччину. Та були й такі ранені, які ціле життя могли посуватись лише на милицях. Ці були тягарем для людей Червоного Хреста, а також і для себе, бож як виглядала під цей час їхня майбутність?

Боївці Крука частинно допомагали наші осталі в ярах селяни. Вони мали дещо захованих харчів по селах, до яких заходили ночами. Решту треба було організовувати в комуністичних, вороже наставлених до них, польських селах. У селі Мілик, в одній хаті залишивсь добре законспірований бункер-шпиталь з кількома раненими. Їх також доглядала ця боївка.

Це велике й небезпечне завдання в пустиннім, безлюднім терені, Крук і Оксана виконували довгі місяці. Вони мріяли й собі вийти рейдом на Захід, про який Крук знав добре, перебуваючи там на дивізійному вишколі. Та вони не мали звільнення від проводу, а залишити своїх друзів не було навіть до подумання. Взаємна пошана і безмежна любов до батьківщини давали їм сили до витривалости.

Весною 1948 року Оксана зайшла в тяж. Те, що в нормальному

житті приносить найбільше щастя молодій парі, Оксані й Крукові принесло страшну катастрофу. Що тепер робити? Оксана — активний бойовик з автоматом, якій що-кілька-днів доводилось брати активну участь в бою чи перестрілці з ворогом. Це мариво не виходило Оксані з голови ні на хвилину. Що робити? Родити дитину тут у лісі було годі й думати. Іти до ворога в Польщу, Чехію, Словаччину, чи окуповану москалями Україну, не було мови, бо всі вони — люті наші вороги. Єдине, що лишилось Оксані, це самогубство.

Крук шукав іншого виходу. Він думав залишити на своєму пості друга Тимка і, через надзвичайні обставини, за кілька місяців перейти з Оксаною рейдом на Захід.

Усі ці клопоти дещо притупили у них повстанську чуйність. Після достави вночі харчів раненим у шпиталі-криївці, вони рішили дещо відпочити в порожній хаті, трохи далі від тієї, де містився шпиталь, а досвітком відійти у ліс. Це вони робили вже котрийсь з черги раз, засипаючи на кілька годин у цій опущеній хаті.

Аж тут несподівано їх, оточених військом та міліцією, будить ворог. Оксана, нервово збудившись зі сну, зловила автомат і прискочила до Крука вже біля вікна.

— Кохана, ми окружені, і виглядає, що тут нам вже немає виходу! — сказав Крук. — Пробій неможливий, в ньому можна лишень попасти, раненому, ворогові в руки.

Обоє знали, що це були останні хвилини їхнього життя, що сьогодні вони вже не побачать сходу сонця.

Ворог з криками окружав хату. Оксана, залита сльозами, кинулась в обійми Крукові, прощаючись у вічну дорогу зі своїм другом-повстанцем і своїм коханим, партнером революційного, пригодницького життя. Щоб не розтягати тих страшних хвилин, Оксана пускає собі серію куль з автомата, і тут ще гірша сцена. Вона себе лише тяжко ранила, а смертельного удару не завдала. Лежачи в муках на долівці в крові, вона панічно просила свого друга добити її. Крук прикляк над своєю коханою, немов спаралізований, тиснув її в обіймах і, може, вперше, відколи пам'ятає, облився сльозами. І тут, немов пробудився зі страшного сну, зловив автомат і серією куль поклав край мукам своєї коханої та їхньої дитини. Тоді з поспіхом і для певности, щоб не помилитись, бере цівку в уста і серією набоїв кінчає своє життя.

За обчисленням Валаха, у 6-ій Воєнній Окрузі було 6000 членів УПА. Скільки до цього часу їх згинуло в боях, Валах не подає. Від себе додам, що було більш як два рази стільки озброєної широкої адмінстративної сітки ОУН, яка, подібно як Крук і Оксана, працю-

вала й боролась на своїх, таких небезпечних і романтичних, постах.

Коли ворогові через довгі роки не вдалось побороти УПА, він зважився на найганебніший чин — цілковите виселення сотень тисяч нашого люду з тих просторів Західньої України. З цією метою, після понад трьох років комуністичного панування, Москва (разом із сателітами) висилає проти нас сотні тисяч вояцтва з величезним партійним апаратом. Ми нераз довідувались від ворожих полонених, що найбільшим страхом їхнім було іти до бою проти УПА. Тепер, виганяючи людей із сіл побіля лісів, вояцтво робило це шаленим темпом, щоб не бути заскоченими тими небезпечними упістами. Та й після виселення нашого народу ворогові не вдалось знищити відділів УПА, бо вони організовано відходили: одні — в інші терени, інші — рейдом на Захід.

Ця геройська боротьба велася, крім нашої 6-ої, ще в кільканадцятьох Воєнних Округах. На західніх теренах України біля мільйона нашого люду, призначеного Москвою на повне знищення, боролись за своє вільне життя з найжорстокішою імперією світу. А коли Москва (разом із своїми сателітами), після років підготовки, вдарила на нас величезною силою, то в тій боротьбі ми, як нація, мали велику бойову, моральну й ідейну перемогу над ворогом.

Ця боротьба була подивугідна. Цікаво, як виглядала б сьогодні Україна, якби уся її молодь знала про тих Круків, Оксан і тисячі до них подібних. І тут лежить причина, чому ворог у своїх масових виданнях так очорнює і засуджує нашу боротьбу.

*

Провідниця Христя, своїми розумними й послідовними кроками, завдала Валахові чимало страху й клопоту, бо про неї він досить широко пише:

«У червні 1947 року, ніч-у-ніч, стрільці сотні Бродича впадали до Верхомлі, Розтоки, Ритерської, Ломниці, Складистого, Навойової, Конкльової або Ритри — місцевості, розміщені на шляху їхнього перемаршу, — та забирали харчі, одяг, начиння, гроші і худобу. Були це напади для виживття, не підпорядковані головній лінії ОУН-УПА, бо надрайон не мав уже контактів з Проводом ОУН Округи. Їхня ціль була здобути харчі й одяг і перетривати цей найтрудніший час. Ріжниця надрайонів «Бескид» і «Холодний Яр» полягала в тому, що в цих районах запаси харчів було приготовано й замаґазиновано на три роки, а в надрайоні «Верховина» упісти не мали жодних харчових запасів».

«Христя, будучи відповідальна за дальшу долю ОУН-УПА в

теренах Горлиці і Нового Санча, гарячково шукала спосіб сконтактуватися з Проводом ОУН. 7 липня 1947 року, разом із своєю зв'язковою Мирошкою, виїжджає до околиць Перемишля. Три дні пізніше, в Команицьких лісах мала зустріч з провідником Григором. Від нього вона одержала оцінку ситуації і зарядження для дальших кроків. Сотня Бродича, за вказівками провідника Григора, мала відійти на Захід, деякі члени сітки ОУН залишаються на місці для допильнування багатьох ще так важних справ, а інші повинні по змозі злеґалізуватись у Польщі та на Словаччині. Ще одержала Христя від провідника Григора штафету для командира Рена, яку передала йому щойно 20 липня».

Далі Валах пише:

«Христя — Ірина Тимочко, надрайоновий провідник неіснуючого вже терену «Верховина», залишила цей терен і виїхала до Перемишля. Але й там націоналістичні осередки було вже розбито. Не застала вже провідника Григора, а стрілась лише з кількома зв'язковими, ним оставленими. Вона винайняла кімнату і думала, злеґалізувавшись, почати життя віднова. Рік тому їй вироблено документи на ім'я Марії Ковальчик, Ірени Зелінської та Ірени Камінської. 15 листопада 1947 року її заарештовано у брамі зв'язкової ОУН у місті Перемишлі. Згодом на суді в Ряшові була засуджена на довголітню тюрму».

Так пише про нашу боротьбу ворог, підготований і присланий Москвою для боротьби з українським народом і польським підпіллям. Чи багато народів можуть похвалитись такими героїнями, як Христя?. Чи не є це гордість нашого народу, а зокрема нашого жіноцтва?

У часах, коли важко було зробити кілька сот кроків, щоб не стрінутись з озброєним і крайньо вороже наставленим до нас ворогом, Христя десь міняє військовий однострій на цивільний, успішно переходить у ворожий терен, який був у повному воєнному стані і сильно контрольований, і переїздить кілька сот кілометрів до Перемишля. Тут знову непомітно іде в упівський край і з провідником Григором веде кількаденну конференцію. Два тижні пізніше вона знову в терені Горлиць у військовій уніформі стрічає командира відтинку «Лемко» Рена і передає йому пошту від Григора. Звідси, замість іти на Захід, бо була близько Кракова, вона іде на новий відповідальний пост до міста Перемишля.

У місті нап'ята атмосфера. Воєнний стан тут ще сильніший. Округ міста посилюють оборонні пункти. Щодня чути кругом міста бої. Часті похорони польських вояків, полеглих у боях з УПА, та московська пропаґанда довели до крайньої шовіністичної ворожости польського населення до нас. Вчорашній український

Перемишль, славний своїми церквами, катедрою, шкільництвом, народніми домами, ремісниками та багатою торгівлею зовсім завмер. Наші пограбовані святині стоять тепер пусткою, бо ніхто не відважиться іти до них. У цей час вистачило говорити нашою мовою, щоб дістати ніж у спину чи кулю. Так загинуло в Перемишлі та інших містах і селах тисячі нашого люду.

Христя холоднокровно нав'язує пірвані зв'язки і далі працює в щоденній небезпеці для свого народу. Щойно в тюрмі, відірвана від світу, вона починає наполегливо працювати над собою і продовжує свої студії. Щоб розповісти про повне пригод життя цієї провідної нашої революціонерки, треба б написати не одну книжку.

*

Цікава чваньковитість Валаха, як і багатьох інших з його оточення. Щоб похвалитись більшим гуртом полонених упістів, яких вони ніколи не здобули, він у своїй книжці «Бил в Польсце час», як і інші польські автори в багатьох інших книжках, містить світлину групи повстанців, підступно переданих полякам чехами.

Книжка Валаха та інші такого роду книжки це ще одне свідчення страху, який мають наші вороги перед можливістю відродження руху ОУН-УПА. Тільки цим страхом можна пояснити їхню брехню та перекручення історичних подій. Тому треба всіляко заохочувати видання спогадів і свідчень колишніх упістів та членів ОУН з правдивим описом подій та альтернатив тих вогняних років.

ВІДТВОРІМ ГЕРОЇКУ!

Усяка героїчна доба породжує тих, хто її належно відтворює. Героїку козаччини відтворювали Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Ріпин, М. Лисенко. Героїку УПА наразі майже не відтворено в мистецтві.

Чи це неяскрава тема? Чи вона не може надихнути на створення безсмертних творів? Чи у нас нема відповідних до цього майстрів?

Котре з цих питань треба вибрати для пояснення, не знаю. Але упісти, які самі пережили неповторні хвилини національного піднесення, що надихнуло їх до боротьби за високі людські ідеали, самі беруться за перо, пензель та різець, щоб відтворити шляхетну добу Змагань і Жертв. Вони не є фахівці чи професіонали, але вони

відчули патос і романтику тієї доби і, як могли, їх відтворили.

Мій добрий друг, упіст Кий — Гіммельрайх, згадуючи минуле, написав кілька поезій, з якими, на мою думку, варто запізнатися тим, хто цікавиться історією УПА, бо вони вводять читача у атмосферу повстанської романтики.

Упіст Кий

ПРОЗОРА ВОДА

Карпати! Карпати! Ліси й полонини!
Упістів чутна там хода...
На смерть піднялися: «Живи Україно,
Бо в ріках прозора вода!»

Весною і літом, по травах зелених,
В осінню погоду, взимі,
В снігах прокладали стежки бойовії
Народові вірні сини.

Карпати! Карпати! Ліси й полонини!
Козацька чутна там хода...
На смерть піднялися: «Живи Україно,
Бо в ріках прозора вода!»

Боролись завзято і падали тілом
Вкраїни хоробрі сини;
Боролися словом, і чином, і ділом, —
Їх кров'ю полито сліди.

Карпати! Карпати! Ліси й полонини!
Упістів чутна там хода...
На смерть піднялися: «Живи Україно,
Бо в ріках прозора вода!»

20. 9. 1973

СПОМИН

Ходили ми днями, ходили ночами,
В оточенні вражім щодня;
Боролись словами, боролись ділами, —
Гаряча була то хода.
Ні хвилі спокою...Гарячую зброю,
Ми міцно тримали в руках,
На помсту ми кликали — не на розбої...
Тернистий стелився нам шлях.
Та ми перетнули тенета ворожі,
Чимало нас там полягло...
Хоч нас була жменька, та ми переможно
Трусили московське ярмо.
Тремтіли лакузи і мліли сексоти...
За зраду ми нищили вас!
І вас — завойовники, зайди, заброди —
Боятись примусили нас!
Звичайно, ніхто з нас не мріяв прожити
І все пережити... О, ні!
Та все ж усміхнулася доля козацька —
З оточення вирвались ми.
На волю пробились, несучи знамена,
Знамена жорстоких боїв,
Щоб світу сказати і всім показати:
З народу не зроблять рабів!

26. 12. 1973

ВЕЛИКДЕНЬ В УПА

Весна.
Укрились листом чагарник, дерева...
А на душі неспокій, сум якийсь;
Пригадується те, що проминуло
Із жмутами потрощених надій...
Ось ти стоїш, в руках затисши зброю,
Чекаєш подарунків із села...
Тепер воно від тебе за горою,
І там так само радости нема.

Десь, може, чути Великодні дзвони,
Десь, може, люди плинуть із церков,
І по дорозі до сім'ї, до дому
«Христос Воскрес!» почують знов.
Це десь... Не в лісі і не за горою,
Не в поруйнованих, попалених хатах,
Розкиданих, розтерзаних війною,
Розбитих сім'ях, згублених синах...
Та ось твої думки урвали кроки...
Щоб розговітися могли лісовики,
Дівчата й підлітки підходять збоку —
Не від села, а від ріки...
Цікаві очі дивляться на зброю,
На причепурених, та все ж брудних дядьків,
Що усмішкою лісовою і без слів,
Стрічають їх і вказують дорогу
На ту галявину, що відділ оточив,
Де капелян, на пень поклавши зброю,
Себе в церковну робу облачив.

МІЖ ЛІНІЙ ФРОНТОВИХ

Пригадую...
Гармат далекий рокіт,
а поблизу —
осиний гомін куль...
Ми вибалком йдемо̀...
Ворожі стежі збоку...
чатують спереду,
навколо, за плечем...
Сторожке вухо
наставля повстанець,
і обережно ноги
йдуть у тьмі...
Не шелестить трава,
і не бряжчить тут зброя —
ми ідемо̀, як привиди війни,
між ліній фронтових,
де недруги навколо;

перетинаємо бурхливий потічок
з надією,
що вже на тому боці
один лиш ворог
чутиме наш крок.

23. 3. 1968

НА ПЕРЕВАЛІ

Сінник з ялиці стелем на снігу;
В ногах у нас палахкотить багаття;
Із плащ-палаток робимо стіну,
Снігам утявши їх всевладдя.
На іглиці рядком вони лежать,
Стрільці УПА, потомлені в дорозі,
Під охороною отих, котрі не сплять,
Зір, слух і зброю мавши на сторожі.
Іскриться сніг в промінням ватри,
Впадають в сон богатирі.
О так! З них кожен сотні вартий,
Як врахувати всі бої.
Боролись сміливо, завзято,
Все віддавали, що могли,
Й востаннє на Бескидах рідних
Перед далеким маршем прилягли.

1975

ПОЛЯГЛИМ В УПА

Із вірою, що час настав,
Схопили в руки зброю,
Чужу палатку-плащ взяли,
І з тим пішли до бою.
Не вигрівали вас вогні
Реклям, промов і слави,
На жертівник поклали ви,
Що найдорожче мали:

Надію-молодість свою,
Палку любов до краю,
І одчайдушність бойову —
Козацьку, неокраю.
Ви не чекали нагород...
Хрестів для вас не буде...
Лиш пам'ять вічна у віках...
Вас нарід не забуде!

23. 5. 1970

Тема УПА — невичерпна. Треба заохочувати наші творчі кадри працювати над цією темою. Я гадаю, що для цього варто закласти фонд і оголосити конкурс на кращий твір про УПА: поезію, повість, оповідання, роман, історичну розвідку, картину, фільм, музичний твір. Це буде гідний пам'ятник героям від бойових побратимів та нащадків.

Життя і роздуми

ДАЛЬШІ ПЛЯНИ

Рано переглядаю пошту. В одному листі повідомляють, що минулого тижня Міська Рада нашого міста, на моє прохання, назвала одну вулицю цього містечка іменем Мазепи. Вона недалеко від вулиці Бандери. Це для мене дуже приємна новина.

Підприємство росте. Тим разом купив землю на кількасот будівельних ділянок, збудував на ній дороги, каналізацію, провів воду й світло і почав будувати доми. Усі — модерні, на три спальні, муровані з цегли і криті цементовою дахівкою-черепицею. Бувало так, що ми мали понад двадцять хат готових і кільканадцять почали будувати. Хати добре продавались, лише процедура продажу — поки ми одержимо готівку — тривала кілька місяців. Це були астрономічні суми, які стало кружляли в голові.

У будівельній справі я вже мав добру практику, сам складав проєкти, а креслярі їх креслили. Ми мали лише десять плянів на вибір, але так розміщали хати, що кожна хата у цьому передмісті виглядала цілком інша. Дерево на кожен плян було порізано й пронумеровано, а кухонні шафки заздалегідь пороблено в нашій столярні. Крани ладували виготовлені матеріяли на машини, котрі доставляли їх на готові фундаменти. Щойно закінчивши фарбування хат, ми їх продавали.

Одним з малярів наших хат був мистець-маляр Михайло Садовський. Наша спільнота в Австралії знає його, як одного з кращих майстрів. Він кілька разів сам або з колеґами робив виставки своїх картин, і не одну українську хату в Австралії прикрашено його творами. Та зі свого творчого фаху М. Садовський не міг забезпечити себе з родиною, і для додаткового заробітку малював хати.

Хата — це ощадніість чи не цілого життя молодої пари, і тому я дбав про належну конструкцію хат і часто відвідував доми в часі будови. Приємно було, при цій нагоді, поговорити з М. Садовським. Одного разу приходжу до хати, а він на підлозі, на великій плиті для оббивання стін, малює, чи радше креслить, велику картину. Сюжет дуже зворушливий: хатинки, церковця, велика могила і, як оком глянеш, величезне кладовище. Михайло чекав на доставу

фарби і, задуманий, почав малювати. Коли я його привітав, він немов збудивсь зі сну.

— Знаєте, — каже — ніколи не можу забути і кожного дня пригадую собі ці страшні руїни нашого народу.

Ця картина закарбувалась мені в пам'яті, і я рішив на другий день рано забрати її і схоронити, але коли заїхав на будову, то столярі вже порізали її на шматки й прибили до стіни.

Садовський дуже не терпів нової азійської імперії з її культом найпідлішого терору. Хіба є ще така країна у світі, щоб примушувала родичів доносити урядові на родичів? Це зуміла лише Москва.

*

Знову зближались Різдвяні Свята, а це в Австралії — тритижневий відпочинок, під час якого переводиться ремонт машин у підприємстві. На святочний презент купую своїй дружині гарного мінка (норку), а вона зі слізьми в очах питає, чи це за свої гроші чи позичені.

— Яка ріжниця? — питаю — Чи ти знаєш, кохана, що найбагатший той банок, який винен людям найбільше грошей?

— Ти не фільозофуй! — каже, вже вбрана на пробу в хутрі, Таня. — Я не люблю довгів!

Щотижня стрічаємось з нашою спільнотою в церкві та під час закупів будівельних матеріялів. Я, скільки дозволяє час, беру участь в управах ріжних наших організацій.

Мушу тут підкреслити свідомість і жертвенність нашого народу. У нас побудовано чудові церкви, громадські доми, школи, кооперативи, великі таборові площі для молоді. У нас і в церкві порядок. Завдяки розумному нашому владиці Прашкові, вона — українська, без поділу на стилі, цілком підтримує кардинала і патріярха Йосифа Сліпого. Правда, що владика має дуже свідомих і жертвенних вірних. На жаль, не можу того сказати про всіх його священиків, яких при західньому добробуті і жертвенності нашого люду важко вдержати у рямцях, що їх вимагає сан.

Наші люди успішно влаштували своє приватне життя. У них більший відсоток власних хат, як у самих австралійців. Відстотково більше наших дітей ходить до вищих шкіл, і щораз більше маємо своїх професіоналістів (фахівців) у ріжних галузях. Самовіддано, часто без найменшої винагороди, працювали наші вчителі у наших південних суботніх школах, а також виховники молодечих організацій. А ця праця була нелегка і мала свої проблеми.

Батьки, навіть професіоналісти, перші роки в Австралії працювали на фізичних працях, і то не лише чоловіки, але й матері. Діти

Будова нової оселі біля міста Пенріт

цілий день в австралійських школах. Поза школою читали ріжні австралійські комікси й дивились на телевізію. По нашому говорилось лише при вечері чи у вільні дні, коли батьки мали час. На подвір'ю діти бавились із сусідськими дітьми і так само говорили по-англійськи. В околицях Сіднею дуже рідко дві українські хати сусідували, а здебільшого були розкидані по передмістю. Тому родина мала труднощі, щоб в таких обставинах навчити дитину своєї рідної української мови. На це потрібне систематичне, щоденне навчання.

Деякі батьки числили лише на наші школи і молодечі організації, що тамті навчать їхніх дітей нашої мови. Наведу такий випадок:

Директор банку, прийняв мене у свому кабінеті, де ведемо розмову на ріжні теми. Я йому оповідаю про небезпеку росіян та їхню підривну працю на Заході і розказую про Україну. Щоб мені заімпонувати, він потиснув ґудзик і через секретарку викликає молодого українця, який став недавно до праці в банку. Я до нього звертаюсь своєю мовою, а він не розуміє. Австралійця дуже здивувало, що цей молодий українець не говорить своєю мовою. Бо в банку потрібно перекладачів з ріжних мов. Хлопець почервонів і вийшов. Увечорі батьки з сином приїхали до нашої хати і просять мою дружину, щоб вона навчила хлопця української мови.

Справа нашої мови була краща в тих родинах, де були бабуні й дідусі. З приходом нового покоління, колишні батьки, а тепер бабусі й дідусі, і то в багато кращих матеріяльних обставинах, присвячують час своїм внукам, в наслідок чого великий відсоток молоді говорить українською мовою, а деякі молоді вже навчають у наших суботніх школах.

Всі наші школи в Австралії є під зарядом одної Шкільної Ради. Всі громади працюють під одним проводом — Союзом Українських Організацій Австралії (СУОА) — а за привілей очолювати їх змагаються, цілком природньо, ріжні політичні партії.

Ми пишаємось активною працею нашої спільноти в Австралії. Здвиги молоді, з'їзди громадянства, хори, танцювальні групи, і то на високому рівні, творять нам нашу улюблену Україну на чужині, і тим ще й виносимо Україну на світову арену.

Наш нарід не має найменшої оборони в цілому світі, лише нашу діяспору. На нас числять наші люди в тюрмах, концтаборах, у підпіллю, наш цілий нарід. А сили наші чималі. Численна і свідома наша спільнота в діяспорі стає в обороні України. При кожній нагоді, з величезними перепонами, ми відважно голосили правду Заходові, коли комуністичні ідеї були мрією майже всіх народів світу. Часто навіть наша мала дитина в школі перечила

австралійському комуністичному вчителеві, що Київ в Україні, а не в Росії. Такі суперечки велись у фабриках, барах і на вулицях. Ми були перші, хто підніс зброю проти цієї імперії, а на чужині — голосне слово.

Хай які наші успіхи, та наша свідома спільнота, з браку вироблених провідних людей, далеко не виявила свого повного потенціялу. Тут дуже бракувало наших загартованих провідників ОУН-УПА. Лише терени, які мають таких провідних людей, втішаються більшими успіхами.

«НАШ СІНКЕВИЧ»

На літературній ниві в нас народився «Сінкевич». Він, як і колишній, розправляється огнем і мечем з тими, хто наважився боронити свій край. Він що-кілька-місяців видає грубу нову книгу, а в ній повно жовчі, наклепів та ненависти до наших поляглих на полі слави героїв. Назви книжок інтригуючі: «Розбрат», «Бунт Бандери»,.. загалом біля двадцяти томів.

Може, в сорокових роках треба було побоюватися поділу ОУН. «Смаркачі-бандерівці», забравши більшу частину членства на чужині і цілу сітку в Краю, могли піти, скажімо, на спілку з Москвою, або принайменше затримати заплянувану «Сінкевичем» та його однодумцями революцію. Але писати свої бруди через десятки років після подій! Послухати тільки, як цей «літератор» судить наш Провід, Бандеру, Шухевича, Стецька та інших гідних людей на кару смерти, і за всяку ціну хотів би цей свій вирок виконати.

Він без сорому описує, як то він, спільно з іншим, більшого калібру коляборантом в УДК, розправлявся з бандерівцями, розуміється під опікою німецької влади. Власне, цей тип завдав цілому рухові найбільшої кривди на довгі роки.

Я ніколи, в жодних наших націоналістичних виданнях, не зустрічав очорнювання полковника А. Мельника. Це був культурний, здібний штабовий старшина, який для підпільної революції не надавався.

«Розбрат» роздув автор «Розбрату». Невже ж автор не годен порівняти свою діяльність протягом кількох років після «розбрату» з поведінкою тих «страшних бандерівців»? Про його виґідну колябораитську працю з ворогом знає багато людей.

Що ж мав він на меті, очорнюючи «літературно» найкращих синів України? Вживати свою писанину, як мобілізуючу літературу для нашої молоді? А може перекласти ці «твори» на інші мови, як світової вартости шедеври?

Крім тих грубших томів, сказати б, основоположних, написав цей автор ще й менші, так би мовити, доказові. Одна така книжка називається «Огонь твориться з іскри». У ній описано, як бандерівці силою роззброїли мельниківську сотню УПА. Припадково, це діялось у терені, де я перебував, і ця справа мені добре відома.

1944 року в горах, під самим словацьким кордоном, в лісі біля села Волосате квартирував наш курінь під командою командира Рена. Дорогами на захід відступали німецькі відділи, і ми з дня на день сподівались приходу большевиків і готувались до переходу фронтової лінії, щоб податись далі на схід від західнього кордону. Москалі чомусь забарились. Наш курінь робив військові вправи в лісі, а стежі й господарські частини ходили по сусідніх селах, організовуючи зброю, амуніцію та харчі.

Припадково в селі, трохи далі від головних доріг, затаборувала, відступаючи на захід, група людей — дивізійники й українська поліція — числом з яку сотню. Вони мали два вози запасів на дорогу і посувались на захід досить обережно, бо в цей час наша поліція була в неласці у німецької влади за співпрацю з УПА, а зневірені дивізійники не бажали наставляти більше свої груди за програну Німеччину. Вони сподівалися, що ця небезпека зменшиться на Словаччині, і посувались туди бічними дорогами.

На місце їхнього таборування, припадково, найшла наша стежа.

— Галльо! Галльо! Що нового?

— Дивись, це наші повстанці! — хтось підтвердив весело.

Коли упісти поінформували їх про недалекий постій нашого куреня, всі повеселішали і рушили до табору УПА. Це сталося само собою, без найменших переконувань і намовлянь. Тут їх розподілили по роях. Здібніших двох призначено підстаршинами сотні. Курінь збільшивсь, і почалась виміна новин поміж упістами й новими добровільцями. Три дні пізніше один з цих поліціянтів, побачивши, що тут не жарти, а серйозна підготовка до боротьби, з куреня втік. Зі страху, що за ним, мовляв, буде погоня, він сидів два дні заритий в копиці сіна. Автор «Розбрату» роздув цей випадок до гарячого, тим більше, що втікач, перекрутивши й перелицювавши описану подію, як і годиться дезертирові, опинився на чужині в одних організаційних лавах з автором. Цікаво лише, чому автор не поцікавивсь і не подав у своїй книжці, що з сотні «його поглядів» був лише один «дизентир».

Ще одна книжка цього ж автора «У наступах і відступах» вартіс-

ніша тим, що в ній, попри величезні зусилля автора перекрутити події, вилазить жмут правди. У ній описано, як бандерівський курінь УПА під командою мельниківця Скорупського розбив і зліквідував «мельниківський відділ» під командою отамана Бульби.

Цей твір перекреслив сам Штуль-Жданович, який у своїй передмові «В ім'я правди» його засудив.

А от як ця справа виглядала в дійсності. Патріот Скорупський був здібний старшина. Штаб УПА наставив його зразу командиром сотні, а коли він на цьому посту дуже добре вив'язався, йому призначили курінь війська, тобто три сотні (яких п'ятсот люду), що є великою бойовою силою. Курінь Скорупського, як і всі інші курені, було прикріплено до свого району, а господарчу опіку над ним мала широка сітка ОУН. За прохарчування відповідали господарські кущі, за ранених дбали станиці Червоного Хреста, і ще низка організацій працювала день і ніч, щоб вдержати кілька сот люду під зброєю, а це нелегка справа. Тактику і стратегію боротьби плянувало і заряджувало Головне Командування УПА.

Сотні куреня Скорупського квартирували по лісах і по селах ближче лісу. Ці села не могли вихарчувати такого великого числа війська на довший час. Тому сітка ОУН організовувала й доставляла харчі та інші припаси із сіл цілого надрайону, де був закріплений курінь під командою Скорупського. У цьому терені діяв також відділ Боровця-Бульби — понад сотню люду. За охоту до боротьби з ворогом йому честь і слава, але на тому терені почалась анархія. Група Бульби не мала організованої сітки достав як курінь Скорупського та інших. І бульбівці мусіли реквізувати харчі по бідних селах на місцях постою. Переговори з большевиками також не говорили у користь Бульби.

Така практика в терені, де було багато відділів УПА, надавала загонові Бульби рис махнівщини. Якщо член ОУН мельниківських поглядів міг, без перешкод, командувати куренем УПА, то чому не міг цього зробити й Бульба?

Вище Командування УПА покликало Скорупського для обговорення справи відділу Бульби, доручивши йому запросити бульбівців долучитись до загальної УПА. Курінний Скорупський (зі своїм курінним почотом) стрінув відділ Бульби, і вояцтво Бульби, без ніякого тертя, долучилось до лав загальної УПА під команду курінного Скорупського. З тим, великим тепер, відділом командир Скорупський зводить успішні бої і стає добре знаний у терені. Це один, золотий, бік медалі здібного командира УПА Скорупського. Але є й другий бік, не дуже рожевий. У терен посувались червоні московські орди, і Скорупський передбачував ще тяжчу боротьбу. Він і собі поволі посувається з відділом на захід. Одного дня

залишає відділ і поспішно виїздить сам остаточно на Захід. У поспіху він нікому не передав команди, завівши відділ у дуже небезпечний терен. У такому розгубленню відділ у бою з большевиками зазнав великих втрат.

На чужині ця подія переслідувала Скорупського, і він боявся, що Служба Безпеки може й тут його досягти. За таку справу в кожній армії світу належить польовий суд. А за цю подію у книжці Книша попадає не Скорупському, а Службі Безпеки. Чи ж не міг задуматись Книш, чому саме командир-мельниківець Скорупський не долучився до «мельниківського» відділу Бульби? Скорупський був командир цілого відділу, і його наказ для підлеглих йому повстанців був святий. Його долучення додало б арґументів сьогоднішнім історикам, які шукають другої «своєї» УПА.

Скільки наклепів та брехні про наші, історичної ваги, змагання я чув на чужині! І то багато наклепів від тих, котрі зачисляють себе до матірніх, та ще й колишніх членів УВО. Мій приятель з матірніх, інженер, переконував мене, що УПА видало наказ стріляти всіх східняків. Часто при зустрічах розумні ніби люди закидали мені, що на моїх руках є кров моїх матірніх братів. На кожному кроці згадувано Сеника і Сціборського. Навіть коли росіяни пишуть про зрадника Полуведька як про свого героя, вияснення своїх авторитетних людей не помагає. Ці люди не хочуть чути про жодні вияснення, бо їм буде бракувати стимулу і поштовху до ненависти і завзятости.

Сеник, Сціборський, Гайвас посуваються з похідними групами ОУН на схід. Між ними — дуже високий член ОУН, Полуведько. (Покійний провідник Е. Коновалець старався втримати в Краю, під московською окупацією кілька звен ОУН з його колишніх військових друзів часів Визвольних Змагань. Це використали большевики і підіслали йому Валуха, через якого наш провідник загинув). Другий такий дуже важний зв'язок на східніх теренах України мав мати, власне, цей Полуведько.

У Житомирі хтось замордував Сеника й Сціборського і десь зник Полуведько. Неприсутній там на той час Я. Гайвас, щоб не втратити зв'язків, почав у поспіху шукати такого потрібного Полуведька. А Полуведька зловили німці, напевно на гарячому, і він, не бачивши виходу, повісився в тюрмі в Харкові. Довгі роки він значився зв'язковим ОУН-м, доки большевики у своїх спогадах не відзначили Полуведька як свого героя, що, як і Валух, ліквідував двох наших патріотів. Та чи лише тих двох? Цими жертвами москалі посіяли розбрат на довгі роки.

Крім Сеника й Сціборського, ми чули ще про іншого героя — жертву бандерівців. Це був націоналіст з Волині, Куць. Порівняти

ім'я Куця до Сеника й Сціборського не можна, щоб не зробити тим двом великої кривди.

Куць — організований націоналіст. Його, кілька днів перед німецько-большевицькою війною, виряджають через кордон до Краю. Припадково, його ловить НКВД, де в нелюдських тортурах він не видержує і ломиться. Куць належить до ОУН-м і симпатизує бунтові Книша проти бандерівців. Це використовують росіяни і наставляють його поборювати рух ОУН-б. Він знову на волі і в ролі патріота починає свою «працю» з бандерівцями. Тому що він був старий націоналіст і знав добре терен та багатьох людей, він накоїв багато лиха, доки його не викрили, засудили й покарали революційним судом.

Прочитаймо уривок з польської книжки «Заплути кажел реакції» Пйотра Возняка, учасника польського підпілля, який сидів в тюрмі разом з упістами. Він пише:

«Іван Добровський, вояк УПА, виходячи з тюрми на страту, сильним голосом крикнув «Слава Україні!» Ну що ж, умирав за ідею, якій був вірний до кінця. Чекаючи на смерть, Добровський поводився надзвичайно спокійно. В розмові зі мною кілька днів перед смертю Добровський твердив, що не бачить цілі дальшого життя. Він втратив око в боротьбі, і тепер, навіть якби оминув смерть, чекає його лише жебрацька палиця, і тому на життю йому нині зовсім не залежить. Розказував мені, що перед війною служив у 22-му полку кавалерії в Бродах і брав участь у битві над Бзурою. Після капітуляції попав до німецького полону. Звільнений з полону вступив до УПА в терені Бескиду. Служба в польському війську, німецька неволя, баталії в лавах УПА: як це оцінити?»

«Трагічна доля вістуна Добровського може колись принести плоди у формі нової орієнтації, яка починає вимальовуватись. Девіза, голошена сьогодні деякими українцями звучить так: „Немає України без Польщі, і немає Польщі без України". Співпраця й приязнь обох народів у нашому геополітичному становищі може охоронити нас від загрозливих імперіялістичних сусідів. Складну проблему Галичини було слушно розв'язано в келії ч. 27».

«Там вже не було таємниць. Нема таких документів, які могли б заступити зізнання людей, що йдуть на смерть. Вони бажали, щоб таємниці їхнього життя не забрала могила, і дали свідоцтво й заповіт прийдешнім поколінням».

«Українці з камери ч. 27 ішли на смерть з честю і подивугідною рішучістю. Так вмирав Бурлака-Щиґельський, командир сотні УПА, а також його найближчий побратим, шеф штабу сотні Зенко-Бахталовський, син греко-католицького пароха з Яблонова біля Копиченець на Тернопільщині. Зенко був студент політехніки у Львові».

«Бурлаці й іншим сотням вдалось перейти з Бескиду на терен Чехословаччини вліті 1947 року, звідки вони старались дістатись на Захід, до американської зони. Одначе повірили чеській пропаґанді, яка ґарантувала їм свободу на правах інтернованих полонених. Але це не тривало довго. У лютому 1948 року, по перебранні влади комуністами, чехи передали упістів комуністичній Польщі задля їхньої ліквідації. І руками поляків почато ліквідацію українських повстанців, яких привозили з Чехословаччини. У той спосіб на терені Ряшева і Перемишля ліквідовано у 1947-48 роках біля 1000 українських упістів».

Згаданий Возняком Зенко-Бахталовський, це розумний і заслужений старшина штабу УПА. Це той, що очолював підстаршинську школу в Перемищині, яка дуже успішно перевела два випуски підстаршин, понад трьох сот люду. Цю школу я частинно описував у спогадах «У вирі боротьби».

Таку оцінку дала нашим повстанцям людина з ворожого табору, що брала участь у боротьбі проти УПА.

До еміґраційних писателів «розбрату» та знеславлення нашої геройської боротьби, згодом долучаються ще й журнали, і то з крикучими назвами «самостійні» та «націоналістичні». Ті журнали брехнею і наклепом випередили своїх товаришів з Москви та сьогоднішнього Києва. У часах, коли Москва старанно виховує на героїці імперії своїх рабів уже від дитини, коли президент Америки відзначає незнаного, поляглого в непопулярній війні у В'єтнамі, вояка найвищою відзнакою країни, коли французи, югослави, жиди та інші народи пишаються своїми рухами опору, про які чуємо і бачимо майже щодня у світових засобах інформації, большевики при помочі наших людей на чужині, у найпідліший спосіб, очорнюють і засуджують боротьбу ОУН-УПА. Такий мудрий селеп, який служив у свому житті не одному панові, зупинивсь тепер в Америці. На американській пенсії й хлібові він стає журналістом і, обмотаний темними силами, починає саркастично висміватись, очорнюючи ідею боротьби за незалежність.

Один з таких «провідних» націоналістів на 17-му з'їзді Союзу Українських Організацій Австралії пропонує забрати з ухвал точку про святкування 40-ліття УГВР і вшанування головного командира УПА Тараса Чупринки, бо це, на його думку, є партійні справи.

Ці апостоли розбрату проливають крокодилячі сльози за поляглих вояків УПА, як за даремно втрачених людей. Цікаво, чому в них нема сліз ані згадки про загибель мільйонів наших людей у Червоній армії в боях за московську імперію? Не вболівають вони і за ті мільйони наших людей, які відмовились воювати за цю імперію, склали зброю і здались у полон німцям, з надією, що

разом з культурною нацією Европи обернуть цю зброю проти большевиків, а новий наїзник майже усіх їх виморив голодом. Та цими наші еміґраційні націоналісти не цікавляться. Натомість, вони низкою «документів», присланих з Москви, очорнюють нашу боротьбу між своїми прихильниками, і в результаті велику частину нашої молоді ідейно роззброюють.

Ви, книші та ріжні куропаси, у підлий спосіб брудите наших героїв, до яких ми зачисляємо й Ольжича та багатьох його відданих і чесних друзів. Чи не є вашою ціллю принизити, висміяти і очорнити навіть саму думку про підготовку кадрів до майбутнього зриву? «Проти кого — мовляв — ви будете воювати, як у Москві зараз соціялісти?» Ваші дії підлі, і ними ви завдали найбільшу кривду Україні та своїй організації. Ви тут на Заході спокійно живете між тими «страшними бандерівцями», які вам не то що пута не дали, а навіть двадцять п'ять на задню частину, на що ви собі добре заробили.

Прочитавши ці брудні пашквілі, мені стало гидко, і я не міг зрозуміти: чому тим людям наша героїка на перешкоді? Чому вони такі боягузи?

Москва плекає героїку від дошкілля для здобуття світу. Вчорашні примітивні племена здобувають собі незалежність. А наші, і то ті, які визначають себе до найкращих, довгі роки і послідовно очорнюють те, що є найсвятіше для нації — її оборонців.

Я мав нагоду стрічати мамів, які втратили в лавах УПА по два, а то й три сини. Вони ніколи не засуджували нашу боротьбу, а кипіли ненавистю до ворога. Геройські вчинки ведуть до гордости за націю, а страх — до приниження і рабства, продукуючи ворогові доярок і свинарок, чиї діти, однак, шукають за кращим і переходять до табору супротивника. Чи не так було останніх пару сот років?

ЗМАГ З ЖИДАМИ

Ріст нашого підприємства не обходився без конкуренції. Серед моїх торговельних конкурентів були люди ріжних націй, навіть араби, а найбільше було жидів. У ділянці імпорту дерева, будови хат, крамниць і доріг мали успіх мадярські жиди. Торговельні контакти з жидами я мав чи не щодня.

Їхній змаг до кращого дуже великий, бо змістом їхнього життя

є гроші та успіх. Може, брак національного забезпечення і гоніння на них додавав їм цей запал до змагу. Те саме діється і в школах. Їхні студенти вчаться з більшим завзяттям і успіхом. Вони й далі громадять у своїх руках добра держав, як це було в Польщі: «Ваші уліци, наші каменіци». Цікаво, що особлившого становища вони в цій країні ще не здобули. Ще є клюби, до яких вони не мають доступу. Там і далі триває мужицький культ, як у фільмі «Скрипаль на даху».

Часто в розмові з ними я дорікав їм за співпрацю з ворогом проти України.

— Ви забагато плачете! — пояснював мені жид, директор нашого банку. — Чи не мали ми своїх вислужників у ґетах? Чи немає в нас комуністів в Ізраїлю, в парляменті, що воюють там навіть ножами? Не плачте! А пробивайте собі шлях відважно, ліктями, так, як ми це робимо! Коли я подумаю, скільки ми маємо ворогів, то аж страшно! Нам залишилась ще лише Америка!

— Недавно я був на Чехах, і там мені казали розумні чехи, що революцію викличуть лише дві нації: українці й поляки! — розказував при нашому столі в ресторані інший жидок, родом з Праги.

— Таки рейд УПА через Чехію дещо їм залишив! — подумав я.

Леон Флінт, жидок родом із села біля Ярослава. Німецьку окупацію пережив як наймит в одного господаря подальше від рідного села. Про жидівське походження Леона знав лише його господар. Леон знав молитву і ходив до церкви. По війні попав до Австралії. Торгівлю почав приблизно тоді, як і я, бо мусів перший торговельний капітал заробити у фабриці. Він оженився з гарною німкенею, католичкою, а сам від своєї віри не відступив. Винайняв у містечку маленьку крамничку і почав продавати в ній взуття.

— Леоне, у тебе вже великий склад взуття! — кажу йому, переходячи якось попри склеп.

— Не будь дурний! — відповідає Леон. — Більша половина це порожні картони!

Сьогодні Леон Флінт — власник коло тридцяти крамниць і великого маґазину, куди приходять цілі транспорти взуття з ріжних країн світу. При одній зустрічі з Леоном, моя доня Орися звернулась до нього із збірковою листою на Український Визвольний Фонд.

— Орисю, цей пан не є українець! — пояснюю.

Флінт дав Орисі п'ять долярів і сказав:

— Добре робиш, доню! Наші «бандерівці» здобули нам державу! — І знову переходить на торговельні теми.

*

Від дитячих років, а згодом майже ціле своє бурхливе життя, я жив у близьких кантактах з жидами. У рідному селі, найближча сусідська хата була стара жидівська корчма. Забудовання корчми були дуже великі, і в них жив Шльома Бейзен з родиною, який також був рабіном для жидів на округу. З його сином Шимком, дещо молодшим від мене, ми часто бавились у хованку і через цю гру знали забудовання корчми в деталях.

Посередині були величезні сіни, куди в'їздило кілька возів з кіньми. По лівій стороні були житлові кімнати, а по правій — велика заля з грубими лавами і столами, що її називали корчмою. З цієї залі був вступ до крамниці, де стояли скрині запакованих у соломі яєць, мило, нафта, цукор та інші товари. Біля корчми були забудовання для худоби, коней і стодола на збіжжя та склад сіна. Була ще якась велика будова, та вона чомусь стояла порожня, дах її був знищений, так що місцями через нього проглядало небо. Біля цієї будови щороку будували так звані «кучки», де вони справляли свої найбільші свята. На будову цих кучок я часто помагав Шимкові зносити галуззя.

Дещо далі стояли якісь руїни, а в них — величезні поіржавлені печі й кітли, де ми з Шимком бавилися. Ті руїни — це стара гуральня горілки, яка також належала до цієї корчми.

Часами ми з Шимком забігали до корчми, де було багато мужчин, і вони щось пили на здоров'я. У корчмі було аж темно від куріння, та нас звідси, чомусь, скоро виганяли. Іншим разом Шимко приходив на розвагу до мене, тоді ми перебігали всі наші забудовання. Він навчив мене кількадесят слів по-жидівськи. Лише, коли я гостив його хлібом, маслом і ковбасою, він їв обережно і просив мене не казати про це його батькам, бо, на його думку, ця смачна ковбаса не була кошерна.

Деколи в нашій хаті сходились мій дідо, тато і Шльомко й нераз випивали по чарці, але Шльомко ніколи в нас не їв. Та це було давніше. Коли дещо згодом я приїздив з міста до батьків, корчму й крамницю вже було закрито, а Шльомко жив з господарки кількох куснів землі, розкиданих у кількох місцях села.

З жидами я добре жив у Динові, відтак у Перемишлі. Їх я цінував, шанував та переживав у часі війни їхню страшну долю.

В Австралії довелось мені стрічатися з жидами з перших днів відкриття нашого підприємства. Між нами часто була сильна, але завсіди торговельно шляхетна, конкуренція. Нераз при закупі якоїсь вартісної ділянки ми перебивали одне одному, підвищували

ціну, що коштувало мені або їм. Та під «хайром» я ні в приватному ні в комерційному житті з ними ніколи не ворогував і не ворогую.

Сенатор Пітер Бовен — жид, — на мою просьбу, вніс нашу петицію про звільнення вояків УПА з московських концтаборів до австралійського сенату і вголос її прочитав перед сенатом. За це наша спільнота в Австралії дуже йому вдячна. Такі ж стосунки у приватному й торговельному житті між нашими народами в діяспорі.

Та, на жаль, ці стосунки цілком інакші на національно-політичному полі. Тут, до огиди, наші вороги зуміли наставити жидівських провідних людей та їхні світові організації проти українців та України. У їхній пресі й телевізії ми майже щодня чуємо про тих страшних антисемітів-українців, які тисячами нищили жидів. Світової слави фільми розповідають про наші злочини над жидами. Протягом сорока років ми часто чуємо про ці наші знущання з жидів, і то масові. Ми чули, як якийсь відділ під командою якогось Камінського вимордував у варшавському повстанні маси жидів. Я чув, що на одному засіданні, якийсь примітивний жидок вигукував, що український генерал Власов зі своїми бандитами винищив тисячі жидів. Про такі наклепи ми роками читали в жидівській та іншій пресі і вислухували від жидів.

Над гітлерівськими злочинцями, від Нюренберґу до сьогодні, відбулось сотні процесів, і чомусь ці суди ні разу не засудили українця, не то що групи злочинців, а ні одної одиниці. Щойно після сорока років звинувачень і очорнень цілого народу, знайдено дві особи, які, мовляв, допомагали німцям пильнувати жидів в ґетах. Щоб нарешті довести світові наші антисемітські злочини, Москва доставляє жидам в Америці своїх спрепаровних свідків. Цей «доказ», підготований НКВД і КҐБ через сорок років, грубо провались і ще раз показав брудну гру Москви. Коли Москві з допомогою симпатиків-жидів не вдалось нічого досягти, а нашому проводові в діяспорі нарешті вдається відкрити страшні голокости нашого народу, роками закривані перед вільним світом, а ще й здобути зрозуміння ідей АБН в західніх урядах, москалі з жидами ще сильніше накидаються на наш нарід, при тому не перебирають засобами.

Одною з тактик цієї боротьби проти нас це видання фантастичних романів, де нас очорнювано в очах вільного світу. У тих романах ви прочитаєте, як то ми разом з німцями мордували, і то не лише жидів. Там є до огиди вигадані типи українських тиранів, горлорізів, страшних бандерівців-упістів, які ніколи не воювали за Україну, а вірно служили Гітлерові. Один автор навіть дописався

до того, що вільної України ніколи не буде, бо цей нарід настільки некультурний, що не має навіть своєї музики. Чи можна більше виглупитися?

Цими гидкими романами засипано книгарні у світі. У того, хто прочитає їх, виробляється поняття, що жодної війни не було, а всі ці мільйонові жертви вчинили не большевики й німці, а українці. Читачам здається, що в Україні жиди вже більше не живуть і що там вже ніколи жидівська нога не стане. А в дійсності, їх живе там не набагато менше як у державі Ізраїль та багато більше ніж у інших державах Европи. В часі творення Ізраїлю в Україні їх жило більше, як у тодішній Палестині.

Про ці книжки я маю й іншу думку. Хоч вони й виробляють в наївних читачів опінію проти нашого поневоленого народу, проте з другого боку вони показують, що ми на правильній дорозі, бо є силою, яка зганяє сон з очей большевикам у Москві.

Чи потрібно жидівським писакам вигадувати всякі фікції, наставляючи проти себе ще один нарід, і то той, який довгі століття так щиро годував маси жидів на своїй землі? Таж вони були співтворцями стількох правдивих і цікавих подій! Понад десять відсотків жидів у московській імперії були на високих посадах. Були вони в Політбюрі, ЧК, НКВД, КҐБ, у розвідці, у шпигунстві, і то довший час — найбільш довірені. Ніхто не знає брудних чинів большевиків так, як жиди, і то в деталях. Чи не цікавою була б книжка про підготовку і переведення москалями при допомозі жидів нашого страшного голодомору? Або розстріли наших селян лише за збирання колосків на полі в часі голоду? Або масові розстріли наших патріотів у всіх містах України: у Києві, Львові, Вінниці та інших? Чи правдива історія про розстріл дванадцятьох тисяч польських військових старшин в Катині та інших місцях не цікава? А організація Ґулаґу і нищення в ньому мільйонів патріотів поневолених народів не є цікавою? Чи ж довголітня боротьба УПА проти нової монгольської імперії не варта кількох книжок? Чи ж не пора, щоб жиди в тих «правдивих» творах сказали хоч раз правду про того «страшного» Бандеру? Хто плянував його знищення, хто винаходив для цієї мети наймодернішу зброю, і хто вручав за морд нашого славного провідника найвищі медалі-нагороди в Політбюрі? Про ці події жиди добре знають, бо не одну вони помагали плянувати й виконувати.

В часах німецької окупації України наш шляхетний князь Церкви, митрополит Шептицький врятував багато жидів. Йому при тому помагало багато людей, що було дуже небезпечне і наражувало їх на смерть від німців. Чи ж ця подія не цікава і не варта книжки подяки від жидів? Чи не варта уваги історія Міндлі Бейзен та наша

зустріч з нею в присутності німецького ґестапо і так «страшного» українського поліцая Лазора — Каменя, який в дійсності найбільше за її долю переживав? А скільки таких подій було! Сотні людей врятувала наша ОУН-УПА, зокрема лікарів. Часто групка жидів переживала ці страшні часи в лісі при потоці, до якого німці не доходили, побоюючись УПА, а наші люди годували гонених.

В Австралії прошу лікаря-жида Й. Лібського, родом з Підгаєччини, щоб написав кілька сторінок, як то він врятувався в лавах УПА.

— Може колись пізніше! — відповідає Лібський. — Знаєте, я ще хочу їхати до Ізраїлю, а, може, ще відвідаю рідню в Тернополі, і наразі писати про ці події мені невигідно.

Таку саму відповідь цей доктор дав моєму приятелеві докторові Гливі. Як бачимо, то в жидів є багато тем до писання, і нема потреби вигадувати фікції. А коли їхнім авторам потрібно страхітливих історій, то чи не краще їм писати правдиву історію свого народу?

Я бачив, як жид-поліцай з ґета із зіркою на рукаві гнав вулицею Перемишля разом з ґестапівцями вісім жидів, зловлених на молитві. Він підганав їх, убраних в релігійних шатах, і безперестанку бив палицею. Це була чи не найгидкіша сцена у моєму житті. У ґеті ці жидівські поліцаї були владарями життя і смерти своїх людей. Це були підлі виродки свого народу у страшний час. Німці майже не заходили до ґета, а їхні інструктажі жидівській поліції відбувались у будці біля брами. У ґеті ці поліцаї тероризували своїх одновірців, відбирали від них останні персні чи інші коштовності і вимінювали у німців за харчі.

Ці страшні події відбувались у кожному ґеті і кожному концентраку. Для цієї підлої служби ґестапівці добирали собі слабший елемент з наявних в'язнів і використовували їх як своє знаряддя. Властиво, цей елемент завдав жидам у ґетах і концентраках найбільше кривди. Подібні люди іншої національности замордували в концентраках братів Степана Бандери та багатьох інших визначних наших патріотів.

Маючи такі теми, чи ж треба писакам вигадувати фікції і через них організовувати бойкот у своїх засобах інформації про поневолення нас Москвою? Тим очорненням і організованим бойкотом вони, без сумніву, зробили нам велику кривду. Та не лише нам, але й собі. Якби наші ідеї і довголітня боротьба УПА були на Заході відповідно розголошені, Москва не мала б таких успіхів, і багато синів західніх держав не гинули б у таких війнах як корейська та інші, і затрашній день не виглядав би так страшно.

Як же міг наш поневолений нарід організувати якісь там душо-

губства, коли він пережив учетверо більший голокост від жидів, та ще й набагато жорстокіший? Хай яке страшне є кількахвилинне газування людей, але повільна голодова смерть мільйонів на врожайних полях України набагато страшніша. А голодова смерть полонених наших вояків була легка? Чому ж у вільному світі, де майже щодня чуємо про жидівський голокост та заподіяні їм кривди, ми довгі роки ніколи не чули про ці, набагато більші, українські голокости?

Від занепаду нашої держави, за останніх шістдесят років український нарід мав лише дві сильні організації, які самі плянували свої дії. Це — наша Церква і формації ОУН-УПА. Лише вони можуть відповідати за організоване життя нашої спільноти. Чи загинув десь, з наказу тих організацій, хоч один жид? А скільки, завдяки тим організаціям, їх врятувалось?

Від заснування перемальованої московської імперії з її першим червоним царем жидівської крови аж до сьогодні, жоден нарід не пережив стільки жертв і руїни, як наш нарід. У тих руїнницьких діях брали поважну участь діячі жидівського роду, і про це колись будуть писатись грубі книжки.

Скільки разів у ріжних місцевостях України ми чули: «Уважай, бо цей старший енкаведист це жид». Коли на родючій землі України вмирали з голоду мільйони українців, там жило тоді кілька мільйонів жидів, маючи доступ до найвищих керівних посад. А скільки їх померло з голоду?

В часах голодомору в Україні у вільний світ доходили чутки про це. Найбільші часописи і журнали вільного світу вислали для перевірки тих подій свого визначного журналіста, жида Дуранте. При помочі своїх земляків і москалів Дуранте вільно їздив по селах України, які було завалено тисячами непохованих трупів. Але у своєму звіті він описав квітучу Україну і заперечував кимсь «вигаданий» голод і тим закрив ці страшні московські злочини на довгі роки. За цю злочинну працю від одержує найвищу журналістичну нагороду світу. Чи можливе, щоб український журналіст, чи якийсь інший з християнською мораллю, старався закрити перед світом жидівський голокост? А жиди докладають великих зусиль, допомагаючи Москві, і приховують нашу трагедію на довгий час.

На довгі роки вони сховали видачу большевикам донських козаків та інших людей після війни. Жид, на наказ з Москви, вбиває нашого визначного державного мужа С. Петлюру, і то безкарно. Ґолда Маєр пише: «Я народилась в Росії, в місті Києві», описуючи далі, що в тому «російському Києві» десь узялись українці і наробили стільки кривди жидам. Добра нам заплата за наш хліб.

Сьогодні в Ізраїлю у школах вчителі й рабіни отруюють свою

молодь ненавистю до нашого народу. Яка є причина, що з-поміж сотень народів світу, лише жиди, навіть не наші сусіди, є нашими ворогами? Обидва наші народи потерпіли дуже багато, і при здоровому глузді можуть бути одне одному корисні. Жидівський нарід це здібний нарід, але він, подібно як нарід циганський, не є державною нацією. Вони, ще з передісторичних часів, мандрували по Вавилонії, Єгипті, і так мандрують майже по цілому світі аж до наших часів.

У кожній країні, де вони затримувались, жиди своєю здібністю і жадобою багатства здобували собі вигідні позиції та великі маєтки. Через свій сильний жидівський характер і свою релігію, вони не асимілювались і творили в кожній державі окрему багату клясу, що доводило до заздрощів та ненависти народу даної країни, і згодом — до погромів та вигнання їх з країни. Так почалась їхня мандрівка з країни до країни, яка вже триває три і пів тисячі років. Після деяких погромів вони вертали до своєї Палестини, старались творити свою державу, та на довшу мету їм це не виходило, і вони далі мандрували по світі.

Якби жиди були народом державним, вони могли б до сьогодні створити собі велику державу, а при своїх улюблених мандрах, могли б присвоїти собі навіть порожні ще на той час континенти. Та це не було в їхній природі, в їхній крові. Свою, вибрану Богом, країну вони занедбали, і її через довгі століття заселили араби.

У цих своїх вічних мандрах жиди зайшли також на Московщину і на наші землі. В Україні вони скоро стають на службу наїзників і дуже використовують наш нарід, збираючи податки наїзникам і собі, беручи, наприклад, оплату за вступ до наших церков, бо без оплати жид не дав ключа відкити церкву. В Україні жило жидів щораз то більше, і вони жили дуже вигідно. Коли син їхнього народу, Карл Маркс, створив ідею комуни, до того ж інтернаціональної, а згодом прийшла можливість створити її в Московщині, жидам засяяла нагода, під цією ідеєю, опанувати цю частину світу. Вони кинулись усім єством будувати цю свою космополітанську державу, і то всіма своїми світовими кадрами. В часах нашої Відновленої Держави вони були ворожі проти неї і працювали для Москви. У деяких місцях вони навіть стріляли з вікон на вояків нашої Національної Республіки.

Будова московської комуністичної імперії жидами тривала довгі роки, а коли Гітлер почав масово їх нищити, вони ще з більшим ентузіязмом організовували, чи не з кожного банку, допомогу Москві. Їхня участь на ключових позиціях московської імперії була масова. Без найменшого сумніву, можна сказати, що жиди у великій мірі допомогли збудувати комуністичну імперію, і тільки їм та

їхнім фінансовим дорадникам можна приписати врятування цієї примітивної і збанкрутілої імперії на початку Другої світової війни.

З точки зору жидів, будова комуни в московській імперії була виправдана. Величезні й багаті простори з досить примітивним московським населенням та поневоленими народами вже було підпорядковано Москві. Московська, здеґенерована верхівка не деклярувала себе національною, а радше пишалась культурою західньоевропейських країн. Коли до того додати жидівське походження творця комуністичної ідеї та багатьох визначних членів першого Політбюра, то надія на панування в цій імперії, на думку жидів, була цілком реальна.

На початку двадцятого століття жиди в Европі та інших країнах світу досягли чи не найвищого економічного рівня життя. Майже в усіх державах Европи вони вільно жили, опановуючи міста, комерцію, банки, індустрію, і мали великі впливи на уряди тих країн. Та своїми діями й сильним жидівським характером вони ображали національну гордість деяких країн до тої міри, що заносилось на велику протижидівську бурю. Це добре бачило світове жидівство і почало плянувати своє майбутнє. Своєю Богом вибраною землею вони більше не цікавились, а мріяли про щось більше, про землю набагато кращу від їхньої «вибраної». На той час найбільші й найкращі простори були під зарядом московської імперії та її здеґенерованого проводу. Цією імперією стало поважно цікавитись світове жидівство. І вже вкоротці, під ідеєю Маркса при допомозі Леніна, вони починають будувати свою космополітанську, комуністичну державу, аби оминути, а згодом ліквідувати національні проблеми поневолених народів. І коли свій світовий уряд вони будували в Москві, то для життя більшости жидів вибирають найкращу землю, — Україну. До здійснення цієї мети світове жидівство береться завзято і вкоротці пускає в дію диявольський плян, який їм при допомозі Москви, у великій мірі, вдається. Для потвердження своїх слів, наведу деякі документи, зібрані Калеником Лисюком і опубліковані в статті «У справі голоду в Україні» (*Шлях перемоги,* ч. 22, 1984). Лише деякі, бо решту і далі закрито великою таємницею.

У СПРАВІ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ

Державні документи, які знаходяться в Національному Архіві в Вашінґтоні, донесення з Москви і донесення британської розвідки свідчать, що революцію в Росії пляновано і фінансовано американ-

ськими та європейськими мільйонерами. На ту ціль лише один мільйонер з Америки дав 20 мільйонів долярів...

Жидівський історик Аузбель подає, що ще в 1917 р. жидівство плянувало поселення жидів на українській землі. Для тієї цілі в Америці був зорганізований спеціяльний комітет «Аґро Джойнт» на чолі з жидівськими мільйонерами. На ту ціль Джуліюс Розенвельт разом з Джаном Д. Рокефельєром пожертвували 500.000 долярів. Очолювали той комітет Люїс Маршал, Маєр Лондон і Фелікс М. Варбурґ.

До 1924 року було зібрано 59 мільйонів долярів на ту ціль, а з 1924-1929 рр. ще було зібрано 80 мільйонів долярів, які в більшості пішли на проєкт поселення жидів на Землях України і Криму. Подає це сенатор Джек Б. Тінней в своїй книжці «Сайоніст Нетворк», сторінка 56.

До 1930 року вже було населено 250.000 жидів, які мали 162 хліборобських (9.526 господарств) одиниць, як подає О. Брик у своїй книжці «Українсько-єврейські взаємовідносини», на стор. 142.

Знову ж, як подає жидівська преса, в уряді СССР в тім часі було:

1917-1918 рр.; комісарів в державних установах було 316, з них жидів — 300;

1920 р.; комісарів в державних установах було 457, з них жидів — 322;

1921 р.; комісарів в державних установах було 550, з них жидів — 447;

1922 р.; комісарів в державних установах було 525, з них жидів — 445.

Це подають: «Джуїш антікомуніст», сторінка 6, і «Джуїш Квещен» (видання з 1931 р.).

Маючи більшість в уряді СССР, жиди рішали про всі справи, а в тому й про поселення жидів в Україні і Криму та будову Сіону в Україні. Плянування голоду було на кілька літ наперед. Обеззброївши Україну фальшивою «амнестією», уряд СССР обеззброїв населення, а процесом СВУ вони позбавили Україну духових сил. Щойно тоді вони приступили до виконання «пляну голоду». Жидівське населення було наперед повідомлено, і вони залишили хутори та перебралися до міст і містечок. Жидівське населення не голодувало, бо вони заздалегідь запаслися харчами.

Під час голоду в 1933 р. вся європейська й американська преса, будучи у великій більшості контрольована жидами, мовчала, а коли якийсь часопис писав про голод, то зараз же було заперечення і «доказувано», що під Совєтами голоду нема, бо навіть вивозяться харчі за кордон, а писання про голод — це видумки

(так в оригіналі статті; — Ред.) *ворогів Совєтської Росії...*

Щоб відвернути увагу світу від голоду на Україні, СССР заплянував показовий процес проти англійських інженерів у Москві в 1933 р. Найкраще описує події того часу один з кореспондентів англійської газети, що був при тому процесі. Він видав «Московський процес» в 1933 році, де він пише, що їм заборонено було їхати в Україну, писати про Україну, бо там є військові побудови і таємниці. Кореспондентів у Москві харчували по-княжому. Всім кореспондентам, які були від вільної преси, був незрозумілий цей процес і вони ніяк не могли зрозуміти, що криється за ним, хоча здогадувалися, що уряд щось тим процесом прикриває.

Для московської еліти і патріотів такі жидівські пляни безумовно не подобалися і це лягло в основу заговору проти Сталіна під проводом Тухачевського.

Сталін відкрив ту змову, зліквідував Тухачевського і всіх змовників, перевів чистку в армії, в партії і по цілому СССР. Але з того часу він змінив свою політику у відношенні до жидів. В першу чергу в 1934 р. він дав жидам їхню «республіку» Біробіджан на Далекому Сході, але не в Україні, чи в Криму...

Одначе там вони довго не задержалися і в більшості звідти повтікали. Сталін поступово позвільнював жидів з високих посад та позамінював їх москалями. Не вдалося їм також взяти під свою владу і затримати в своїх руках СССР, який вони допомогли створити своїми мільйонами...

Але жертвою цього страшного заговору впало до восьми мільйонів українців, і цього український народ ніколи не забуде.

Цим страшним пляном, який приніс нам набагато більший голокост ніж той, що заподіяв жидам Гітлер десять років пізніше, вони зробили собі велику кривду на майбутнє. Бо коли після гітлерівського вони мають моральне право на відшкодування і життя в Німеччині, то з яким моральним правом вони можуть безкарно жити в нашій країні? Та ще й до того, як каже наша приповідка: «Свиня мішок рве та ще й кричить».

Передбачені погроми жидів скоро здійснюються. Програвши і потерпівши у Першій світовій війні, Німеччина ставить свого фельдфебеля вище від народу й держави, і цей вирішує розправитись з жидами, і то в цілій Европі. Цей голокост був смертельним ударом по жидівському народові, котрому, як остання дошка порятунку, лишилася Москва.

Та жорстокий характер азіята-москаля навіть не думав ділити владу з жидами у своїй імперії. Москва підло зрадила жидів і разом з німецькою імперією доводить жидівство до катастрофіч-

ного стану. Щойно коли большевики перекреслили жидівські пляни панування в їхній імперії, і червоний цар підніс чарку за геройський російський нарід, а жидів починає переслідувати й судити, вони нарешті вирішують за всяку ціну творити свою незалежну державу. Ця нова держава, це ніби пам'ятник жертвам голокосту, бо ці жертви помагали будувати її мільйонами долярів компенсації. Понад вісімдесят мільярдів німецьких марок заплатила Німеччина новому ізраїльському урядові, тобто по п'ятдесят тисяч марок кожному жителеві Ізраїлю, що було великою сумою на той час. Крім того німці платять жидам понад сто мільйонів марок річно. І цю допомогу майбутній своїй державі жидівський провід плянував заздалегідь.

Про це пише А. Дзюра-Дзюрскі у своїй книжці «Фрідом Файтер» у розділі «Сіоністично-комуністичний троянський кінь» (стор. 135):

«*Наш табір мав сильне відборне радіо. Ми реґулярно слухали лондонську радіостанцію ББС в польській мові. Одного дня ми чули сумну вістку, що 12 травня 1943 року отруївсь жид Шмуль Зіґельбойм на знак протесту проти сіоністів і світового жидівства, яке не стало ефективно в обороні польських ортодоксальних жидів. Зіґельбойм був висланий на Захід, щоб зорганізувати оборону польським жидам, яких німці в той час масово винищували. Замість оборони, то йому представник світового жидівства Хаїм Вайзман сказав, що, дякуючи жертвам польського жидівства, світове жидівство буде забезпечене своєю державою в Палестині. Зіґельбойм мав сказати Вайзманові, що він поповнить самогубство на порозі Вайзмана в Лондоні, як протест проти вживання польських жидів для своєї політичної сили*».

«*Зіґельбойма особиста посвята себе пригадала мені, як Адам Черняков, голова Юденрату Варшавського ґета, поповнив самогубство рік перед тим, як протест проти сіоністів з браку їхньої охоти допомагати жидам в Польщі*».

«*В пізніших роках в Лондоні я чув про листа, написаного Шмулем Зіґельбоймом перед своїм самогубством до всіх жидів. В тому листі він засудив жидівське самолюбство, ненависть до усіх ґоїв і відкинув абсурдну ідею вибраного народу, додаючи, що Всемогучий Бог не міг бути злий або так короткозорий. В тому листі він пояснив, що віддає своє життя як протест в надії збудити совість світового жидівства*».

Цей самий автор — Дзюра-Дзюрскі — подає передану йому одним жидом-професором, його приятелем з Юденрату, статистику жидівських жертв у шістьох концтаборах. Ось як вона виглядає:

	Авшвіц	Треблінка	Майданек	Белз	Собібор	Чельмо
Поляки	486.000	26.000	203.000	79.000	32.000	29.000
Жиди	730.000	390.000	108.000	199.000	44.000	86.000
Інші	170.000	34.000	25.000	36.000	96.000	?
Разом	1.386.000	450.000	336.000	314.000	172.000	115.000

Разом усіх: 2.773.000
З того жидів: 1.557.000

На іншій сторінці цей автор подає, що, крім знищених в концентраках, 230.000 жидів знищено по містах. Він також подає, що загальне число жидів у Польщі в січні 1939 року за статистикою було 3.624.600. По війні залишилось 1.803.746.

Тут він додає, що майстерно роздуте число жидівських жертв переслідує мету здобуття більшої симпатії для світового жидівства.

Як мені розказували ще в Краю, а згодом про це писали деякі автори, частина жидів, що врятувалася завдяки нашого й польського підпілля, виїжджаючи по війні на Захід татуювала собі концентраційні тавра для більшої симпатії до себе та задля більшої компенсації від німців.

Творення своєї держави було нелегке, бо в покинутий жидами край поселилось і намножилось велике число арабів, і жиди були на початку у меншости. Та страх перед новим голокостом змусив молоде жидівське покоління здобути свою державу на своїй землі проти волі всяких ворогів. Вчорашній переслідуваний і гнаний жид виганяє сьогодні інші народи зі своєї держави.

Вигнані жидами палестинці розбрелись по арабському світі, плекаючи ненависть до своїх гонителів між сотнею мільйонів арабів. А московська імперія, що її так свмовіддано, ще вчора, будували жиди, сьогодні нацьковує арабський світ на повне знищення держави Ізраїль.

Колишній гітлерівський голокост, а тепер страх від москалів та арабів, зробив із жидів суперпатріотів і супергероїв. Від вільного світу та від жидівства в діяспорі ідуть в їхній обороні мільярди долярів, що наразі забезпечило існування молодої держави. Наразі, бо майбутнє її в оточенні так ворожого і так численного арабського світу дуже непевне. Впертість жидівського народу та вироблені тисячами років традиції і релігія можуть стати йому на перешкоді при будові своєї країни та вдержання її на довшу мету. Ці прикмети, які так довго затримали жидівство в діяспорі від асиміляції, можуть бути руйнівні у своїй державі.

Жидівство в багатьох країнах світу видало дуже багато визначних людей у ріжних галузях, але попри свої плюси, жиди дуже

егоїстичні, неохочі до співпраці та досить мстиві. До того, в їхніх книгах хтось записав, що вони єдиний вибраний Богом нарід, у що жиди вірять, і це вибранство звільняє їх від усякої вини за кривди «ґоям». У боротьбі за один зуб сиплються тисячі ворожих зубів і тисячі очей за одне око.

З допомогою «вуйка Сема» і його модерної зброї вони мають перевагу. Жиди тріюмфують і за одну арабську ґранату сиплять з літаків на арабів бомби. У них сильна, добре вишколена і вивінувана армія, яка могла б легко побороти кілька арабських держав і створити свою імперію. Так виглядає сьогодні, та завтра застрашуюче. Араби ростуть і дозрівають. У них вже є на все готові фанатичні герої та сильна ненависть до жидів. Ця вимріяна жидівська держава стає з кожним днем щораз то більшим тягарем для світового жидівства і Америки. Через жидівський великий вплив в Америці, Захід втрачає багато арабських держав у користь Москви, а з тим не лише престиж, а й мільярди долярів за зброю, яку араби купують тепер у Москві. Тратить він і контролю над такою важливою для вільного світу сировиною, як нафта.

Утримання жидівської держави стає з кожним роком коштовнішим, і проти цього починає бунтуватись американська спільнота, бож там живуть десятки ріжних народів і не одержують жодної особлившої допомоги, дарма що деякі з них численніші від жидів. До того, Ізраїль не подає найменшої надії на покращання свого економічного стану наполегливою працею, а й далі простягає руку за долярами.

Великий індивідуалізм жидівства виявляється непрактичним у державному житті. В Ізраїлі понад тридцять ріжних партій, від комуністичних до крайньо правих та релігійних, які часто виступають навіть проти своєї новоствореної держави, мовляв, вона постала проти волі Бога і перед приходом ще очікуваного месії. Їхня економіка довела інфляцію до 400%, а населення мріє виїхати на стало до Америки. Їхні кібуци, та й уся економіка, пожерли величезні дотації світу. Мрією кожного жида є осісти десь у світі на доброму ґрунті серед великих мас ґоїв і там проґресувати. Тому жидам тепер конче потрібно нового «месію», який би їх вивів із зачарованого кола вибраного жидівського народу і повів би їх до їхнього Ізраїлю, пригадавши, що десять заповідей Божих написано не лише для жидівського народу, а зобов'язують також жидів застосовувати їх до всіх народів світу.

Щойно коли цей новий Мойсей скаже жидівському народові, що він є лише один з багатьох інших народів світу, і з тими народами треба жити в згоді, а не здобувати собі щораз більше ворогів, щойно тоді жидівська нація заживе в колі вільних народів. Інакше,

історія може повторитися. Бо як можна пояснити нелеґальну терористичну організацію в Ізраїлі з участю в ній військовиків, рабінів та академіків, яка плянує фізичне знищення іншої, нежидівської людности, і голосне проповідування цього на цілий світ у пресі й телевізії? Чи ж вигнання мільйонів палестинців з Ізраїлю не вистачає? Чи потрібне аж цілковите знищення народу? Чи ж не цю саму тактику в недавньому минулому застосовував Гітлер?

Правдива сила світового жидівства дається взнаки не в Ізраїлі, а в діяспорі вільного світу, зокрема в англомовних державах. Преса, телевізія і голівудська продукція фільмів здебільшого в жидівських руках. Додаймо до того велику участь жидівських викладачів у вищих школах Заходу й побачимо, що жиди мають великий вплив на політику вільного світу. І тут до них є наше прохання. Припиніть організований бойкот у засобах інформації страшного поневолення України та інших народів большевиками! Розкрийте масові злочини Москви перед світом, чим здобудете собі приятелів у багатьох поневолених народів, а заразом ослабите свого так небезпечного ворога.

Тому що жиди служать лише сильному, а ми наразі є слабі, бо поневолені, поважного діялогу між нашими провідними людьми майже не було. Такий відбувався лише в московських концтаборах поміж старшинами УПА і визначним сином ізраїльського народу Вудкою та іншими, що нарешті принесло іскру зрозуміння щодо цілей нашої боротьби. Другий діялог почавсь на арені американських судів при допомозі Москви. Цей діялог розумно насвітлив наш визначний письменник та історик, в'язень німецьких концтаборів, д-р П. Мірчук та довголітній в'язень московських тюрем і концтаборів Святослав Караванський.

Діялог з жидами повинен вестися проводами наших політичних та громадських організацій, не виключаючи й особистих контактів, що буде на користь обом народам. У цьому діялозі ми повинні говорити як рівні партнери. Ми мусимо жидам сказати, що наш нарід і нашу країну також вибрав Бог. Що на нашому хлібові виросли кращі жиди. Що наша релігія не є гірша, бо вчить шанувати кожну людину й кожну націю на світі. Що ми, навіть у дохристиянські часи, ніколи не служили богові Молохові. Що великий нарід з гарною і пребагатою землею, украденою культурою якого пишається Москва, не пропаде. Що в його обороні, по-геройськи, змагається наш поневолений нарід, а в діяспорі аж три мільйони українців, з числа яких вийшло кілька сот викладачів у ріжних високих школах вільного світу. Що з нами в цій боротьбі йде велике число поневолених народів. Жидам треба сказати, що незабаром вони будуть потребувати нас більше, як ми їх.

У розмові з жидами треба все пам'ятати, що жиди не служать росіянам за гарні очі, а за матеріяльні винагороди. Жидівська ставка на своє панування в Москві була найбільшою прогрою жидівського народу за весь час їхньої історії.

Чи не є тепер найслушніший час жидівству в діяспорі стати спільно з поневоленими народами до боротьби з большевиками, заки вони нас усіх винищать і доведуть світ до руїни?

Лише внутрішня революція поневолених народів поможе оминути атомну війну. Інакше, московські маршали натискатимуть в підземеллях Уральських гір на атомні ґудзики.

До цієї боротьби ми жидів закликаємо і в майбутньому, напевно, за цю допомогу їх винагородимо.

РИБОЛОВСТВО

Світ у всіх ділянках проґресував. Нові винаходи, нові матеріяли, нові машини були того свідками.

Австралія переходить на десяткову систему мір, змінює фунти на доляри, стопи на метри. Ця зміна тривала кілька років, коштувала багато і зусиль і грошей, і щойно згодом вийшла на користь. За нею сунули комп'ютери.

До нашого бюра приїздили аґенти ріжних фірм, пояснюючи нам свою нову бухгальтерську систему, ведену комп'ютерами, яка нібито не помиляється. Перший рахунок, який виставив нам комп'ютер великої фірми, котра побіч будівельних матеріялів монопольно торгувала цукром на цілу Австралію, був з помилкою на один мільйон долярів. З того, і то довго, ми мали чимало жартів про непомильну нову технологію.

Не спали й профспілки, здебільшого ведені комуністами. Їхні вимоги були з кожним місяцем складніші і завдавали багато більше бюрової праці. Вони вимагали додаткової заплати за доїзд до праці, за працю в мокру погоду, за краще випосадження їдалень, вмивалень, за спецодяг тощо.

Я ціле життя запопадливо призбирував знання і досить можливо вив'язувавсь у своїй праці, але часами відчував брак вищої систематичної освіти. Це стосувалось передусім латини, яка є ключем до багатьох мов. Я підписував десятки, а то й сотні контрактів, переважно на кілька сторінок. Хоч мова в них англійська, та стара і не дуже зрозуміла. А підписання помилкового документу

може дуже дорого коштувати тому, хто не зрозумів цілком змісту.

Моє постійно рухливе й непосидюще життя привело мене на кілька тижнів до шпиталю на відпочинок. Шпиталь пригадав мені, що людина не живе вічно, і по виході з нього ревізую своє приватне життя. На гарній овочевій гірці, недалеко містечка, будую велику хату з видом на Сині Гори, що вдовольняє мою дружину, а сам, за намовою друзів, частіше вирушаю на риболовлю.

В Австралії є проблема води. Не тому, що нема досить опадів, а тому, що тепла погода все висушує за кілька днів, і вода десь дівається глибоко під землю. На півдні Австралії, в горах округ найвищої гори Косьцюшко, яку по-англійськи вимовляють ««Козіяско», досить опадів, сніг падає деколи місяцями. Весною ці маси снігу хутко топляться, спливають до моря, і знову є брак води. Інженери склали плян побудови ряду гребель на ріках між тими високими горами, щоб створити кілька озер, де б затримувати маси так потрібної води. Уряд схвалив проєкт, асиґнував великі суми грошей, і почалась будова так званого «Проєкту Снігових Гір». Американська фірма дістала контракт будови, а робітники були здебільшого новоприбулі еміґранти з Европи, між ними й наша братня.

Озера «збудовано» ріжної величини і на ріжних рівнях. Вони пов'язані між собою підземними тунелями, а також величезними рурами. З одного такого озера вода біжить до нижчого, по дорозі урухомлює турбіни і виробляє електричний струм. З цього озера — ще до нижчого, і знову те саме...

Ночами надлишком струму помпують воду з найнижчого озера до найвищого, і так, дуже економічно, цей проєкт працює. Глибокі річища, які мільйони років шуміли, женучи весняні води до моря, зараз сухі. Снігові та дощові води, крім виробу електричної енерґії, ще й забезпечують водою сотні тисяч гектарів родючих земель. Позатим, ці води роблять велику прислугу риболовам. Опинившись між горами, вода поволі підносилась, заливаючи тисячі гектарів землі з травою і корчами. Держава подбала про рибу, напустивши в озера бронзових і срібних пстругів. Вони мали тут рай, бо вода заливала щораз то нові простори, з землі вилазила хробачня, якою годувалась риба. Риба росла тут більша й грубша ніж деінде в світі. Впродовж місяців вона розпливалась по річках та потоках, звідки надходила вода, і там плодилась. На ту пору риболовлю в річках заборонено, але в озерах сезон відкрито цілий рік. З тих озер наші рибалки привозили багато риби, роздавали її знайомим, робивши тим рекляму рибальству й озерам.

«Колеґи» вже поїхали, а я ще в останній хвилині лишаю торговельні інструкції та поради, сідаю в авто і їду й собі ловити рибу,

про яку я так багато наслухавсь у клюбі. Озеро, до якого я їду, віддалене від Сіднею більше як на п'ятсот кілометрів і лежить майже на половині дороги до Мельборну, другого великого міста Австралії, де скупчено багато наших людей. По дорозі — чимало евкаліптових лісів. Евкаліпт непридатний для будівництва, тільки на опал, і його тут майже ніхто не вживає. Великі простори під пасовиськами для худоби та овець, які сотнями пасуться по низинах та узвишшях.

На півдорозі до озера — наша автралійська столиця Канберра. Вона лежить у широкій долині між невисокими горами, має гарну зелень і виглядає, немов би її плянував Е. Козак, бо всі дороги й парки овальні. Необізнаний з цими дорогами може їздити годинами круг міста. У центрі столиці — недавно побудоване штучне озеро. Його будувала французька фірма, а наше підприємство будувало для цієї фірми тимчасові маґазини й бюра.

Вік столиці, як на европейський стандарт, досить смішний. Місто має лише вісімдесят років, і більша його розбудова почалась щойно після Другої світової війни. У місті працюють тисячі державних урядовців, і мешканева його частина росте на очах цілими новими передмістями. Тут серед інженерів та бюрових урядовців працюють і наші люди.

Дальша дорога по рибу, яка триває автом від шести до восьми годин, іде гористою різьбою. Дерева зеленіші, і трава дещо інша, але й далі багато худоби й овець.

Саме озеро довге — понад двадцять кілометрів завдовжки і кілька — завширшки.

Ми переночували над озером у якихсь досить брудних бараках, а ранесенько, гайда на рибу. В човні нас чотирьох. Трьох добре випосаджених у найкращу рибальську зброю і вбрання, а я, четвертий між ними, чуюся ніяково. Вудка в мене якась стара, жилка на ній груба, як палець, до того, став накрапати дощ, достаючи мені за ковнір і в чоботи. У дощ моїм колеґам риба бере, і вони й не думають їхати до хати, а я, мокрий, змерз, і єдина риба, що припадково зловилась на мою вудку, десь за щось замоталась і зірвалась.

Вже в бараці мої колеґи почали мене жаліти. Один хоче направити мені вудку, другий хоче позичити свої непромокальні штани, а я із сорому мало не плачу. Дякую їм за їхні добрі наміри, сідаю до машини та їду на рибальські закупи до міста Куми. Закуповую добрий рибальський стрій, вудки та ріжне рибальське приладдя.

Знову нас у човні чотирьох, і всі з добрим вирядом. У мене на обличчі тепер вдоволена усмішка, бо я зловив одинадцять пстругів,

Наша доня Орися в липні на снігу в Австралії

завбільшки з малого порося, і цей спорт відтепер захопив мене. Вкоротці купую в оселі над озером хату і ловлю рибу частіше.

У половині грудня в Австралії починаються вакації. Школи, фабрики, бюра зачиняють на кілька тижнів. Австралійці масово їдуть над море в кожному доступному місці й милуються гарячими пляжами, чи не найгарнішими у світі. Таня з донями їде до сумівського табору як виховниця, а я з друзями їду на рибу.

Тим разом товариство складають два дентисти, голова Крайової Управи СУМ, професор з талановитим сином, доктор — провідник ОУН-м і я. Перший день ходимо по болотах, шукаючи хробачків та жабок. Раненько, до схід сонця, їдемо усі двома човнами на рибу. Дехто ловить з берега, інші їздять поволі човнами, тягаючи за човнами принади на вудках. Пструг дуже рухлива риба і сильно б'ється. На тоненькій линві, далеко від човна, він сильно опирається, а часто навіть зривається з линви вже біля човна. Це — найбільша досада рибалки: згубити рибу майже з рук.

Через обідню пору, за теорією рибаків, риба не бере. І ми, десь біля одинадцятої години дня, їдемо до хати. Тут існують дві школи виховання. Молоді частенько відкривають пушку пива зовсім рано. У старших — інша школа.

Професор Островський наливає в чарки кон'ячок і дивиться на годинник. Ще за кілька хвилин до дванадцятої пити не можна. Точно о дванадцятій ми, за словами професора, «дьоргаємо» собі на здоров'я, і починається бенкет. Доктор-дентист береться до часнику, заздалегідь обібраному й приготованому його дружиною, і їсть його цілими жменями. Часник він дуже любить, бо це дуже добрі ліки на всі хвороби і проти всіх бактерій, але через свою зубникарську працю може їсти його лише тут, далеко від рухливого світу. Жінки наготовили кожному всякого м'ясива та ріжних присмак, з чого тепер користають самітні, яких, на щастя, між нами лише два.

Приємне товариство і весела гутірка. Увечорі граємо в карти. Як господар хати заряджую, що ставка і перебиття не сміє перевищувати доляра. Роблю це цілево, бо знаю, що тут є старі картярі, ще з довоєнною практикою, і тих жовтодзюбів можуть обіграти догола. Граємо щораз то завзятіше, а на прополокання горла п'ємо помаранчевий сік з горілкою. Так граємо до рана, а тоді прямо від карт — на рибу. Рибу ловимо від п'ятої рано до одинадцятої дня. Тоді мала перекуска і коротке спання до шостої години вечора. Тоді знову бенкет і гра в карти. Такий розпорядок тривав кілька днів, доки не вичерпались домашні харчі. Тоді усталюємо, з деякими труднощами, наших чергових кухарів. Хтось із черги варив гуцульську мамалиґу, забувши накрити баняк. Вона булькала і

вистрілювала. Це дало зайву роботу, бо треба було чистити не тільки стіни, але й стелю. Наступного дня професор варив зупу зі всіма деталями і тонкощами, додаючи моркву, петрушку, селеру, цибулю, м'ясо, якісь кості, що варились аж кілька годин, та інші присмаки. Про цю зупу я пізніше нераз згадував Тані, дорікаючи їй, що вона такої смачної ніколи не варить. Одного разу, мавши вже досить, вона відпалила мені:

— Звари ти! То й я попробую!

Відтоді я вже більше про професорову зупу не згадував.

Сьогодні моя черга варити. Замість їхати на рибу, їду на закупи. Купую в різника сім великих і грубих куснів м'яса з кісткою на «стейки» (біфштекси), а також городину на салату.

Салату готовлю зі сметаною, оцтом і цукром, а м'ясо смажу на гарячій пательні, додавши часнику, червоного вина і трохи пива. Коли воно майже готове, накриваю його пластинками сиру, а тоді — покришкою, щоб сир розтопився. За це куховарство, яке мені випадково вдалося, я дістав першу нагороду від риболовів і призначення бути кухарем на кілька днів. Про мої смачні «стейки», колеґи рознесли згодом славу по цілому українському Сіднею.

Завзяті були наші дискусії, що торкались жахливого стану нашого народу в Краю. Варто було почути голоси й зацікавлення в цьому питанню наших, освічених вже тут, молодих людей — фахівців на посадах.

Часами ми їздили до риболовської оселі з родинами. Тоді вже нам — мужчинам — не треба було журитись, хто буде куховарити.

Мали ми часто і «закордонних» гостей, тобто з іншого штату. Одного разу ми з приємністю рибалили з подружжям Болюхів з Мельборну. Інженер Болюх це дуже знаний, розумний і мозольний громадський працівник на терені Австралії. Роками очолював нашу найвищу громадську установу — Союз Українських Організацій Австралії (СУОА). Він і собі завзятий риболов. І хоч мав хворий хребет, але годинами ходив по річці й підносив великі каміння, шукаючи за принадою для пстругів. (Наші жінки тим часом обговорили цілий український Сідней та Мельборн і не могли надивуватись, як то їхні дорослі чоловіки можуть годинами сидіти коло вудки й чекати на рибу). Мені шкода, що цей талановитий чоловік долучився до двійкарів, бо зі своїм провідницьким хистом та нашим патріотичним населенням дав би багато більше користи нашим людям на посту провідного члена Організацій Визвольного Фронту. Провідних людей калібру інженера Болюха в Австралії дуже бракувало.

Вже по вакаціях і тимчасовому риболовстві вертаю до буденної праці. В бюрі зібралось багато пошти, яку поволі сортую. На деякі

листи диктую відповіді секретарці відразу, інші відкладаю на пізніше. За два дні праця в торгівлі входить у свою колію, до якої я вже протягом років звик, а важливіші проблеми відкладено на потім, мовляв, може, завтра прийде краща думка і краща розв'язка.

До нашого віддаленого від світу континенту, через кошти подорожі й тривалий лет, рідко приїздили наші люди з інших країн на відвідини. Відтак, через кращі літаки, коротший час лету та заможнішість скитальців, закордонні гості стали приїздити частіше.

У НАС ГОСТІ

У поворотній дорозі зі світової Конференції АПАКЛ-у з Японії, до Австралії загостили Голова Проводу ОУН Я. Стецько з дружиною. Вони затримались кілька днів у Сіднеї і перебували в нашій хаті.

Я часто, ще при УПА, думав про наш Провід та його працю у важких умовинах. Тепер я є свідком цієї праці. Вже в літаку накреслено пляни та звернення. Тепер їх ще раз контрольовано й переписувано на машинці. Десятки листів та звернень висилано до ріжних країн щодня. Наші провідники вже десятки років у небезпеці, зазнають очорнювання та стоять перед лицем ворожих провокацій. Але вони й далі, в дуже несприятливій для України атмосфері, без зневіри працюють.

Уперше запізнаю пані маґістра Славу Стецько і дивуюсь з її здібностей, здорового глузду, завзяття й динамізму. Вона знає кілька мов, є добрим промовцем, що дуже потрібно на провідному пості.

Тепер частіше стали приїздити до Австралії з візитами визначні люди, і ми мали приємність майже усіх гостити в нашій хаті. На всеавстралійський Здвиг Молоді СУМ приїздив тодішній Голова Головної Управи СУМ маґістер О. Коваль. Відвідали нас Президент УНР Левицький з дружиною, провідний член ОУН Я. Гайвас, заслужена політична діячка Маруся Бек, проф. Я. Рудницький та інші.

ЗВ'ЯЗКИ Й КОНТАКТИ

Наша свідома й патріотична спільнота у вільному світі це представник нашої поневоленої Батьківщини. У діяспорі видавано книжки, журнали, часописи, що мобілізували нас до дії та інформували чужинців про правдиві наміри большевиків. Москва добре знала, що її ворогом число один є українські націоналіти та їхні ідеї. Тому вона на найвищому рівні — в Політбюрі — систематично плянувала «опіку» над нами і нашими провідниками. Дещо з того їй вдається. Одних підло ліквідує, а до інших залазить при допомозі чужинців дипломатичним способом. Нав'язуються «зв'язки» під покришкою — з Краєм, а на ділі — з ворогом при круглому столі. Ці зв'язки організували ті самі люди, котрі вели їх з Краєм роками. Колись ці зв'язки ішли через кордони польсько-чеські, польсько-литовські, німецькі, румунські, мадярські та німецько-московські на Сяні й Бугу. Зв'язковими були наші патріоти-націоналісти. Ці люди часто гинули, але зв'язки, викликані конечною потребою, підтримувано з посвятою.

Теперішні модерні «зв'язки» підтримуються біля круглого стола, у великих і багатих готелях, і виходять здебільшого на користь ворога. А ворог у своїх кабінетах плянує наше дальше знищення, і то в найтонших деталях. На це він має мільйони, продаючи Західові золото, видобуте в'язнями. Нам присилають книжки, українські фільми, балети, хори. То й як не йти на такі культурні вечори, коли там червоноармієць танцює гопака або співає якусь нашу пісню? А що більше, коли вчорашній провідник-націоналіст іде там, то чому звичайні люди, що так затужили за Україною, не мали б іти? Цікаво, чому тим провідним людям не спало на думку, що вони помагають ворогові вводити в нашу нерозбиту громаду троянського коня? Що тим також набиваємо ворогам кишені долярами? Чому не задумуються вони, чого це «опікунка» Москва не пішле одного українського фільму нашим мільйонам людей на Сибіру, в Польщі, Ленінграді чи Москві? Таж і в самій Україні українські фільми надзвичайна рідкість. Чому ж їх так щедро висилають саме тим націоналістам у вільному світі?

Згодом до Краю почали їхати наші люди. Та це ще більше розчарувало нарід у Краю. З відомих причин, в Україну не могли їхати наші громадські діячі, навіть їхні діти та жінки. Зразу туди їхали самі заробітчани. Мені розказували в Лондоні, коли я відвідував Англію, як наші люди в Краю сміялись з приїжджих пеле-

хатих студентів. Багато батьків працює тут ціле життя у фабриці, а дітям хочуть дати освіту і посилають до вищих шкіл, не давши їм українського виховання. Часто такий син, цілком модерний «гіпі», дістає від батьків гроші та їде відвідати вуйка у Старому Краю. Там він добре, при чарці, railписується (без знання нашої мови) і, реклямуючи «гнилий Захід», погано реклямує нашу еміґрацію. Навіть один доктор з Австралії на відвідинах у Львові підносить чарку за Радянську Україну, а в Перемишлі напідпитку співає «Катюшу» й нарікає на бандерівців.

У Перемишлі в роках 1943-50 нарід, засуджений ворогами на знищення, вів боротьбу на життя і смерть. Усіх українців ворог називав бандерівцями і великими ворогами. Сьогодні слухати наклепи на бандерівців тим патріотам, які уціліли, переживши роки тюрми й гонінь, і то від свого, приїжджого із Заходу, є сумний парадокс. Про цей факт із жалем переказували мені мої друзі з УПА, які там живуть.

Колишній Голова СУОА (Союз Українських Організацій Австралії) під час своєї подорожі по Европі накинувся на бандерівців перед одним інженером у Варшаві. Коли той інженер стрівся з іншими людьми, він запитав:

— Що ж там у вас в Австралії діється? Така людина вас очолювала?

Так. Про Бандеру, бандерівців та УПА там не можна говорити, навіть упівської пісні не можна заспівати, але проти Бандери, бандерівців і УПА можна говорити досхочу. Вам навіть покажуть там бандерівські «злочини». Наведу приклад. В Австралії живе свідома, освічена жінка. До неї дійшла вістка, що її сестру в Краю замордували «бандерівці», кинули до криниці, де та лежала довгі роки, доки припадково не віднайшли її тіла. Тридцять років після того ця жінка їде з Австралії відвідати рідний край і своє село. Під час її побуту в селі КҐБ-істи привозять священика і влаштовують панахиду по жертві, замордованій «бандерівцями». Сестра з Австралії молитья і плаче — молиться за сестру, героїню-упістку, та за всіх інших героїнь, бо знає правду, як сестра згинула у боротьбі з ворогом. І цей ворог у підлий спосіб старається використати їхню геройську кров для своєї злочинної справи проти наших ідей та нашої держави. Ця жінка відтак розповідала мені:

— Я ніколи цій брехні не вірила, бо знала свою сестру і знала, що вона була патріотка-націоналістка, віддана нашій справі. А в Україні я довідалась правду від свідка тих подій, який боїться, бо знає, що за виявлення правдивих убивць його чекає концтабір, і не тільки його, а й усю родину.

Цій жінці в Україні присвячували увагу й аґенти КҐБ. Коли

вона їхала поїздом, якийсь тип старався продати їй старовинні біблії, знаючи, що вона тими речами спеціяльно цікавиться. Він відразу звернувся до неї на ім'я й по-батькові, що її здивувало, бо ми себе тут по-батькові не кличемо, і вона до цього не звикла.

В Україні є тисячі могил наших героїв, але ви їх не побачите, бо большевики їх розрили й зрівняли. Зате є багато спеціяльно зроблених могил на показ нашим відвідувачам із Заходу, нібито жертв, що згинули від бандерівців. Тими фальсифікаціями большевикам вдалось навіть наставити частину колишніх націоналістів проти ОУН-УПА. Ці «націоналісти», тепер московські вислужники, навіть повели в пропасть деяких людей, які колись брали активну участь у підпіллю й боях, сиділи в тюрмах і концтаборах. І попри пересторогу таких поважних людей, як Я. Гайвас, проф. Бойко, А. Мельник, пані Букшована та інші, не вдається цієї, так шкідливої, акції стримати. Це ще раз підтверджує, що Москва є майстром провокацій і крайньо небезпечним ворогом. Чи не заявляла вона два дні після смерти Бандери, що ми самі вбили Бандеру, а деякі наші політичні противники повірили? Чи не бачать вони, що Москва вбила Петлюру, Коновальця, Ребета, Бандеру, і вся її увага на нас?

Зв'язками з Краєм я цікавився і збирав усі вістки з-за залізної куртини. Зв'язки були упівські — законспіровані і звичайні — леґальні. Корисні були зв'язки свідомих людей, що їздили в Україну.

Кузин одного відвідувача в Краю показував йому наш національний прапор з часу проголошення Відновлення Державности 1941 року і повстанську зброю. Він твердив, що свідомість наших людей висока, і існує велика ненависть до окупанта.

Приїжджий з України свідок N. розказував таку історію.

Вулицею міста Х. ішов поволі старенький чоловік. Його пізнав відвідувач. Це був старенький православний священик. Він зупинився недалеко нього, підніс голову на числа над дверима і виглядав розгублено. Саме тоді з будинку вийшов чоловік, і старенький хотів його щось запитати, та нараз остовпів і нічо не міг вимовити. Чоловік по-московськи сказав «Дурак» і пішов геть. Відвідувач підійшов ближче, взяв старенького запідруки, відійшов від будови і почав з ним говорити. А священик переляканим голосом почав:

— Чи ви знаєте, хто є ця людина? Це страшний кат! Наші хлопці після бою попросили мене, щоб я висповідав за селом ранених повстанців. Тяжко ранені, вони лежали в крові поміж корчами, в траві. Коли я почав їх сповідати, нас заскочили большевики. Наші хлопці почали відстрілюватись і відступати до лісу, а тих двох ранених і мене москалі стали бити й копати. Трохи

згодом той, що я його тепер побачив, взяв газету, підпалив її і підклав під голови ранених. Скоро загорілось буйне нечесане волосся наших хлопців. Це була страшна сцена, і це робив отой садист, що тепер вийшов з цього дому.

— Цей москаль, — розказував мені відвідувач уже в Австралії — був високої ранґи НКВД-ист на терені міста Х. і жив у цій великій камениці в місті.

Жінка, яка з Краю переїхала до сестри в Польщу, а відтак пізніше — до Канади, розказувала мені таку історію:

— В 1949 році на дорозі біля лісу був сильний бій і тривав досить довго. В тому бою згинуло багато большевиків, і за це московська дич шаліла від злости. На другий день група їх, яких двадцять на конях, тягли одного повстанця, прив'язаного шнуром за ноги до сідла. Вони тягли його отак, по сільській дорозі, понад кілометр. Закривавлене тіло було годі пізнати, бо навіть шкіру з лиця і плечей було здерто. В селі вони примусом зганяли людей, щоб пізнавати ««бандеровського бандиту». Люди мовчки переходили, насилу здержуючись, щоб не заплакати, бо добре знали московські штуки. Одна жінка не видержала і крикнула «О, Боже!» і почала плакати. Цю жінку з чоловіком і трьома дітьми ще того самого дня було вивезено на Сибір. Їх вивезли за упіста, якого вона й не знала.

Тоді, коли московський Молох пожирав наш нарід мільйонами, большевики дбайливо, аж до комізму, затирали сліди терору, прикрашуючи фасади пропаґандою. Колишній забранець на працю до Німеччини після війни переїжджає до Австралії. А що є зарадний і ощадний, то добре загосподарює себе на старші роки. За своєю Україною він дуже тужить, бо вона в теренах Станиславова багато гарніша від цієї частини Австралії, де він живе. І він зі своєю одною донею вибирається на відвідини. За кілька тижнів вертає до Австралії і розказує фантастичні речі:

— Там дуже змінилось! Там добробут! Моєї сестри хату відновлено: новий пліт, гарні меблі! Коли ми приїхали, нас півсела вітало з квітами. Всі говорять по-українськи. Направду, там варта жити...

Цю історію він розказував усім знайомим. Одні вірили, інші відразу причепили печатку зрадника й аґента.

У селі дозволили йому ночувати лише одну ніч, а решту часу він перебував у місті в готелі. Він жалівся мені, які то є нечесні люди і не хочуть йому вірити, коли він це все бачив на свої очі. Два роки пізніше, він ще раз їде до Краю. Тим разом відвідати рідне село він дозволу не одержав. Увечорі він висмикуєсь з готелю і підплаченою таксівкою їде до рідного села й відвідує сестру.

Сестра багато дечого йому розказала і просила, щоб якнайскорше залишив село. Вже в Австралії, при першій з ним зустрічі, я почув:

— Ви не повірите! Це все, що я вам розказував про кращий стан в Україні, неправда! Вони мене набрали! Привіт селян з квітами, малювання плота й хати сестрі та нові меблі — все було московською показухою. Вони, після мого від'їзду, меблі сестрі забрали, а за малювання хати й плота забрали сестрі мої колишні посилки і тим заплатили собі за кошти «показухи».

— Ви бачите, хто б то повірив? — питав сам себе пан N.

А скільки таких, що повірило і далі вірять?

Чи ж не подібною показухою большевики прикрили семимільйоновий голокост на Україні та багато іншого, і то на довгі роки?

Дружина одного упіста зі східніх земель України поїхала з Австралії на відвідини до Краю. У хаті сестри питає її малу, шкільного віку, доню, що тепер у школі вчать про Сталіна. Дитина зі здивованням питає маму:

— Мамо, а хто це такий?

Чи ж можна повірити, щоб це «ясне сонечко» так скоро згасло?

До Равщини, біля Львова, поїхала відвідати свою рідню пані С. Її рідне село, колись чепурне, вибілене з гарними городами й квітами, тепер опущене й бідне. Люди сумні й мовчазні. Більше половини колишніх мешканців тепер нема в селі. Село перед війною було свідоме й патріотичне, і про долю тих відсутніх людей Марія довідується від своєї мами. Багато з них було в УПА, а решту большевики вивезли на Сибір. У терен навезено багато москалів, які поводяться дуже нахабно, і люди їх до краю ненавидять і з них сміються. Як виглядає ця «радянська любов», пані С. переконалась, їхавши в автобусі. Водій автобуса, вредна і злослива московка. Люди з неї посміхаються і виводять з рівноваги.

— Чому ти не навчишся говорити по-українськи, а цілий час «какаєш»? — хтось запитує.

— Ти баньдєровєц хочеш їхати на Сибір? — відпалює вона.

— А чому ти приїхала на Україну? — хтось знову запитує з гурту.

— Ми єйо здобили і здєсь будем панувати! — тим разом ще гостріше відпалює московка.

— Отак! — думає пані С. — Колись казали „ето всьо равно, какая ражніца", а сьогодні „здобули і будем панувати!"

Комуна, совєти й радянщина це фіктивні вивіски всіх росіян, і вони про це добре знають.

Був і такий випадок. Син свідомого батька, Саша, добрий українець і патріот, поїхав до України відвідати свою рідню. Молода людина, виросла у вільному світі, розумна, щира і дещо наївна

питає в Краю людей, і то в присутності ширшої авдиторії:

— Чому ви не виженете руских з України? Нащо вам їх тут? Виженіть їх!

Таке питання Саша повторив у кількох місцях. Слухачі мусіли це зголосити до КҐБ, бо затаювання ворога коштує їм двадцять п'ять років концтабору. Сашу заарештували і взяли на допит:

«Ти сумівець?» « Ні!» «Пластун?» «Ні!» «Ти знаєш Довбуша?»

— Ні! А хто є Добуш? — питає Саша.

— Ти є член ОУН?

— А що є ОУН? — знову питає Саша.

Так Сашу питали без перерви двадцять чотири години, а тоді посадили в машину, відвезли до кордону, чим вкоротили на кілька днів відвідини, і викинули з імперії.

На чужині виховання нашої молоді на патріотів України є нелегким завданням. Працюючи над дитиною довгі роки щоденними лекціями при родинному столі, додавши наші школи, молодечі організації та прочитання пару книжок, можна виховати свідому людину українського походження. Прищепити безкомпромісовий патріотизм і посвяту нашій справі без пережиття ворожого утиску надзвичайно важко. Бо про розміри московського тероризму над людиною майже нема як розказати молодій людині в добробуті й свободі вільного світу.

З Канади до Краю їде організована тура молоді, між ними студентка Наталка. Батьки Наталки — наші свідомі патріоти, яким пощастило пережити воєнну хуртовину, а після війни вони опинились аж у Канаді. Мати Наталки родом з Гуцульщини. Її німці забрали до Німеччини на примусову працю ще в 1942 році. Вдома вона залишила маму, батька, сестру і двох братів. Про їхню долю протягом довгих років побуту в Канаді вона чомусь не могла нічо довідатись.

Вдоволена Наталка, з валізками дарунків, їде в Україну, аби побачити цю вимріяну країну, а також довідатись про долю маминої родини. Їх возили по місцях приготованої показухи, і це все Наталці дуже подобалось, бо самі терени України направду чудові. Та дозволу поїхати до маминого родинного села Наталка не дістала, лише дозволили бабуні на пару годин відвідати Наталку в Тернополі, в готелі. Наталка гарно привітала бабуню, обдарувала її дарунками, а бабуні лише безперестанку котились сльози.

— Бабуню! Ми далі не знаємо, що сталось з дідом, тетою і обома вуйками? — питала Наталка.

— Померли дитино! Померли! — казала бабуня.

— Коли і як померли? Мама хоче знати.

— Та померли, дитино. — На дальші наполегливі запити не-

обізнаної з московським терором внучки бабуня піднесла палець до уст, а другою рукою показала Наталці щось на стелі.

До кімнати увійшла «опікунка» бабуні, сказала, що час відвідин вже минув, і на них чекає автобус. Бабуня на прощання сильно обняла свою внучку, а сльози тепер котилися з двох пар очей.

До краю пригноблена трагічною долею своєї родини, бабуня вийшла осамітненою сиротою з кімнати і під дальшою опікою московського «ангела» від'їхала до свого села. Наталка ще кілька днів їздила організованою турою. Вона бачила спортові площі, величезні пам'ятники Леніну й геройській Червоній армії. Вона відкрито і щиро говорила й запитувала людей, а вони чомусь з іронічною усмішкою мовчали.

В Канаді Наталка із захопленням розказувала своїм приятелям про подорож до країни своїх батьків. Розповідаючи батькам про бабуню, вона дивувалась, чому бабуня була така здержлива і не хотіла більше говорити про її діда, вуйків і тету.

Якби лише Наталка знала про долю бабуні та її родини! А їхня історія дуже геройська і дуже цікава.

Дідо Наталки був добрий слюсар і мав власне підприємство. Він був патріот, тяжко працював і кожну копійку щадив на освіту своїх дітей. Сина й доню вивчив на вчителів, другий син закінчив торговельну школу, а мама Наталки з приходом москалів вступила до школи-десятирічки. Старший син колись пішов з іншими боронити Закарпатську Україну, і там десь залишився. Другий син і старша доня були пов'язані з підпіллям. Батько часто, дуже крадьки, направляв їм зброю.

Одного разу його варстат окружили НКВД-исти, а на ту пору в нього було кілька автоматів, і він добре знав, що його за це чекає. Він вискакує через вікно і старається добігти до лісу. Вже під лісом його досягає куля, і так гине дідо Наталки.

Старший вуйко, після боїв на Закарпатській Україні, переходить організаційний військовий вишкіл і згодом стає старшиною УПА на Волині і там десь гине. Молодший вуйко і тета борються довгі роки у своєму терені. Вуйко гине в бою з большевиками в 1949 році, а тета змагається далі. Вона — провідник терену з преріжними завданнями й обов'язками — гине на своєму пості з друзями у квітні 1951 року. Щоб не попасти живими в руки окупантам, вони розривають себе ґранатами. Точне їхнє число невідоме, бо москалі їх десь таємно закопали. Бабуня Наталки, яка виховала своїх дітей на таких визначних героїв України, осталась сиротою, без засобів до життя. Її зачислили до ворогів якогось радянського народу, відібрали власну хату, лише залишили малу буду над потоком, в якій вона тепер живе. Колишню свою хату вона тепер прибирає

прибулим з Московщини зайдам, що там тепер живуть.

Чи зрозуміють наші Наталки у вільному світі підступи нашого страшного ворога? Чи є ще десь країна таких розмірів, як червона імперія, де б осиротіла бабуня не могла сказати своїй внучці через тридцять років, як загинули її діти? Бо навіть це в очах наїзника є великим злочином.

Талановита і молода патріотка N. роками мріяла і плянувала відвідати Україну, місце, де вона провела перших сім літ безжурного життя. Красу чудової країни своїх дідів і прадідів, якої майже не бачила, мандруючи в часі війни чи не по цілому світі, вона не забула. На чужині з чоловіком цілий час працювала і зі своїх ощадностей часто висилала рідні до Краю дарунки.

Щаслива, немов та семилітня дівчина, що залишила рідне село, їде з повними валізами дарунків на Україну. З захопленням і цікавістю спостерігає за всім, що сорок років тому залишила.

Рідне село постаріло, опущене, коло хат, замість квітів, росте бараболя, капуста та інша городина; люди сумні та недовірливі. В селі живуть лише деякі рідні й кілька колишніх сусідів, решту масово вивезли на Сибір, а в їхніх хатах живуть тепер якісь чужі люди. Щойно у вужчому колі N. відчула щирість колишніх приятелів.

Батько N. був знаний в цілій околиці як добрий господар, патріот і великий пасічник, і вістка про приїзд його доні скоро облетіла село. В неділю N. іде до церкви, яка стоїть майже незмінна, а в ній ще служить той самий православний священик, який колись вінчав її батьків, відтак хрестив її, а тепер уже в дуже похилому віці ще обслуговує цілу околицю. На хорах гарно співає хор, священик править Службу в українській мові, люди виглядають веселіші й здивовані, а N. з радости котяться сльози.

Наступної неділі N. вирішила знову йти на Службу Божу й піти до сповіди. Тільки клякнула до сповіди, а старенький священик тремтячим голосом шепоче:

— Дитино, ти не сповідайся! Бо я не знаю, чи вони мене завтра не зловлять і не витягнуть тайни сповіди. Доню, ти не знаєш, який терор переносить тепер наша Церква. Ми хотіли зробити тобі приємну несподіванку і минулої неділі відправили Службу по-українськи, а сьогодні вже нам заборонили.

Отак священик висповідався перед нею, і обоє поплакали.

Міркування старенького священика було просте. Він був змушений служити Богові, народові й Москві. Богові й народові він служив щиро, а Москві з розчисленням, бож можуть цілком закрити церкву, як це зробили вже у тисячах сіл, або дати священика НКВД-иста. Отак Москва брудними чобітьми лізе в душу України.

Талановитий письменник і поет, дописувач до наших часописів живе самотою в Австралії. Він написав кілька книжок про героїчну боротьбу УПА, чим збагатив біблітеку сумівця. Народився в Києві, там учився, і завдяки своїм свідомим батькам, був добре поінформований про наші Визвольні Змагання. В часі Другої світової війни, коли до Києва прийшли німці, він разом з іншими свідомими людьми почав працювати для нашого народу. Він вступає до української поліції і боронить українців міста Києва перед ріжними темними силами.

На ту пору в Европі, підбитій німцями, кожний нарід мав свою поліцію. Її мали французи, голляндці, норвежці, поляки, чехи та інші. По війні, якщо ці люди на своїй службі не працювали проти свого народу, вони не підлягали жодній карі, бо це цілком нормальне й природне. В Україні большевики мали цих людей за великих злочинців і карали їх смертю або концентраком. Пан NN. москалів знав добре і в останню хвилину перед їх приходом залишив Київ, подавшись на Захід. Обставини так склались, що він не міг забрати з собою своєї дружини й маленької доні. За них на чужині він дуже уболівав, писав про них поеми, а згодом почав помагати їм дарунками. Тут, за океаном, вони не мусіли б терпіти таких нужд та ворожого тиску, як на своїй рідній землі, де без нього мусіли самі тяжко заробляти та годинами стояти в чергах за конечними речами. Мріючи про жінку й доню, він уявляв собі, що його доня все знає про свого батька і є патріотка, як і він.

Десь за тридцять років з гаком, по довгих клопотах і полагодженнях, його доня приїздить до нього на візиту. До її приїзду батько дуже готувався, обновив хату, накупив презентів. Нарешті вітає свою вимріяну, кохану, тепер вже під сороківку, доню.

У своїй любові до неї він не допускав і думки, що хтось міг її виховати в іншому дусі. Шасливий, він не може нею намилуватись. Та після захоплення першої зустрічі й кількагодинного відпочинку приходить великий зудар двох світів та двох ідей. Він українець-націоналіст, а вона радянська людина і тверда комуністка. Він не міг собі уявити, що цією страшною московською комуною, яка знищила нашу державу й мільйони наших людей, може бути затруєна його улюблена дитина. А такою вона була. Вже в перший день у них був зудар піднесеними голосами, і арґументація батька від неї відбивалась, як горох від стіни.

Доня змалку виховувалась у притулках і ціле життя була доктринована московськими політруками. Здібна, як і батько, вона здобула фах інженера і зійшла на вищий щабель партійної драбини. Будучи півсиротою, успішно закінчила освіту, а тепер веде велику кравецьку робітню. Вона віддано працювала під своїми

зверхниками і стояла на сторожі їх системи перед «буржуазним» націоналізмом. За свою вірність комунізму вона мала деякі матеріяльні вигоди. Ці її успіхи та комуністичну гордість тут, на чужині, стали розхитувати оті прокляті націоналісти-бандерівці, а до того ще й її батько.

По кількох днях вона стала читати батькові моралі:

— А чому ти не вернувсь по війні до Краю? Край мусів хтось розбудовувати, Київ був дуже знищений і т. і.

Тоді батько починав своє:

— Доню дорогенька! У вас нема вільної преси, і ти знаєш лише півправди! Київ знищили, непотрібно, москалі. А коли треба було рук до праці, до розбудови країни, то чому вони вивозили українців мільйонами на Сибір?

Таке пекло в хаті тривало кілька днів, і пан NN. надумав приїхати з донею на кілька днів до нас у гості. Готуємо гостину для представниці нашого сьогоднішнього Києва.

У нашій хаті вона була ще більш насторожена, бож прийшла до хати якраз того страшного «буржуазного» націоналіста. Її комуністичне завзяття мене не заскочило, бо я такі випадки бачив ще в Краю, де один брат був герой-упіст, а другий долучився до стрибків і в найбільш підлий коляборантський спосіб використовував позицію свого брата, служив ворогові та завдавав кривди нашому народові.

Чи ж не подібна була справа Сташинського, що походив з ідейної, жертвенної родини, яка працювала в терені Головного Командира ген. Т. Чупринки? Чи не має підстав підозра, що цей Сташинський міг бути причетний і до знищення генерала?

При столі при обіді нас було вісім осіб. Хтось почав дискусію, яку годі було вести, бо наша гостя з Києва мала свої ідеї за такі правильні, що не підлягали жодній дискусії. Ми побачили, що вона чулась, немов у клітці із страшними українськими націоналістами, які на неї зараз накинуться.

Ми ж думали, що ми маємо між нами освічену людину і що ми зробили гарний жест, прийнявши у своїй хаті одного з тих комуністів, яким, через їх співпрацю з окупантом, ми приписуємо стільки кривд, вчинених проти нашого народу.

Після короткого нап'яття насилу почалась розмова. Питаю:

— Чи є можливе, щоб Совєтський Союз вкоротці покращав свою господарку й перестав купувати пшеницю в Америці?

Вже цього наша гостя не видержала і з іронією відпалила:

— Ви хочете сказати, що багата чорноземна Україна купує в Америці пшеницю? Це вже направду ваша брудна пропаґанда!

Ми в сміх, а тато її ще переконує. Вона йому відрубує:

— Ти такий самий!

Тоді я зміняю тему і кажу:

— Бачу, що виробляєте гарні суконки у вашій київській робітні. — Й показую на суконку, що на ній. А її батько нетактовно заявляє:

— Це ж я їй вислав цю суконку з Австралії!

І знову скута мовчанка. Жінка, яка масово виробляє сукні жінкам столиці України, вдягнена в буржуазне капіталістичне барахло. Запитую зацікавлено, як іде в Краю продукція та продаж ваших виробів? Гостя дивно усміхнулась, мовляв, ти від мене нашої державної таємниці не витягнеш! Тоді я по-купецьки, почав їй розказувати:

— От, наприклад, ваша ця суконка тепер коштує яких тридцять долярів. Це є трохи більше як один день заробітку жінки у фабриці. А це обраховуємо так:

два й пів метри матеріялу по 5 дол. за метр виносить	— 12,50
дві й пів години шиття по 4 дол. за годину	— 10,00
20% гуртового заробітку	— 4,50
30% деталічного заробітку	— 7,80
разом	— 34,80

Щойно тепер гостя поцікавилась і просить мене ще раз це все пояснити, і при тому обсервує обличчя присутніх, чи я говорю правду. На запит, скільки годин мусить працювати жінка в Києві, щоб купити таку суконку, гостя не відповіла, а я сам додаю:

— Три тижні, бо держава потребує грошей на танки в Кубі, В'єтнамі та ін.

Згодом вона визнала деякі помилки уряду, але за це все, на її думку, був винен Сталін.

У день від'їзду купую гості дарунок, а на прощання кажу:

— Ваш приїзд на Захід зробив вам кривду, бо захитав вам ваше вірую.

Вона промовчала.

Гостя з Києва приїздила до Австралії ще раз по смерти батька, щоб забезпечити за собою та радянським урядом капітал, заощаджений її татом. Вона приїздила ще й третій раз, але я не мав інформацій, наскільки ідеї тих страшних буржуазних націоналістів та капіталістів захитали її комуністичне вірую.

Однак з інших джерел нам стало відомо, яка атмосфера панує в бюрі, де вона працює. У них є секретарка, родом з Москви, яка усіх киян тримає під контролею й тероризує. Є люди, які довгі роки чекають на придід мешкання, бо живуть у спільних кімнатах (гуртожитках) з однією кухнею на кілька родин. Інші чекають на підвищення платні, ще інші — на заслужений кількатижневий від-

починок. Та це все залежить від тієї московки. Вбрання у вишивану сорочку, говорення українською мовою вистачає, щоб відмовити вам очікувані вами речі. Комуністи щораз менше довіряють нашим людям і присилають нам «старших братів».

Через справи спадків ми мали таких зустрічей більше. Будучи в Канаді, ми зустрічали українця з Краю, фахівця і патріота. Він приїхав до батька на відвідини лише на два тижні. Напевно, дістав дозвіл лише тому, щоб від старенького вже батька одержати маєток, який той тут надбав. Ми мали приємність говорити з батьком і сином. Два вуйка сина служили в УПА. Сам він цікавиться літературою, поезією. Батько нарікав, що хоч син приїхав на такий короткий час, він його мало бачить, бо син зачиняється в кімнаті і хоче прочитати якнайбільше книжок: твори Симоненка, трилогію Лепкого, спогади упістів та інші.

Мав я також зустріч з одним приїжджим вихователем в Англії, де я спитав:

— Які є ваші найбільші труднощі в праці?

Він розглянувсь, чи хтось не чує, і відповів:

— Найбільшою проблемою є, як виховати наших здібних юнаків так, щоб передати їм нашу правдиву історію і не пошкодити ні їм, ні їхнім батькам, ні собі, бо шкода випустити тих гарних людей у світ сліпими.

Щойно після зустрічі з іще одним нашим патріотом з Краю, я переконавсь, яку рацію мав цей вихователь.

Новий гість з Краю. Має високу академічну освіту, сам досить патріотично наставлений, та, на диво, у двадцятому столітті наші вороги подбали, щоб до нього, і до тисяч подібних, не дійшла наша правдива історія. У гостинній хаті говоримо вільно про все. Питаю:

— Як справа з нашою історією? Чи ви мали змогу її вивчати?

— Так як і ви! В нас історію вчать!

— Чи ви мали змогу читати про Базар, Крути, Зимовий Похід на Київ та про ОУН-УПА — нашу нову історію?

— О, ні, про це я не читав! А про УПА дещо доходило, бо на неї є велика нагінка.

У дальшій дискусії гість висловився так:

— В Україну з Христом, Петлюрою і Бандерою ви не підете!

Це мене дуже зацікавило, бо це ж говорить людина з нашої поневоленої батьківщини, людина, яка ненавидить окупанта України, але роками накидуваний гній на наші ідеї залишив і в неї підсвідомий знак.

— Ну, гаразд, розгляньмо ближче ці три перешкоди, кожну

зокрема. — кажу. — Чи не могли б ми залишити боротьбу з релігією москалям, а ми дали б свободу релігії. Ми ж своїх рідних, вірних, не будемо стріляти.

Гість дещо зніяковів і цілком щиро погодивсь зі мною.

— Чому ж не можна іти з Петлюрою? — питаю далі.

— Ну що ж, будемо нагаями відбирати селянам землю? — каже.

Тепер уже я вголос засміявся і кажу:

— Селянам землі не будемо відбирати, бо вони її не мають. Власником нашої землі тепер є московське Політбюро, а не хто інший. А Петлюра був поміркований соціяліст і жодної землі нікому не відбирав, хіба московським царським генералам в Україні. А тепер третє, чому не підемо з Бандерою? — з цікавістю питаю далі. А гість дещо вже піднесеним голосом каже:

— Ви хочете йти й визволяти Україну з людиною, яка з Гітлером створила Дивізію СС?

Цей гість не був ні комуніст, ні московський вислужник, він лише начитавсь большевицької преси і повірив їй.

— Бачите, дорогий гостю, що то значить Москва? Ні у Варшаві, ні в Празі, та нігде в світі, нарід не є здібний закрити правду на довший час. На це є здібні лише москалі. Ви — інтеліґентна, з вищою освітою, людина, і перед вами були закриті такі великі історичні події, як наші Визвольні Змагання, Базар, Крути, СВУ, СУМ, голодомор, Вінниця, розстріли у Львові, історія Української Дивізії та колосальна історія УПА. Ви не знали, що німці арештували Бандеру в 1941 році і держали в концентраку через цілу війну.

— Нацистські злочинці на Заході заслужено переходили масові суди, шибениці й тюрми. За ними невпинно шукали по світі цілі декади після війни. Саме тоді московські злочинці, удесятеро жахливіші, тисячами їздили собі по вільному світі в дорогих західніх костюмах, живши в найкращих готелях. Ці всі страшні злочини, поповнені Москвою, включно з масакрою в Катині, Захід помагав приховувати.

— А що буде з дружбою «братніх народів», коли наша молодь прочитає правдиву історію старих і нових царів? Що вони скажуть, коли довідаються правдиву історію молодого героя, який стоїть на фронті ціле життя від чотирнадцяти років лише за те, що народився в родині провідника і стратега, генерала України? Коли в кожному місті України будуть розкопувати могили помордованих наших героїв? Коли вийде наверх, що кожний московський священик це підлий аґент НКВД в ризах?

Після такої довгої бесіди, наступного дня гість сказав:

— Якби ми донесли правду до Краю, вона б захитала імперію!

Донесення цієї правди до Краю це наше найбільше завдання у вільному світі. На чужині — голосити правду про поневолену Україну, а до Краю, за всяку ціну, — донести нашу правдиву історію та на кожному кроці торпедувати московську брехню.

Довгі роки велась збройна боротьба, і ціле покоління віддавало життя за Україну. Тепер нарід переживає національний геноцид. Ми на чужині не повинні вести проти нашого ворога такої боротьби, яка завдала б країнам нашого поселення матеріяльну шкоду, а нам погане ім'я. Але ми у вільному світі мусимо твердо тримати фронт рятунку нашої так загроженої нації, подвоївши свою діяльність. Москва присипляє нас у вільному світі ріжними способами, присилаючи українські фільми, співаків, балети, а в Краю московською мовою роками виховує цілі покоління яничарів. Вона навіть і в нас на чужині зуміла, при помочі своїх людей, виплекати якусь цинічну погорду до рішучого спротиву, в користь пацифізму.

На таборовій площі СУМ-у в Сіднеї молодий священик, вихованець Риму, забороняє поширювати книжечку «Михайлик» про героїку УПА, бо герой книжечки — молодий хлопець — мав перевішений через груди автомат. Священик казав:

— Як же ви можете поширювати цю книжечку? Таж у нього на грудях смертельна зброя, автомат!

А Москва на Україні та в цілій імперії, в усіх школах, а то і в дошкіллю, виховує і плекає майбутніх героїчних окупантів. Кожна молода пара після шлюбу мусить покласти квіти край пам'ятника героїв імперії. Коли ідеї комуни лопли, Москва застовувала для рятунку імперії страх і силу. Цей страх прищепився навіть серед нас на чужині. Колись наші відділи по-геройськи, роками били наїзника, а сьогодні ми навіть боїмось вислати рідним до Краю патріотичну картку-поштівку. Тут аж напрошуються три наші акції:

1. Кожний передплатник нашого часопису і журналу, перечитавши, має переслати їх в Україну, на адреси колгоспів, сільради, комсомолу, школи, шпиталю, поліції тощо. (Така масова пересилка приведе московське КҐБ до шалу, й багато преси буде перечитано й переказано).

2. Масовими демонстраціями під радіостанціями «Голос Америки» та «Вільна Европа»» домогтись наших українських патріотичних передач до Краю.

3. У Лондоні біля московської амбасади і в Нью Йорку під будинком ОН мають відбуватись перманентні демонстрації (пікети) в обороні наших нескорених, від Юрія Шухевича починаючи.

Ми з лав тих найкращих, які в найтяжчий час стали в обороні нації, не сміємо розплистись у добробуті вільного світу. Наших друзів упістів і членів ОУН большевики й далі масово розстрі-

люють. Нас кличе наш змордований, але нескорений нарід стати в його обороні. Це завдання не є обов'язком лише нашого проводу та деяких краще організованих груп. До цієї праці ми мусимо запрягти цілу нашу спільноту в діяспорі, яка є сильна й багата. Теренам, де недописує ініціятива й організація, треба помогти, і лише тоді ми станемо силою для дальших успіхів.

СПРАВИ ЦЕРКОВНІ

Ми — нація, що мала велику й сильну державу на століття вперед від інших европейських народів. Ця держава існувала завдяки розуму наших предків, русичів, та силі їхнього меча. Прийнявши християнство, інші народи зуміли зужити його для зміцнення держави, а ми, звернувши з державницького на релігійне поле, затупили свій гострий меч, і починається руїна. Наше щире, але безборонне християнство виробило в наших сусідів жадобу прилучити нас під своє крило, а при тому і наш багатий край.

Зазіхання на наші землі, ще й сьогодні, деяких наших сусідів на визначних постах такі великі, що їх не може визбутись і теперішній голова Католицької Церкви — Папа. Він, замість сказати всьому світові про руїну нашої, ним очолюваної, Церкви Москвою, знаходить спільну мову з московською каґебівською церквою проти наших Церков. Тут аж проситься кількадесяттисячна демонстрація наших вірних на площі св. Петра в Римі, очолена нашим патріярхом. Це могло б, великою мірою, змінити світову опінію проти Москви в користь наших так руйнованих і так поневолених Церков.

Тут моє слово до Проводу. Колись у Краю наш Провід зумів організувати широкі маси на боротьбу з наїзником, часто навіть окремих одиниць, розкинутих по містах країн Східньої Европи. Зате зараз у вільному світі організування мас для оборони поневоленої батьківщини цілком не використано. Провідні люди тут переважно виявляють свою діяльність на сторінках своєї преси, а розкинуті широкі маси, часто довгі роки, залишені неактивні, а Москва нишком насаджувала між ними своїх аґентів і провокаторів.

Також до наших помилок слід зарахувати і курс на змаг за Патріярхат. Бо Патріярхат усталюється у вільній державі з добре організованою Церквою. І хоч він нам належиться і потрібен, теперішній змаг за нього не приніс нашим Церквам користи.

Багато більше користи могли б принести масові процесії вірних до катедр міст свого поселення, з хоругвами і прапорами, під проводом своїх духовних провідників, у кожну річницю знищення наших Церков, і спільне, в широкій християнській родині, обстоювання прав нашої Церкви. Змаг же за Патріярхат, у невідповідний час, лише наставив проти нас Ватикан і поділив нашу церковну ієрархію та вірних.

Коли над Ватиканом з'явився білий дим, а згодом проголосили поляка Войтилю новообраним Папою, ми були вдоволені й вірили, що людина, яка пережила підпілля і добре знає москалів, маючи абсолютну владу, очистить Церкву від диявольських московських впливів, добре закорінених у канцеляріях Ватикану. Від нового папи ми навіть почули привіт в українській мові.

Ніде правди діти, вибір для Католицької Церкви незлий. Новий Папа набагато краще знає небезпеку Москви для вільних народів і для Католицької Церкви, як італієць чи будь-хто інший. Під його проводом Польська Церква процвітає і демонстративно виявляє національну солідарність. Це насторожило Москву до тої міри, що вона задумала з ним розправитись.

А Найсвятіший Отець відважно об'їздить світ, усім радить, усіх потішає, як личить голові багатолюдної Церкви. Він навіть приймає революційного провідника Арафата і співчуває йому та його вигнаному народові. При тому він на кожному кроці мужньо стає в обороні своєї країни і своїх родаків.

А тепер гляньмо у наш бік.

Юрисдикція духовної опіки колишнього архиепископа краківського Кароля Войтилі сягала також на наші західні терени, які Москва, щоб заспокоїти союзників та лондонський польський уряд, подарувала сателітній московській Польщі. На тих теренах жило коло мільйона українців. Їх усіх, згідно з договором, нова Польща мала з допомогою Москви переселити на схід. Але УПА цілковито сторпедувала і розігнала ці переселенчі акції.

Відтоді почалася боротьба на життя і смерть за право жити на своїй землі. Польські шовіністи з гаслом «за Львуф і Волинь» буквально масакрували наш нарід там, де не були присутні відділи УПА. Так замордовано десятки українських священиків, спалено живцем тисячі старших людей і дітвори у церквах і хатах. А 1947 року вони зважились на найганебніший вчинок — цілковите виселення українського населення з його прадідівської землі.

Сотні наших сіл з околиць Криниці, Коросна, Ясла, Ліська, Сянока, Березова, Динова, Бірчі, Перемишля, Ярослава, Любачева, Холмщини й Полісся лишились порожні, багато спалено, зруйновано. Так у XX столітті в центрі Европи Польща зробила з чудової

Лемківщини й інших теренів направду дике поле. Сотні церков пречудової архітектури пограбовано і спалено, а деякі перелицьовано на костели. Понад півмілйьонне українське населення в Польщі має сьогодні доступ лише до кількох церков. Ці наші віряни не дістали ще дозволу на бодай одного єпископа.

Польський уряд навіть вішав на шибеницях наших священиків, не тому, що вони були католицькі священики, а тому, що вони були українські католицькі священики, і про це добре знав теперішній Найсвятіший Отець. Мрій про колонії в Україні та про Львів теперішній Папа на визбувся. Співпраця з московським каґебістом Піменом проти нашого Блаженнішого Патріярха Йосифа і нашої Церкви є найбільший гріх Найсв. Отця. А найболючіше те, що, стараючись помогти вірним у цілому світі, він не бачить і не стоїть в обороні тих так потерпілих християн-українців у ним очолюваній Церкві.

Войтиля був добрим вибором на Папу майже для цілого світу, одначе він і далі лишається в боргу перед українським народом. Він безмежний патріот польського народу. Він канонізує у святі польських священиків-героїв, які колись воювали проти Москви. Його Церква в Польщі процвітає, а наша, під його кермом, — у неволі.

«ПОНЕВОЛЕНІ РОСІЯНИ»

У Сіднеї відбувається «Тиждень Поневолених Народів». Довгі колони демонстрантів з плякатами посуваються вулицями міста до московського дипломатичного центру, високо огородженого залізним плотом. Тут багато ріжних національностей, а останніми роками до них долучаються поляки, в'єтнамці й афганці. Між представниками поневолених народів марширує також один росіянин. Їх в Сіднеї живе яких десять тисяч, багато з них приїхало з таборів ДП як українці. Інші приїхали з Китаю, це, сказати б, колишня царська еліта, між ними — багато з українськими прізвищами, і ці — найзавзятіші москалі.

Поява на чужині творів Солженіцина відкрила світові найбільші в історії людства злочини Москви, що за них можна засудити до великої кари цілу московську націю. Цього суду дуже бояться провідні московські люди і винаходять інших, на кого перекладають свою вину.

На чужині між білими росіянами паніка. Вони бачать скорий занепад імперії і стараються, за всяку ціну, не допустити розділу такої великої імперії. Мовляв, вони також поневолені. Отож вони й прислали демонструвати одного свого «поневоленого» представника, і то редактора їхнього часопису в Австралії. Він уже кілька років підряд, усе з російським прапором, усе сам, бере участь у тих демонстраціях. Це зустріло опір інших груп, і на засіданні Комітету Поневолених Народів ухвалено, що національний прапор на демонстрації може нести лише група числом не менше двадцяти чоловік.

Цього року демонструє цей сам росіянин, лише без прапора. Його найбільш нервує численна участь українців у демонстрації, очолених і добре організованих маґістром Ю. Менцінським. Він не витримує, підходить до Менцінського і в образливий спосіб питає:

— Де ж ви, українці, взялись? Де ваша земля?

Хтось з гурту відповідає:

— А ти що, кацапе, не знаєш, що нас Гітлер створив!

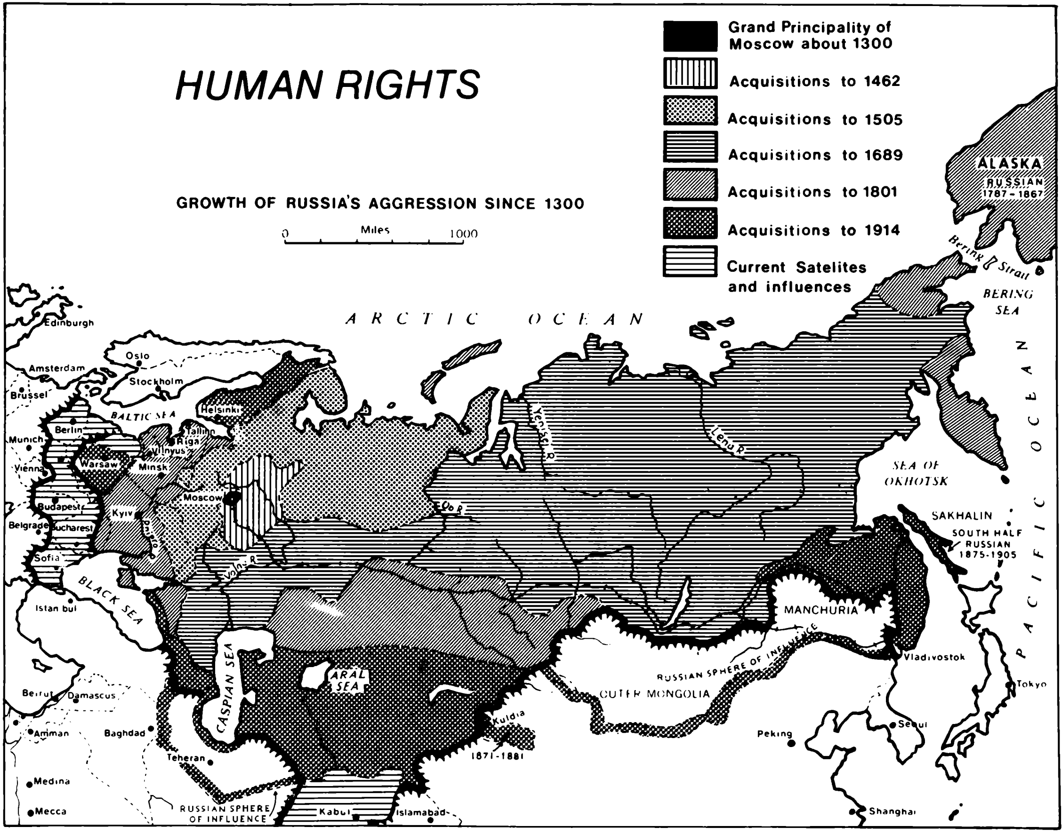
Так думає чи не кожен росіянин, і насувається питання, навже ж вони не знають своєї історії? Чи, може, страх перед розвалом імперії так їх насторожує?

Далеко на півночі, де зима довша від літа, жило мішане плем'я фінів, монголів і татар з домішкою слов'ян та інших племен. Згодом вони прийняли собі назву москвичі, від назви ріки Москви, що по-фінськи значить «гнила вода». Це плем'я століттями жило в рабстві й примітивізмі, під терором і абсолютною владою своїх жорстоких царів, без найменшого впливу культурних народів. Вони мали свою культуру Калити й Грозного. Щойно цар Петро хотів обтрястись від того примітивізму і мріяв змінити назву своєї країни, і тим присвоїти собі дещо з сусідньої культури. Та навіть за Петра, а то й далеко пізніше, на царському дворі ніхто не культивував жодної московської культури, бо її вони встидались, а верхівка імпортувала культуру з Німеччини, Англії, Франції, Італії. Вони й не говорили своєю мужицькою мовою, а французькою чи німецькою.

Сьогодні росіяни на ціле горло голосять цілому світові про старовинну культуру Росії. Чому ж тоді до 1914 року їхня нова столиця, збудована українськими невільниками, не називалась по-російськи, а по-німецьки — Петербурґ?

Москалям треба було змінити свою назву. Тим вони за одним замахом визбулись свого примітивізму і вбрались у шати старої культурної нації та держави. І справді, прибравши назву Руси, з її християнськими традиціями, вони почали розширяти свою імперію.

Вкрадення нашої державної назви (Русь — Росія), було ката-

Мапа стародавньої Московії та її експансії

строфічною кривдою для Руси-України. По-перше, воно надало великої ваги московському народові, а з тим ненависти до правдивих русичів та правдивої Руси.

Щоб себе відмежувати від усього московського, наш нарід, що звав себе аж до XIX ст. «руським», починає відступати від своєї правдивої назви, під якою так голосно почали себе реклямувати вчорашні москвичі. Наша відвічна і дорога назва з кожним роком ставала бруднішою, обмерзла в холодних льодах Сибіру, обмастившись у калюжах крови. Щоб себе не ототожнювати з тими «руськими москалями», наші патріоти щораз більше відмежовують себе від Руси, стаючи під прапор України. Цей відступ гордих і культурних русичів, спадкоємців славної історії Київської Руси, не був легкий, бо з назвою Русь нас в'яже багата тисячолітня історія, леґенди, літописи, оборонні вали, замки, культура, звичаї, перші на сході Европи величаві святині.

Наші люди, які жили в тій частині Руси-України, що впала під владу Московії, наочно бачили, як москалі збрудили нашу назву, і скорше від неї відступили, прийнявши назву Україна. А наш нарід, який жив в інших частинах Руси, ще довго не зрікався давньої назви русичів. Нарід Галичини, Волині й Полісся щойно в двадцятих роках цього століття, після зустрічі з москалями білими, а відтак червоними, остаточно приймає назву «українці». Лемки зреклись назви «русини» лише з приходом москалів у 1944 році, з тих самих причин.

Є частина гордих русичів, які до сьогодні не зреклись цієї славної прадідівської назви. Це — частина закарпатців і поселенці в Сербії та Хорватії. Велике число колишніх наших еміґрантів в Америці й Канаді, що походять із Закарпаття, залишились при славній давній назві «русини».

Цар Петро одним наказом, без наймешого опору, змінив назву москалів на русичів. Культурній людині на Заході ця ідея не є до подумання, бож спробуйте змінити національність француза, італійця, англійця чи жида. Чи це мислиме? А перехрещені москалі зі своїми місійними амбіціями це роблять. За одним помахом перехрещують десятки культурних державних народів на «совєтський народ», і то «вільними» виборами, де 99,9% голосують «за».

У часах поширення своєї імперії, московські жорстокі царі ставали також представниками Бога і очолювали Церкву. А останній цар мав особистого представника до Бога, Распутіна. Нові царі, вже в модерній, ще раз перехрещеній імперії, Бога викинули на смітник, бо Він був опій народу. Щойно в біді в Куйбишеві, куди їх вигнав німецький натиск, вернулись вони до нього за поміччю, але лише так, щоб Його й вірних одурити.

Зв'язок з Богом тепер підтримує не Распутін, а НКВД. Відновлена церква стає не совєтською, а російською. Ця «свята російська церква» починає перехрещувати (з поміччю держави й НКВД) «іновірних» і підпорядковувати їх московському патріярхатові. Так у XX столітті (1946 р.) Москва «добровільно», за дві години, перехрестила кілька мільйонів українських католиків на російське православ'я без найменшого опору вільного світу й Ватикану.

Оборона своєї Церкви вірними й священством була подивугідна, а московський терор тих часів перевищив тисячократно колишній татарсько-монгольський. Ця сама доля спіткала нашу Православну Церкву під проводом митрополита Липківського.

Я вірю, що наша національна Українська Православна Церква вже вкоротці відновить свій престіл у Києві і поможе організуватись нашим сусідам. Лише вільний престіл нашої Православної Церкви в Києві зможе стати в обороні цієї Церкви. Коли ж вийдуть наверх усі злочини московських комуністичних ієрархів з наганами, вони раз назавжди відберуть росіянам право її очолювати. До цієї місії нашої Православної Церкви в нашій вільній державі, ми повинні готуватись вже на чужині, бо лише при вільній Православній зможе жити й розвиватись наша Католицька Церква.

*

1941 рік. «Могутня» Червона армія при зударі з німцями за кілька днів втратила чотири мільйони, що здались у німецький полон. Майже всі вони згинули, і ними ніхто не цікавиться до сьогодні. Чому ні? Це ж іще один страшний голокост нашого народу нашими ворогами. Бо згинули здебільшого українці, які відмовилися воювати за московську комуністичну імперію. Це ж не якась загублена в бою група, а кількамілйьонова армія, викреслена Москвою з реєстру. Чому їх нема ні в списках героїв, ні в списках зниклих без вісти? Бо їхня поведінка це голосний виклик поневолених народів імперії. Бо де ж ви чули в історії воєн, щоб у перших днях війни перейшло в полон до ворога чотири мільйони вояків?

Цю зовсім збанкрутовану імперію відживила, вбрала, озброїла, а згодом наділила її сателітами й помогла їх підпорядкувати Америка, а радше її каліка-президент Рузвельт.

Цікаво, кому припише історія цю західню допомогу московській комуні? А поміч ця була така велика, що той, хто жив лише в СССР, може не повірити.

Ще в тридцятих роках, коли імперія нищила десятками мільйонів своїх підлеглих, вона везла на Захід збіжжя й золото, видобуте

рабами та в'язнями і фінансувала тим золотом комуністичні кадри світу. Хто організував ці кадри і підпорядкував їх безпосередньо Москві? Сама московська комуна була у найпримітивнішому стані, а большевики розстрілювали кожного в окулярах або в капелюсі. Кордони було закрито на сильні замки, а коли у вас був за кордоном родич, і про це довідались большевики, ви неодмінно помандрували до концентраку. Тоді, хто ж організував Москві цю широку сітку ідейних комуністів Заходу? А їх було чимало, включно з президентом Рузвельтом і його дружиною. Коли розвідка підслухала жінку президента, Е. Рузвельтову, в готелі з московським коханцем-аґентом, Рузвельт наказав цю поліцію відставити на японський фронт з пригадкою, що вони не мають вернутися живими.

Два і пів року після війни, коли ми — упісти рейдуючих відділів — опинились у вільному світі і хотіли дещо сказати про «тих добрих росіян», про їхні концентраки, голодомори, розстріли, Катині, то світ не хотів і слухати. А майже всі часописи та радіо щодня гуділи про щасливе життя в Росії. А у вільних університетах Заходу масово готовано комуністичні кадри.

Цей міт про російську комуну, а не іншу, тривав більше як два десятиліття, доки не почалась московська наґінка (вкупі з арабами) на жидів. Та навіть і тоді Москва мала сотні тисяч людей на високих урядових постах Заходу, добре захабарених. Західні розвідки та деякі найважливіші часописи світу на все життя зв'язано московськими великими хабарями.

Нарешті приходить переоцінка, і вимріяну столицю переносять з Москви до Єрусалиму. Ця нестримна течія обертається у другий бік і починає наступати на імперію. Колись цілий світ було заліплено серпами й молотами, та сьогодні, сорок років пізніше, ви тих прикрас в Австралії майже не знайдете.

Про ідеї «рашен» комуни гуділи вулиці, корчми, школи, університети, а то й церкви та Голлівуд. Їх плекали західня розвідка і королівські дорадники. Тоді, коли московська комуністична імперія ще не винайшла туалетного паперу, вона була модна в колах найкращої еліти Заходу. Соціялістичні партії Заходу та їхнє членство деклярували свою вірність Москві. Так з допомогою світу Москва ширила свою імперію і несла свою культуру масового злодійства, безбожництва, жорстокости, брехні, пияцтва, брудацтва й поголовного доносицтва, культуру творця нової московської моралі Леніна.

Незабаром вже росіяни мусять вернутись до свого, лише московського краю. Мільйони наших людей будуть повертатись до нас. На Сибіру живе менше як п'ятнадцять відсотків росіян, а з того ще

багато з прізвищами Шевченков. Вільний Сибір ніколи не буде російський, бо його заселюють найсвідоміші люди України та інших поневолених народів.

В Австралії до моєї дружини звернулась одна молода жінка, щоб позичити їй український національний одяг, бо вона хоче демонструвати його чужинцям у торговельному комплексі, де працює. Таня нею спеціяльно зацікавилась, бо та звернулась до Тані польською мовою. По довшій розмові відкрилась цікава історія цієї молодої жінки. У вирі боротьби на Лемківщині, де ворог нищив усе підряд, одна жінка-патріотка з молодою донею опиняється в глибині Польщі. Згодом доня виходить заміж за поляка і вкоротці народжує і собі доню. По якімсь часі ця польська родина виїздить до Австралії. По роках внучка їде до Польщі відвідати бабуню, яка є тяжко хвора. Тут, на Божій постелі, бабуня-лемкиня розказує внучці, що вона не є полька, а належить до багатого українського народу, що його вороги стараються цілком винищити. Внучка вперше довідується, що вона українського походження і прирікає бабуні, що від сьогодні буде українкою. Тепер в Австралії вона захоплено читає (в англійській мові) нашу історію та оповідає свому чоловікові-австралійцеві та іншим чужинцям про нарід, з якого походить.

— Наш прапор, що вказує на блакитне небо і лани пшениці, такий чудовий! А які гарні наші національні строї! — повторяла відроджена українка.

А скільки таких у московській імперії!

ЗАКУП ДЕРЕВА

Час, до краю переповнений торговельними та іншими повинностями, минав хутко. Щорана, на гудок, починали гудіти машини, здебільшого німецького виробу. Керівний штат розподіляв працю робітників. У бюрі порались фахівці з довгорічним досвідом, координуючи виробничий процес цілого підприємства. З кожним днем більшало і праці і ріжних клопотів. Замовлення надходили щодня телефоном і поштою, і наші машини невпинно доставляли товари на місце будови.

Деякі будівничі вели своє підприємство хаотично, без обрахунку, і в результаті банкрутували. Один такий будівничий, родом із Сербії, коштував нам шість тисяч долярів, що дорівнює вартости

двох хат. І таких небажаних та неприємних випадків було багато.

При цій нагоді наведу цікаву історію двох будівничих.

Якось до мого бюра зайшло двох підприємців з однаковим ім'ям і прізвищем. Один був Чарлі ч. 1, а другий Чарлі ч. 2. Це були батько й син. Вони обидва були будівничі великих проєктів, будували переважно школи для уряду.

Питаю їх, чому вони не будують спільно, а окремо? Син каже, що тато законсервативний у торгівлі і не відважується на ризик. Батько каже, що він не хоче на старші літа збанкрутувати через сина, і при тому розповідає мені одну веселу історію:

«Син залишив моє підприємство, задумав сам будувати і виставив замовникові кошторис на будову школи. Кошторис затвердили, і син починає будувати першу будову своїм власним підприємством. Він каже мені: „Батьку, я на цій будові зароблю три тисячі долярів". Коли я перевірив кошторис, то бачу, що прибуток з будови при добрій ощадности не буде більше як триста долярів».

— І хто мав рацію? — питаю.

Усміхнений син каже:

— Батько, бо я точно заробив на тій будові лише триста долярів.

Після цієї цікавої історії син жадає у мене великий кредит, бо уряд ще не заплатив йому за останні збудовані школи. Питаю батька, чи він може ручити за синові кредити, а він каже:

— За мого життя ні, але він у мене лише один, і весь маєток колись перейде до нього.

Беру обчислене ризико і вділяю йому великий кредит.

Шість днів на тиждень ішло виробництво й достава матеріялів. Закуп дерева часом творив проблеми. Сосна приходила з Америки й Канади раз на місяць, і треба було замовляти її завжди багато більше. Так само із столярським деревом з Маляї, яке привозили у великих в'язках, і його треба було фахово складати на тритижневе сушення. Його також треба було купувати у більшій кількості через нечасту доставу кораблями. Найбільшу кількість дерева вживано австралійського.

Це дерево тяжке та тверде і вживається лише на рами до хат, на дах, а ще на підлоги. Матеріял цей, уже порізаний у лісопилках на замовлені розміри, приходив до нас з ріжних міцевостей Австралії у великих вагонах, по кільканадцять в'язок, зв'язаних грубим дротом, кожна понад три тонни вагою. Нерідко доводилось протягом одного дня виладовувати п'ять таких вагонів дерева і перевозити його на наш склад. Усю доставу робили два водії важкими машинами, і один оператор — краном. Ці три чоловіки дуже справно й скоро могли впоратись з усією доставою. Тут також було

чимало сміху, а часто й нарікань. Водії важких машин були колишні дивізійники, Володимир Чемний і Богдан Боднарук, дуже відмінні своїми характерами. Один — нервовий і крикун, другий — мовчазний і спокійний. Водій крану — австралієць. Чемний кричить:

— Ти, дурню, спусти крана трохи нижче! Ще нижче!

Боднарук спокійно зауважує, що той не розуміє, бо він австралієць. А Чемний репетує:

— То нехай, дурак, навчиться нашої мови!

Кен у конторі жаліється, що не може працювати з тими двома, бо вони не хочуть говорити по-англійськи. Така комедія повторялась часто.

Весь закуп австралійського дерева ми переводили через аґенцію в Сіднеї, і ми не все були вдоволені з якости й ціни доставленого нам товару. Рішаю самому поїхати в терен, де лісопилки ріжуть будівельний матеріял, щоб подбати про кращий закуп дерева, а також про належний після років праці, перший відпочинок.

У підприємстві лишаю на два тижні інструкції. Але в хаті запланована подорож з місця натрапила на великі перепони:

— Та як! Та це неможливо! Орися не може залишити на два тижні школу! На господарці корова, теля, кінь, пес і кіт, то як я можу їхати?

Тут я щойно побачив, що моя Таня і собі не без клопотів, і прийдеться їй помогти ці проблеми розв'язати. Коло нас — сусіди-українці, і то добрі. Вони охоче перебирають догляд за нашою хатньою господаркою, а ми наладованою машиною, з маленькою ще донею Сянею і школяркою Орисею, їдемо в незнану нам територію Австралії.

Переїздимо гарне місто Сідней, його затоку, великий висячий міст і дорогою попри Тихий океан посуваємось досить гарними теренами східнього побережжя Австралії на північ. Ми вже жили в цій країні кілька років, але не мали змоги оглянути її трохи далі ніж кількадесят кілометрів. Говоримо про це з Танею в авті й ухвалюємо в майбутньому оглянути і вивчити цей загадковий континент.

Майже ціле східнє побережжя Австралії має пасмо невисоких гір, укритих преріжними корчами, і лише в деяких місцях росте ліс, придатний на будівельний матеріял. Між горами й океаном тягнеться широка смуга рівнини, яку перетинає кілька річок. І, власне, ці смуги заселювали поселенці з Англії.

На полях багато худоби, а ближче осель землю використовують для вирощування городини. Оселі невеликі: лише яких кілька сот мешканців. Переїздимо більші містечка, що мають по кілька тисяч мешканців, а саме: Порт Макворі та Кофс Гарбор. В остан-

ньому зупиняємось на ніч і в мотелі заночовуємо. Рано оглянули містечко й пристані з десятками малих рибальських човнів, а згодом подались вгору, за місто, у напрямі до нижчих гір, укритих зеленим лісом, шукати лісопилок. Цей «ліс» виявивсь не ліс, а сотні гектарів бананових плянтацій. Уперше бачимо, як ростуть банани. Деякі плянтації — на дуже стрімких горах. Китиці бананів, завдовжки з метр, доспівали у великих плястикових мішках під охороною чи не найбільшого серед дерев листя. Земля тут якась вульканічна, клімат підтропічний з частими дощами, що робить цей терен живим, зеленим і родючим. Оглядаємо цю чудову зелень і очима шукаємо чогось европейського — чогось подібного до рослинности в Краю, та дарма. Лише папороть нагадує нам про знайому змалку рослинність, та й вона якихсь королівських розмірів, до трьох метрів заввишки. Позатим, ще мох нагадує нам знану рослинність, але і його тут дуже мало. Решта цього величезного лісу зовсім відмінна від лісів, знаних мені до сьогодні, а я ж бачив їх чимало. Складалося враження, що ми в якомусь іншому світі. Вік деяких велетенських дерев — кілька сот років. Молодші пнуться струнко вгору, щоб дістатись до соняшного проміння. Усі вони це ріжні сорти евкаліптів, що їх Австралія знає сотні різновидів.

Я знав це дерево як будівельний матеріял і пізнавав його, лише глянувши на порізані дошки, а тепер мав змогу побачити, як це дерево виглядає на пні, і яке його листя. Цей ліс через часті опади і сталу вогку зелень ніколи не горить, як інші австралійські ліси, і продукує масу будівельних матеріялів.

Вісімнадцять відсотків терену Австралії покрито лісом, який називано «буш», тобто корчі. В околиці Кофс Гарбору, Ґрафтону і Армідейлу росте трохи менше від одного відсотка усього лісу Австралії.

Край вузенької лісової стежки ми перекусили, почули спів незнаних нам пташок, оглянули дику орхідею, і їдемо далі. Раптом здаля в лісі чути звук пил, сокир, гук моторів та струс від падіння дерева. Туди ми й прямуємо.

Біля потоку, на невеликій галяві придивляємось цій праці. Тут сполучаються стародавня й модерна техніка. Великий кран навантажує грубезні колоди на вантажні машини, а чотири пари запряжених у ярма волів поволі й уперто витягають ці колоди на рівну поляну. Цікаво стояти й дивитись, як працюють воли, слухаючи наказів погонича, але ми їдемо далі й доїздимо до лісопилки. Тут гори колод ріжної грубини оточують велику нову будову, а радше великий дах на стояках, де десятки пил ріжуть дерево на потрібні розміри. Підприємство нове, модерне, і працює електрикою, недав-

но підведеною з міста. Добре організовано працю кількадесятьох людей. Порізаний матеріял, машинами і краном, відвозять на склад, куди веде залізнична колія. Там його заладовують на вагони для дальшої достави замовникам.

Питаю в бюрі, чи можу замовити тут матеріял. Так, кожуть, але лише через їхню аґенцію в Сіднеї. Значить, тут закуп кращого товару відпадає, бо товаром, одержаним через їхню аґенцію, ми не цілком були вдоволені.

Їдемо далі шукати інші лісопилки. Довідуємось, що їх у цьому терені коло тридцяти. Протягом двох днів відвідуємо кілька їх. Усі вони набагато відрізнялись від першої, спільно збудованої кількома сіднейськими складами деревини. Усі інші були бідні й примітивні.

Під час війни будова хат в Австралії майже зовсім припинилась, бо власників покликано до війська, а їхні лісопилки закрились. По війні, коли попит на товар зріс, часто до цін чорного ринку, давні власники стали чистити свої заіржавілі машини й урухомлювати їх знову. Одні мали невеликі мотори на бензині, інші вживали ще старі парові машини, опалювані дровами.

Під'їздимо до одної лісопилки, яка мене найбільше зацікавила. Старе, довоєнне забудовання, кілька пилок стоять без ужитку, хоч і в доброму стані. Господар ріже дерево досить сильним дизель-мотором, дружина йому помагає, а двох, ще малолітніх синів, складають це розрізане дерево на купи. Це мене дуже вразило, бо чомусь уявляв собі, що власники лісопилок це великі мільйонери. Бо навіть аґенти, які замовляли дерево в лісопилках і продавали його, їздили гарними автами і ночували в мотелях, а тут власник підприємства примушує працювати, і то тяжко, свою дружину й дітей, які часто мусять опускати науку в школі. В обідню пору, в розмові з ними я багато довідуюсь.

— Мій батько — розказує господар, — перед війною різав швелі для залізничної лінії і збудував тут хату. Я з ним працював і жив тут. Колись уряд призначив нам тисячу акрів лісу на пні, себто право рубати ліс на будівельні матеріяли за невелику оплату державі. Коли у війну мене покликали до війська, батько мусів закрити лісопилку, бо уряд припинив відбір швелів. Як я повернувся з війни й оженився, став на працю при зрубі лісу у великій фірмі. Сам не починав різати дерева, бо думав, що не буде збуту, а через брак готівки не міг найняти когось до помочі й мусів працювати сам, щоб утримати родину. Тоді я дістав листа від уряду, що як не думаю відкривати своєї лісопилки, вони відберуть мені право на вируб дерева в державному лісі. Отак я недавно знову почав різати дерево.

У дальшій розмові я довідавсь про два його найбільші клопоти. Перший — це розміри замовлень. Покупець замовляє 100 штук п'ятиметрових, а в нього на складі усі колоди інших розмірів. Друга проблема це платня за його товар, бо за висланий товар ще кілька місяців тому, він досі не одержав грошей. Значить, він ще забідний, щоб уділяти кредити. Поговоривши, приходжу до висновку, що почати з ним торгівлю вийде на користь йому й мені. Вкоротці ми усталили ціну, і я зобов'язавсь закуповувати увесь товар, який він зможе вирізати. Дві його згадані проблеми ми легко розв'язали, бо усі колоди він ріже на потрібні мені міри, а довжиною хай не журиться: ми всі довжини, до найменшого кусника, зужиємо в нашому підприємстві. Заплату він буде одержувати негайно після кожної достави. Залишаю йому пару сотень долярів завдатку, і вертаємо до хати.

По дорозі, вдоволені з торговельних залагоджень, рішаємо оглянути узбережжя моря й відпочити. Вертаємо з гір лісом, вузькою доріжкою, а з неї зноситься до неба курява пороху. Це діло водіїв машин, наладованих довжелезними й грубими колодами дерева, з яким вони їздять справно, немов на перегонах. Минати такий транспорт на вузенькій лісовій дорозі неможливо, а їхати за ним тим більше, бо курява заступає вид на дорогу і не дає дихнути. Нарешті з труднощами, закурені, доїздимо до асфальтової дороги, знову біля бананів. Звідти — чудовий вид на місто та завсіди бурхливий Тихий океан.

Перші дні листопада це початок літа, і температура сягає тридцяти градусів Цельсія. Зупиняємось на пляжі з біленьким пісочком, (їх тут уздовж побережжя чимало). Той, хто має час, вигрівається чи не круглий рік. Тож і ми в поворотній дорозі відвідали кілька пляж, де весело й приємно провели пару днів. В авті направляємо з донею її знання рідної мови, бо в хаті часу обмаль, а чужина робить своє. Нашим бажанням є, щоб наші діти знали свою мову на рівні з англійською, а це нелегке завдання. Заводимо нові гри, де багато слів, що починаються на кожну букву нашої абетки. Всі беремо участь і всі маємо з того багато сміху, задоволення і науки.

Новий торговельний контакт тривав довгі роки і був обом сторонам дуже корисний. Лісопилка вкоротці одержала електричний струм і добре себе змодернізувала. З її власником я зустрічався кілька разів і навіть говорив про закуп його підприємства. Його найбільший маєток було його право на вируб дерева на великих лісових просторах округ лісопилки. За своє підприємство він жадав тридцять тисяч фунтів, що на той час відповідало вартости тридцяти авт Форда. Це був би великий шанс розвинути чимале успішне підприємство. У лісі росло багато дерев, так званих «брашбокс»,

які годяться на промисловий виріб паркетної підлоги, лише виріб цей був досить довгою процедурою. Зрізане й порізане на дощинки дерево мусіло сохнути у складених стиртах вісімнадцять місяців, і щойно тоді з нього можна виробляти паркетну підлогу.

Розказую про це своїм друзям і намовляю їх на спільників, без вкладу жодного капіталу. Та дарма! Вони воліли прибирати поїзди, діставати щотижневий заробіток і категорично заявляли мені, що до лісу, між гадюк вони не підуть.

Наші люди проґресували у ріжних ділянках, та в торгівлі нам треба докласти більше уваги, знання і відваги. Наша торгівля і кооперація в Краю помогла великою мірою довести нашу спільноту до високої національної свідомости. Західні країни завдячують свій добробут комерції, яку живлять винахідливість, масова продукція товарів та їх експорт.

Остання подорож по Австралії мене зачарувала, і про неї я говорив у хаті, на підприємстві, друзям. А що була вона ще й матеріяльно корисна, я вирішив її продовжити.

П'ЯТИЙ КОНТИНЕНТ

Науковці твердять, що тисячі мільйонів років тому великий шматок землі відірвавсь від Південної Америки і поволі, кілька сантиметрів річно, посувавсь не знати куди океаном. Протягом цього «дрейфу» рослинне і тваринне життя на цій землі проґресувало та реґресувало, пристосовуючись до зміни клімату, який у цій дорозі нераз мінявся. Деталі життя під час цього дрейфу нам невідомі, але воно виявило досить поважну ощадність, складаючи свої заощадження у підземних маґазинах у формі нафти, газу та ріжних мінералів. Ця, так довго незнана навіть таким культурним народам, як Єгипет, Китай та Рим, земля згодом стала п'ятим континентом світу під назвою Австралія, що латиною значить «південна». Її площа дещо менша від цілої Европи: 7,5 мільйонів квадратових кілометрів, а довжина її морського узбережжя виносить 19.700 кілометрів. У добі між 40.000-20.000 років тому, десь з Азії припливли сюди якось люди і заселили цей континент. З собою вони привезли собак, які були єдиною свійською твариною протягом тисяч років. Вони не мали ні корів, ні коней, а жили в печерах, понад річками, і живились рибою, дичиною та ягодами з дерев.

Хоч із початком XVII ст. приплив до берегів Австралії голляндець В. Янш, а відтак Альберт Тасман, та відкриття Австралії у 1770 році чомусь приписують англійцеві, капітану Кукові. Щойно десятиліття пізніше англійський король вирішив привласнити собі нову країну як колонію і почав її заселювати кримінальниками. Цим рішенням він позбувсь кримінальників і закріпив за Англією нову колонію.

Для кримінальних злочинців, яких привозили сюди, тут було створено режимне життя з крайньо жорстоким покаранням за найменше порушення дисципліни. Після довгих місяців плавби морями, їх, закутих у ланцюги, виводили на берег Австралії під великим конвоєм. Згодом їх гнали на призначені місця коло річок, де вони рубали дерево, копали каміння і будували приміщення для головного Губернатора та його адміністрації. Інші працювали на ріллі, сіяли збіжжя і ярину. Щороку приїздило більше кораблів та більше в'язнів, і колонія росла й ширилась на всю Австралію. Та на ці величезні простори колонія була й далі дуже маленька, і щойно відкриття тут золота у XIX ст. прискорило еміґрацію шукачів скарбів і дальший приїзд кримінальників. Золото видобували в кількох місцях, та щастя усміхнулось лише одиницям, обернувшись страшними злиднями для тисяч. Над рікою Юкамбієн, де я тепер часто ловлю рибу, лежать гори перекопаного каміння та заіржавілого заліза з часів копання золота. Місця тут було на пару соток людей, а їх наїхало яких дванадцять тисяч. Тут були бійки, грабунки й велике розчарування шукачів золота.

У місті Кук, на півночі Австралії, знайшли великі поклади золота. Для видобуття його привезено кілька тисяч китайців. Вони плекали звичай, що мертвих ховають на два-три роки, а тоді відкопують і ховають вдруге, на стало, лише самі кості. Привезені китайці ховали своїх померлих тимчасово тут, а відтак кості висилали до Китаю. Так вони робили кілька років, аж поки австралійці не знайшли, що в тих костях було заховано чимало видобутого золота. Та не лише в людських, бо при тій нагоді вони долучали ріжні кості, випхані золотом.

Золота гарячка скоро проминула, і треба було йти працювати для колоніяльної влади або на маєтки визначних адміністраторів, але то були дуже мізерні заробітки. Були й такі, що крали худобу, втікали з нею і закладали собі десь своє життя, так ніколи й не віднайдені владою.

Та тут почалась нова боротьба. Колоністи займали щораз то нові терени близько води і витискали абориґенів щораз то далі вглиб Австралії. Ці примітивні, але горді люди почали ставити спротив, навіть грабувати й убивати білих людей. Білі почали

абориґенів стріляти як небезпечних і непотрібних шкідників. На острові Тасманія, у шостому штаті Австралії, вистріляно кілька тисяч абориґенів, і там на сьогодні не залишивсь ні один. У Тасманії стоїть тюрма-музей, і щойно оглянувши її, можна збагнути жорстокість тих часів. У кам'яній кімнаті, два метри на два метри, зовсім без світла, сиділи в ланцюгах місяцями чи роками ці непокірні кримінальники з Англії. Їхній великий злочин в Англії була часто просто крадіж боханця хліба або ревнощі. Приладдя для тортур і собі були страшно жорстокі.

Вже за кілька років новопоселенці переконались, що рятунком колонії є величезні пасовиська і випас на них худоби й овець. Щойно на друге сторіччя поселення, коли розмножили худобу — коней та овець — колонія почала дещо швидше розвиватись. Та часті кількарічні посухи і передвоєнна економічна криза знову завдали країні багато шкоди.

На час нашого приїзду до Австралії ця консервативна країна виглядала, як велике англійське село. Їхній Федеральний Уряд щойно п'ятдесят років тому сформував країну в систему Австралійського Союзу (Комонвелсу). Людність цієї великої країни дуже мала й розкинута по узбережжю моря. Що довше ми тут жили, мавши змогу ширше оглядати, то гарнішою і цікавішою ставала для нас ця країна. Вона має три головних пояси.

Перший — це західня Австралія, найстарша частина континенту, що лежить на рівні 200-500 метрів над рівнем моря. Найвища гора тут має 1.524 метри.

Другий — це центральна Австралія. Це низина з великим соленим озером Аєр, яке що-кілька-років висихає. У цій частині лежить і велика пустеля «Сімсон». П'ятдесят відсотків рік Австралії течуть не до моря, а до центру континенту.

Третя частина це східнє побережжя з пасмом гір, знаних як «Великий Роздільчий Кряж» (Ґрейт Дивайдинь Рейнж), або австралійські Кордильєри. Ця частина найзаселеніша і найсприятливіша для людського життя.

Пасмо гір, що тягнеться з півдня на північ, невисоке, найвища гора Косьцюшко 2.230 метрів заввишки. Дві п'ятих країни лежить у тропіках а три п'ятих — у субтропіках. Найменше опадів (дощів) у центральній Австралії (25 см. на рік). Західня Австралія має дещо менше як один метр, а решта території — від одного метра до півтора. Найбільше (понад сім метрів) — має північне місто Тулі. За даними 1970 року Австралія мала 6% ріллі і 60% пасовиськ.

Асфальтових доріг	206.799	кілометрів,
Кам'яних	202.292	кілометри,
Польових та лісових	412.867	кілометри.

Населення переважно англійське з доброю домішкою ірляндців, жидів, італійців та греків. Українців налічують тридцять тисяч. Приїздили, вже після нас, усякі інші еміґранти, включно з турками й арабами. Австралійці здебільшого дуже індивідуалістичні матеріялісти. Нерідко вони живуть у віддаленні, на самоті, десятки літ пильнуючи своєї господарки.

За довгі роки нашого побуту в Австралії я ніколи не чув австралійського національного гимну. Держава цього від громадян не вимагає. Хоч на війні вони й непогані вояки, та в приватному житті австралійці не декляpують себе патріотами. Що більше, вони у своїй пресі й телевізії втішаються карикатурами зі своїх державних мужів та уряду, що часто доходить до абсурду.

Також п'ють австралсйці багато пива і дуже люблять спорт та всякі газардові гри, де перше місце посідають кінські перегони. Своїм розташуванням Австралія подібна до Аргентини, але тут набагато краще господарюють. Я нераз думав: «Якби я був японець чи китаєць, мені було б дуже прикро, що цей гарний і багатий край забрали англійці». А багатий він є на земні, а ще більше — на підземні багатства.

*

Знову їдемо в дорогу, тим разом далі на північ, у пошуках за доставцями дерева. Орисю залишаємо з сусідами, бо мусить ходити до школи, і втрійку їдемо. Цього разу нашу туру заплановано через центр країни, через Нову Південну Валію до Квінслєнду.

З нашої хати, що стоїть на так званих Овочевих Гірках край містечка Пенріт, добре видно Сині Гори. Вони від нас яких кілька кілометрів. Та в дійсності це не гори, а якимсь катаклізмом піднесена на пару сот метрів смуга землі вздовж берега океану. Синіми їх робить листя евкаліптів, які ростуть на горах. Подекуди ці гори близько моря, а в нашому місці поселення — за п'ятдесят кілометрів від нього.

Що було за тими горами, перші поселенці довгі роки не знали, бо перехід густими корчами й кам'янистим нерівним тереном був дуже утруднений. Щойно експедиція трьох і Вентворса перейшла ці гори й побачила, що за ними є безмежні простори, лише на нижчому поземі.

Переїздимо міст на ріці Непієн, і вузенькою гадючкуватою доріжкою посуваємось на захід. Це наразі одинока дорога, частинно заасфальтована, що веде на захід, до центру величезних просторів Австралії. Поперед нас — велика наладована машина, яку тут годі оминути, і ми за нею, дуже поволі, рухаємось. Що-кілька-кіло-

метрів, а то щокількадесят, стоїть хатина вкрита бляхою. Ніде не видно ріллі, лише безмежні пасовиська для овець та худоби.

В Австралії нема сіл, лише де-не-де хати, містечка і міста. Країна лежить у субтропіках, і в цьому місці температура дуже рідко падає нижче від зера, а вліті сягає від десятьох до сорока п'ятьох градусів Цельсія.

Країні чи не щороку грозять три катастрофи: повінь, посуха і огонь. У січні південне холодне повітря зустрічається з тропічним північним, що викликає сильні тропічні зливи на півночі, які часто сягають центру країни, а то й південного узбережжя. Ці зливи заливають величезні рівнинні простори країни. Посуваючись згодом на південь річищами багатьох рік, ці маси води по дорозі зникають під землею, частинно хутко випаровують, а решта впадає до озера. Дощі роблять в Австралії чуда. Після них країна дуже скоро міняє свій вигляд. Завдяки теплій погоді й родючій землі, вся рослинність починає своє, дуже буйне життя. Країна вкривається квітами, трава росте заввишки з людину, не відстає і тваринний світ.

Часами такі дощі по кілька років оминають країну. Тоді вся природа, пристосовуючись до цього, немов засипає. Вужі затримують кладку яєць, навіть на кілька років, до часу дощів, і щойно тоді їх кладуть. Є риби, які під час посухи мечуть ікру, і вона чекає в сухому мулі роки до часу дощів, коли цикль життя починається знову. Множиться мільйони птаства, звірят і свійської худоби. Цілий світ виглядає веселіший, гарніший і багатший, а з ним — і господарські конта в банках. Для забезпечення величезного числа худоби науковці державних закладів придбали ріжноманітні трави з усіх сторін світу, і тут вона росте краще, як у своїм старім краю. Ці трави й корчі ростуть не лише на пасовиськах, а теж у лісах і біля хат. Після таких дощів добре росте пшениця, і то в кількох тижнях.

Коли весняні дощі проминули, і починається тепле, а згодом гаряче, літо, буйна рослинність починає сохнути. Земля в Австралії цілком інша, як та, що ми знаємо з наших країв. В Україні, навіть у найсухіше літо, виорана скиба землі усе буде вогка, а тут земля зовсім висихає на метр, а то й більше, глибини. Трава суха, як сірка, сонце пече, до того починаються сильні вітри, і то майже завсіди від заходу. В такій атмосфері досить викинутого недокурка, і вже все горить. Великі терени горять скоро. Горяч розріджує повітря і спричинює сильний вітер, чому огонь посувається дуже скоро.

Коли горить ліс, то вогонь набагато сильніший, бо листя евкаліптових дерев має в собі оливу, яка при великій горячі буквально

вибухає, і за кілька секунд зелене листя дерева згоряє. Коли на краю лісу або між деревами стоять хати, їх в тому вогні нема як врятувати. Найбільш небезпечний такий вогонь порою сильних вітрів. Огонь займає «фронт» завширшки кількадесят кілометрів, і по дорозі все гине: хати, худоба, вівці. Увечорі, як правило, вітер перестає, і пожежникам вдається погасити вогонь, якщо другого дня гаряче сонце й вітри його знову не роздмухають. Ліси горять дні і ночі, бо там нема доріг, і їх гасити неможливо, а шкода від вогню в лісі невелика, лише пропадає багато звірини.

У лісах часто корчують австралійські дерева і на сотнях гектарів засаджують американську сосну, яка росте тут на диво скоро, цілком доспіваючи для вжитку за двадцять років, а то й скорше. Сосна годиться на виріб паперу, а також на будівельний матеріял. Її з кожним роком садять більше, що дає державі велику комерційну вигоду, бо не мусить платити твердої валюти за імпорт паперу й будівельного дерева. У такому лісі вогонь завдає великої шкоди, бо нищить його цілковито, і треба його знову засаджувати.

У австралійському з природи лісі вогонь не дуже шкідливий. Ці ліси цілком пристосувались до вогню, і найжорстокіший огонь їх не знищить, лише опалить листя та закоптить начорно дерева. Коли після такого вогню вкоротці впаде дощ, то за кілька тижнів ліс стає знову зелений та ще гарніший як перед тим. У такому лісі є насіння дерев, яке може кільчитись тільки тоді, коли перейде через огонь. Щойно в огні його сильна лупина округ насіння тріскає, і при перших краплях дощу воно починає рости.

Та не все після вогню паде дощ. Деколи треба на нього чекати кілька років. І, власне, ці роки дуже неприємні в Австралії. Осталу суху траву виїдають маси овець і худоби. Земля згодом стає гола. Худоба, яку не встигли випродати, з надією на скорий дощ, масово гине, і цілі лани вкрито кістяками. Висушені простори обертаються на порох, що його вітер носить курявою по цілій країні. Посуха має також депресивний вплив на мешканців міста, бо донедавна ще експорт вовни та м'яса був хребтом державної економіки.

Розкинуті господарки по країні маґазинують у збірниках дощову воду. Порою посухи вона вичерпується, і часто треба залишати господарку напризволяще. Одну таку посуху ми пережили при кінці п'ятидесятих років, і вона дала поштовх до кращого забезпечення водою та до будови величезних гребель для збору води.

Під час нашої подорожі далі на північ Австралії стоїть чудова погода, часто падають дощі, а країна — зелена й гарна.

Господарки в цій країні настільки відмінні від европейських, що на кількох сторінках їх важко описати. Ближче міст, на невеликих ділянках землі, росте ярина для мешканців, але її недосить, і реш-

ту привозять за пару тисяч кілометрів з півночі залізницею. Цілі округи навколо міст це пасовиська та місця годівлі худоби для молока. Ці господарки не дуже великі, вони тримають від п'ятдесяти до двісті корів, доять їх машинами, а молоко до молочарень забирають автомашини. З гір, у бік моря течуть невеликі річки, які є запорукою успіху господарки, хоч порою довгої посухи ці річки й собі висихають.

Дуже цікаві господарки в глибині Австралії. Вони посідають величезні простори, часто сотні квадратових кілометрів. Їхнім мірилом є число штук овець чи корів на гектар. Деякі господарки вигодовують одну і пів штуки, інші — лише одну штуку. Коли такому господареві пощастило, і кілька років підряд є врожайна пора, він стає дуже багатий, живе розкішно у великому місті чи на курорті і їздить своїм власним літаком, а худобу продає цілими транспортами. Круглий рік худоба пасеться, і для неї немає стайні, єдина охорона від дощу й сонця це евкаліптове дерево. Точний стан числа своєї худоби такий господар ніколи не знає. Недбалий господар, який не загосподарив собі нічого на чорну годину, з настанням посухи переживає цілковиту руїну. Є розумні господарі, які частину свого прибутку вкладають у господарство. Вони мають на чорну годину підземні цементові збірники води, стирти соломи та сіна. Наймають також контракторів (будівничих) для свердлування землі в пошуках підземних маґазинів води та ставлять для випомпування цієї води вітряки. Таких, добре загосподарених господарів з кожним роком більшає. Цікаво, як живуть такі господарі. Від найближчих сусідів вони віддалені на десятки, а то й сотні кілометрів. Їхні діти дістають освіту завдяки щоденним лекціям по радіо. Лікарську опіку організовано літаками, а закупи роблять раз на кілька місяців або й на рік.

Через отакі неозорі поля держава недавно збудувала дорогу, і ми вже другий день їдемо нею з півдня на північ, оглядаючи величезні випаси з худобою. Милуючись зеленню і краєвидами, ми їдемо шукати доставців кипарисового дерева на підлоги до хат. Кипарис у розтині має багато сучків, і після відповідної обробки — дуже гарно виглядає, до того, місцеве виробництво його дещо дешевше ніж імпортування. На цей матеріял у нас масовий попит, на яких кілька сот домів річно. Кипарисовий ліс росте далі на півночі, не в горах, а на рівнині. Дерева ростуть самі, природньо, ні високі, ні грубі (пересічно дванадцять цалів у перерізі).

Пізно ввечорі ми доїхали до міста Товумби, змили з себе в готелі грубий шар пороху і солодко заснули. Рано оглядаємо місто на рівній рівнині. За містом — велика западина, і далеко в тій долині видніє місто Брісбен. Товумба виглядає гарним і багатим

містом. Чоловіки — у якихсь великих капелюхах, жінки — гарно вбрані і їздять великими дорогими автами. Що-другий-маґазин в місті служить за доставця для господарів. Тут величезні плуги, косарки, сівалки, трактори тощо. Інші продають вивінування для коней: сідла, підкови, упряж та інше, ще інший продає і має на складі літак на показ, а також запасні частини та приладдя для скроплювання літаками ріллі.

Оглядаю ці маґазини і спостерігаю покупців. У місті розвідую про терен, ліси та лісопилки, де ріжуть кипарисове дерево. Затим що поблизу міста цей ліс вже вирубали, його рубають тепер у «глибинці». Туди й вибираємось.

Уже за містом ми зрозуміли вагу цього багатого міста Товумби. Терен рівний, як долоня. Дорога простенька і в далечині кількадесят кілометрів звужується до розмірів нитки. Тут сотні кілометрів такої рівнини. Обабіч дороги і далі, скільки сягає око, темнобронзова, родюча земля та широкі лани, засіяні ріжним збіжжям. На тій стокілометровій ріллі ми бачили лише кілька великих машин, що її обробляють, та кільканадцять робочих людей.

Минаємо величезний лан соняшника. Спиняємо машину й милуємось його красою. Далі — лани ріпака, а ще далі — неоглядний лан якогось незнаного нам, грубого проса. Увесь врожай цих культур піде на вироблення марґарини, куховарської оливи та інших продуктів.

Між тими господарями є й українці. Знаю одного в Інґгемі, на прізвище Ковальчук, який має величезну фарму цукрової трощі. Є власники виноградників, фармери бананів, і всі вони мають успіх у своїй галузі.

В Австралії господарів цінують, вони — головна запорука державної господарки. Такий господар це не якийсь собі примітивний дядько. Його земля варта кілька мільйонів, господарський виряд і машини коштують сотні тисяч, для чого взято (здебільшого ще й не заплачено) позику на високі відсотки. Багато з цих господарів мають вищу освіту і великий досвід господарювання. Вони в деталях знають склад своєї землі та якої домішки вона потребує. Яких пару тисяч людей годує весь нарід Австралії та ще багато голодних у світі, в тому й московську імперію.

Подивляючи цю вільну, розумну господарку, мимоволі лечу думкою до Краю, на наші лани, де без порівняння краща земля і де зараз господарить скажений московський азіят. Скільки там нужд, руїн українського народу і голокостів! Навіть після п'ятдесяти років їхнього панування люди й далі, при стежках, зривають колоски збіжжя, щоб існувати.

Сільське господарство Австралії ведено на тій же комерційній

основі, що й промислові підприємства. Що більше, воно так обдумане, що земля не сміє лежати облогом, бо від кожного гектара власники платять земельний податок, затим що земля мусить давати прибуток. Кожний господар не лише годує країну і повнить її маґазини, але своїм експортом приносить державі тверду валюту та ще й платить великі суми грошей як податки.

Часто мої політичні опоненти питають мене:

— А яка ваша аґрарна політика? Кому ви думаєте віддати землю?

Цим питанням я цікавився і в подорожі навколо світу, дискутуючи цю тему з нашими економістами (д-р Гичка в Еспанії та інші). Моя порада була б засягти інформацій і пристосуватись до західніх країн, які мають найкращу господарку і сотні років досвіду, не кажучи про студії в цій галузі. Щоб при ліквідації колгоспів не скривдити наших людей, які вже досить потерпіли, треба помогти їм стати власниками майна. Наприклад, колгосп має тисячу гектарів землі, і на ній працює двісті люду. Землю оцінити на найбільш реальну вартість, поділити її на двісті робочих і виставити їм уділи, як це роблять кооперативи. Кооперація триматиме господарку. Уділовець може свої уділи продати на випадок виїзду. До кількох років кращі й успішніші кооперативи стануть закуповувати слабші, а також приватні господарства. Подібно можна реформувати і промисловість. Добробут країни це розумне плянування, вільна ініціятива і змаг за здобуття більших засобів до життя. І що таких засобів громадянство країни має більше, то багатша їхня країна.

Часто державні економісти у своїх плянах роблять помилки, плянуючи економіку держави разом із соціяльним забезпеченням. Це цілком окремі ділянки, і мішання їх разом з місця перекреслює успіх обох ділянок.

Нашу добру землю й підземні багатства нарід розумно використовує, продукуючи максимум продукції, яка творить добробут. І щойно цей добробут є запорука вигідного соціяльного забезпечення.

Ми подивляли розлогі лани землі, оброблені відносно малим числом людей, бо лише щокільканадцять кілометрів стоїть хата. Ці хати й господарки відмінні й багато кращі від хат і господарок, зайнятих випасом худоби. Тут побудовано великі збірники на збіжжя та будівлі для зберігання машин та іншого виряду. Якби в нашому краю була така господарка, і стримано б масовий грабунок українського багатства большевиками, який там міг би бути добробут! Маси людей, жорстоко і в рабський спосіб прив'язані до колгоспів, продукували б preріжні товари, так потрібні народові.

Доїздимо до міста Рома, яке служить великим просторам доставою і відбором товарів. Під містом є великі поклади підземного газу, і це відчувається в повітрі. Поблизу недавно відкрито також нафтові родовища.

З Роми їдемо далі у центр Австралії, до Чарлівілю, і далі — рівниною, де на добрій землі випасають худобу. Погода чудова. Наша прогулька дуже приємна, не обмежені часом ми захоплено споглядаємо австралійські простори. Тут могли б розміститися кілька держав, а ці простори ще порожні.

Проїхавши кілька сот кілометрів, доїздимо до маленької, зазначеної на мапі, точки — Чінчіль. Після довгої їзди неасфальтовою дорогою годі розпізнати колір нашого авта. Зупиняємось перед старою, досить опущеною будовою, щоб спитати, де Чінчіль, і нам кажуть, що тут. Біля будови бензинова помпа, а на будові написи: готель, пошта, ресторан, банк, крамниця. Весела й балакуча жінка шефа всіх тих підприємств інформує нас, що ми маємо щастя, бо в готелі є одна вільна кімната, і ми затримуємось тут на дві ночі. Питаємо, де сам шеф тих бізнесів, а жінка з усмішкою відповідає, що він у кухні — готує вечерю для людей. Перед будинком проїздить важка машина, а за нею курява пороху. і нам відразу стає ясно, чому всередині будівлі так запорошено. Жінка запевняє, що в кімнаті нема гадюк, бо вони мають два коти і два пси.

На ліжках пружини вигнуто майже до підлоги, на стелі павутиння, і всюди порох. Шкода, що я не мав фотоапарату, щоб зробити моїй дружині знимку, коли вона заявляла, що тут спати не буде.

Я дивився на ці речі інакше. Я мав велику пошану до цих завзятих піонерів, які з великими труднощами промощують шлях для добробуту людей і країни. Вони тут не дві ночі, а кілька, а, може, й кільканадцять, років. До них ще не доходять телевізійні передачі, а це вже 1964 рік.

У ліску, за будовою, стоять оббиті іржавою бляхою туалети, а трохи далі — такі самі два душі (his and hers). Над головою банька з водою, і за кожним разом, коли потягнеш шнурок, вилітає кільканадцять крапель води, темномідного кольору.

Знову ті самі здивовані очі в Тані, коли повернулась із донею з-під душу:

— Чи ти бачив, яка тут вода?

Щойно ввечорі я зрозумів, як працюють усі ці підприємства. Яких двадцять молодих людей приїхали десь із праці, і всі виглядають, немов би приїхали з Ніґерії. Прямо з машини, зі співом та криком, побігли до обох переділів душу: до чоловічого і до жіно-

чого. Їхні співи, крики й жарти було чути на цілу околицю, і вони всі, немов би хтось підганяв їх палицею, були вже в барі і пили холодне австралійське пиво. Добре заливши спрагу, усі з тим самим веселим галасом ішли до ресторану. Ресторан цей — це друга половина першої, головної кімнати. Долівка кам'яна, нерівна, стіни й крокви з дерев'яних кругляків, бо будовані ще до появи моторових пил у цьому терені. Такі ж були лави й столи, і заживаючи страву, треба було держати тарілку, щоб не пропала у великих шпаринах стола. На столі, в одному полумиску — зелені листки салати, у ще одному — покраяний, тут же печений хліб, бутля помідорового сосу, а з бару кожний приніс із собою пляшку пива. Власник, у фартусі, пече на вогні м'ясо, так зване «барбекю». М'яса беріть досхочу, воно свіже і дуже смачне, бо штуку забито вчора або й сьогодні. Ми й собі долучаємось до цієї групи вечеряти, хоч Таня з деяким застереженням. Після вечері довідуюсь від тих веселих хлопців про місце виробу підлоги, де половина тих хлопців працює.

Рано о сьомій годині маємо їхати за ними яких двадцять кілометрів до місця виробу. Поснідали тим же м'ясом, свіжим хлібом і кавою та їдемо. Терен і далі рівний, земля виглядає родюча й заросла корчами та де-не-де кипарисовими деревами з густими конарями від землі до вершка. У лісі багато доріжок, і треба вважати, щоб переднє авто не зникло з очей, і ми не зблудили. Коли ж від передньої машини — хмари куряви, так що світу не видно, і легко можна наїхати на дерево. Ми дещо зачекали, віддалились і посувались за туманом, який довго не щезав. Обидві мої супутниці стали нарікати, що їх цей порох душить.

Згодом доїздимо до лісопилки, де головною машиною оперує сам власник. Цей власник дуже мені подобався, а радше — його розумна господарка. Замість возити дерево з лісу кілька сот кілометрів до міста, він привіз машини до лісу. Одержавши ліцензію на вируб дерева на великих просторах лісу, він організує розріз дерева і виріб дощок на підлогу в самому лісі. На автомашині він має дизель-мотор і сильної напруги генератор. Біля них стоїть варстат з пилою і машина чотириголовка, яка геблює підлогу. Одні робітники рубають дерево, інші тягнуть тракторами до машин, і так справно й масово іде продукція. Якби, скажімо, такий проєкт плянували державні економісти, він лише для пуску в рух коштував би мільйони. А тут, без крику-галасу, дешевим коштом, під наглядом самого власника, який ще донедавна був власник лише тягарової машини, довозячи дерево до лісопилок, усе йде гладко і справно.

У розмові з власником довідуюсь, що його аґент деколи до-

ставляє нам підлогу, отже є нагода оминути посередника. Розв'язуємо проблему ширини підлоги в той спосіб, що здолини кожної колоди нехай відрізує чотири метри, бо нам найбільше потрібно підлоги такої довжини, а решту колоди — як йому вигідно. Так само і з шириною. Найбільше хай ріже чотири цалі, а решту, як йому вигідно.

Це був другий дуже успішний комерційний контакт, бо відтоді величезні семитрейлери, запорошені чінчільським порохом, роками, два рази на місяць, привозили підлогу до нашого підприємства, на яких десять домів підлоги кожний.

Додому вертали понад морем, і по дорозі, на гарному, золотому побережжі, я вчив ловити рибу мою семилітню Сяню.

Торгівля й далі йшла своєю колією. Проминули колишні побоювання за неуспіх, але обов'язків день-у-день ставало більше. Побільшувався склад будівельних матеріялів, відкривались нові галузі підприємства, зріс обсяг будівництва.

Затверджуючи великі земельні ділянки під забудову, держава накладала щораз то більші вимоги. Величезні машини робили дороги, інші — закладали водогони. Будівничі контори забезпечували каналізацію, дренування, світло. Після реєстрації ділянок землі в уряді, знову будуємо хати на новому передмісті.

НОВИЙ ЗАХИСНИК ІМПЕРІЇ

Отак скоро й непомітно, щораз у кращому добробуті, минали роки на чужині. Протягом тижня — між чужинцями, суботи й неділі — між своїми. Початками ми часто бавились на весіллях, тоді на хрестинах. Зустрічались, як привозили дітей до нашої школи або на апелях СУМ-у.

З Краю, через щілини московського муру ганьби, доходили до нас бадьорющі вістки про наших нескорених героїв у большевицьких кайданах. Ми в їхній обороні робили часті демонстрації, а світ про них не хотів чути. Хтось перевіз на Захід спогади Солженіцина, з чого зробили фільм «Один день на віку Івана Денисовича», і цим фільмом захопивсь голова АБН на Австралію, д-р Унтаро, родом румун. З рамена АБН він випозичає цей фільм, і у фільмовій залі його висвітлюють.

Фільм добрий і зрушує сумління публіки, та заразом дуже, я сказав би, фалшивий. Автор через свої великодержавні окуляри не

бачив у концтаборах ані одного українця, дарма, що їх там більш як половина. Згодом Москва перевозить Солженіцина літаком на Захід. У інших своїх творах він також майже не зауважив українців ні в концтаборах ні на Сибіру. Щойно згодом, коли еспанські журналісти закинули йому коляборантство з ворогом, йому у власній обороні вириваються слова: «Колись вийдуть на волю українські націоналісти і розкажуть вам, яким я був коляборантом». Уявім собі на хвилину, що з його діда Москва не зробила б покірного мужика, а був би він старшиною української армії. Чи не був би сьогоднішній Солженіцин український патріот?

Перекинчик Солженіцин є ярий московський патріот великого калібру. Він багато знає про розміри московських злочинів, і знає, що за ці злочини Москва, вже вкоротці, буде дорого платити. Ці злочини багатократно більші від нацистських, і нюренберзький суд, супроти майбутнього над московськими злочинцями, виглядатиме, немов гра в дитячому садку.

Солженіцин жахається майбутнім російського народу і трубить на сполох на всі чотири сторони світу. Він голосить, як то комуна масово нищить московський невинний нарід. Він ще у Москві і на чужині описує ці страшні масові злочини. Коли західня людина про це читає, то з жаху дістає гусячу шкіру і вболіває за «бідний, скривджений російський нарід».

А лавреат нагороди Нобля і не заїкнеться, що всі описані злочини Москва вчинила над поневоленими народами, а найбільшою мірою над нашим українським народом. Він якось просто таки некоректно оминає факт знищення нашої мови й культури білою та червоною Москвою. Ні слова про поголовне винищення нашої творчої інтеліґенції. Ні слова про пляни цілковитого винищення нашого народу, про пляни порятунку росіян та жидів в Україні під час голодомору, про розстріли членів СУМ та СВУ, про масові розстріли у Вінниці, Львові та багатьох інших містах, про страшне бандитське нищення наших Церков.

Чому він не згадує про боротьбу УПА, про яку ціла імперія гуділа довгі роки? Про повстання наших патріотів у концтаборах? Нема в нього навіть згадки про ту величезну більшість наших патріотів у московських Ґулаґах.

Я вдячний, що Солженіцин частинно відкрив перед світом страшний терор в імперії, але ми, за всяку ціну, мусимо сказати світові правду і не дозволити вибілювати і зменшувати гігантичні злочини Москви.

НОВІ ПЛЯНИ

Дякуючи Всевишньому, що дав мені змогу змагатись у лавах УПА і цей змаг пережити, як рівно ж успішно змагатись у вільному світі поміж небезпечними комерційними акулами, наша торгівля, через добру організацію, досягла досить високого рівня. Тепер треба було виходити з нею на публічний ринок і широкі води або починати її звужувати і консолідувати лише для родинної контролі. У мене не було сина, а решта моєї родини не дуже захоплювалась комерцією, і якби св. Петро покликав мене скорше, я б залишив свою родину, а також ціле розкинуте по ріжних місцях підприємство, в поважному клопоті.

На ту пору, коли я поважно обдумував звуження підприємства і зменшення обов'язків, вчорашні, мною заплановані, проєкти штовхали мене до ще більших зусиль та праці. З Японії одержую телеграму-запрошення відвідати виставку нових машин, що в них я був донедавна зацікавлений. А було це так. Наше підприємство назагал розвивалось у трьох галузях. Перше, це склад і продаж будівельних матеріялів, від цвяхів і дерева до печей та холодильників включно. Друге, це інвестиція, закуп і розподіл землі під будівельні ділянки, і третє, це будова хат і більших об'єктів. Тих хат ми вже збудували кілька сотень, а попит на них був щораз більший.

Ці три галузі самі себе доповнювали і творили дуже корисну цілість. Усі матеріяли, за винятком цегли й дахівки, доставлювано з нашого складу. А останніми місяцями я, власне, плянував і виріб цегли та дахівки. На цю мету я закупив у місті двадцять гектарів промислової землі, дещо далі — кілька акрів з покладами матеріялів на ці вироби, і зараз плянував і вивчав машини для цього промислу. Успіх запланованого виробництва був майже забезпечений, бо велику частину продукції ми потребували для своєї будови, а ще замовляли б фірми, що купували в нас інші матеріяли.

Сідаю в літак Дарвін-Ґонґ-Конґ і лечу до Японії. По дорозі зупиняюсь на кілька днів у Ґонґ-Конзі. Вже на летовищі можна було переконатись, що це місто дуже рухливе, бо що-кілька-хвилин прилітали й відлітали літаки. В порту — багато кораблів, що їх роз- і навантажують великі крани. Жалую, що не взяв зі собою Тані, бо тут море товарів, привабливі вітрини й тисячі крамниць з біжутерією.

Придивляюсь і подивляю китайський нарід. Чистий, працьови-

тий, зарадний, а рівночасно такий бідний. Недалеко за бамбусовою заслоною, є велика їхня комуністична держава, з мільйонами людей. Під'їжджаю туристичним автобусом на гору і дивлюсь через бамбусовий кордон вдолину на цю найлюднішу світову державу. Тисячі мілйьонів людей мають тут бажання змагатись до кращого життя. Коли до того додати Індію та інші ще нерозвинені країни, то всіх буде багато більше як два мільярди люду. Уявіть собі, що усі ці люди вживають ту саму кількість паперу, бензини, м'яса та всіх інших продуктів як і людність розвинених країн? А вони до того прагнуть! Скільки за кілька місяців залишилось би на світі лісу, бензини, штук худоби, та яке було б наше повітря? Чи нема про що думати працівникам ОН і студентам університетів?

У місті, в капіталістичному притулку живе кільканадцять китайських мільйонерів, тисячі досить заможних китайців та сотні тисяч, які щодня з ризиким власного життя втікають зі свого комуністичного раю до капіталістичного. За містом, над рікою наставлено силу будок, укритих старою бляхою (десь із смітників); інші живуть на своїх примітивних човнах. Ці втікачі є великим тягарем для управи міста, а також великим капіталом його, бо ці люди є дешевою робочою силою, яка продукує преріжні товари на цілий світ. Коли в Австралії робітник на той час одержував двісті долярів тижнево і часто штрайкував, то цей китаєць працював набагато краще, без штрайків, за тридцять п'ять долярів тижнево.

В готелі до мене підходить дуже чемний китаєць і, довідавшись, що я приїхав з Австралії, пропонує мені дуже прибутковий бізнес. Він тут має велику фабрику і половину майна хотів би розмістити в Австралії, на що йому потрібний еміґраційний дозвіл і пашпорт від австралійського уряду. За ці речі він готовий заплатити кільканадцять тисяч долярів. Я тим не був зацікавлений, але зрозумів, скільки наших державних мужів цією торгівлею займаються, бо китайців з Ґонґ-Конґу щораз то більше в Австралії.

Вдоволений з оглядин Ґонґ-Конґу, їду до Токіо. Японія прекрасна країна і також дуже рухлива. На летовищі літаків як колись гусей у мого діда на толоці. Складається враження, що в цій країні все мініятюрне. Тут менші хати, менші авта, менші дерева і люди. Природа навесні тут чудова, лише промислові дими починають дошкуляти країні. Оглянув я цісарські палаци, парки, крамниці, машини і рішив поїхати за місто їхнім славним швидким поїздом. На головній станції побачив цікаве видовище. Тисячі людей сунули в один бік, і така ж маса — у другий, і що-кілька-секунд відходив у якомусь напрямі поїзд. Я став збоку безрадний, без мови, і не знаю що робити. Питаю перехожих, та дарма! Ці маси не тратять часу, десь поспішають, і ніхто тут не стає, як це буває на за-

лізничних станціях в Европі чи деінде. В такому розгубленні до мене підійшла молода японка, запитавши, чи я потребую помочі? Я зрадів і сказав їй свій плян. Вона купила мені квиток, привела до поїзду, казала висісти за горою Фуджі, здається, на дванадцятій станції, і другим поїздом вернутися до Токіо. У поїзді половина людей своєю поведінкою і вбранням виглядала на японців, а друга половина — немов би приїхала з нью-йоркського Брукліну. Та з Брукліну до змодернізованої японської молоді прийшла лише модна культура обшарпаних джінсів. Друга частина — консервативні, поважні пасажири в кімонах. Вони тихі, привітні і з погордою дивляться на свою модерну крикливу зміну.

Поїзд суперновітній, його звуть «куля», і, справді, він їде з великою швидкістю, якої всередині поїзду не відчувається. Біля гори Фуджі всі очі звернено на неї. Вона кругла, як словацька Кругліца, і покрита снігом. Я спостеріяаю все, що йно моє око може зловити. Японією я захопився, і рішаю в майбутньому відвідати її ще та краще оглянути разом з Танею.

В готелі дивлюсь на ковбойський фільм, де головну ролю грає Джон Зейн. Він стріляє й викрикує в японській мові, що звучить і виглядає дуже комічно. Перед вечерею сходжу до фойє і обсервую публіку. Напроти мене присіли дві молоді жінки і потиху розмовляють по-російськи. Жінки (під тридцятку) дуже зраджують московську примітивність, бо хоч перебувають у готелі на державний кошт, та одягнені бідно, без панчіх; волос просто зв'язано стьожками. Мене скортіло дещо їх заґітувати, що дуже легко, коли люди не мають доступу до вільної преси.

— Добрий вечір! — починаю. Вони з місця насторожились і запитали, хто я такий.

— Я з Австралії. — кажу їм. Вони дещо заспокоїлись, і ми почали, досить насторожено, перекидатись словами. Довідуюсь, що вони сюди приїхали як члени торговельної місії. Питаю:

— Чи ви бачили фільм Пастернака «Доктор Живаґо»? (Я бачив його недавно в Австралії).

— Ні! — каже одна і додає — В нас нельзя!

— Чому нельзя? — питаю. — Фільм гарний і патріотично російський.

— Начальство краще знає. Нельзя.

— Начальство — кажу — не все має рацію і також робить помилки. Бачте, колись ваше начальство підписало з Гітлером договір, і Совєтський Союз разом з ним почав війну.

— Ну це вже аґентура! — крикнула одна, а друга взяла її за руку і підтвердила: «Да! Да!».

До них підійшло ще кілька совєтських громадян і, повторюючи

«Не нада! Не нада!», пішли до свого стола на вечерю.

Згодом до мого стола прийшов їхній хоронитель і почав розпитувати мене, хто я такий і що тут роблю. Я у відповідь запитав його, чи він також думає, що Совєтський Союз, підписавши угоду з Гітлером, не починав Другої світової війни? КҐБ-іст, який, може, вперше в житті стрінувсь із супротивною думкою, коли не мав влади, скипів, почервонів і пробуркотів кілька знаних йому слів з підкресленими характеристиками: западнік, баньдєровец, паразит...

По дорозі в літаку стараюсь передумати і засвоїти багато дечого з вражень подорожі. Та дарма! Думки й далі вертають до навозаплянованого проєкту. У ньому я передбачував великі можливості. Ішлося про терен, який незабаром буде якнайбільше розростатись, а, до того, це ж лише доповнення і покращання нашого підприємства. Як шкода, що не маю сина-архітекта! Як приємно було б з ним працювати і змагатись. Ба, коби то!

З часу нашого приїзду до Австралії, населення там подвоїлось, перейшовши тринадцять мільйонів, і росте далі, а найбільше в нашому терені. Фінансування цього проєкту не було б проблемою. Будова фабричних корпусів, монтаж великих машин та початок виробництва трохи застрашували, та якби це побороти і довести проєкт до повного успіху, його вартість перевищила б кількакратно видатки.

Розв'язати мої промислові задуми поміг мені лікар, виславши мене до шпиталю на операцію.

ПО ШИРОКИХ ПРОСТОРАХ

Згодом заплянову під проєкт землю продаю великій американській фірмі «Камолко» і пляную їхати на відпочинок з Танею до центральної Австралії. Плянуючи подорож, питаю Таню, а в неї не менш обов'язків та праці як у мене, куди вона хоче їхати: чи над море, на пляжу, чи в пригодницьку дорогу, до центральної Австралії?

Моя Таня, не менше від мене революціонерка, заявляє, що до центральної Австралії.

— Там гадюки і абориґени, будеш плакати!

— Я колись із пластунами, з торбою вівсяних платків, обходила гори Альпи в Німеччині та Австрії і всі історичні замки! —

відпалює мені Таня, хоч я про цю її гордість нераз від неї чув.

У бюрі списую листу найконечніших речей в дорогу, поклавши переїхати центром Австралії до міста Аделяїди, відвідати там деяких наших приятелів, а звідтам податись літаком до Аліс Спрінґ — серця Австралії.

Знову переїздимо Сині гори і вже знаним нам тереном їдемо до міста Оріндж, потім — до Дабо, тоді — до Брокен Гілл. Обидва терени нам ще незнані. Дорога не найкраща, хоч і асфальтова, терени рівні. Округ Дабо багато ріллі під пшеницею. Далі — сотні кілометрів рівнини; скільки бачиш оком, — простенька дорога. Земля тут добра на випас худоби та овець, поруч з якими літають великі стада ріжного кольору й величини папуг та інших птахів.

Останнє століття, великою мірою, змінило життя фльори й фавни на цьому великому, часто кліматично жорстокому, континенті. До приходу европейців тут росли дерева, корчі й трави, найбільш пристосовані до посухи, а то й до пожеж. З приходом европейців навезено ріжного насіння трав і дерев. Сьогодні по містах і приватних подвір'ях ростуть сотні дерев і корчів, привезених з ріжних сторін світу. Соснові ліси, посаджені на сотнях гектарів, прикрашують країну. Колись усе птаство з браку води жило лише при берегах моря, куди з гір витікали потоки. У глибині країни опадів досить, ростуть дерева, трава та ріжні корчі, але нема річок, бо вода випаровує, а також кудись пропадає під землю. Такий стан у більшій частині території країни, де зовсім немає рік. Новоприбулі вертіли тисячі дір і знаходили воду, яку з-під землі до збірників випомповують вітряками. Ця вода змінила життя птаства в Австралії. На широких теренах країни, через відсутність зими, росте багато трав, насінням яких годується птаство. Коли додати тисячі гектарів соняшника, ріпаку, пшениці та багато іншого, а, до того, дуже негусте розселення людей, то буде ясно, чому число птахів в країні зросло на мільйони. Біля збірників води є корита, які автоматично наповнюються після кожного випиття води худобою, і ці корита відвідує птаство, і то великими стадами. В Австралії є 53 різновиди папуг, від найменших — ріжнокольорових, до великих — білих і червоних. Вони живуть геть по всій Австралії. Багато їх вивозять нелеґально до ріжних країн і продають за добрі гроші.

Та не лише папуги прикрашують цю велику країну. В Австралії є 670 видів ріжних птахів, з яких 380 — живе постійно, а решта прилітає на сезон у гості. Є кілька видів, привезених з Европи, які тут стали великими шкідниками. Це горобці та шпаки. Ластівки, чомусь, тут менші як у Краю, зате жайворонки, що живуть лише в південній частині країни, є багато більші. Є тут і зозулі та, чомусь,

не кують. Вони також підкладають свої яйка іншим птахам, і то дуже хитро, викидаючи одне яйце з гнізда, напевно, щоб маму не вразила зміна числа яєць. Коли молоде вилізе з яйця, воно до кількох днів сильними пазурями викидає з гнізда своїх нерідних братів та сестер, і придбані батьки годують його як одинака. Є птахи пересічної величини із сильним дзюбом — кукабари. Вони живляться червяками та малими гадюками. Їхній спів скидається на сміх, і вони є улюблені національні птахи Австралії. У цій країні живе три різновиди орлів: риболов (з білим животом) зустрічається по всій Австралії, малий сірий (дуже рідко бачений) і великий чорний. Цей — на високих ногах, з розпущеними на два і пів метра крилами — дуже гарний. Його перші поселенці визнали шкідливим і дуже нищили, і він майже зовсім вироджувався. Він убивав навіть ягнят. Останньо їх хоронено державою, і їхнє число збільшується, а завдяки автам, які часто вбивають звірят по дорогах, харчів є доволі, і вони не мусять полювати.

По цілій Австралії, де людей негусто, і далі живе багато кролів та мільйони кенґуру. Щоночі чимало їх вбивають авта і тяжкі машини, так що на протязі одного кілометра дороги завжди є кілька забитих кролів та кенґуру. З цих трупів годують себе останніх кількадесят років орли, лиси, ворони та інші птахи.

Поволі їдемо далі на захід малозаселеною країною, але працю людського розуму й рук видно всюди.

Їдемо в напрямі міста Брокен Гілл та ріки Дарлінґ. Далі дорога вже камінна, з мідножовтим і дрібним, як пудра, порохом. Мапа показує, що біля ріки є якесь містечко, і ми потішаємо себе, що над рікою пообідаємо, бо харчі маємо з собою, а в містечку наберемо води й бензини до авта. Вже на саму згадку, що їдемо до ріки завдовжки 3.490 кілометрів, ми радіємо. Їду помалу, бо покажчик бензини зближається до крапки, а радіятор починає парувати. Нарешті доїздимо до тої ріки. Завширшки вона кілька кілометрів, але води в ній не видно. Переїздимо поперек дна ріки асфальтовою дорогою, під якою кілька метрових труб, на випадок, коли стане падати більший дощ, і потече вода. Поволі їдемо тим широким річищем. Повно піску, шутру, а то й грубих, майже круглих каменів. Це праця мільйонів років і кліматичної мінливости. Навкруги рівна рівнина, а корито ріки кілька метрів завглибшки. Доїздимо до берега по противному боці і бачимо в кількох місцях, у заглибинах, стоячу воду. Тут можна робити чуда, бо жовта, як мідь, вода густа і виглядає, що по ній можна перейти. Береги ріки вкрито грубим шаром пороху, і за кожним кроком підноситься курява.

Над рікою велика будова з кругляків і блях, а в ній, як у Чінчілі, всі види комерції першої потреби. Набираємо бензину і тутешню мідножовту воду, миємо руки, а решту порохів веземо з собою далі, не скориставши із запланованого обіду над рікою. Ще раз дивлюсь на це сухе й широке корито ріки, тисячі кілометрів завдовжки. Терен збору води цієї ріки має мільйон квадратових кілометрів, себто терен цілої України. Уявім собі, що Україна має лише одну ріку, і то суху. В якій щасливій географічній ситуації наша батьківщина! І тому нам треба докласти всіх зусиль і вигнати ворогів з України.

Вид цієї ріки зробив на нас гнітюче враження. Натискаю на газ, і їдемо до міста Брокен Гілл (Зламаний Горб).

Це пустельне місто розвивається завдяки підземним копальням олива, цинку, срібла і золота. В містечку живе тридцять тисяч людей, і всі, ріжними способами, пов'язані з копальнями. В міському парку, який у цій пустині виглядає немов справжній рай, з'їдаємо спізнений обід і оглядаємо цю оазу в пустелі.

Вкоротці переїздимо границю штатів і вже їдемо тереном Південної Австралії. Терен щораз зеленіший, і згодом показуються широкі лани зеленого ячменю, призначеного на виріб пива. По дорозі заїздимо на господарку земляка Тані, Дениса. Перше змиваємо з себе під душем австралійський пустельний порох, тоді земляки пригощають нас свіжим м'ясом, городиною, маслом, маслянкою, хлібом, і все це власного виробу. Згодом оглядаємо господарку. Тут немов би причалив своїм ковчегом Ной, бо на господарці ріжні птахи й звірята. Ми оглядали й годували кури, качки, гуси, індики, пантарки, голуби, крілики та багато іншого.

Увечорі ми перевдяглись і поїхали до Аделяїди на сумівську забаву. Аделяїда, столиця штату Південної Австралії, є ще й третім містом за числом наших поселенців у цій країні. Припускаю, що тут живе нашої братні від трьох до п'яти тисяч. Довголітній працівник, організатор і голова громади, пан Пасічинський показує нам Народній Дім і оповідає, як мало не всі тутешні наші громадяни по цеглинці й по соломинці будували свою спільну хату, Народній Дім.

Через три дні ми з друзями їздили й оглядали українську Аделяїду. Оглянули великі й гарні таборові площі — сумівську і пластову — та їхні забудовання для потреб молоді. Оглянули великі гарні церкви, православні й католицькі. Другої католицької церкви, на мою думку, тут не потрібно, бо Сідней і Мельборн, де вірних розкинуто по широких просторах, багато більші і мають лише по одній. Зауважую, що й тут Церква одержує завелику пайку з нашого національного бюджету, порівняно з бюджетом громади,

школи, потреб молоді та допомоги вірним у знедоленому Краю.

Нераз, стрічаючи деяких наших відвідувачів з Краю, я відчув нотку докору, що «ви виїхали, а Край вас так потребував». Це невиправданий закид. Щойно наша остання велика громада на Заході пробиває, і то успішно, стіну ворожої фалшивої інформації про Україну, і то на кожному кроці, почавши вже з шкільної дітвори. Це саме з успіхом робить і Аделяїда.

На гарній сумівській таборовій площі зустрічаємо багато знайомих і запізнаємо нових: панство Млиновських, яких знаємо ще з Сіднею, Бойків, інж. Григірціва та інших. Відвідуємо знайомих з Німеччини, панство Кіналів. Мирон Кіналь успішний підприємець і також будує доми. Стрічаємо й наших визначних громадських діячів, Андруховичів. Пані Андрухович та її родину (Сорочаків) я добре знаю з часів УПА і часто у них гостював. Заїздимо до багатого й гостинного підприємства пана Лісіва, де смачно з'їдаємо його масні вироби, якими він годує багатьох аделяїдців. Відвідуємо нашого доброго приятеля, працьовитого пластуна і громадського діяча інж. Шевчика. Ще одна приємна зустріч з інженером Новосільським. Інж. Новосільський працює на відповідальній праці у найбільшій в Австралії відливні заліза. У нього гарна жінка і два свідомі сини, за що йому заздрю. Він належить до тих кращих і солідних. Його брат Ярема був старшина УПА і в бою з большевиками в 1945 році біля Самбора, у безвиході, розірвав себе ґранатою. Смерть брата інженер дуже переживав.

З Аделяїди летимо далі літаком до містечка Аліс Спрінґ, у центрі Австралії. Центральну Австралію уважають пустинею, але тому, що останні кілька років підряд часто йдуть дощі, ми цієї пустині не бачимо, навпаки всюди видно рідку зелень. Терен з літака виглядає рівний, лише вітри століттями поробили з червоної землі греблі. Науковці стверджуть, що частину центральної Австралії колись було вкрито морем. Посередині цієї величезної рівнини звідкись узялось пасмо невисоких гір, так звані Мекдональд Рейнджерс. Між цими горами лежить місто Аліс Спрінґ. Його ролю досить важко окреслити. Посеред міста тече ріка. У ній тепер лише багато піску й шутру і ні краплі води. Кажуть, що в ній що-сім-років лише кілька днів тече вода. Історія цього міста така: нові поселенці, коли вже запізнали побережжя країни і до певної міри опанували його, стали згодом уряджати експедиції до серця країни. Кілька таких експедицій не повернулось, і згодом їх віднаходили мертвими, а з їхніх записок довідувались про страшні муки і смерть в пустині з браку води. Одній щасливій експедиції вдалося натрапити між горами, в самій центральній Австралії, на великий збір води. Ця вода їх врятувала, і в майбутньому відіграла

поважну ролю для оборони країни у війні проти японців.

Ця суха ріка дещо далі за містом має стало добру воду. Під рікою, в цьому місці, є якийсь великий заглиблений камінь, що не пропускає води і утворює збірник так дорогої для міщан води. Коли пізніше держава проводила телеграфічну лінію з півдня на північ, то цей збір води так само багато поміг. Про будову цієї телеграфічної лінії і пригоди з нею написано кілька книжок. Це був, на той час, дуже амбітний і великий проєкт. Весь матеріял і стовпи на лінію возили три тисячі кілометрів на верблюдах. Деякі дерев'яні стовпи, ще до викінчення лінії, з'їдали білі терміти, яких в Австралії дуже багато, і вони їдять лише мертве дерево.

Біля збірника води збудували кілька маленьких забудовань для телеграфічної станції та її обслуги. Звідти в обидві сторони — на південь і на північ — возили на верблюдах і конях цю дорогоцінну воду. Округ збірника, на невисоких узвишшях ріс ліс, так потрібний матеріял для станції та лінії. Вкоротці за цей неоціненний скарб — воду — починається боротьба між автохтонами країни та англійськими поселенцями.

Так роками існувало це місто як зв'язок з величезними просторами центральної Австралії. Щойно Друга світова війна дала йому великий поштовх до життя. З Аделяїди до Аліс Спрінґу проведено залізничну колію, а з Аліс Спрінґу до Дарвіну — асфальтову дорогу. Це збудувало американське військо. Згодом відкриття підземних мінералів і туризм забезпечили життя і ріст цього центру.

В літаку яких двісті людей і більша половина туристи. Летовище в Аліс Спрінґу невелике, але модерне. Нашу туру добре організовано, і вкоротці їдемо автобусом до призначеного нам готелю. Відтак оглядаємо місто і цей так важливий і славний збірник води в ріці за містом, завбільшки з басейн до плавання. Цікавлюсь, як же ж цей невеликий запас може забезпечити багатотисячному містові воду? І довідуюсь, що місто помпує свою воду з підземних необмежених природніх збірників і що науковці устійнили, що ця вода має вік тисячу років. Вперше в Австралії бачу більше число абориґенів, і то кілька груп. Вони цілу ніч у місті кричали й билися на вулицях, що змусило мене ближче до них придивитись.

АБОРИҐЕНИ

До країни, де мільйони років жили лише звірі й птаство, яких тридцять тисяч років тому приїхали, не знати звідки, люди. Вони середнього росту, грубої кости, з плоским і широким носом та шоколядовою шкірою. Вони жили довкола країни та над ріками, використовуючи природні печери. Залишки їхньої старої культури на скелях печер, доводять, що вони не проґресували, а реґресували.

Коли глянемо в історію розвитку культур багатьох народів, від Єгипту почавши, і порівняємо їхні успіхи в сільському господарстві, ткацтві, будівництві, а то й медицині, то на час приїзду до Австралії европейців, абориґени ще не знали колеса, обробки землі, ткацтва й письма. Вони не мали ні коня ні корови, єдина освоєна їхня тварина був привезений ними пес «динґо». За харчі, які здобували щодня, правили їм плазуни, черепахи, риба та ягоди. Технічне їхнє досягнення був спис, що його вони після років вправ влучно кидали, поціляючи кенґуру в бігу. Друге — це бумеранґ, давня зброя, якої вони останньо для ловів не вживають.

Неточні статистичні дані свідчать, що на час прибуття англійців, австралійців було триста тисяч. Останньо їх налічують сто шість тисяч. Це зменшення, здається, треба віднести на рахунок привезених білими хвороб.

Абориґени дуже спокійні й соромливі, а також у своїй поведінці й рухах повільні. Вони ненавидять наш спосіб життя, а ще гірше — працю. Їхнє співжиття з білими завсіди було на віддалі кількадесят кілометрів. З кращих теренів і доступу до води білі витискали їх чимраз далі й далі, а в суперечках — ліквідували, як шкідників число один. Коли їм забрали доступ до води в центральній Австралії, а іншого близько не було, вони почали війну на життя і смерть.

Кільканадцять молодих абориґенів, причепивши списи до пальців ніг, поволі посувались до загороджених будинків телеграфу. А що вони сховали свою зброю, їх допущено близько. Так вони дійшли до плоту, де був гурт білих, а тоді сильними ударами протнули сімох на смерть. Це були часи, коли життя, навіть білих людей, мало небагато вартости. Цю відважну абориґенську акцію було розголошено між білими людьми, і в наслідку лави автохтонів у дальших роках було добре проріджено.

Донедавна в цій величезній країні, де є багато місця, цими людьми уряд не цікавився. У глибині країни, на господарках

випасу худоби, почали затруднювати молодих абориґенів як пастухів на конях, а їхні батьки, своїми племенами сиділи над тими, часто сухими, річками. Таке сидження цілими місяцями є їхнім улюбленим життям. Зверхник племени є найстарший чоловік, а родинна дисципліна — під матріярхатом. До часу перехрещення їх на християн вони вірували у ріжних містичних духів, які не одного обернули у цей або той камінь. А що вони спокійні і здебільшого встидливі, в їхній обороні виступають ріжні опікуни. Перші це були Церкви, і то три: католицька, англіканська й лютеранська. Це було велика посвята людей у тяжких і примітивних обставинах.

В одній такій місії зголосивсь працювати наш мистець Володимир Савчак, і двічі з цією метою їздив до центральної Австралії. Його як митця цікавили абориґени та австралійська природа, яку він так влучно схопив своїми кольорами. Ці місіонарі перехрещували автохтонів на свої релігії, деякі навіть друкували Святе Письмо їхньою мовою, та дарма. Нова релігія для них досить складна, і вона у них не приймається.

Після Другої світової війни, на тиск зсередини та ззовні, уряд долучає їх до загального соціяльного забезпечення та ріжних допомог. Їх також зрівняли правом з усіма громадянами країни, що означає доступ до закупу алькоголю, чим зробили їм найбільшу кривду. Державна соціяльна допомога, включно з дітворою та безробіттям, приносить їм поважну суму грошей. Вони й далі воліють їсти м'ясо ящірки, черепахи чи гадюки, що їм обходиться дешево, а готівку витрачають на алькоголь, переважно пиво й дешеве вино. Алькоголь для них заміцний, і вони стало виглядають п'яні. Майже половина їх алькоголіки.

Деякі з абориґенів уже вибились на визначні місця в австралійському житті. Це здібний мистець Альбер Намаджіра, славна чемпіонка тенісу, мішаної вже крови сенатор та деякі інші, здебільшого вже мішані.

Абориґенів важко поділити на сім'ї, щоб родинно жити в окремих хатах.

Є гурт людей, які щиро зацікавлені абориґенами та їхньою культурою. Вони відновлюють у печерах старі малюнки й наносять їх на папір, часто довершуючи від себе. Це саме з їхніми танцями. У них всі танці містичні: виклик дощу, запевнення ловів чи проводи приятеля до іншого життя. Ці старі танці, завдяки новим талановитим хореографам з року в рік гарніші.

Є ще й інші опікуни. Це Москва і Світова Рада Церков. Ці витрачають грубі гроші для оборони й виборення прав абориґенам. Вони твердять, що величезні терени Австралії належать автохтонам. Вони доводять, що терени з підземними мінералами є

«святим місцем» абориґенів, і що держава не повинна рушати і видобувати копалини. Цікаво, що майже в кожному місці, де знайдуть мінерали, опікуни абориґенів стараються довести, що це «святі місця» останніх. Як не є, а опікуни домоглися вже передачі великих теренів абориґенам.

У СЕРЦІ АВСТРАЛІЇ

Їдемо з Аліс Спрінґу автобусом на прогульку до Пальмової Долини. Автобус має пригодницький вигляд. Він на високих колесах, з передачею руху на всі чотири і досить обшарпаний. У тій пригодницькій прогульці переїздимо біля пасма гір, що їх тропічні зливи та стале гаряче сонце постаріли, поривши поверхню тріщинами. Вони тепер у стані розкладу.

Всюди зелень, корчі та квіти, але випасу худоби нема. Наш туристичний провідник пояснює нам, що в цих теренах ще зовсім недавно була посуха кілька років підряд, і тут не було ні травинки. Річища колишніх рік, що брали початок з гір, свідчать, що тут колись був цілком інший клімат, і в річках нуртували води.

Нарешті доріжка скінчилась, і ми в'їздимо на сухе корито ріки. Тепер їдемо самою серединою річища, і не можна відчути чи вдолину чи під гору. В ріці води ні краплі, зате посередині добре витовчена дорога. Після кількадесяти кілометрів такої дороги бачимо по обох берегах ріки гарні зелені пальми і кілька наповнених водою заглиблень у річищі, таких як в Аліс Спрінґу. У цьому місці дно ріки це суцільний камінь, і в його заглибинах стоїть вода, місцями досить глибока.

Туристи з'їдають обід, приготований туристичним бюром. А це ще й добрий кусень м'яса, спечений щойно на газовій печі коло автобусу. Наш провідник розказує історію цих теренів. Мільйони років тому до цих берегів доходило море, і ці пальмові дерева ведуть свій рід ще з тих часів. Цими пальмами зараз цікавляться ботаніки цілого світу. Сотні кілометрів довкола цих пальм і цієї води ніхто не живе, крім звірів та птахів, яких ця вода забезпечує круглий рік. Від часу будови телеграфічної лінії тут залишились коні, осли й верблюди, які розмножились і сьогодні живуть великими табунами. Вони дуже сторожкі, і зараз їх важко побачити тут, лише їхній гній зраджує, що їх таки багато. Вони ширять тепер своє покоління по цілій Австралії.

Цікаво, що ця велика й тепла країна не вигодувала своїх шкідників, а їх, майже всіх, привезли нові поселенці. Навіть колись привезений абориґенами пес динґо став тепер поважним шкідником. Він дуже рідко присвоєний і живе цілком дико. Він не гавкає, лише виє, має дуже сильні щелепи і масово вбиває овець та малих телят. Проти його поширення збудовано тисячі кілометрів сітчастого плоту з півдня на північ. Коло цієї загорожі є станції з доглядачами плоту для його направи. Це коштує грубі мільйони. Другим великим шкідником були европейські сірі кролі. Вони множились такими масами, що цілий терен Австралії роївся від них, і вони поважно загрожували життю людей на континенті. Згодом їх нищили модерними хемікатами. Малі родились сліпі і так ходили по дорогах. Проти цього способу мої доні дуже протестували. Здичіли також недоглянуті свині. Вони від перебування на сонці почорніли і поважно шкодять господарям. Великими шкідниками є й наші здичілі коти. Вони живуть з ловлення малих звірят і птахів. Коли приходить велика посуха, і всі джерела води, включно з річками й ставками, висихають, на цілі терени лишається лише кілька місць з водою. Біля такого місця дикий кіт нищить багато звірят і птахів, часто дуже рідкісних.

*

Сьогодні ми вирішили оглянути місто й життя абориґенів у ньому. Оглядаємо музеї піонерів цього терену і централю Крилатого Лікаря. При шпиталі в місті працює кілька лікарів, котрі виконують свою службу по черзі. У випадку якоїсь наглої хвороби чи породів десь на віддаленій господарці, такого Крилатого Лікаря викликають радіом, а цей літаком, часто кілька сот кілометрів, летить на господарку до хворого. Кожний господар має своє краще чи гірше летовище. Опіка Крилатого Доктора широко знана в Австралії.

У центрі міста, на піску сухої ріки, сидить кільканадцять абориґенів, від дітей до стариків. Ґальонова бутля з вином мандрує у них з рук до рук. Одні вже лежать п'яні, навколо них — сміття.

За містом бачимо хатки, збудовані для абориґенів урядом. Вікна повибивано, діри в стінах, а довкола сміття і пляшки з пива. Видовище дуже сумне, ба хати ці нові, недавно побудовані. Алькоголь робить велику кривду абориґенам. Вони валяються п'яні в місті по парках, тротуарах і аркадах. Вночі вони дуже галасливі й сварливі.

Мені їх шкода, і я думаю над їхньою долею. Майже всі жителі теплих південних країн Европи дуже рухливі, а ці, не знати чому,

дуже повільні. Їхні мистецькі твори не такі, як наші, і мають свій смак. Чому ж вони такі незарадні? Країна дає їм велику матеріяльну допомогу й охороняє їхні права. Недавно білий застрілив чорного, за що дістав вісімнадцять років тюрми. На мою думку, найкраща допомога для них це примусова освіта трьох молодих поколінь, а також заборона комуністам та іншим лівим елементам бунтувати їх.

Раненько знову на автобус. Цим разом їдемо оглядати австралійське чудо — найбільший камінь світу. На широких рівних просторах десь узявся цей камінь — Еєрс Рок. Згадується, що чотири частини його є під землею, а щойно п'ята — понад землею. Камінь заввишки 1.143 стопи лежить на височині 2.870 стіп від позему моря. Його розміри: навколишня довжина (периметр) вісім кілометрів. Щоб його цілого сфотографувати, треба відійти від каменя на п'ять кілометрів. При заході сонця він кілька разів міняє свій колір. З охочими туристами ми з Танею лііземо на верх цього каменя. Решта туристів на відважується на таке, лише обсервує і заздростить нам. Спин на вершок каменя досить важкий і може бути небезпечний.

На горі приглядаюсь до його складників. Камінь утворено з якогось грубого піску. При змінах погоди він не тріскає і не колеться, а відлуплюється лупиною півсантиметра завгрубшки. Відколення такої лупи може тривати кілька років, а тоді починається друге. Щодня тут кільканадцять автобусів з туристами. Поблизу будується кілька готелів, крамниць і парків. Камінь цікаво й варто бачити, і туристів тут буде щораз то більше.

Увечорі в просторій їдальні весела атмосфера. Туристи з Америки, Европи, Японії прислухаються до австралійського жартунакомедіянта, який старається усіх розвеселити.

Раненько, після хапливого снідання, знову їдемо попри цей великий камінь оглядати якісь цікаві гори. Водій автобусу, він же керівник нашої тури, розказує нам, що їдемо за тридцять п'ять кілометрів оглядати гори «Ольга». Не знати, чи назвала їх так піонерська експедиція на честь української княгині Ольги чи еспанської. Ми з Танею переглянулись очима, бо нам було цікаво і приємно, що він не сказав, як то звичайно часто буває, «рашен Ольга». Гори Ольги цікаві своєю формою та геологічним складом. Вони мають форму кількох величезних яєць, притулених тісно докупи посеред пустині. Та найцікавіше це загадковий матеріял, з якого вони постали. Уявляю собі величезну лупину з яйця, куди хтось наклав круглих каменів та камінців з ріки і залив це все намулом глини, а воно захололо, немов цемент. Лише ці лупини

яєць мусіли бути кілька кілометрів завширшки і стільки ж заввишки. Другий здогад: вулькан залишив величезну діру, куди ріка прорвала собі вхід бурхливими водами і нанесла маси річкового каміння, шутру, піску й намулу. Коли цей намул затверд у міцний камінь, якась сила піднесла його догори або через довгі мільйони років забрала з довколишніх теренів землю і понесла вітрами. Одне є певне, що ці маси каміння, шутру й намулу нікому не вдалося б на поверхні землі збудувати без форми, бо вони були б розсунулись. Цікаво те, що такого ґранітного річкового каміння (від найменших камінчиків до півметрових брил), як у Сяні, Дністрі чи Дніпрі, в околицях гір Ольги нема ніде. У деяких місцях є змога вилізти на ці гори, і ми, по якімсь часі змагу, з приємністю по них ходимо. З гір Ольги добре видно Еєрс Рок, що звідси нагадує якогось сонного звіра з передісторичних часів, що лежить у пустині. Якої величини може бути частина гір Ольги, що лежить під землею, тяжко собі уявити. Так само ніде не видно й знаку тієї ріки, яка колись нанесла тут ці маси каміння.

Не менш цікава історія гір Ольги, складена абориґенами. Вони називали її колись Улюру, що є назвою одного їхнього племени. Найвищі з гір — це сонні їхні перші герої, які, в разі якоїсь небезпеки, знову пробудяться для оборони країни, а інші гори це дрімлющі величезні змії. Частина тих гір є лише для мужчин, а жінкам вступати туди заборонено. При спеціяльних для мужчин ритуалах, вони скроплюють ці місця своєю чоловічою кров'ю.

Височина гір Ольги — 3.419 стіп. Довкола гір — широкі простори вкриті пісками. Це найбезводніша пустинна частина Австралії.

Над таємницею тих гір, колишнього моря і пальмової долини науковці ломили собі голови довгі роки. Останніми роками, завдяки модерній технології та сателітам, вони відкрили, що під тридцятиметровим шаром піску цієї пустині лежить дно ріки, місцями сорок кілометрів завширшки, і що в цій ріці двадцять шість мільйонів років тому текло більше води як у Міссісіпі, майже стільки як у Амазонці. Ці терени було вкрито тропічними лісами, і в них, сорок мільйонів років тому, жили останні доісторичні носороги.

Увечорі в готелі, при вечері, кажу Тані:

— Знаєш, я так захопився цією прогулькою, що зовсім забув за свої торговельні клопоти!

Рано знову летимо великим птахом до Аделяїди. Вдолині видно американську засекречену радіобазу і широкі порожні простори,

що напевно криють в собі багато ріжних підземних скарбів.

Ще один приємний день у гостинних наших приятелів Кіналів, завзята і мною програна партія шахів, і від'їжджаємо автом південною частиною Австралії до хати. По дорозі оглядаємо Ґіпслєнд, глибокі озера і гарне та зелене довкілля. Увечорі заїжджаємо до міста Мельборна, що є другим за величиною містом в Австралії. Зупиняємось в готелі біля Народнього Дому, і вже вкоротці нас відвідує упіст Каня, колишній мій відважний і заслужений амуніційний. Це той, що, до краю виснажений маршем, боями й голодом в рейді УПА на Захід, заліг під ялицею на Словаччині, і далі ні кроку. Щойно чашка свіжої крови з вівці поставила його з місця на ноги. А згодом дещо харчів, і він прийшов до себе.

Місто Мельборн має також друге за величиною скупчення українців в Австралії, чиї праця й успіхи мене цікавлять. У нашій Домівці приємна зустріч з нашими визначними й заслуженими людьми. Це В. Коцюмбас; В. Литвин, який має розумне й цікаве перо, а своїми рефератами часто захоплює присутніх на ріжних святкуваннях; інж. С. Місько, талановитий мистець-маляр і добрий організатор наших демонстрацій, а також добрий зв'язковий з австралійськими визначними людьми та парляментаристами; виховник молоді й редактор журналу «Наш фронт», П. Сорока. При цій приємній зустрічі я питаю себе, чому саме в Мельборні так багато з тих найкращих, а нам їх бракує в Сіднеї.

У неділю біля церкви зустрічаю ще талановитого театролюба Ярослава Гевка, Юрія Венґльовського, Пундяка, С. Лисенка та інших. Оглядаю нашу катедру. Місце добре, архітектура й добір матеріялів дуже добрі, але якість і кольори не найкращі. Оглядаємо православні церкви, громадськґ доми, таборові площі, наші кооперативи, а також поважні приватні надбання наших людей. Ще в нашій Домівці зустрічаю журналіста Радіона, письменника Нитченка, дуже працьовиту голову Шкільної Ради на Австралію, пані Сліпецьку.

У дальшій дорозі обмінюємося з Танею враженнями про наш Мельборн та його успіхи. Думаю, що за велику частину цих успіхів належиться признання нашому владиці І. Прашкові. Насамперед, за розумне ведення нашого церковного життя в Австралії. Він так добре й гармонійно зумів у Мельборні надати спільний тон праці церковній і громадській. Якби наша Церква була так зорганізована в цілій діяспорі, вона могла б багато допомогти нашій поневоленій батьківщині і загнаній у підпілля Церкві.

РИБА З МЕДОМ

Ця цікава тура по Австралії нас добре вимучила, і рішаємо по дорозі заїхати до своєї «дачі» на кількаденний відпочинок та риболовлю. Їдемо через Снігові Гори, через які недавно провели дорогу. На цій верховині гарна зелень і чути шумливі потоки, що в Австралії є додатковою приємністю. Донедавна це були ще недоступні терени. Їх ще не мала змоги бачити австралійська спільнота. Щойно останніми роками ці терени притягають щораз то більше відвідувачів.

Несподівано на поляні, між лісами, ми побачили пасіку та їдемо оглянути цю фабрику меду. Австралійські евкаліптові дерева цвітуть масою квітів, подібних до нашої липи чи каштану. Окремі дерева цвітуть у ріжних порах року, і майже круглий рік є квіти на деревах. У нижчих частинах тих гір зацвіла тепер маса дерев, тож тисячі акрів лісу вкрито цвітом. На поляну до цього лісу привезено на великій та довгій машині коло двісті сорока вуликів з бджолами, і їх складено на землі, а стільки ж інших вуликів залишено на машині дещо далі від перших. Увечорі відкривають сітчасті засувки, і рано фабрика починає працювати.

Кількадесят мільйонів наполегливих працівників, привезених учора ввечорі на це нове місце, стають до праці. Скільки тут потрібно організації! Перше, треба запізнатися з тереном, бо треба з тим тяжким і коштовним нектаром вернутись, та ще й попасти до своєї хати, бо помилковий вступ до іншої може коштувати навіть життя. За кілька хвилин вертають розвідники, дають інструкції, і мільйони працівників починають свою запопадливу працю, аж ціла околиця гуде.

Оглядаю перше велике, вкрите білим цвітом, дерево. Воно так обліплене бджолами, що аж потемніло. На дереві вони по-джентльменськи за квітки не сваряться, а додержуються принципу: перша має право першости. Це чудове видовище! З їхнього правопорядку можна багато чого навчитись.

Дві чи три особи обслуги перевіряють стан здоров'я роїв, чи не завелись паразитні хвороби у вуликах, а також скеровують їх та оглядають машини для збору меду.

По якімсь часі рамці у вуликах заповнено медом і віз стає на кілька тонн тяжчий, і дальша подорож з вуликами неможлива, бо мед укрив би всю дорогу. Тому мед збирають на місці. Після збору, якщо цвіт уже перецвів, увечорі засувають дверцята, і ця

величезна пасіка переїздить на нове місце, десь до соняшникових чи яких інших ланів. Сам мед згодом мандрує до ріжних країн, бо понад вісімдесят відсотків його іде на експорт.

В Австралії багато бджіл. Одні — автохтони — живуть тут не знати скільки літ, інших привезено з ріжних країн. Цікаво лише, чому бджоли роблять великі запаси меду на зиму в теренах, де нема зими, а круглий рік цвітуть квіти.

ПЛЯНИ НА СТАРШІ РОКИ

З деяким острахом вертаємо до хати. Таня має свої проблеми, яких, замість меншати, стає щораз більше, і не менше їх у мене. В бюрі багато справ до полагодження, і я їх розглядаю. Одні пропозиції йдуть до коша, на інші диктую секретарці відповіді, а поважніші справи відкладаю на завтра, бо їх треба добре пережувати.

За кілька днів знову втягаюсь у комерційну колію, яка забирає чи не половину часу при телефоні. Позатим: перегляд книжок, перевірка усіх секцій торгівлі та плянування на майбутнє. Кошториси на будови добре робив Т. Суховерський або Степан Крук, який недавно став у нас на працю. Це гарна людина, чоловік хресної мами нашої доні Сяні. Осип справно доглядав виробництво і достави, які збільшувались з кожним роком.

Я й далі думав, як звузити торгівлю та уприємнити собі життя на старші роки, лише як це зробити, не мав наразі найменшого поняття. Скоро буде мені п'ятдесят літ, а воєнні пригоди та цей торговельний змаг робили своє, і моє дальше життя залежало не від лікаря, а від мене самого.

Я став курити, коли мав двадцять один рік, за що батько добре мене насварив, та зілля це я дуже полюбив і воно справляло мені в житті приємність. Навіть колись у небезпечному житті при УПА мені було багато приємніше, коли на листю в лісі я з друзями пускав клубки диму через густе конар'я дерев до неба.

В Австралії добрі цигарки, і я їх щораз то більше курив, досягши шістдесяти штук денно. Став відчувати, що вони мені шкодять, і думаю зменшити число їх до двадцяти на день. У бюрі багато справ, телефонічні дзвінки, і до одинадцятої години я вже викурив пачку (двадцять цигарок) і шукаю за новою, а тоді сам до себе говорю: «Гей, ти, нерозумний сину! Не хочеш курити двад-

цять на день, то будеш, голубе, курити „фіґу"!».

І так я покинув це чудове зілля. Правда, в хаті моя дружина часто мене питала, чи я серджусь на неї чи на брак папіросів.

*

Одного дня зателефонував мені мій адвокат Т. О'Льоклєнд і попросив, щоб я увечорі зайшов до клюбу, бо він хоче про щось зі мною поговорити. У клюбі я застав свого правника при покер-машині в товаристві якогось чоловіка і католицького священика, отця Пейджа. Пароха Пейджа я добре знав, бо нераз помагав йому при направі школи й церкви. Це надзвичайно шляхетна людина, і священство було для нього найкраща професія. Він не мав авта і їздив на ровері. Ми нормально, кивком голови, привіталися, а незнаного правник відрекомендував мені, тільки через джичання машин та людський галас я не зловив його ім'я. Купую усім щось випити, міняю кілька долярів на срібняки, докидаю до тих, що коло машин, і тепер граємо на машині вчвірку, кожний тягне п'ять разів, а тоді перебирає другий. Священик прийшов з якимись своїми справами і задержався на хвилину при цьому товаристві, і тут не було мови, щоб він заризикував парафіяльними срібняками. Його пайку до машини докладаю я і з труднощами намовляю його до цієї співгри. Цього другого, незнаного, я вже десь бачив, тільки не можу пригадати собі де. Чомусь мені здавалось, що він колись у якомусь барі продавав мені пиво.

Правник попросив мене до вільного стола і хотів знати мою опінію про його задум закупу фарми на кілька сот акрів, за сто кілометрів від цього містечка. З усмішкою відповідаю йому, що з нього добрий господар не буде, але раджу добре перевірити ціни в тій околиці і також, наразі, запропонувати продавцеві дещо нижчу ціну. Відтак питаю, хто є цей незнаний мені чоловік, бо думаю, що він десь колись продавав мені пиво. Тед засміявся і сказав, що це головний суддя нашого штату, Стогнем, та що він колись працював суддею в нашому суді в Пенріті. Я щойно тоді пригадав собі, як то кілька років тому, цей суддя з-поза судового бар'єру покарав мене за швидку їзду автом.

Коли ми вже всі сиділи за столом, мій правник розказав судді про це пиво, що викликало сміх і звеселило наш вечір. Цей вечір, так само несподівано, змінив цілком мої комерційні будні, а з тим і спосіб життя на старші роки. До нашого стола підійшов, також мені знаний, підприємець Нюболд і запитав, чи я не був би зацікавлений купити його комерційну площу в місті.

— Скільки хочеш? — питаю. Той назвав таку суму, що від

самих зер закрутилась голова, і я з місця сказав, що не за ту ціну.

Хтось пішов купувати чергове пиття, мені випала черга тягти ручку від машини, але ця площа в місті влізла мені в голову і цілий час нуртує. Це ж найкраще місце в місті, біля самої залізничної станції, та ще й у сусідстві починають будувати великий торговельний центр! Двадцять років тому, коли ми починали своє підприємство, це місто налічувало тридцять тисяч мешканців, сьогодні їх число досягає ста тисяч з великими плянами на майбутнє. Будову збудую сам... заощаджу тисячі долярів... Такі й інші думки роїлись у моїй голові. Мого приятеля, десь, натискали якісь торговельні проблеми, бо він вкоротці вже знову був коло мене й питав:

— Скільки даєш?

— Половину! — відповідаю.

— Що? Ти жартуєш? — каже невдоволений Нюболд. Відтак він розповів мені, що купив кілька сот акрів землі на півночі над морем, і як не виплатить до трьох тижнів, то втратить добру землю і завдаток, бо позику банк відмовив. Так ще кілька разів він підходив до мене з цією пропозицією, і вкінці я погодився купити від нього цю площу за три чверти жаданої зразу ціни. З цієї нагоди ми потисли собі руки, що означало, що наш торговельний договір укладено. Зраджую цю таємницю своїм приятелям у клюбі, і з цієї нагоди знову випиваємо. Суддя каже священикові, що цій операції, здається, допоміг «святий дух». Знову сміх.

Прийшов я до хати, сів до столу і думаю, яка шкода, що покинув курити: з папіроскою мені багато краще думалось. Але, маючи ще якусь волю, думки про куріння відганяю. Десь над ранком прокинулась Таня, прийшла до вітальні і питає, що сталось, чому я не сплю.

— Моя люба, маю проблему! Сьогодні, здається, я зробив найбільшу помилку у своєму житті!

Коли я розказав Тані про все, у нас почалась приблизно така балачка:

— Мені здається, що ти думав зменшити свої клопоти і спокійніше жити?

— Ну так! — кажу. — Але, щоб іти вдолину, треба спершу вилізти на гору.

— То чому лізти на Еверест?

— Щоб довше іти вдолину! — відповідаю. До рана я вже не спав, бо придбав собі ще один клопіт.

Ранок, як звичайно, прозірніший. Я оглянув закуплену минулої ночі землю, перевірив міру й можливості на ній будови, а також ціну, яку тут обчисляли на квадратові стопи. Місце добре, земля велика — понад двадцять тисяч квадратових стіп — і дешева. Коли

я розказав про це управителеві нашого банку, то він по хвилині здивованої мовчанки сказав:

— Ти на цій землі не можеш втратити!

До кількох тижнів я допозичив частину грошей і став власником цієї, в доброму місці, ділянки землі. Вкоротці докуповую ще невеликий кусень, згодом — ще один, і старанно пляную найкращу й найвищу будову в місті. Перші два поверхи для крамниць з модерними ескаляторами для людей, два вищі — для бюр, і п'ятий поверх — на ресторан і дві залі. З віндою на двадцять люду, з автоматичним охолодженням і огріванням, цю будову я почав будувати 1969 року, і тривала вона два роки. Під той час до Австралії загостили панство Стецьки, яких ми через кілька днів гостили в нашій хаті, і разом робили інспекцію цієї будови. За ці два роки ми викінчили чимало початих хат і продали їх. Також продаю своє підприємство, будівельні склади і зосереджуюсь на нововикінченому комерційному центрові.

Будова мала п'ять поверхів, біля ста тисяч квадратових стіп площі. Усі крамниці, включно з великим магазином, винайнято. Півтора поверху винайняла на свої бюра телефонічна компанія нашої округи, а решту — місцева радіостанція та інші компанії. На найвищому поверсі було відкрито ресторан «Київ» та залі, а відкриття цілого дому ми робили при помочі «Ротарі» клюбу, з участю наших українських і австралійських приятелів та найкращих танцюристів з Мельборну — «Богунські козаки». Про це відкриття наш часопис «Вільна думка» писав так:

«ДІМ БОРЦЯ»

В суботу 9 жовтня ц. р. в Пенріті, недалеко від Сіднею, відбулося офіційне відкриття «Дому Борця» — «Борец Гавз», що знаходиться біля залізничної станції, в центрі цього провінційного міста, що останніми роками починає швидко зростати.

Відкриття «Дому Борця» було небуденною подією в цьому місті. Доказом цього може служити той факт, що місцева газета «Тзе Гералд», що виходить накладом 30 тисяч примірників, у числі за 25 вересня вмістила на першій сторінці велику статтю «Офіційне відкриття Дому Борця», ілюстровану знимкою цієї величної 5-поверхової будівлі, та подала ще три зним-

Наше нове підприємство — «Дім Борця»

ки на інших сторінках — знимки внутрішнього вигляду залі для прийнять, саду на даху та танцюристів «Богунські Козаки», що виступали на відкритті будівлі.

Газета подала, що Юрій Борець, власник цієї будівлі, дав місцевому «Ротарі Клаб» дві залі для прийнять на вечір для харитативного балю, прибутки з якого призначені на потреби шпиталю.

Сам Юрій Борець, пише газета, спроєктував будівлю й не пошкодував нічого, щоб зробити верхній поверх вартим того, щоб туди завітати. Увесь поверх має апарати для реґулювання температури й звуконепроникливі стіни. Підлоги вистелені дорогими килимами.

Ресторан «Київ» вдекорований в українському стилі. З ресторану — чудовий вигляд на Сині Гори. В ресторані — атмосфера, яка сама запрошує пообідати. Кельнерки (до речі, в українських одягах) обслуговують при столах із свічками, подаючи европейські й місцеві страви. Збоку ресторану — бар. З ресторану — вихід на балькон під відкритим небом, де можна в комфорті посидіти, щось випити й відпочити.

Є конференційна заля, яку можна розділити на дві кімнати, а залі можна з'єднати в одну, в якій може вміститися до півтора тисячі людей.

Пишучи про цю подію — відкриття «Дому Борця», не можна не згадати про його власника — Юрія Борця, відомого всім сіднейцям громадсько-політичного працівника, що віддає час і гроші на розбудову різних ділянок нашого життя. Ю. Борець відрізняється від багатьох багатих людей, які вже є серед нас, жертвенністю, готовістю допомогти в потребі. Він живе не «бізнесом», а можна думати — насамперед громадськими інтересами. Хто знає, чи був би збудований Дім Української Молоді без праці Юрія Борця. Громада, Школа, Церква, багато організацій і установ — і всюди серед щедрих жертводавців прізвище Ю. Борця. Обидві доньки його — активні членки СУМ'у, а дружина — виховниця СУМ'у.

Тому, бажаючи Ю. Борцеві дальших успіхів у праці й задумах, сподіваємося, що розвиток його підприємств буде також на користь і нашим загально-громадським інтересам, бо Ю. Борець — активний український патріот-громадянин.

31 жовтня 1971 р. «Вільна Думка», ч. 44 (1153)

Одну бюрову кімнату винаймає ліберальна урядова партія для свого обласного бюра, і тут часто зустрічаються вищі шишки та

члени парляменту. Ці зустрічі були також корисні нашій справі, бо при кожній нагоді я передавав їм нашу літературу та інші інформації. Наші петиції за звільнення вояків УПА з концтаборів було добре представлено в парляменті й сенаті, а міністр соціяльних справ В. Вентворс в одному листі навіть долучив двадцять п'ять долярів на діяльність нашої станиці УПА, що є рідкісне в парляментаристів.

У виборчій компанії, в наших залях, скликали виборчі зустрічі з прем'єр-міністром і з консервативним та опозиційним прем'єром штату Квінслєнд, Б. Пітерсоном. У залях понад дві тисячі людей, а тут хтось повідомляє поліцію про підкладену бомбу. Поліція всіх евакуює і шукає за бомбою, якої там і не було. Згодом знову усі заходять до залі.

Тактика застрашування бомбами працювала проти опозиції, а їхнє зближення з комуністами також їм не допомагало, і консервативні ліберали були при владі довгі роки.

Обсервуючи їхню працю в бюрі, що сусідувало з моїм, часто можна було бачити вияви сильних особистих характерів, утвердження свого «я» за всяку ціну. Знаємо з історії, давньої та нової, про небезпечні експедиції англійців, як морями, так і суходолом. Недавно таку небезпечну плавбу зробив Чічестер, перепливши одинцем океани. Такі характери у приватному житті досить незгідливі й тяжкі, але своєю завзятістю і послідовністю вони часто приносять велику користь свому народові.

Найбільший змаг і часті неприємності у моїх сусідів стаються під час добору кандидата на вибори до парляменту. Між такими кандидатами іде часто навіть нечесна боротьба. Рідко якийсь член парляменту стане чесно, з переконання, в обороні котрогось народу, доки він у цій дії не відчує якоїсь користи: прилучення виборчих голосів, власної популяризації, одержання датку на свою виборчу кампанію чи великого презенту на свята, що не зачисляється до хабарництва.

Парляментаристи, звичайно, належать до ріжних організацій, та найбільший вплив на них мають місцеві масонські льожі. Вступ до такої льожі пропонував мені мій правник і був дуже здивований моєю відмовою.

Зв'язок з членами парляменту дуже часто буває корисний, і ми таким зв'язкам мусимо сприяти в кожній країні нашого поселення.

УКРАЇНСЬКА РОДИНА В ДІЯСПОРІ

Колись, ще в рідному селі, я мав змогу спостерігати кілька осіб, які приїхали з Америки на відвідини своїх рідних у Краю. Вони милувались рідним селом, своєю церквою, нашими національними домами. Вони роздавали дарунки, давали датки на наші церкви й народні домівки і виглядали заможними.

— Вони, напевно, є на вищих щаблях суспільства! — думав я тоді.

Життя наших вигнанців у діяспорі дещо відмінне від колись уявлюваного мною. Історія наших еміґрантів за останніх сто років дуже цікава і майже незнана нашим людям у Краю.

Під кінець XIX і початками XX століття багато нашого люду виїхало до Америки, Канади та інших країн шукати кращих матеріяльних засобів. Це були здебільшого консервативні бідняки з сильним підсвідомим «я», організаційно прикріплені лише до своєї церкви й священика. Тих людей канадійський уряд завіз до пустинних теренів Альберти, Саскачевану, Манітоби й лишив їх у пустині без найменшої соціяльної допомоги. Вони вели там довгими роками нужденне життя, руками корчували ліси і так крок за кроком проґресували. До тих мас почала лізти також московська комуна і поважно їх затруювати. Щойно згодом, прийшла третя наша сила, це український націоналізм, організований полковником Коновальцем. Цей рух почав плекати національну свідомість, жертвенність, а також і гордість. До нього горнулась молодь усіх прошарків, яка так голосно і послідовно стоїть сьогодні на сторожі України.

Можна собі уявити, з яким зацікавленням читали б наші люди в Краю книжки про нашу еміґрацію в Канаді, Америці, Арґентині, Бразилії та інших країнах, і скільки там розійшлося б примірників, якби Москва не забороняла доставляти їх.

У часі нашого приїзду до Австралії ця країна ще на мала організованого соціяльного забезпечення своїм потребуючим. Воно прийшло згодом. Та умови для нас тут були набагато кращі, як для наших піонерів колись у Канаді. По-перше, що ми мали бочковий дах над головою, організовану й безплатну кухню, транспорт до праці і готову працю. А праці були ріжні. Наприклад, доктор Ляляк перші роки побуту в Австралії працював у шпиталі мітлою, як замітайло. Професор Драґан мав дещо вищий щабель праці, він робив машинкою дірки в автобусових квитках. Але навіть найменшої робочої платні було досить для вигідного життя.

Наш ресторан «Київ»

Найбільшою перешкодою в цьому житті було незнання мови, зокрема старшим, яким наука приходила нелегко. З цією важкою справою старших дітвора давала собі раду в тижнях. Дуже часто в бюрах справи батьків полагоджували ще малі їхні діти.

Свої доні возимо за тридцять кілометрів два рази на тиждень на танці і до хору СУМ, суботами — до нашої школи, а неділями — до церкви. Присвячуємо дещо уваги й сусідській молоді. Таня організує їх до СУМ-у, до танцювальної групи й школи, а я їжджу по цілому передмістю і з ріжних вулиць збираю цю дітвору, щоб везти на танці, чи до хору, чи на виховні лекції або до школи. Наступний раз везе Таня.

Атмосфера для патріотичного виховання нашої молоді зразу була не дуже сприятлива, бо лише мале її число вдалось виховати. Згодом ця атмосфера кращала, вчорашній космополітизм відступав, а на його місце приходило усвідомлення національної ідентичности, і то при допомозі держави з її етнічним радіо та телевізією...

Наші обидві доні скінчили університетську освіту та українознавчі школи і цікавляться нашим організованим життям. Орися навіть брала участь у конференції АПАКЛ в Японії. Згодом обидві виходять заміж за українців, і наші родини збільшуються сватами, а відтак ми дістаємо почесне звання дідуся й бабуні.

Внуки дуже приємні для дідусів та бабунь. Бо дітей ми любимо, але через обов'язок та відповідальність за їхнє виховання тримаємо в дисципліні, часто змушуючи їх робити речі, яких вони не люблять і не хочуть. З внуками почуття цієї обов'язкової відповідальности меншає, і ми більше любуємось ними. Так ото я часто бавлюсь із своєю коханою внучкою, і ми виробляємо комедії, за що нам добре попадає від мами й бабуні. Коли внучка стала ходити до школи, де панувала лише англійщина, ми старались, щоб вивчення нашої мови тривало. У нашій хаті песик Гетьман розумів лише нашу мову. Так само сучка Зірка і кицька Пантера. Ми всі мусіли говорити до них лише нашою мовою. Дуже часто австралійці дивувались, що це за розумні звірята, бо розуміють чужу мову. Жодного англійського слова, сказаного внуцею, я не розумів.

— Діду, та ти знаєш!

— Ні! — кажу. І вона мусіла мені сказати, що хотіла, по-нашому. Бувало, коли до нас приїжджала наша доня Сяня з чоловіком Богданом, і вони починали говорити з Орисею по-англійськи, то внучка прибігала до мене і казала:

— Діду, вони знову говорять по-англійськи!

Коли ви чуєте добру українську мову нашої молодої освіченої

людини, у вас автоматично з'являється пошана до їхніх батьків, бо вони присвятили своїй дитині багато часу й зусиль.

Наша доня Орися вибирається, уперше, побачити Европу. Це ж мрія молодої людини, тим більше людини, яка довгими днями й ночами вивчала, чула й читала про цю Европу.

В Німеччині, в українському клюбі, наші хлопці, які скористали з попущеної гайки, і через польську «Солідарність» добились з Польщі до Австрії, а звідти до Мюнхену, намовили Орисю поїхати до Польщі, і вона туди їде. Через Відень — до Чехії і в Празі затримується в готелі на ніч. Вона сама в цьому комуністичному світі, про який так багато наслухалась в школі, університеті, від батьків та нашої спільноти. Вона із зацікавленням придивляється. На будівлях багато великих написів-пропаґанди для мобілізації людей до будови комунізму. Люди якісь застрашені, поважніші і рідко сміються. На вулицях багато військових. Наступного дня їде на Словаччину передати дарунок родині знаного нам словака в Австралії, а ввечорі переходить біля Дуклі чесько-польський кордон. З молоддю, вихованою на Заході, Москва та її сателіти мають часто клопоти. Старші добре знають, що значать кордони московської імперії. Перехід з країни до країни дозволено на них лише в кількох місцях, де для контролі існує спеціяльний штат. Орися побачила на мапі, що вона близько кордону, і поїхала туди автобусом. Коли вона зголосилась на прикордонній заставі, чехи не знали, що робити, а Орися каже, що має пашпорт і візу, а по другому боці кордону жила колись її рідня, і вона хоче туди поїхати. Чехи кудись телефонували, нарешті і до польських прикордонників, які вкоротці приїхали до самого кордону і перебрали Орисю від чехів.

В околицях Коросна-Ясла-Сянока й Перемишля вона перебувала кілька днів. Мала нагоду стрічати кількох моїх добрих друзів, з тих найкращих, які чудом пережили ці бурхливі роки. Одні не розконспіровані, інші відсиділи довгі роки в тюрмах. Вони розказували їй про події з часів УПА, про наш нарід, який так масово нищили наші вороги та про оборону його відділами УПА. Показували широкі, порожні наші простори, що їх ще до сьогодні поляки бояться заселювати. А ті відважніші, що тут приїхали, до сьогодні сплять із сокирою під головою для своєї оборони.

Про боротьбу УПА на цих теренах говорять щодня, а наша молодь цікавиться нею в деталях. Польща ще до сьогодні не опанувала цілком теренів, з яких виселили наших людей, і широкі простори заростають бур'яном, корчами і лісом. Найбільше Орисі сподобалось завзяття і віддана праця нашої молоді, і то в усіх

шарах нашої спільноти. Вони часто організують прогульки по Лемківщині, тими місцями, де ходили й боролись відділи УПА. Вони в деталях знають про важніші місця й криївки і говорять про себе так: «Мій вуйко служив у сотні Громенка», або «Мої два — в Бурлаки»... Ці вуйки інформують їх, переказуючи події, і за них наша молодь горда.

— Тату! — дивувалась моя доня. — Коли вони говорять про якийсь відділ УПА, вони знають про все в деталях. Про його стан, старшин, підстаршин, а то й вояцтво!

Отак, на героїці своїх синів розвивались старі культурні держави. Лише ті народи, котрі були готові, за всяку ціну, боронити себе, не згинули. Нація без історичної героїки це примітивне плем'я. На героїці Січових Стрільців та бойовиків ОУН дуже хутко виховався нарід, який так по-геройськи став у своїй обороні проти двох імперій світу. Я говорив з молодими людьми, які виховались під гнітом Польщі. Вони з захопленням розповідали мені про своїх вуйків і стрийків, учасників УПА. А що їхні тати не мали змоги служити при УПА, вони їх майже ніколи не згадували, а все вертались до упістів вуйків та стрийків... Вони гордо зачисляли себе до нашадків упівського роду. А гляньмо в Україну, де панує безпосередньо садист-москаль. Як він із своїми сотнями тисяч аґентів пильнує, щоб в Україні не відродивсь славний упівський рід! А там їх живе тисячі, а то й сотні тисяч, бож ціла Західня Україна брала активну участь у боротьбі УПА. Як цінило б цей рід наше нове покоління, дав нам приклад Юрій Шухевич. Через московський терор тисячі нашої молоді в Україні навіть не знають, що їхні батьки були учасниками боротьби УПА. Юрій Шухевич з гордістю видержав на протимосковському фронті понад тридцять років.

Великий відсоток нашої молоді в Польщі є дуже свідомий. Багатьом з них закрито дорогу до вищих студій та інших установ. Та наша молодь не забуває про нашу боротьбу і потайки вивчає її історію в місцях, де за знання і добру опінію про УПА ворог жорстоко карає.

У діяспорі, в ріжних країнах, де живе біля трьох мільйонів нашого люду, чверть століття після геройських змагань ОУН-УПА, в підручниках нашої шкільної молоді ви нічого не знайдете про цю боротьбу. Ні в громадських, ні в католицьких, ні в православних школах. Але їй присятили велику увагу вороги і пишуть про неї наклепницькі книжки та випускають про цю боротьбу очорнювальні фільми.

— Яка причина, що до нас крайньо вороже ставляться поляки? — питав мене недавно Іван, прибулий на Захід з Перемищини. —

Я вже мав сім років, коли заплакана мама сказала мені, що я не поляк, а українець, і цікаво, що я став таким відразу, з того дня. Згодом, у дальшому моєму вихованні, багато мені допоміг мій вуйко, головно, у вивченні нашої мови та дечого з нашої історії. Він колись служив при УПА в сотні Бурлаки, і я з нього дуже гордий.

На питання, чому нас так не люблять поляки, я тут, у далекій Австралії, згруба пояснюю Іванові:

— Колишнє польське плем'я належить до кореня слов'ян, і на свої землі не прийшло з Фраціі чи Німеччини, а з чорнозему великої та багатої країни над Чорним морем. У той час наше добре розвинуте хліборобство спричинило приріст населення і годувало весь нарід та багатьох наших сусідів. Польському племені, що осіло на Підкарпатті та над рікою Вісла, пощастило прожити там спокійно кілька століть. Німеччина не була тоді єдиною державою, а лише кількома князівствами. Русь довгі роки зводила баталії з ордами зі сходу, хоронячи Европу, і кінець кінцем занепадає. Польща бачить нагоду і забирає великі терени нашої держави. За ці землі велись довгі війни між нашими народами та контролю над нашими містами довго тримала Польща. За цей час вона виховала у своєму народові ріжних «рицежув», «гарцежув» і зарозумілу шляхту. І хоч Польща й держала якийсь час у Києві своїх «уланув», то на західніх кордонах України жило наше населення, висунуте далеко на захід, аж під Краків, з такими містами, як Ярослав, що набагато старше від польських міст.

— Багаті й гарні терени України чарували поляків до тої міри, що вони після Першої світової війни, у підлий і безглуздий спосіб, зломили договір з Україною і спільно з москалями пішли війною проти нашої нової держави. Ця зрада коштувала пізніше мільйони жертв не тільки нам, але теж і Польщі.

— Коли впала Польща, а її вчорашній уряд в Лондоні числивсь і далі в колесі альянтів, польський нарід наївно сподівавсь на державу від моря до моря, а як ні, то бодай на Львів. Аж тут несподівано виринає наше військо, не десь там на Дніпрі, на Збручу чи у Львові, а на далеко висунутих на захід землях України, в теренах Сянока, Ясла, Коросна, Дуклі, Криниці, Горлиці, Грибова, аж під Краків. Ці консервативні, працьовиті і горді наші русичі-українці знову в поході до свого державного життя. Вони сцементовані своєю національною ідеєю, під добрим проводом, немов кадри Святославича, гордо заявляють ворогові: «Досить кривди нашому народові, українська земля і українці належать Україні!».

— Моральний і бойовий стан вояка УПА своєю свідомістю кількакратно перевищував ворогів. Воїни УПА, одинокі серед ін-

ших народів, зайняли розумне і правильне на той час становище. І якби світ їх послухав і стримав будову московської імперії, цей світ оминув би в майбутньому багато лиха і своїх та наших жертв. Ці воїни, які зросили своєю кров'ю великі простори східньої Европи та Азії, розпочали похід усіх поневолених народів проти останньої у світі, жорстокої московської імперії. У майбутньому історики матимуть клопіт з нашою та польською історією, бож Польща вела важку боротьбу з УПА, набагато довшу і запеклішу як з німцями.

— Москва мала й собі клопіт з цією боротьбою, бо крім кількох армій, які довгі роки воювали проти УПА, вона мусіла захабарювати мільйонами долярів пару десятків часописів у вільному світі та великий гурт дипломатів з метою затаєння тих подій. Але чому Москва так боялась ідей українського націоналізму, Захід себе ніколи не спитав.

— Уяви собі, як чулись зарозумілі поляки, коли відділи УПА під командою Рена заборонили польському війську вступ до наших сіл. А коли вони пхались силою, їх зустріли зброєю, і кілька днів пізніше вони справляли крикучі похорони, які приносили більше слави УПА і наганяли страх ворогові. Такий стан тривав довгі роки і великою мірою переконав поляків, що українці хочуть жити на своїй землі і готові боронити її за всяку ціну. Коли остаточно їм вдалось, з допомогою москалів та чехів, викинути наше населення зі своєї прадідівської землі, багато шовіністів-поляків ставилося по-варварськи до нашого, вже безборонного, народу. Вони бажали собі, щоб цей нарід зовсім загинув, і його тисячами розстрілювали, інших роками держали в тюрмах, решту старанно розкинули по країні, щоби вони себе не стрічали і не організовувались. Так довгими роками вони знущались з нашого люду. Сотні Івасиків щойно в шкільному віці довідувались, що вони українці. Жінка з Австралії відвідує брата в Кракові, а цей у парку, заплаканий, розказує їй, що ні його жінка ні дитина не знають, що він українець лише тому, що він колись працював для нашого народу, а це великий злочин.

Такими словами я звертався до молодих.

Але тут вже нема стриму. Немов іскра з карпатських лісів, нарід послідовно і гордо йде допереду, до здобуття волі для своєї власної і багатої держави. Молодь горда за батьків, стрийків і вуйків, бо довідується від них про геройську історію свого народу, і далі стає в його обороні.

Телевізійна станція в Польщі показує спрепарований комуністами фільм, як УПА в жахливий спосіб нищила польську міліцію. Після фільму польська шовіністична молодь іде і б'є вікна в нашій

школі й гуртожитку. Люди телефонують до міліції, та вона не приїжджає. Наша молодь кидається на напасників, добре карає їх, що аж кров ллється. Щоб цій справі не давати розголосу, її міліція прикриває. Про ці події оповідала нам туристка, яка повернулась з Европи.

— Там можна виховати українця на патріота, виховати його до краю ненавидіти ворога, — додала вона.

Після боротьби УПА про Львів мріють лише поляки в Лондоні та колишні колоністи з наших земель Польська молодь поділена думкою, кому належать напівпорожні землі так званого Закерзонського Краю.

НОВА ЗЕЛЯНДІЯ

Будні нашого життя дуже міняються. Уже минув змаг за засоби до існування, минули колишні щоденні клопоти-обов'язки про школу й виховання наших донь. Тепер можна було частіше плянувати свої відпочинкові подорожі, які ми дуже любили і які збагачували наші знання.

Цим разом їдемо до Нової Зеляндії на кілька тижнів, а на той рік плянуємо довшу прогульку північною Австралією.

Три години лету, і ми в Новій Зеляндії, країні, яка на 24 години випередила решту світу. Ця країна, величиною дещо більша від Великої Брітанії, складається з двох головних островів та багатьох малих. Вона лежить дещо далі на південь від Австралії, маючи тому холодніший клімат. Цю країну, десь певно, було пляновано в іншому небесному відділі, бо другої такої у світі немає.

Ми прилетіли на південний острів, що є дещо більший від північного, до міста Крайсчерч, яке має 170 тисяч населення і є єдине велике місто на цьому острові. Оглянувши його, переночували у вигідному готелі і наступного дня їдемо туристичним автобусом оглядати цей чудовий острів, і то на кілька днів. Цей острів 900 кілометрів завдовжки і 200 кілометрів завширшки. Вздовж цілого острова, ближче західнього узбережжя, тягнеться пасмо високих гір. Східнє узбережжя має легкий схил з гір до моря і служить за величезне пасовисько, якого тут 51% загальної площі (ріллі — 3%). Східня частина взагалі немає лісів, лише насадження дерев у парках та біля будов. Красою країни є її пасмо гір. Усі гори — кільканадцять кілометрів шириною — десь потратили свої

верхи і виглядають, немов би їх хтось рівненько зрізав. Це діло часів льодової доби, коли маси льодів сунули до моря і по дорозі стинали вершки гір. Та ця картина лише на підгір'ю, бо високі гори і далі мають мальовничі шпилі з вічною кригою на них. Найвища гора — Кук, заввишки 12.349 стіп.

Острів цей туристи відвідують круглий рік, бо він має свої приваби на всі сезони.

Доїжджаємо до містечка Квінставн, де зупиняємось на кілька днів. Ми перебуваємо на хребті пасма гір, на яких сім і пів тисячі стіп, а то й вище, над рівнем моря. Між горами, на кілька тисяч стіп нижче, лежить темносинє, майже сто кілометрів довге, озеро Вакатіпу. Довкола озера гарна зелень і квіти. З гір до озера спадають шумливі потоки, а далеко вище на засніжених верховинах любителі лещатарського спорту знаходять свою улюблену розраду.

На високій скелі є ресторан, і ми, майже прямо догори, їдемо туди на обід підвісною дорогою (один кілометр угору). В кабіні місця лише на чотири особи. Деякі жінки їдуть туди із затуленими очима, а інші взагалі не наважуються. Недавно тут була аварія, — одна така кабіна відірвалась, убивши пасажира, і ця їзда тепер виглядає ще більш небезпечною.

З ресторану чудовий вид на місто, озеро й гори. Тут можна годинами сидіти й милуватись творами Всевишнього.

Один день їдемо човном по озері, наступного дня — рікою, а опісля у кріслі підвісної дороги — на сніг. Ще день прогульки містечком, де живе стало яких 1600 люду, бож це не Европа, а ще порожні простори. Переходимось по парку над озером. Біля пристані, на плятформі, туристи годують рибу, купивши спеціяльно для цього приготовані харчі. У цьому місці ловити рибу заборонено, і вона без всякого страху припливає майже до рук. Рибу пструг привезено сюди з Канади, і тут вона добре акліматизувалась. Її тут дуже багато, всякої величини.

Цікава поведінка цієї риби. Коли на березі немає годівників з харчами, вона відпливає далі в озеро. Якщо ж ви схочете годувати її трохи далі, де дозволено її ловити, вона там ніколи не покажеться, а перейдіть пару сот кроків до пристані і киньте харчі у воду, вона негайно пливе сотнями.

В Австралії на озерах одинадцять місяців в році заборонено полювати на дикі качки. Вони у цей час свобідно плавають поміж човнами. Коли почнеться місячний сезон полювання, качок на озерах не побачите.

Раненько вигідним автобусом виїжджаємо верхами гір, по єдиній дорозі, у бік півночі. Терен чудовий, нижчі схили гір поросли

Нова Зеляднія. Місто Квінставн

лісом, незнаної мені породи. Хоч при будові хат ми часто вживали новозеляндську підлогу, та як це дерево виглядає на пні, я не знаю.

Водій автобуса дуже цікаво і в подробицях розповідає нам про цю чудову країну. Тут найбільше якоїсь берези, та вона інша від нашої на Україні, а більш подібна до тої, що росте на Алясці. По дорозі бачимо багато озер, — їх тут десятки. Буває, що край одного, дещо оддалік починається друге, вже на іншій височині, кількадесят стіп вище або нижче. Вода чистенька, температура для пстругів відповідна, потоки з гір і лісів приносять рибі харч, і за словами нашого водія, в озерах дев'ятдесят відсотків води, а десять відсотків риби.

Біля водоспаду з озера до ріки спиняємось на перекуску і придивляємось навколишній красі та лінивій рибі в озері.

Між високими горами лежать вічні льоди, які щороку вліті поволі сунуть вдолину, а взимі знову замерзають, і так без кінця. Дороги тут ще примітивні, і майже всі мости вузькі, лише на переїзд одної машини. Авта по черзі пропускають одне одного, та їх наразі ще обмаль. Дорога веде верхами гір і вид чудовий. В Австралії чи не цілий континент виглядає якийсь старий, у горах скелі потріскані й розкладаються, а тут усе виглядає немов нове, недавно створене.

Перед нами висока гора, а в ній, немов хтось щось варить, бо білий дим виходить з її вершка, немов з комина. На цей дим звернуто очі всіх туристів, а водій вияснює, що це вулькан. Нараз якийсь страшний гук, гора сильно кашельнула, і туман чорного диму вибухає й летить високо до неба, а тоді темним порохом криє ці біленькі гірські сніги.

— Це дуже рідкісний випадок бачити таке, бо цей вулкан вибухає так лише раз на кілька років! — пояснює нам водій.

Ми були від гори не далі як кілька кілометрів, і цей раптовий вибух дещо нас застрашив.

З'їжджаємо небезпечними зміястими доріжками й доїздимо до берега моря. Отак берегом і посуваємось далі на північ. Дорога далі вузенька через прірви та скелі, тож у деяких туристів запирає віддих.

Нарешті доїжджаємо до містечка Гаас, де маємо спинитись на ніч. Вузенькою напівстежкою посуваємось лісом під гору і заїздимо до готелю. Довкола гарний парк, зелень, а далі ліс і грубі дерева. Над ними — найвищі гори Нової Зеляднії з білими верхами. Вже зовсім недалеко готелю починаються вічні льоди, до яких спинаємося, і ними проходжуємося. Це казкове видовище. З-під тих крижаних пластів женуть маси каламутної води до моря.

На цій чудовій і більшій частині Нової Зеляндії живе менше як

півмільйона людей. Сюди привезено сарни зі Шкотії та Японії, яким тут чудово живеться, і вони масово множаться, що додало країні ще один спорт — полювання.

Ще два приємні дні нашої тури, і ми переїздимо кораблем на другу частину країни — на північний острів. Корабель, що його тут звуть «ferry» (порім), везе маси людей, шкільної дітвори, а ще багато авт і два довгі поїзди. Його весело супроводять десятки дельфінів, які нібито граються на хвилях, викликаних кораблем, пливши дуже близько нього.

Північний острів менше гористий, дещо тепліший та багато більше заселений. Зупиняємось у столиці країни — Веллінґтоні, і як ведеться, оглядаємо місто, парки, музеї. При закупі квитка на каблевий (підвісний) трамвай, який їде дуже високо на гору, до ботанічного саду, розмовляємо з Танею, а продавець квитків бажає нам гарної подорожі в нашій мові. Це свідомий наш чоловік, який не схотів розбудовувати московської імперії на Сибіру і з ріжними пригодами дістався аж до цієї далекої країни. Коли при потиску рук він почув моє прізвище, то відразу запитав:

— Чи ви той Борець, що написав книжку «У вирі боротьби»?

— Ґратулюю! Пишіть більше!

Увечорі в готелі, завдяки телефонічній книзі, ми гостили наших людей і довго взаємно інформували себе про життя й новини у країнах нашого поселення. Наступного дня ми гостились у панства Леміщуків та пані Ґрін, відтак у одної самітної пані, активної церковної діячки.

Відвідали ми ще одне північне місто, Оклєнд. Там також стрінули нашого свідомого краянина Криховця, провівши з ним приємні хвилини.

На чужині ми з Танею мали змогу стрічати багато наших людей, і то в ріжних країнах. Деякі мали між собою кращих організаторів і зробили дуже багато. Інші місця — не мали, і в результаті терен мав менші успіхи. Але мушу ствердити, що у новій еміґрації наша поневолена Батьківщина мала своїх свідомих і відданих їй людей, і майже при всіх зустрічах говорилось на цю тему.

На північному острові Нової Зеляндії є дві місцевості, найбільш популярні для туризму: озеро Таупо і містечко Роторуа. І туди ми їдемо.

Біля озера багато готелів, парків та туристичних установ. Озеро Таупо велике, чисте, з допливами чистих річок і частинно окружене горами. Та нам краще сподобалась місцевість Роторуа. Там багато ріжної величини озер, деякі понад тисячу стіп завглибшки. У місті та його околицях багато вульканічних джерел з теплою мінеральною водою. У місті сильний, аж прикрий, запах сірки. Земля

навкруги парує, і то добре, і є ставки, де цілий час кипить багно, а також часто випорскують фонтани гарячої чистенької води. Ці теплі мінеральні води використала для населення міста Міська Рада, а також розумні підприємці. Скрізь побудовано купальні, і ви самі, з дружиною, дітьми чи приятелями винаймаєте таку лазню за кілька долярів і купаєтесь в ній від двадцяти хвилин до півгодини. Тут годі боятися, що ви перетягнете час, бо запах сірки такий сильний, що, побувши кілька хвилин у воді, ви змушені вилазити.

Прикрасою цієї країни є також її перші поселенці, маорі. Маорі це плем'я полінезійців, які приїхали до Нової Зеляндії понад шістсот років тому. Приїхали вони на своїх великих човнах, видовбаних у дереві, довжиною понад шістсот стіп та шість стіп завширшки. Ці човни та різьби на них можна побачити в музеях Нової Зеляндії. Маорі дуже гарні, культурні і працьовиті люди. Їх у країні живе вісім відсотків загальної людности. Вони веселі й співочі та живуть спільно цілими родинами, не так, як англійці, де кожна хата є наприступним замком.

Джерела з гарячими водами були для маорі дуже вигідні, як для прання так і для варення харчів, тож їх найбільше й жило у цій місцевості. З приїздом англійців, першими роками, маорі не мали клопотів з новими поселенцями. Щойно, коли колоністи стали наїжджати більшими масами і забирати маорі землю, почався клопіт, який закінчився великою війною, що тривала від 1840 до 1860 року. У цій війні відзначилися їхні герої, як Раупараго, Куті та інші. До приходу европейців вони вірили у ріжних богів, котрі були дуже вибагливі і досить жорстокі. Землетрус чи вибух вулькану вимагав жертв у людях, і маорі їм ці жертви давали. Їхній всесильний релігійний пастир був заразом провідник їхнього плем'я. Йому приносили данину: пташе пір'я, тканину, свині, пси... Останньо маорі християни, і то рівні з іншими. Вони й далі плекають свою мову, різьби, хорові співи та іншу, привезену ними колись культуру, атрибути якої можна побачити у їхніх великих музеях.

При від'їзді питаю працівницю їхнього музею:

— Бачу, що ви маєте чим гордитись! А чи є у вашій культурі щось, чим ви соромитесь?

Жінка хвилину подумала й відповіла:

— Хіба колишнім канібалізмом і тим, що молода пара перед вінчанням, у святині, в присутності гостей і духовної особи, мусіла довершити сексуальний акт, як доказ здібности до продовження роду.

Ми порівнювали маорі з нашими австралійськими абориґенами. Та тут нема порівняння. Ми з приємністю прийняли б родину маорі за сусідів.

Завтра покидаємо цю чудову країну, країну, яка має 243 водоспади, в якій донедавна жив тринадцять стіп високий, безкрилий птах, що мав вагу коня, і де нема трійливих зміїв ні малярійних комарів. Країну, яка дала повні права жіноцтву, включно з голосуванням, ще 1893 року, де дванадцятилітній хлопець зловив пструга вагою дев'ять і пів кілограма, і де в місяці січні доспівають фіґи. Якби цю країну притягнути до Европи і розмістити її біля Швайцарії, то вона поважно захитала б швайцарський туристичний прибуток.

У дорозі назад до Австралії, в літаку передумуємо нашу подорож по цій гарній країні. Вона лежить близько Австралії, віддаль між ними — дві тисячі кілометрів, але великий австралійський континент, протягом мільйонів років, не мав жодного впливу на Нову Зеляндію. Не то що тварини (кенґуру та інші види), але навіть рослинність не донесла свого насіння з Австралії до Нової Зеляндії. Єдине, що ствердили науковці, це те, що в деяких місцевостях Нової Зеляндії є грубі шари червоного пороху, принесеного вітрами з Австралії.

ТРУДНОЩІ РЕСТОРАНУ

У підприємстві майже все в порядку. Майже, бо наш ресторан «Київ» і залі на п'ятому поверсі таки добре клигають. Ми доклали багато зусиль при обладнанні й декоруванні ресторану. Тут знайшли місце наші національні картини, гуцульські крісла, гарні вишивки, декоративне меню, обслуга в українських строях. Ресторан «Київ» це вже не був змаг за доляра, а радше реклями Україні, що обійшлася нам дуже дорого.

Дотепер усі ділянки мого підприємства ведено під моїм безпосереднім наглядом і керівництвом. Рестораном же «Київ» завідували знавці або експерти цього діла. Головні кухарі заробляли як лікарі. У залях відбувались усякі прийняття та весілля, часами на кілька сотень гостей. Бувало, що одного вечора в ресторані і трьох залях було понад тисячу люду, а при кінці року — ні цента прибутку.

Рішаю приміщення ресторану й заль переробити на бюрову площу. Ця процедура забрала дещо часу, коли таке коштовне обладнання ресторану та українські декорації з болем серця треба було розтягати.

Хоч я й поклав собі полегшувати життя і поволі готувати себе до емеритури й рибальства, та торговельна жилка не могла пропустити доброго уміщення капіталу.

Повідомляю свою дружину, щоб вона упорядкувала собі свій календар, бо поїдемо на кілька тижнів на північ Австралії. Та з її календарем було більше клопоту як з моєю комерцією.

— Чоловіче, я не можу! — каже жінка. — В Союзі Українок даємо показ української історичної ноші для чужинців, проби сценок на «Веселий Вечір», сходини в СУМ-і, робота коло хати... і багато іншого.

— Моя кохана, я тобі вірю і ці справи розумію. До першого червня ще є пару тижнів, а першого червня я їду з тобою або без тебе!

Ми маємо з дружиною дуже багато спільних зацікавлень, і одне з них це подорожувати, здебільшого, автом. І коли лише в нас була змога, ми виїздили в дорогу.

ПІВНІЧНА АВСТРАЛІЯ

У нашому Старому Краю в місяцях червень-липень гарне літо. Країну вкрито квітами, і теренами Надсяння, Надвірної, Делятина, Карпат чи узбережжям Чорного моря люди милуються або лише мріють про них десь у діяспорі чи на просторах непривітного Сибіру.

В Австралії на ту пору починається зима. Правда, в цій зимі і далі цвітуть квіти, а теплими зимовими днями дехто купається на пляжі, але бувають ночі, коли температура в нашому терені доходить до зера. У моєму молодому віці, бо ще замолодий на президента держави, щось залізло в мої кості й крутить, і то гірше холодними днями чи ночами. Щось такого має й моя дружина, хоч і на кілька років молодша від мене. А що холодних ночей тут лише кільканадцять на рік, хат з центральним огріванням мало хто будує.

Щоб оминути ці холодні дні нашої зими, ми вибираємось до північної частини країни, де температура не сягає нижче від двадцяти ступенів тепла. У північній Австралії ми вже були кілька разів, та все якось у поспіху, бо все є обов'язки і нема часу. Тим разом у нас є час, а в додатку, нас запросили в гості наші добрі приятелі: старшина УПА Кость Гіммельрайх з дружиною. Як

Зразки української історичної ноші

писав мені Кость, він через свою дошкульну «романтику» костей мусів переїхати жити до теплішої частини країни, оселившись у Квінслєнді, в містечку Атертон.

Перший день їдемо добре знаними теренами, просто на північ. Панорама й далі типово австралійська: просторі пасовиська, великі ліси, лише деякі гори не вкрито лісами, а плянтаціями бананів.

Ми проїхали більше як тисячу кілометрів і вже пізно ввечорі доїхали до міста Брісбен, де заночували в готелі. Місто Брісбен ми вже добре знаємо з попередніх відвідин і тепер не дуже ним цікавимось, лише відвідуємо нашу громадську домівку і церкви, а тоді їдемо оглянути ще одну нашу громаду на терені передмістя Брісбену, Окслєй. У домівці стрічаємо вже знаних нам сумівських та громадських працівників: панство Пирогів з синами, панство Матул із зятем, панство Котащуків та інших. З подивом зауважуємо, що їх тут лише кільканадцять родин, а так добре загосподарені і працюють на нашій національній ниві. Тут є осередок СУМ-у, хор, танцювальна група і своя сплачена домівка. При гостинному столі нам розказують про їхнє останнє стихійне лихо — повінь. Їхня домівка не лежить десь у глибокій долині, а на рівному терені між узвишшями. Коли на цей терен налетів небажаний тропічний циклон, наллявши за дві години кілька стіп води, повінь була така страшна, що всі хати навколо та їхню домівку було покрито водою понад дах. Ця повінь дуже знищила домівку, усі декорації та образи. Наші громадяни з Окслєй тижнями мили намул, малювали та відновляли її. Дякуємо за гостинність, прощаємось і далі в дорогу. Поволі посуваємось узбережжям Квінслєнду на північ.

Австралію поділено на шість штатів («states»), одну північну територію, окрему територію столиці країни та багато островів. Квінслєнд, яким оце їдемо, є чи не найкращий штат країни. Він має 1.727.000 квадратових кілометрів площі. На цій території можна вмістити більше як три Франції, а людей тут живе лише два мільйони. Найвища гора в цьому штаті має 5.287 стіп височини.

Перед нами ще тисячі кілометрів дороги, але ми їдемо поволі, милуємось краєвидами: після років наполегливого змагу, обов'язків та праці дещо сповільнюємо темп життя. Красу теренів доповнюють чисті пляжі. Біля такої пляжі, що зветься Веселка, зупиняємось на кілька днів. Готелі побудовано на високих піскових горах над морем, а далі за ними росте ліс з грубими й високими деревами. Ці гори утворено, протягом мільйонів років, піском з океану, нанесеним вітрами.

Перед нами, завглибшки понад тисячу стіп, круте провалля, а за ним море. Сходимо бічною, крутистою стежкою вдолину і бачимо довжелезну, кільканадцятькілометрову пляжу. Ми вже ма-

ли змогу бачити багато пляж на світі (Вайкікі, Рійо, Монте-Карльо та інші), але австралійські кращі, і їх багато більше. Дивимось на цю піскову гору і бачимо, що її складають шари ріжних кольорів піску, від дуже ясного до темномідножовтого. Тут ми зрозуміли влучний добір назви цієї місцевости. Тепер на цій пляжі яких кількадесят людей, і на цих просторах вони просто губляться.

Таня акумулює соняшне проміння на свому тілі, а я закинув далеко свою вудицю і думаю: «Такі великі, чудові простори є власністю малого числа людей. О, так! Це право сильного! Якби не ця сила, сьогодні ріжні народи гнали б ся присвоїти собі ці простори. А вони, майже порожні, лежать біля азійських, так перенаселених країн».

За кілька років буде двісті літ, як европейці поселились на цьому континенті, і крім кількох обстрілів японцями в Другій світовій війні, жодної війни ці поселенці ще не пережили. Але сили колишніх англійців слабнуть, а інші сили, в сусідстві Австралії, зростають, і баталії на цих теренах, напевно, ще будуть.

Ця гарна місцевість, де ми відпочиваємо, донедавна ще була недосяжна суходолом, лише водою. Щойно рік тому місцевий уряд збудував шлях, спорудив кілька малих збірників води, розбив малий парк і в ньому поставив туалети. Решту ініціятиви перебирають приватні власники, які вибудували вже два готелі, бензинову станцію, ресторан, кілька крамничок, площу для авт, караванів і шатер та туристичне бюро. Воно обслуговує туристів до цієї околиці та до поблизького острова.

Найбільша приємність для австралійця, а останнім часом і для деяких українців, є кусень м'яса, спеченого на вогні в лісі, в парку чи на свому подвір'ю і шклянка холодного пива. В дорогу на прогульку чи довший відпочинок вони везуть зі собою малий балон газу і в першому-ліпшому місці печуть м'ясо.

Вдолині чудовий вид на океан і сталий звук морського прибою, а в парку веселий сміх і запах печеного м'яса. Під час цієї смачної вечері до нас підходить молода жінка і намовляє нас, щоб ми наступного дня поїхали на прогульку на недалекий острів Фрейзер.

На цьому острові недавно видобували цінну титанову руду. (Титан — дуже потрібна домішка до ріжних ґатунків сталі). Цьому промислові вчинили опір так звані «Приятелі землі» і довели до голосної афери в часописах і телевізії, в наслідок чого уряд зупинив видобуття цієї руди. Зате своєю боротьбою вони добре вирекламували в пресі цей, направду цікавий, острів.

— Лише тридцять долярів від особи, включно з чаєм і перекуською на обід! — намовляє нас молода жінка.

— Поїдемо? — звертаюсь до Тані.

— Чому б ні! — відповідає вона, а я вже плачу гроші за квитки.

— Вирушаємо звідси завтра рано о сьомій годині! — додає ця жінка.

Рано їдемо на умовлене місце, де уже чекають разом п'ятнадцять людей. Незабаром до нас під'їздять два авта форми американського джипа, які можуть забрати максимум десять людей. Дев'ятеро нас розміщуються у цих двох автах, а шестеро мусять чекати на свою прогульку на другий день. Пісковою доріжкою ми поволі доїхали до порому. Дорога, пристань і цей порім виглядають мізерно й примітивно. До острова, куди їдемо, не буде далі як два кілометри. Люди веселі, жартівливі, з різних віддалених сторін Австралії.

Покидаємо порім і правим берегом острова, пляжею, досить швидко їдемо на його оглядини. Пляжа, завдовжки сто кілометрів, пряма й рівна, немов би її хтось виміряв до шнурка. Авта їдуть по мокрому піску, немов по асфальті. Над нами в небі малий літак, який за хвилину і собі приземлюється на пляжі. Він привіз ще одну групу туристів на оглядини острова.

— Мій конкурент! — каже водій нашого авта і керівник групи.

Проїхавши яких двадцять кілометрів цією рівненькою дорогою-пляжею, скручуємо на асфальтову доріжку, що веде углиб острова і вгору. Цілий цей острів, який не набагато менший від держави Ізраїль, утворено лише з піску. Протягом мільйонів років морські хвилі терли скелі на пісок і викидали їх на пляжу, а вітри виносили його вище й вище, і так постав острів. Місцями він є кілька сотень стіп вищий понад позем моря. Західні вітри з материка наносили порох і покривали піски. Між тим порохом було й насіння, і так на острові почала рости зелень, а згодом і дерева. Часті дощі сприяли ростові лісу, і він тут ріс, немов у раю.

Та що дуже цікаво це те, що на цьому острові, утвореному з піску, є кілька сталих озер. Їхнє дно встелено шарами ріжного листя та шарами піску, що створило умови непроникности для води. В такий спосіб утворилися тут і потоки та річки.

Місцями верховіття дерев таке густе, що не видно і неба. На деревах росте багато великих кручених плющів, які ще більше прикрашують цей ліс.

На поляні край ріки, під великим розлогим деревом зупиняємось на обід. Тепер люди запізнаються; усі веселі, вдоволені і жартують. При обіді заводжу розмову з провідником нашої групи, а його дружина готує каву, чай і перекуску для туристів.

— Як бізнес? — питаю. Це стандартне питання кожного підприємця при зустрічах.

— Наразі незле, а дальше Бог знає! — схрестивши пальці,

відповідає він, і починає розказувати мені в подробицях.

— Ми з дружиною народились і виростали в цій околиці. Коли ми стали цікавитись собою романтично, то часто приїжджали в ці терени. Вже тоді зродилась у мене ідея туристичного підприємства. Ми обоє не любимо працювати в місті і вирішили заризикувати. На хату позичили гроші в банку, теж і на ці два авта. Наразі нам вигідно, бо обоє працюємо. Коли не маємо досить людей на два авта, то я їду одним, а жінка порається в хаті і підшукує туристів на слідуючу туру.

Тих людей я подивляв і бажав їм успіху, бо такі люди розбудовують країну.

Рано їдемо далі. Беремо собі напрям на місто Єпун, але по дорозі зупиняємось і оглядаємо найбільшу у світі рафінерію (збагачувальну фабрику) алюмінію в місті Ґлєдстон. Увечорі цю рафінерію освітлено і вона виглядає як велике освітлене місто.

Єпун це відпочинковий курорт. Останньо він став дуже реклямований. Один японський мільйонер закупив там край моря кілька тисяч акрів невживаних мочарів та боліт при дуже гарній морській пляжі. Через брутальне поводження японців з австралійськими полоненими в Другій світовій війні, більшість австралійців і далі не любить японців. Вони радо продають японцям продукти й мінерали, але своєї землі продати японцям не хочуть.

Мільйонер-японець з тих невжитків та мочарів виробляє озера, гарні парки і будує розкішні готелі. Під такий невикінчений готель, хтось підклав міну, і готель вилетів у повітря. Тепер ми оглядаємо ці руїни. Та на довшу мету японець виграє, бо вкладає тут багато мільйонів і затруднює сотні людей. Японські фабриканти організують масові тури своїм робітникам, і, властне, для таких груп будовано цей курорт.

Перевіряю авто, і їдемо далі в дорогу. Сьогодні заплянували проїхати кілька сотень кілометрів до міста Мекай. Посуваємось цілий час біля пасма невисоких гір, а на полях і в лісі не видно людей, лише стада худоби та овець. Довкілля і далі типово австралійське. Ті самі корчі й евкаліптові дерева, лише частіше переїжджаємо річки з водою. Дорога асфальтова, авта їдуть рідко, і наша машина пре сто тридцять кілометрів на годину, вже кілька годин. Ми задоволені, приємно їдемо собі по цій просторій країні під звуки наших пісень на тасьмі, або на зміну співаємо самі.

Біля міста Мекай австралійський континент змінюється. Зупиняємось на високій горі і подивляємо красу цієї околиці. Пасмо гір віддаляється углиб країни, а поміж горами й морем лежать широкі родючі простори, а на них неозорі лани якоїсь рослинности. Вона виглядає дуже висока, з якимсь сірим цвітом на вершках. Щойно,

коли ми під'їхали ближче, побачили, вперше на віку, цукрову трощу.

Дальша їзда на північ виглядає немов по іншому світі, бо по обох боках дороги — лани й лани цієї цукрової трощі. Місто Мекай рухливе і виглядає багатше. Серед міщан велика домішка італійців, які здебільшого є власниками цих ланів трощі. Ці величезні лани орної землі і насадженої трощі зробили на мене приємне варження, можливо, тому, що я довгі роки жив у теренах, де видно лише безкраї пасовиська і карлуваті ліси.

Їдемо далі і звертаємо з головної дороги над море, до великого туристичного центру, Шут Гарбор. Це мале містечко над морем має кільканадцять готелів. Тут ми затримуємось на кілька днів. Оглядаємо рухливе містечко, сувенірні крамнички і велику масу туристів на вулицях.

У затишній, великій винарні повно людей, переважно молоді. Голосна музика, крикучі світла та модерні акробатичні танці не дуже нам імпонують, і ми виходимо на подвір'я, де й собі стоять столи та іншого роду розваги. Між тими масами людей пізнаємо наших знайомих із Сіднею, подружжя Яськевичів. Галя Яськевич добра й активна союзянка, а Левко — дивізійник, син генерала Яськевича і мій партнер на риболовлі, а ще добрий гравець у преферанса. Галя, як звичайно, і тут грає головну ролю і переводить якісь перегони жаб. Вона побачила Таню, і втягає до тої гри і її. Ми з Левком попиваємо пиво і сміємось, аж живіт болить. У залі на долівці кілька жаб, позначених ріжними кольорами. Округ них окреслено коло, і котра жаба скорше дійде чи доскочить до зазначеної лінії, виграє приз. Австралієць, власник тих жаб, продає квитки на ці перегони. Кожний вибирає собі жабу і купує один або більше квитків. Жаби спокійно сидять під прозорою плястиковою накривкою. Коли квитки розпродано, власник підносить накривку, і починаються перегони. Публіка кричить, кожний чекає і сподівається на свій виграш, а жаби ані руш, сидять і чекають. Нараз одна два рази скочила, але до мети не доскочила, і знову чекає. Публіка гуде, Галя і Таня намовляють свою жабу до перегонів, щось приговорюють, та дарма, жаби сидять і дивляться на людей. Їх тепер не можна аніяк рушити. До них говорять, їх просять, публіка регочеться, свище. Нараз найменша жаба зривається і чотирма скоками перескакує мету, діставши оплески, крики, свисти, а нагороду-виграш одержує Галя. Виграш це одноденна подорож на так звані острови Вітсандей, і туди ми їдемо.

Чи не найкращою привабою австралійського туризму є так звані «Ґрейт берієр ріфс», себто підводна коралева рослинність, яка тягнеться понад дві тисячі кілометрів при східньому узбережжі Ав-

стралії, сягаючи місцями до двох сот кілометрів ширини. Тут вода неглибока, від кількох до кільканадцятьох метрів, а ріжні коралеві форми ростуть майже до самої її поверхні. При більшому відпливі води, частина коралів остається непокрита водою. Це величезне підводне пасмо коралів, усяких форм і кольорів, створює враження незнаної казкової краси. До тих ріжних кольорів пристосовується і риба, яка також є тут усяких форм і кольорів. Це підводне чудо природи притягає туристів з цілого світу. Далі від узбережжя, довкола островів, коралева краса набагато ліпша, і тому на островах споруджувано багато туристичних центрів.

У порту стоїть ціла фльотилія більших і менших водних суден, і щодня цими суднами на острови відпливають оглядові тури. Якщо ви задумали перебути кілька днів на такому острові, то ви можете ходити тут на прогульку приготованими стежками, грати теніс, відбиванку, ґолф, купатись, їздити човном зі шкляним днищем, оглядаючи красу коралів та масу преріжних риб, а ще відвідати підводну обсерваторію і милуватись підводним життям між коралями. Коли ви змучені або трохи ліниві, ви можете вигріватись на теплому піску і попивати пиво.

Після кількох таких приємних днів, рішаємо, разом з Яськевичами, двома автами їхати далі на північ.

Неначе ліс, обабіч дороги росте висока цукрова троща. Її тут незмірённі лани. Одну — щойно садять, друга — заввишки з людину, інша, висока, — вже цвіте, а багато доспілої — стинають тепер машинами. Ще пару років тому її рубали великими ножами, в'язали у снопи і носили до машин. Багато нашої братії після воєнної завірюхи рубало тут цю трощу. Про цю мозольну працю розказував мені один наш чоловік, Олекса. Це типовий наш дядько, десь зі Стрийщини. Як і тисячі інших, він пережив війну в німецького бауера, по війні йде до табору ДП, а згодом виїздить до Австралії. Коли бюро праці запропонувало збір трощі і добрі заробітки, Олекса голоситься, а з ним ще кількох наших.

— Ми холєрсько бідували перші місяці! — розказує Олекса. — Троща, опалена з листя, є чорна, сонце парить, людина виглядає чорна, як дідько, а до того вужі, часами грубі як руки, і так цілий день працюємо. Гроші ми заробляли добрі і працювали на акорд.

— Олекса, то ви повинні бути багаті! — каже Галя.

— Та де там! — каже знову Олекса. — Ми в неділю пропивали і програвали в коні!

— Ми мали ще інші проблеми, — веде далі Олекса. — В цій окрузі, на тій самій праці працювали поляки. Коли в корчмі вони почули українську мову, почали з нас насміхатись, і я подумав, що

вдома ми терпіли ляхам, і ще тут в Австралії будемо. О, ні! Як ми їм заїхали, то крісла, столи, все літало. Двох поїхало до шпиталю, але від того часу з ними клопоту вже не було.

— Олекса, ви є власником трьох хат, себто ви таки заощадили!

— Так! — каже Олекса. — Але це завдяки Катерині, моїй жінці. Вона скупа, забирала всі гроші, лише давала на пиво.

Катерина приїхала в ці терени тяти трощу з чоловіком. Він за кілька років помер, і вона вийшла вдруге заміж за Олексу. Олекса працьовитий, а Катерина добра господиня, і під її зарядом вони добились майна.

Тут у цілій околиці живе лише кілька наших родин. Затим що вони живуть розкинуто, не можуть творити громадського життя, лише раз у рік відвідує їх наш священик, який у час відвідин перебуває в Олекси й Катерини. Вони також дістають наш часопис, який лежить у них на столі.

Останні роки цю мозольну працю людей перебрали машини. Вони дуже справно і скоро стинають трощу, відразу рубають її на куски і насипають на траки (вантажні машини), які посуваються поруч машини-стиначки. При дорозі — вузька залізнична колія, і на ній сотні вагончиків. На них насипають цю порізану трощу і відвозять до млинів, де з неї витискають сік, який відвозять до цукрових рафінерій (цукроварень).

Ми часто зупинялись край ланів трощі на відпочинок чи перекуску і з захопленням приглядались тим цукровим багатствам та змодернізованій коло них тепер праці.

На родючій, добре виораній чорній землі, садять машинами трощу. На один квадратовий метр садять яких дев'ять куснів трощі, біля двадцять сантиметрів довгої. Садять так, як у нас бараболю. На цей квадратовий метр землі дають добрива, і вже за кілька днів вилазять із землі прути трощі. З кожного кусня посадженої трощі виростає від шести до дванадцяти, а то й більше, прутів трощі. Вистачає лише кілька дощів річно, і вона росте собі круглий рік без страху за мороз у тих околицях, який був би для неї найбільшою небезпекою. Прути ростуть до трьох метрів високі і від двох до чотирьох сантиметрів грубі, тобто коло сідмесяти таких прутів на квадратовому метрі. Всі вони здолини догори наповнені цукром. Лише жменя добрива, і на квадратовому метрі землі виростає понад сто кілограмів трощі, і то щороку.

Питаю Левка при перекусці:

— Цікаво, звідки береться той цукор? Таж землі не обиває?

— Ти краще звернися до нашого отця пароха з тим питанням! — радить мені Левко.

Одинока дорога веде далі на північ, і ми туди простуємо. Обабіч

дороги і далі тягнуться неоглядні лани трощі, сотнями кілометрів. Часто переїздимо річки з текучою водою.

Зупиняємось у містечку Бовен, знаному як помідорове царство. У місті лише кілька тисяч жителів. Воно непривітне й запорошене вугіллям. У порту величезні гори вугля, що його щодня привозять поїзди з недалекої копальні. Тут його ладують на кораблі, і то круглий рік, для вивозу до ріжних країн світу. Другим джерелом долярів цієї округи є помідори. Їх тут широчезні лани, і ростуть вони круглий рік. Звідси щодня відходить кілька вагонів помідорів до південних міст Австралії, де тепер зима.

Купуємо відро помідорів по зниженій ціні і з піснею, тим разом дивізійною, їдемо далі. Навколо — дуже родюча земля, де росте троща, помідори, ананаси, риж. Стаємо край плянтації рижу, що займає кілька сот гектарів. Це відважний задум, бо вклад готівки тут не менше від кількох мільйонів долярів. Лани поділено на ділянки, кожна на скількись сантиметрів нижче від другої. Таку ділянку вирівняно машинами з точністю до сантиметра й огороджено греблею землі. У день посадки рижу, ділянку наповнюють водою, помпованою з водойми біля ріки. Вода закриває лан лише на кілька сантиметрів, і то однаково по цілій ділянці. Кілька днів пізніше це саме роблять з другою ділянкою і так послідовно засаджують усі ділянки. Цей великий лан рижу обробляє лише жменька людей. На вирощення цього рижу в сусідніх країнах Азії потрібно б кілька тисяч люду. Якби так тут збільшити площу під рижем у кілька разів, то можна його продукувати величезні кількості.

— Таню, заборони своєму Юркові говорити цілий час про бізнес! Ми їдемо на рибу! — каже Левко.

— Добре, їдемо на рибу! — погоджуюсь з Левком.

Минаємо міста Товнсвіл, Інґрем і зупиняємось у Туллі. У цій місцевості, як уже згадувано, найбільша кількість опадів на цілу країну.

Гори округ нас укрито тропічними лісами, а в півколі над морем — чудовий парк для таборування. Сотні авт, шатер і караванів (автожител) розумно і пляново розміщено по цілому парку. Такий парк це відпочинкове підприємство. Ми винаймаємо караван, а Яськевичі розбивають своє велике шатро, яке привезли причепкою, і затаборовуємо на пару днів.

Уночі в лісі якісь голосні індичі крики, і то не одної птиці, а багатьох. Крики тривають кілька годин. Рано довідуємось, що це направду крики індиків, які втекли колись з господарки, здичіли, розмножились і тепер дико живуть у тих лісах. Вони добре літають і легко сідають на дерева, як птахи. Вони дуже чуйні, і до

них нелегко підійти, до того вони живуть у тропічних лісах, які майже непроходимі. У тих лісах живе також австралійський птах, подібний до струся — касаварі. Він ріжниться від струся тим, що має на голові твердий ріг, який скидається на півнячий гребінь, лише без зубців. Тим гребенем він промощує собі дорогу у густо зарослих хащах.

У лісі є стежка для туристів, яка дає змогу оглянути цей ліс зсередини. А він дуже цікавий. Часті опади, буйна зелень і тропічне сонце творять у ньому кипуче життя. На землі грубий шар гнилого та свіжого листя, а в ньому рояться хрущі та хроби. Своєю працею вони годують інших звірів, птахів, а також рослинність.

Піденний схил гори викорчовано, і там тепер великі плянтації бананів. Банани великі, темнозеленого кольору, і довжелезними китицями звисають з дерев.

У таборі люди розказували нам, що найприємнішою привабою цього місця є нічні індичі крики. Охочі до криків твердили, що вони сприймають їх, як музику, і цей крик приносить нервове відпруження. Та в нас була інша думка, а Галя висловилась, що при тих криках скорше можна здуріти.

Біля цього місця, не далі як п'ять кілометрів од берега, лежить острів Данк. Це одна з найкращих відпочинкових місцевостей Австралії. Розкішні готелі, ресторани, басейни і парки славні своєю казковою красою. Туди їдемо морем на легкому судні, яке пливе до острова два рази денно. Варто подивитись, як відпочиває багата кляса, бо в нашому таборі, за словами Левка, є люди лише середньої кляси.

Острів чудовий. Пісок біленький, вода, як кришталь, а риба плаває цілими шкілками, що лови навіть порожніми руками. Ми оглянули парк, ресторани, а зараз ходимо по пляжі і приглядаємось цій «грубшій рибі», яка вигрівається на піску.

Ми й собі напівголі, бо лише в штанцятах. Жіноцтво пристосувалось до пляжі за всіма наймодернішими приписами. Таня й Галя акумулюють соняшні проміння, Левко мочить тіло в солоній воді, а я ловлю рибу. Тим разом беру велике плястикове кілко, на ньому, двадцять кілограмів цупка, жилка-линва і великий гак, куди завдаю добру принаду і кидаю далеко у воду. Забив у пісок грубий патик і застромив на нього колесо з линвою. Чекаючи на рибу, прогулююсь собі пляжею, і роздумую про життя у вільному західньому світі.

У цій країні вас ніхто не «визволяв», ніхто вам нічого не «давав», як це на кожному кроці підкреслює партія нашим людям у Краю. А проте громадяни країни, також і ті, що тепер відпочивають на цій пляжі, мусять заробити собі на життя, дещо заоща-

дити на старші роки, ну і зі своєї заробіткової пайки левину частину заплатити країні на будову шпиталів, доріг тощо і на утримання людей для оборони країни та підтримання порядку. Після заплати податків, ви — вільна людина, та ще й перед вами чемненько бігає політик країни, бо він потребує вашого голосу або додаткової лепти в часі виборчої кампанії.

Ці думки перебиває мені риба, яка тягне мою линву, а колесо на патику скаче, як мотовило. Ловлю нитку і хочу здержати рибу, та вона не дається. Поволі тягну її до берега і в поспіху не маю часу змотувати жилку на колесо, а посуваюсь піском далі від води. Коли риба побачила берег, налякалась і змінює напрям свого руху, попливши від берега в море. Я якось замотав линвою ноги і замотаний скачу, а риба далі відпливає і тягне мене у воду. У цьому змагу я, чи не вперше, добре спанікував, бо так загинути партизанові буде сором, і на ціле горло кличу Левка. Прибігли люди і помагають мені розмотатись, а мій колеґа Левко у воді регочеться до сліз. Так з півгодини ми з рибою міняли напрям: раз — до берега, раз — знову в море.

— Думаю, що це може бути шарк (акула)! — кажу до Левка, бо риба б'ється якось по-іншому. Марлін (порода риби) не може бути, бо вона так близько до берега не припливає, але щось таки велике. Нарешті притягаю до берега величезну рибу, а це є колючкуватий скат — «стінґ рей» — з хвостом довжиною понад два метри.

Обережно, щоб не торкнутись її труйливого хвоста, відтинаю жилку, і риба знову поплила в море. Ця риба була веселою темою балачок через кілька днів, а то й ще довший час пізніше.

Покидаємо цей гарний острів і вертаємо до нашого табору-парку. Другого дня їдемо далі, кілька сот кілометрів на північ, до Палм Віч, до заздалегідь замовленого Левком караван-парку в околиці міста Кернс. Нам показують місце, де можна розтаборитись: це приблизно двісті квадратових стіп порослої травою землі. Левко добрий господар. У нього при авті причепка, а в ній ціла господарка, включно з піччю, запасом газу і малим холодильником. Він вкоротці нап'яв шатро з двома перегородами, забезпечене від комарів. А що в товаристві, як кажуть, навіть вмирати краще, то Левко випозичає нам з Танею мале шатро, не більше від псячої буди, і ми й собі лишаємося тут на ніч.

Цей караван-парк нічим не гірший від найкращого ботанічного саду. Тут чимало екзотичних дерев з ріжних закутків нашої плянети. Парк чистий, добре доглянутий, з усіма вигодами, а кусень місця в ньому чи порожній караван треба замовляти місяці, а то й роки наперед.

Увечорі Левко розповідав мені в деталях історію нашої Дивізії,

себто усе те, чого я ще не вичитав у кількох книжках про неї та її бої під Бродами.

Ми в найкращому туристичному терені. Вздовж узбережжя, з невеликими перервами, тягнуться соняшні пляжі, а біля них площі для таборування і сотні невеликих мотелів. Під горами рівні широкі лани цукрової трощі, а вище на горах видніють ліси. У цьому терені ми надумали залишитись якийсь час і перебути в цій теплій частині континенту південну автралійську зиму.

Я з Танею залишаємо Галю та Левка і їдемо відвідати Костя Гіммельрайха, друга по зброї, що живе десь тут за лісом у містечку Атертон. Кость це розумна, динамічна особистість. Він родом з Києва, з родини інтеліґентних батьків, які також дуже обережно і потайки вложили Костеві нашу національну і патріотичну душу. Він відмінно закінчує зоотехнічні студії, на яких запізнає гарненьку й симпатичну Валю, одружується і вони починають працю при Академії Наук, досліджуючи склад річок та вплив на них індустрійного оточення.

Коли зближалась воєнна завірюха, Костя покликали до війська. Він перейшов вишкіл і в ранзі ляйтенанта іде до бою з Гітлером. Він мріяв попасти в німецький полон, а відтак зголоситись до української армії і допомогти звільнити Україну від тих проклятих москалів. Вкоротці йде в полон, і тут знову велике розчарування на німоті. Від голодової смерти в таборі полонених йому допомагають вирватись українські націоналісти, і Кость починає між тими найкращими боротись за долю свого народу. Його військовим вишколом, вищою освітою, бистроумністю та знанням теренів і людей Наддніпрянщини зацікавились люди Головного Штабу УПА, і незабаром Кость, під псевдом Кий, дістає ріжні завдання на відтинку знаних йому теренів. Його краянина майора Байду висилають на Лемківщину, а майорову сотню, де було понад вісімдесят відсотків наддніпрянців, передають під команду Кия. З ними і з низкою завдань Кий рушив зі Стрийщини у напрямі Бережани-Тернопіль, на Київ. Валя з двома малими дітьми і далі жила в Києві, мусівши добре господарити, щоб придбати засоби до життя.

Коли німці програвали бої і відступали на захід, Валя з батьками і діточками організує вихід на скитальщину. Вона купила малесенького коника, який надавався більше до цирку ніж у далеку скитальську дорогу, і візочок на двох колесах, і так почалися пригодницькі мандри. Нераз треба було їхати польовими доріжками, бо дороги було переповнено військом, і часом добре підганяти шкапину, бо здоганяла їх фронтова канонада.

По дорозі Валі пощастило стрінути Костя. Для нього це була нагода налюбуватись своїм дволітнім сином, п'ятилітньою донею,

коханою дружиною та батьками. Та це тривало недовго. Костя кликали обов'язки і боротьба, а Валю — дальша дорога в незнане і тому якесь страшне майбутнє. Нараз приходить новина, що фронт спинився. У горах, біля Волосатого і Букового Берда, Валя затримуєсь на кілька тижнів. У терені кипить повстанське життя, і всі приспішено, з якимсь завзяттям, готуються до довгої та завзятої боротьби. До цієї підготовки пристає і Валя. Вона долучається до Тернового Куща і тут використовує свій додатковий фах кравчині. Нашу гарненьку і розумну киянку полюбили небагаті, але щирі та ідейні лемки. Та недовго Валя втішалась гостинністю лемків. Канонада знову зближалась, і Валя, яка добре знала московську жорстокість та «справедливість», запрягає свого коника й відступає далі перед наступом страшної червоної навали. Вона переїжджає словацький кордон і з ріжними-преріжними пригодами посувається на захід.

Про пригоди Валі в цій далекій дорозі на скитальщину можна писати грубу книгу: як вона хоронила своїх діток перед бомбовими налетами, як сама підбивала своїй конині підкови, як вимінювала останні речі за кусень хліба для дітей і як згодом вивчала чужі мови, конечні для життя в чужих краях.

Яка мусіла бути любов до свого народу та обов'язок боронити його в Костя, коли він прощавсь зі своїми дітьми, коханою дружиною і батьками, що відступали на захід? Він добре знав похмуру дійсність і передбачав розміри боротьби з московськими полчищами, озброєними західнім капіталом. Які можливості були в нього стрінути знову свою кохану дружину та дітей? Кость зі своїм відділом УПА щасливо пробивається через московський фронт і поринає у вир боротьби з нашим, так жорстоким ворогом. Та доля Костя була ласкава. Два роки пізніше він переходить рейдом, з пригодами, на Захід, віднаходить свою родину, а згодом виїжджає до Австралії, де починає будувати своє скитальське життя. Я запізнав Костя в Австралії на наших громадських з'їздах та в активній діяльності Станиці УПА. Меткі й зарадні, обоє Гіммельрайхи по кількох роках праці та ощадности добре себе загосподарили. Коли Костеві минула п'ятдесятка, і ревматизм почав крутити йому кості, вони вирішили переїхати жити на терен теплої північної Австралії, до міста Атертону. Містечко лежить за горами на височині, кількадесят кілометрів від моря. Округ містечка розкидано яких сто хатин. Посередині невеликого парку в місті стоїть, як музейна цінність, льокомотива. Це та перша льокомотива, яка кількадесят років тому приїхала на станцію цього містечка.

Віднаходимо Костеву хату і застаємо їх вдома. Округ хати багато дерев, і між ними славне австралійське «попо». На городі

ярина, від часнику до ананасів, а далі на подвір'ю держить порядок і дисципліну півень. Посередині подвір'я, під розлогим деревом, збудовано піч для печення хліба, а біля стола й лави, дещо далі, з розлогого конаря висить гамак, у якому після обіду можна відпочити. На доріжці край хати стоїть авто з передачею бігів на всі чотири колеса, а в ньому цілий арсенал, потрібний у далеких, багатих на пригоди, бездоріжних просторах північної Австралії. З тим вирядом це авто могло б їхати навіть на Місяць. В часі нашої ранньої обсервації цієї цікавої господарки, нараз чуємо голос:

— Кость, вставай, маємо гостей!

Господарі дуже нам зраділи, бо живуть у чужому оточенні вже кілька років. Ми вітаємось, питаємо і розказуємо собі взаємно наші українські події останніх кількох місяців. Ця виміна новин і розмова тривали далеко поза північ.

Рано їдемо довкола міста оглядати поблизькі терени. Два глибокі вулканічні озера оточено лісами з грубезними деревами, чий вік сягає, за свідченням знавців, кількох тисяч років. Їдемо біля водопаду гірськими зміястими дорогами, оглядаючи місто під горою й острови, розкинуті далеко по морю. Зупиняємо авто і пропускаємо вужа, завдовжки дванадцять стіп, який досить ліниво повзе через дорогу.

— Він не трійливий, — каже Валя, — але ягнятко може з'їсти.

На завтра в нас заплановано небезпечну подорож углиб країни, і ми запрошуємо приєднатись до нас Валю і Левка.

— Ні, ні! — каже Левко. — В мене нове авто, і нищити його там не збираюсь, і на крокодилі не їду!

Після обіду готуємось у дорогу. Валя наповнює кошики ласощами, а Кость накладає на свою машину ріжне приладдя до таборування, риболовства й полювання, включно з малим човном. Кость у цій ділянці не новак. Вони з Валею вже об'їхали довкола Австралії, що не є легкою справою, а як аматори-шукачі мінералів обходили ще й усі поблизькі гори й долини. Вони шукали опали, топази та аґати, яких назбирали вже з пару мішків. Частину цих каменів гарно потято, і вони чекають на дальшу шліфовку. Ріжнобарвні самоцвіти милують око.

Подивляю добір подружньої пари Костя з Валею. Крім багатьох спільних зацікавлень, вони захоплюються ще й пошуком мінералів. Вони тижнями можуть ходити по долинах межи скель, шукаючи там самоцвітів. Мають вони, щоправда, і особисті зацікавлення. Коли Кость годинами пише свої патріотичні поеми, Валя вишиває, плете преріжні макрами, тче килимочки, консервує овочі й городину, або вирізьблює з легкого каменю всякі фіґурки. Оцю свою творчість під назвою «Дещо з української культури» вона

виставляє на щорічних виставках у містечку. Це засвідчують кілька стьожок за виграні призи.

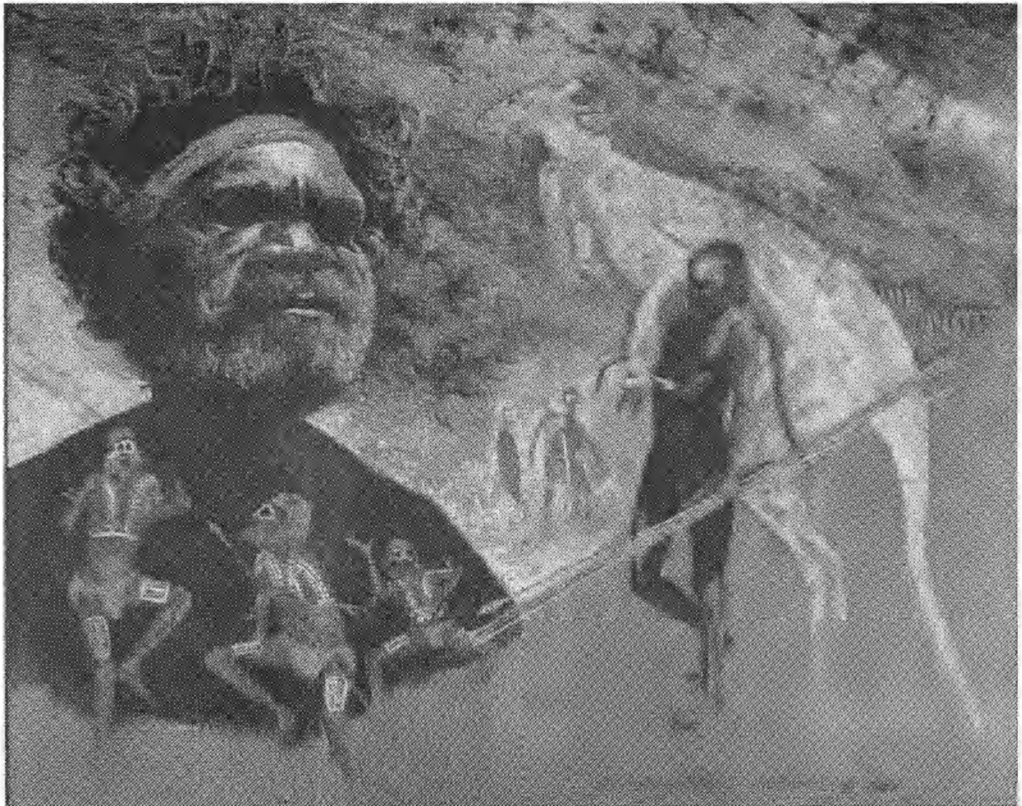
Раненько перевіряємо наші машини і список конче потрібних речей, бо вибираємось не на кілька, а, може, на кільканадцять, днів. Дорога веде далі на північ. По дорозі оглядаємо терен і зупиняємось біля греблі та великого збірника води. Вода тут так само великий скарб, бо виробляє електричний струм, який штучними каналами оводнює великі простори землі. Земля тут куди яка родюча, розташування терену біля п'ятнадцятого полуденника (п'ятнадцятого градуса південної широти) забезпечує тепло, а достаток води запевнює добрі врожаї. Зупиняємось у місті Маріба і не можемо вийти з дива. Ми в Австралії, де домінують англійці й англійська мова, а тут маємо враження, що потрапили десь до Сардинії чи Калябрії. У місті панує італійська мова, крамниці і все, що в них, точно, як в Італії. Дівчата гарні, а молодиці здебільшого грубенькі. Щойно в дальшій дорозі за містом я зрозумів, чому це місто італійське, і чому — багате. Довкола міста, на тисячах акрів росте бакун, багато плянтацій манґо, авокада, земляних горіхів та городини. Цей промисел приносить великі прибутки і приваблює щораз більше італійців з Італії.

Тепер звертаємо на захід. Кільканадцять кілометрів за містом кінчається добра дорога, а з нею і господарські лани, хоч їх можна б продовжувати, але це прийде згодом, коли прийде більший попит.

Чи не вісімдесят відсотків Австралії це безмежна рівнина. Але тут терен трохи інший — складкуватий, з досить густою мережею річок. З віддалі виглядає, що їдемо до лісу, але, зблизившись, бачимо, що дерева ростуть рідко, зате трава дуже висока, і всюди ходить худоба, хоч і не видно жител господарів. У цих краях добре ведеться термітам. Вони живуть у землі й будують кіпці заввишки з людину, а то й вище. Таких «копиць» тут тисячі.

За цілий день їзди нас минуло чотири авта: два тягарові і два легкові. Доріжку на мапі позначено грубою лінією, а насправді це польова дорога з вибоями, без мостів. Річки й потоки доводиться переїздити водою. Над річкою Волш стаємо на ніч. Брак населення, дарма що цей край зелений та родючий, виробляє в нас почуття якоїсь пустинности. Розкладаємо ватру, вечеряємо край неї, готуємось спати та згадуємо своє минуле, наших друзів та їхню долю на засланнях.

— Якби бодай два роки відлиги, і можна б кинути молоді нашу літературу, як це була змога в Галичині, — каже Кость. — А то проклятий москаль так пильнує, щоб до народу не дійшли наші, такі небезпечні Москві, ідеї. Тільки на довгу мету їм це не вдасться.

Австралійський абориген

— Знаєш, — веде далі Кость, — мені дивно, що москалі погодились на масові відвідини наших людей до Краю. Бо хоч вони й не випускають цих людей з-під свойого ока, та ці відвідини роблять добру роботу в Краю: тут і там люди багато довідуються, бож стрічаються з ріднею і розказують новини, недоступні населенню імперії. Але ці зв'язки багато шкодять нам у діяспорі, бо через них москалі наплекали собі між нами чимало донощиків і аґентів. Правда, ніхто охоче чи з ідеї не служить Москві, бо нема за що їй служити, але їхня машина інтриґ, шантажів та шпигунства така сильна, що непідготований відвідувач до Краю не видержить. За перевезення золотого персня, молитовника чи передання доляра рідні такого відвідувача страшать: «Або ти нам зробиш щось мале, на початок, або ми арештуємо твою родину». Інших ловлять «закоханими» дівчатами, ще інших заохочують доносити на своїх противників-бандерівців, і так десятки «невинних відвідувачів» Краю опинились на службі Москви. А що їм далі між нами робити, то Москва доставить їм доручення в деталях. Вона у цій ділянці найперший спец у світі. Нам в діяспорі Москва присвячує велику увагу, бо наші ідеї для неї, без найменшого сумніву, є ворогом число один.

Я ще довго думав над словами Костя у мішку до спання над рікою і бажав собі, щоб Україна мала таких Костів більше.

Рано, ще заспані, миємось у річці, варимо каву і після снідання їдемо далі. Напевно, кілька днів тому падали тут дощі, бо потоки й річки досить повноводі. Переїздимо їх дещо з острахом, щоб не застрягнути в болоті, але страх малий, бо в нас є вінда (корба) і дротяна линва. Їдемо поволі і добре оглядаємо терен. Худобу й далі значено тим самим знаком, значить той сам господар. Тут у центрі розміри господарок ґіґантичні. Одна з них має 57.900 квадратових кілометрів землі, а на ній до ста тисяч штук худоби. Для порівняння: ціла Ізраїльська держава в перших роках свого існування мала 20.770 квадратових кілометрів. Згадана господарка, що належить панові Вестей, має дві різниці і одну роздільню м'яса. Згодом я читав у часописі, що продавалась інша велика господарка — 19.000 квадратових кілометрів. Таких великих господарств у Австралії щось із двадцять.

Надвечір доїздимо до ріки Мічел, і тут, дещо вище від ріки, край лісу, на чистому полі, розтаборовуємось. Довкола пасуться кенґуру, зовсім не боячись нашої присутности. Розпалюємо велику ватру, щоб відстрашувати від себе вночі гадюк та інших звірів. На згадку вужів наше жіноцтво заявило, що спатиме всередині, а ми — по боках, себто нас знову виставлено на небезпеку.

Огонь горить, полум'я сягає високо, а ми весело жартуємо. Чом

би й ні? У нас достатки, багато вигод, а понад усе — свобода. Вже добре стемніло, ми вже в мішках до спання, і дехто вже засинає, та мені чомусь не спиться. Десь за годину підношу голову і бачу на поляні, кілька кроків від вогню, десятки очей. Свічу лямпкою, а це велике стадо кенґуру прийшло подивитися, хто це приїхав на їхню територію. Їх в Австралії налічують від 50 до 60 мільйонів. Їхнє м'ясо вживають на харчі для собак і котів. Кажуть, що з хвоста кенґуру варять добру зупу, а деякі країни в Азії їдять їхнє м'ясо. Мисливці з державними ліцензіями їздять за ними по тих величезних просторах, стріляють та відвозять туди, де з них виробляють консерви.

У мене пістоля, на яку маю ліцензію у своєму штаті, але тут вона нелеґальна. Пускаю вгору кілька стрілів, це саме робить Кость зі своєї стрільби, і якось певніше лягаємо знову спати.

Раненько наші супутниці готують снідання, а ми з Костем йдемо на річку на рибу. Тут і там її видно в заглибинах, бо вода неглибока. Кость стягає з авта свій маленький човен і на голові переносить до ріки. Човен трошки більший як у моєї бабуні нецьки. Насилу нам вдається у ньому вміститися, і ми вже ловимо рибу, ануж зловимо славну й смачну австралійську барамaнді! Та наразі не щастить. Може аж далі, і туди посуваємося. Щоб доплисти до глибшої води, треба перепливти дуже плитку частину ріки, і тут нецьки застрягають у болоті.

Думаю: «Скочу в воду і попхаю». Та мул рідкий, і я застряг по пояс. Ще добре не попхав, як недалеко від нас пірнув з берега у це болото крокодил. Я побиваю всі рекорди і вже сиджу в човні біля Костя, а він держить невелике весло як зброю. Але крокодил, десь, і собі налякався нас і кудись заховавсь. Насилу заспокоюю серце, і добиваємось до берега.

— Ну, буде про що розказувати! — каже Кость.

Ціла берегова смуга цієї ріки якась непривітна. Високо на берегах поламані й погнуті дерева, доказ того, що коли тут бувають цикльони й великі дощі, вода в ріці підноситься. Береги цієї ріки усіяно кістяками худоби, та ми не мали змоги довідатись, яка на це причина.

Ми хотіли переїхати терен Кейп Йорк навпростець і дістатись до моря, та тут щораз більше річок, і то глибших, і ми рішили вертатись.

Сотні кілометрів не видно людини. Тут царство звірів та птахів. Тисячі їх, настрашених нашими машинами, зриваються, немов хмара, і з пташим криком відлітають. Два дні отак поволі вертаємось і по дорозі вступаємо до покинутого багато років тому міста Чілеґо. Містечко порожнє і майже зруйноване. У центрі, при дорозі,

стоїть якась стара корчма, і коло неї зупиняємось. Недалеко цієї корчми, на траві сидять два п'яні абориґени, третій вийшов з корчми і без найменших церемоній мочить колесо мого авта, не звертаючи уваги на наше жіноцтво, що сидить в авті. Корчма і це забудовання цілком подібне до інших таких домівок у пустельних місцевостях Австралії. Тут купите алькогольне та інше пиття, а за перегородою маса інших конче потрібних речей, від поштового значка до бензини й опони до авта. Тут же можна й змінити розбиту каменем шибу на цій камінній дорозі. Сьогодні неділя. У цьому містечку живе яка сотня людей, і чи не половина з них весело забавляється зараз у корчмі. Заїжджаємо до парку на перекуску, на так званий по-англійськи «пікнік», але й тут сміття й руїна. Біля річки лежить кільканадцять абориґенів, а їхні діти, єдино рухливі з того плем'я, купаються в річці. Питаю Валю:

— Чи ці абориґени походять від тої самої Еви, що й ми?

— Дуже сумніваюсь! — відповідає Валя.

Руїни міста виглядають дуже гнітюче. Здається, що місто кілька сот літ старе, а в дійсності, воно має лише сімдесят років, і кожна тутешня старша людина знає і розкаже вам про його початки. Його історія приблизно така:

Коли перші англійські поселенці осіли на північно-східньому побережжі, в теперішньому містечку Кернс, деякі їхні золоторийї ішли углиб країни шукати золото. На початку цього століття хтось знайшов золото край цієї річки, а згодом і в поблизьких горах знайдено крім золота, мідь, срібло та оливо. Ця новина поширилась, і за тим щастям до містечка Чілеґо, що лежить яких двісті кілометрів від моря, посунули люди. Найбільшого свого розвитку місто досягло в 1917 році. На той час у ньому жило десять тисяч люду, діяло дванадцять готелів, дві фабрики содової води, друкувалось три газети, і місто цвіло повним життям. Будови будували тут з каменю та дерева. Тоді ще не знали, як забезпечувати доми від термітів, котрі можуть знищити дерев'яну хату до двох років. Коли до того додати ще тропічні циклньони з вітрами понад сто кілометрів на годину, то буде ясно, чому місто перебуває в такому зруйнованому стані. Тих кількадесят людей, що залишилися ще тут, мають поважні наміри покинути це пустинне місто і перебратись десь на морське узбережжя.

Але тепер це місто знову відживає, і до цього спричинилась друга історія, набагато старша, бо має аж чотириста сімдесят мільйонів років. На той час якісь сили кілька разів то підносили ці терени на сотню стіп, то знову їх спускали, і в наслідку утворилося кілька тисяч ріжної величини печер. Під час згаданої процедури дощі й води вимивали печери й наносили ріжні мінеральні осади,

які через мільйони років натворили в тих печерах під землею дуже мальовничих природніх окрас.

Віднайшовши недавно ці печери, науковці готують 380 з них для відвідин туристів. Дальші дослідження показали, що терен має великі поклади золота та інших мінералів. Відкрили тут і копальню дорогого мармуру, який продають навіть до Італії, що має багато своїх мармурів. Містечко дістало добру дозу долярового заштрику і знову починає жити.

Запорошені й закурені, не годні пізнати, якого кольору наші авта, вертаємо домів. Перше змиваємо порох з авт, а відтак, по черзі, під душем і з себе. Згодом випиваємо з Костем на здоров'я і плянуємо дальші дні нашої прогульки.

У дорозі, при ватрі я розказував, як у нашому відділі УПА ми голодували шість тижнів, і через цей голод втратили кількох людей, а в потоках росла кропива, яку можна було б, зваривши, їсти і врятувати їх.

Увечорі Валя й Таня приготували нову салату до вечері, якусь іншу, але смачну, подібну до шпінату. Пізніше ми довідались, що вони в рукавицях нарвали кропиви недалеко в яру.

Після доброї вечері Кость читає нам свої поезії, що дихають ідейністю і героїкою. При цій нагоді ми обговорюємо творчість багатьох наших людей пера, а їх у нас в Австралії чимало. Деякі навіть визначні: Онуфрієнко, Стоцький, Божена Коваленко, Ольга Терлецька, Зоя Когут, Нитченко, Подолянко, Радіон, Литвин, Домазар, Жуківський та багато інших.

Раненько Валя й Кость переглянули свою господарку, що складається з тузіня курей, півня й киці (собаку забирають з собою), залишають їм харчів на кілька днів, підливають город, і їдемо в дальшу дорогу. Цим разом — не в небезпечні терени, а туди, де відпочиває панство, на побережжя моря. Знову здибаємо Галю й Левка Яськевичів, запізнаємо їх з Валею та Костем, і атмосфера стає ще веселішою. Перший день ловимо рибу й раки. Тут, без сумніву, знавець цього фаху є Кость, і раки з морського дна мандрують до коша.

Увечорі в таборі, в каравані, куховарить Левко. Вода в баняку кипить, а Левко роздумує, як цього небезпечного рака взяти в руки. Нарешті пішов до голови по розум і приносить з машини великі кліщі. Рак уже в кліщах, але до окропу він лізти не думає. Левко змагається з ним, нарешті рак виривається і скорим рачим ходом лізе по підлозі. У каравані паніка, наше жіноцтво вискакує де хто може — на стіл, крісло й ліжко, — а Левко бігає за раком. Опісля історію рака та його смачне м'ясо ще довго згадувано.

Після вечері наше жіноцтво надумує, що завтра поїде на закупи до міста, а ми втрьох винаймемо човен з капітаном та поїдемо на море ловити рибу.

Раненько, до схід сонця, ми вже плили, щораз то далі від берега, углиб моря. Довкола мальовничі зелені острови. Майже зі сходом сонця почавсь вітер, і то почав добре дути, колихаючи нашим човном. Під водою видно великі смуги коралів, і наш капітан заїжджає поміж них, бо вони здержують морські хвилі, і між ними живе багато риби. Ловимо так званих імператорів та коралевих пстругів, які не дуже подібні до річкових, бо коротші, грубші та багато гладші. Добре вигойдані, пізнім вечором вертаємо до нашого табору, де розказуємо нашому жіноцтву свої пригоди.

Затим що Кость і Валя вже добре знали ці околиці, їдемо з ними оглядати їх. У терені безмежні лани цукрової трощі. Ми їдемо на північ до «останнього» (бо тут кінець дороги) містечка Мосмен. Подорож звідти далі на північ можлива лісистою польовою доріжкою, лише для шукачів золота, і то тільки машинами, які тягнуть усіма чотирма колесами.

За містом тече річка, і до неї їдемо. Цей терен належить до державного національного парку. Це напрочуд гарне місце зі своїми горами, водопадами та величезними деревами тропічного лісу.

При ріці невелика рівна площа, де між деревами стоять столи й лавки «пікніку». А з трьох боків високі, зарослі лісом гори. З тих гір біжать великими масами запінені води. На дні ріки величезні каміння, деякі завбільшки з малу хату. Між камінням, принесені тими водами, грубі дерева, які утворюють природні через річку кладки. У воді багато риби, та ловити її тут заборонено. На берегах ріки, між ріжною тропічною зеленню, ростуть дикі орхідеї та багато інших квітів. Ця рослинність, різьба терену й велике число водопадів, таких рідкісних у цій країні, своєю красою роблять це місце незабутнім.

Вертаючи домів, недалеко від цієї ріки, вступаємо до оселі абориґенів. Уряд побудував для них тут кільканадцять невеликих хатинок, які оглядаємо, не віривши своїм очам. Вікна й двері повиломлювано, підлогу здерто, і в кожній хаті на долівці палено вогонь. Хатки збудовано на одну родину: на чоловіка, жінку та дітей, та в абориґенів родина це цілий рід, від двадцяти до тридцяти люду. Вони дуже зле чуються огороджені в стінах, а дах — на кількох патиках — вживають лише проти дощу й сонця. І так вони тепер тут живуть. Цей засмічений табір дуже контрастує з чудовою природою дільниці.

Прощаємо Галю й Левка, бо вони вертаються на південь, до

хати, а ми продовжуємо нашу прогульку. Кость і Валя невибагливі, з ними приємно подорожувати. Увечорі переглядаємо з Костем мапу і вирішуємо поїхати далі на північ, де вигоди не передбачено, і повідомляємо про це наших партнерок життя. Без найменших заперечень дістаємо згоду і, отже, їдемо. Зупиняємось біля старого порому, над річкою Дайнтрі. Ріка глибока, а радше це морська затока, бо тут наявні великі припливи й відпливи морської води. Порім кілька разів на день перевозить авта тих шукачів пригод, які збираються відвідати частину землі, де ще не ступала людська нога.

Довкола ліси, які опановують багна і щораз далі здобувають морське неглибоке побережжя. Ці ліси майже непроходимі, не так через свої конарі, як через коріння. Стовбури дерев починаються високо над водою, виглядаючи так, немов стоять на кількадесятьох патиках. Вони цілком пристосовані до солоної води.

Над річкою, на краю цього лісу зупиняємось таборувати. Для певности лагодимо спання на даху Костевого авта, де для цієї мети зроблено спеціяльну плятформу. Розпалюємо велику ватру і при чашці кави чи чарці холодного пива весело жартуємо. По дереві, біля нас лізе довгий, негрубий вуж. Він дуже справно посувається по конарях дерева, а ми супроводимо його очима. Він дещо насторожив наше жіноцтво, і боюсь, що котрійсь вночі присниться.

Ще довгенько докладаємо колоди на ватру, приглядаючись тим разом великим стадам чорних кажанів, які перелітають понад нами на північ. Вони вдень живуть, а радше, висять на тих, недоступних людям деревах у мочарах, коли ж зайде сонце, — летять десь на північ, щоб прогодуватись. Вони великі і в повітрі виглядають як ворони, і їх тут сотні тисяч. Перед сходом сонця вони повертають знову до цього лісу. Небезпечні для них лише більші вужі, але кажанів так багато, що втрати зовсім непомітні.

У капітана порому винаймаємо човен з мотором, їдемо тою рікою й милуємось тими незаселеними, цілинними просторами. Пляжі чудові, чистенькі. Над ними — кокосові пальми. Дивимось, а Кость уже здерся на півстовбура однієї. Пальма дуже висока і гнеться з Костем то в один то в другий бік. Він лізе щораз вище, а нам аж дух запирає.

— Злізь, бо впадеш! — кричу. А Валя питає, чи постелити під пальмою соломи.

— Не бійтесь! — каже Кость. — Як впаду, то лише на пісок.

Кость уже на вершку, і тепер один по одному падуть кокосові горіхи. Вже надолині Кость розколює горіх і дає жіноцтву випити горіхового молока, додаючи, що воно зберігає людину молодою. Після тих слів нікого не треба було просити пити це молоко.

Після пригодницького життя воєнних років та перших літ піонерського змагу за існування в Австралії, наша прогулька видалась дуже цікава й приємна. З Валею і Костем ми чулись, немов близька повстанча рідня. Ми обговорювали багато подій і тем, але знову й знову вертались до проблеми нашого народу, і цікаво, що дуже часто ми були майже стовідсотково згідні.

Між іншими, ми передбачували такі справи:

1. Якби у Винниченка й Грушевського була бодай крихітка ненависти до ворога за подіяні ним кривди, ця ненависть було б змобілізувала нашу молодь в обороні нашої держави, і ми не втратили б згодом двадцять мільйонів нашого люду. Через ненависть до ворога польські робітники створили десятимільйонову профспілку «Солідарність».

2. Що назва Совєтський Союз дорівнює гітлерівській назві Нова Европа. Що ніхто ні з ким не «совєтувавсь», і жодна республіка не вибирала людей до московського Політбюра.

3. Ми мусимо стати в обороні й записати в історію долю мільйонів наших полонених з Другої світової війни, славних донських козаків і червоноармійців, так брутально нищених німцями, москалями і альянтами. Це були, великою мірою, наші, а не московські люди, що довела сама Москва. Чому ж цей страшний голокост має бути промовчаний Заходом і Москвою? Колись цариця Катерина силою переселювала наших козаків, а нові царі нищили їх мільйонами.

4. Ми мусимо, ріжними дорогами й засобами, донести з вільного світу до Краю, до нашої молоді, правдиву геройську історію ОУН-УПА, що є нашою найсильнішою зброєю проти імперії Кремлю. Ми на чужині повинні докласти всіх зусиль для оборони й допомоги Краєві. Для цієї мети у кожній країні нашого поселення мають бути створені окремі комісії. Вони повинні виготовити етнографічні мапи поневолених народів, включно з вільним Сибіром, з метою освідомлення так необізнаного в цій справі Заходу.

Нас обох дуже вражає незнання західніми політиками проблем московської імперії. Я нераз іронічно питав того чи того австралійського політика, що таке Совєтська Росія, або хто належить до того фіктивнгого Союзу, і ні разу не дістав правильної відповіді. То як же ж можна ефективно вести політику з небезпечною державою, не знаючи її?

Вчорашні будівничі світової комуни сильно попеклись і відступили від ідеї світової революції. Ідею цю перебрали тепер росіяни, що далеко їм не під силу. Дуже скоро захоплюючі ідеї світової комуни розвіялись, а їхнє місце перебирає московський страх. Лише завдяки тотальному страхові, москалі панують над поневоле-

ними народами й сателітами, бо нічогісінько більше, крім страху, не можуть їм дати.

Знищені війною Німеччина і Японія відбудували себе, створивши в своїх країнах добробут, а в московській імперії і далі панують злидні й терор. Москва опинилась оточена неприхильними собі народами, не якимись там капіталістами, а своїми комуністичними сусідами. Паранойя Москви стала її зовнішньою політикою, яку вільний світ старається розуміти й виправдувати. Та ніхто на Заході не спитає, як справа стоїть з українцями, чехами, поляками, балтійськими та іншими народами або японцями та китайцями, чиї землі частинно окуповані Москвою.

Ця паранойя останньо стала всесвітньою ідеологією двадцятого століття. Пішли в забуття колишні ідеї комуни, соціялізмів, ніхто не реклямує капіталізму, а на кожному кроці лише страшать нас жахами ядерної зброї, що є також тимчасовим рятунком московської імперії. У росіян останньо є два пляни. Один, це терором і застрашенням вдержати якнайдовше свою імперію, а другий, це колотити воду і в ній зловити рибку, скажімо, Іран чи бодай ще раз Ґренаду.

І що скорше зрозуміє це вільний світ, переставши допомагати Москві технологією, мільярдними позиками та своєю пшеницею, то скорше омине московську загрозу.

З причин повного банкрутства комуни й цілковитої відсутности комуністичної ідеї в імперії, який-небудь маршал Устінов чи Оґарков перебере владу в свої руки й проголосить себе новим царем. Такі й подібні теми порушували ми з Костем у далекій закутині Австралії. Ці самі теми обговорюють наші друзі-упісти в московських концтаборах, чим перевиховують багато людей ріжних народів, що згодом несуть ці ідеї у вільний світ.

Отак скоро й непомітно минув час, і наші приятелі мусять їхати доглядати господарку, а ми з Танею лишаємось оглянути ще далі цю Північ, куди нема доступу дорогами.

На летовищі, в місті Кернс купуємо квитки і летимо малим літаком до цієї, незнаної нам частини країни. У літаку, крім нас, ще чотири особи й пілот. Летимо понад морем, яке поспіль укрите темними плямами. Це підводні коралеві рифи. Зліва бачимо побережжя Австралії, ліси й часті довгі пляжі. Десь за годину часу приземлюємось на мале летовище в містечку Кук. Знане тим, що тут колись знайшли і добували золото, містечко сьогодні й далі існує, хоч і в багато меншому маштабі. Має воно ще й історичну вартість для австралійців: на поблизьких коралевих рифах капітан Кук ушкодив свій корабель і протягом кількох тижнів тут його направляв.

У музеї багато залізних, дерев'яних, шкіряних речей з того часу. Спостерігаю, як учитель докладно пояснює своїй клясі старовинну історію краю, а вони із захопленням слухають.

Зауважуємо, що не всі кості китайців поїхали з золотом до Китаю, бо на краю містечка є досить великий китайський цвинтар, що став привабою для цікавих туристів. Життя людности цього маленького, віддаленого містечка цілком відмінне від життя великих міст. Тут ще нема телевізії, а всі достави, включно з молоком, здійснює раз на тиждень морське судно. Мешканці усі один одного знають, тому — людяніші й живуть, немов одна велика родина.

Після обіду й англійського чаю летимо ще дещо далі, на острів Лізард. Він має добру славу, і його відвідують визначні королівські та голлівудські гості. Тут частенько ловить марлінів голлівудский артист Марвін. Острів невеликий і непоказний, лише гарна будівля готелю, глибока прозора вода й відсутність людей роблять його якимсь незвичайним. До того білий пісочок на дні та гарна коралева рослинність, з масою ріжнорідної риби, додають йому вартости.

На цьому острові кінчалась наша заплянована прогулька, і ми — вдоволені — вертали до хати. Зворотня дорога тривала чотири дні. Австралійська зима минула, починалась тепла весна, яка далеко не така гарна, як у Краю.

* * *

Вдоволений з приємної й цікавої подорожі, я поринаю в бюрі знову в буденні клопоти. Почуваюсь добре, бо майже всі мої пляни досі мали успіх, за виїмком одного.

Моєю мрією було завзято змагатись вкупі зі своїми людьми й зорганізувати сильну фінансову базу для нашої спільноти та її розвитку. Фінансові успіхи приносять народові престиж і засоби до поступу. Наш нарід працьовитий, ощадний, ідейний, і розумна інвестиція їхнього капіталу принесе їм і нашій справі такі потрібні прибутки. У цій ділянці ми вже мали успіх, вибудувавши собі до кількох років Дім та прибутковий клюб і закупивши до того ще й кілька ділянок землі для дальших проєктів.

Викінчення цих об'єктів виробило довір'я громадянства, і тепер можна було починати більші проєкти, як велику спортову залю, свою щадничу касу, обезпеченеві бюра та багато інших можливостей, які на той час були в цій країні. В додатку, у моєму гурті ідейних друзів були ще такі, як Богдан Ґут та інші. З ними можна було працювати й змагатись успішно. Та, на жаль, так воно не вийшло, а шкода, бо прогайновано великі можливості.

ДО ПУСТИННИХ, ЩЕ НЕЗНАНИХ НАМ ТЕРЕНІВ

Отак, щораз, чомусь, скоріше минав на чужині час, а з ним веселі, бадьорі й пригодницькі роки.

На одну австралійську зиму ми знову вибираємось до тепліших сторін Австралії. Цим разом думаємо оглянути ще незнані нам простори Північної Території та Західньої Австралії. Ці величезні простори щойно останні роки починають бути опановані людьми. Вони більші від кількох країн Західньої Европи, бо налічують 3.864.000 квадратових кілометри, а живе там лише один і півмільйона людей. З того понад мільйон живе в південній частині, у кількох містах цього терену. Звідси видно, як рідко заселено ці величезні простори.

На летовищі прощаємось з донею та внучкою і вкоротці летимо до висунутого якнайдалі на північ міста Австралії, Дарвіну. Літак вигідний, гладко летить на рівні понад десять кілометрів від землі у сторону рівника (екватору). Таня переглядає якісь папери і щось записує собі. Це чи не останні справи союзянок, які десь за кілька днів полетять поштівками на ріжні адреси. Колись я в таких летах усе обдумував торговельні пляни чи нові проєкти. Сьогодні роздумую над своїми спогадами, які останньо пишу, і на пропозицію мого приятеля, доброго журналіста і члена уряду УНР в екзилі, Василя Онуфрієнка, думаю назвати їх «З найкращими».

Після трьох годин лету приземлюємось у серці країни, в містечку Аліс Спрінґ, щоб за кільканадцять хвилин полетіти далі.

Дарвін це брама Австралії у світ, а зокрема — азійський. Місто розміщено в тропічній смузі біля рівника на дванадцятому полуденнику, а температура тут круглий рік — зима й літо — від 28 до 33 градусів Цельсія.

Ми примістились у вигідному готелі, і вже слідуючого дня оглядаємо з туристичного автобуса це таке інше й цікаве місто. Дарвін це столиця величезних просторів Північної Території. Людність міста вже перевалила за 50 тисяч мешканців, а ціла Північна Територія, разом з Дарвіном, має 73.000 мешканців. Воно має кілька нових будівель для уряду й урядовців. Історія міста переступила сотню років, та більший поступ почавсь тут щойно після Другої світової війни. Попри молодий вік та малозаселеність, це місто найбільш геройське на цьому континенті і було два рази знищене цикльонами. Перший тропічний цикльон знищив половину міста 1936 року. Другий — цілковито знищив місто в 1974 році. Цей

цикльон ; який називавсь Трейсі, вдарив на самий австралійський Свят-Вечір, і на «фронті» завширшки 32 кілометри нищив навіть муровані будови й усі дерева. Та найбільша гордість жителів Дарвіну це геройська оборона міста за Другої світової війни.

Коли сильні світу сього — Рузвельт, Черчіль і Сталін — поклали, що не будуть боронити Австралії, а сотні кораблів везли військове спорядження Совєтам, мешканці Дарвіну й Австралії лишились майже безборонні. Австралійський уряд і собі покидає місто, а першу оборонну лінію готують на ріці Аделяйд, кільканадесят кілометрів за містом. Японці роблять на місто багаторазові летунські налети, в яких гине 243 особи, та сподіваної японської інвазії на австралійський континент чомусь не сталося. Це була перша воєнна зустріч Австралії з ворожою державою, згодом добре розголошена. У тих налетах цивільна оборона міста збила шість ворожих літаків.

У туристичному бюрі замовляємо квитки на п'ятиденну туру по Північній Австралії. В автобусі нас двадцять дві особи. Крім нас з Танею, всі інші належать до амбулянсової організації (медиків швидкої допомоги) «Сейнт Джон Амбулянс». Тут двох лікарів, а решта представники інших медичних професій. Сам водій автобуса, власник великої туристичної фірми, й собі член цієї організації. Публіка з ріжних міст Австралії, люди приємні, культурні і всі правих політичних поглядів. Скоро ми зжились і весело, немов одна родина, оглядаємо ці величезні подивугідні терени.

Уже в перших годинах їзди цими безмежними, рівними теренами я розчарувався у красі лісів та зелені. Ця тропічна частина країни з масами дощів мала би бути зелена. Аж тут евкаліптові корчі невисокі, між ними трава, заввишки до двох метрів, тепер суха, як сірка. Лише долинами збереглися якісь заплави, біля них маси птахів та здичілих буйволів. Цілі ці північні терени це великий контраст до північних на східньому побережжі Австралії. На східньому побережжі, північна частина має також чимало дощів, але постійно, цілий рік, що робить країну зеленою: тут ростуть чудові тропічні ліси. У північно-західній частині континенту дощі падають майже шість місяців, починаючи від жовтня. Тоді трава росте дуже висока й густа. Згодом приходить шість місяців посухи, і все висихає. Цю суху траву тепер, взимі, палять з двох причин: щоб оминути сильні пожежі гарячими днями, і щоб з першими опадами знову мати зелену траву. Тисячі квадратових кілометрів тих лісів тепер горить, інші — вже спалені — виглядають чорні й дуже непривітні. Вони лише своїм корінням затримують чорнозем, який вітри переносять по цілій країні. Між тими деревами у своїх кіпцях живуть терміти, і то масово. Вони мільйонами років жив-

ляться лише сухим деревом, яке тут тільки на те й росте, і згодом паде. Ці термітові гори сягають величини колишніх наших копиць сіна. Високий ріст трави є доказом, що при оводненні цих теренів можна продукувати багато харчів для голодного світу.

Наша перша зупинка була на фармі плазунів. Тут кілька сот ріжних гадів, від малесеньких до величезних. Тренер справно показує їх нам, а фотоапарати клацають безперестанку. В Австралії живе 180 родів ріжних зміюк. Найотруйніша з них — «інленд Тайпен», котра одним своїм укусом виділяє отрути стільки, що від неї може згинути 120 мужчин вагою 80 кілограм кожний. За статистичними даними, в Австралії щороку від зміїних укусів вмирає лише три чоловіки.

Наступна зупинка коло невеликих печер, що їх утворено якимсь геологічним катаклізмом, бо колись ці терени були під морською водою. При вході до печер росте фіґове дерево, а його коріння сягає глибоко в печери, аж до збірника води на долині. Це дерево є родичем фіґових дерев з країн Середземного моря. Сотні мільйонів років дуже змінили це австралійське фіґове дерево. На ньому рясно від овочів, тепер достиглих, формою і виглядом подібних до тих з-над Середземного моря, лише ці фіґи завбільшки з малі черешні.

Дальша зупинка над рікою у парку-цвинтарі тих 243 поляглих у японських нападах на Дарвін. Цвинтар чудово утримувано, а відвідувачі оглядають його, немов святе місце. Для мене відвідувати такі місця це тортури, бо пригадують мені наших героїв, які гинули на ворожих полях, аж до останніх, масово розстрілюваних упістів московськими варварами, які знущаються із своїх жертв навіть після смерти.

Увечорі, викупавшись і переодягшися в мотелі, їдемо на велику, колись порядну господарку, над рікою, подивляти абориґенські танці «коробори». Це вже бізнесова театральна штука, приготована білими, для матеріяльного прибутку. Мені краще імпонує сама лише господарка над рікою. Її засновано яких сто років тому. Европейські дерева, посаджені тут, розрослися на велетнів. Будови невеличкі, старі, та їх краще оцінюєш, коли подумаєш, коли і в яких обставинах їх будовано. Ще донедавна до цього місця не було жодної дороги суходолом, лише річкою, де рвуча вода біжить у противний бік. Перші піонери жили тут довгі роки без найменшого контакту з цивілізованим світом. Як вони пригнали сюди першу худобу й коні на розмноження, я не мав змоги довідатись. Та таким піонерам з Англії жителі Австралії, Америки, Канади, Нової Зеляндії та інших островів повинні завдячувати сьогодні своє вигідне життя.

Наступного дня їдемо знову кілька сот кілометрів камінною, не

асфальтовою доріжкою до гір і ріки Катерін. Широкі рівні простори, вкриті рідкими корчами виглядають майже так само, як і більшість теренів Австралії. Але ці річки і старі, невисокі гори витворили умови для життя людей і звірини. Перед нами невисоке пасмо гір, не вище від кількох сот метрів. Від дощу, вітру й гарячого сонця ці гори потріскались і набрали темного, аж бурого кольору. На них рідко ростуть якісь корчі. По обох боках гір — неоглядні, рівні простори, і могли б текти ріки. А тут, не знати з яких причин, через пасмо найвищих гір, серединою, пролягла глибока прірва, і в ній тече чиста солодка вода. Ці прірви знано в англійській мові як «Ґордж». І, власне, вони приваблюють до себе усе живе, і коло них кипить життя. Туристи їдуть тисячі кілометрів, щоб їх побачити. У таких місцях, завдяки наявності води, риби, рослинности і звірини, від найдавніших часів жили абориґени. У печерах і на каміннях є малюнки, накреслені тисячі років тому, які й собі приваблюють туристів.

По дорозі до «Какаду» — національного парку — вступаємо ще в одне місце на пошуки золота. Тут цілі гори якогось дрібного, як порох, піску, що має домішку такого ж спорошкованого золота, і на диво майже кожний з нас вимив у мисці кілька золотих порошинок.

Національний парк «Какаду» передано у власність абориґенам, і тут вже починається клопіт. У парку знайшли великі поклади урану, золота й міді, оцінених мільярдами долярів. З того мали би бути великі прибутки для абориґенів, а вони ще не готові тими прибутками заряджувати. Приватна фірма за 90 мільйонів долярів збудувала містечко для своїх робітників, а за 300 мільйонів — копальню і велику збагачувальну фабрику, де відділяють уран від інших мінералів та каміння. Цей проґрес оживив парк, бо збудовано дороги і летовище. Територія парку розкинулась на тисячі квадратових кілометрів. У ньому є кілька пасом гір з прірвами та давніми малюнками в печерах. Через парк, на північ, тече кілька річок, які в цьому терені приваблюють усе живе. Місцями вони заливають великі низини, і тут кипить рослинне й тваринне життя.

Біля такого місця заїжджаємо до вигідного туристичного центру. Центр — люксусовий, і, на диво, в тій пустелі добре і з доброго матеріялу збудований. Довідуюсь, що це власність абориґенів, і збудовано її за мільйони їхніх прибутків з копалень. Це велике й розкішне підприємство провадять білі, і вже мають поважні недобори.

Раненько їдемо оглядати ріку і біля неї затоки (саги), так звані Жовті Води. Тут направду є з чого милуватись. Двісті п'ятдесят родів ріжного птаства живе біля тих вод. Це птаство тут і там

То як же ж можна ефективно вести політику з небезпечною державою, не знаючи її?

Вчорашні будівничі світової комуни сильно попеклись і відступили від ідеї світової революції. Ідею цю перебрали тепер росіяни, злітає величезними стадами. і це чудове видовище. Крокодили ліниво лежать на берегах і вигріваються на сонці. У воді багато риби, головне, смачної барамандi. Цю рибу тут можна ловити, а все інше є під строгою охороною держави. Перший раз бачимо тут австралійського бузька «джабіру». (З трьох літературних назв цього птаха — «лелека», «чорногуз», «бузько» — віддаю перевагу тій назві, яку засвоїв, побачивши вперше бузька на дідовій стодолі). Цей північно-австралійський бузьок дещо інший від нашого. Він якийсь більший і виглядає грізніше. Цікаво, чи він походить від наших, чи навпаки, і як та коли він тут дістався? На широких просторах і мочарах біля рік ростуть ріжнобарвні ріжноманітні квіти. Та цій красі донедавна грозила велика руїна. До Австралії хтось привіз так званих водяних буйволів. Кілька з них відбилось, почали жити і множитись дико. Їх намножилось тисячі, і вони стали нищити цю чудову водяну рослинність. Щойно останні роки, завдяки гелікоптерам, їхнє число добре проріділось.

Наша приємна п'ятиденна прогулька добігала до кінця. В їдальні готелю справляємо прощальний вечір і наступного дня розїжджаємось. Наші визначні співтуристи не лише оглянули екзотичну північну Австралію, але також багато довідались про Україну та її ворогів.

Дальший плян цього рейду поведе нас через широкі простори, місцями пустинні, тому затримуємось у місті на кілька днів, щоб відпочити та приготувати себе в дальшу дорогу.

Сьогодні кінець червня і чудовий недільний ранок. Вночі температура була приємних 19 градусів Цельсія, а вдень заповідають до 29 градусів. Після нашої цікавої п'ятиденної прогульки ми добре виспались, відпочили, а сьогодні в нас цілий день поза програмою, вільний. У бюро готелю нам передають вістку з дому, що в нашій родині й підприємстві все гаразд. Заспокоєні, — продовжуємо вакації.

Після пізнішого як звичайно снідання, краще вбрані, ми заплянували сьогодні помолитись у двох церквах: у католицькій катедрі та грецькій православній церкві. Йдемо головною вулицею міста до святині з обов'язком подякувати Всевишньому за те, що дав нам життя, розум, можливість змагатись і любуватись безмежжям Його творів.

У місті є п'ять церков ріжних віровизнань. Католицька — одна з найбільших. Правда, вона супроти римських бідна, якась нага. Тут нема творів Мікель Анджельо ані Да Вінчі, лише кольорові вікна і фіґури святих, а ще чорна Мадонна у вигляді абориґенки, намальована поляком з Парижу Карлом Купкою. Чи не надихнула його на це наша чудова Мадонна, що її поляки в нас вкрали, і

сьогодні так нею пишаються, включно з їхнім визначним патріотом, сьогоднішнім Папою? Затаювання її правдивого власника, — українського народу — дія нечесна і великий гріх.

У церкві поза двісті присутніх, між ними — кількадесят абориґенів. Службу править єпископ, людина приємна, з добрим голосом і даром слова. Та найдовше говорить він про теперішнього намісника Петра, папу польського роду. Він довго його хвалить як безкомпромісового борця зі зброєю в руках проти Німеччини, а згодом закликає вірних пам'ятати і допомагати польській, так покривдженій комуною, Церкві. Він також говорить про визначного польського кардинала в Америці, Круля, як воїна Церкви проти диявола. Я прислухався до слів єпископа і думав та завидував полякам за їхнього визначного мужа і гарячого патріота, який зумів здобути прихильність своєї Церкви і світових політиків до польського народу. Єпископ далі, в якнайкращих барвах, вислявляє теперішнього Папу, намісника Христа на землі. І якби я не був сином українського народу, я напевно погодився б з тим людяним і визначним єпископом Дарвіну й околиць. Та я є українець і пережив страшну долю свого народу, про яку цей єпископ та інші вірні у вільному світі, чомусь, так мало знають. А доля наших Церков є стократно гірша від долі польської Церкви, і в обороні їх повинен голосно стати теперішній Папа, що в його жилах, як дехто каже, тече українська кров. Та щось мені так здається, що ця кров у Папи діє подібно, як українська кров у жилах Солженіцина.

Лечу думкою до Краю, до скатованого нашого народу і Церкви. На вулицю Перемишля винесли в кріслі збитого і скривавленого єпископа Коцоловського, і там його замордували «родаци» Папи. А скільки ці «родаци» замордували наших священиків і вірних? І чи не про них цей австралійський єпископ повинен знати і голосно говорити?

Недавно до нас дійшла вістка, що Папа призначив тій парі тисяч поляків в Україні єпископа з осідком у Львові. Але не дозволив наставити ні одного єпископа мільйонові українців у Польщі. Чи не є це мрія про нову імперію на «кресах всходніх»?

Цей славний і гуманний Папа так обережно оминає наших визначних і заслужених єпископів та священиків у доборі на провідні місця в нашій Церкві, а наставляє вірніших собі, певніших і менш національно свідомих. А тепер, як ніколи перед тим, нашій Церкві потрібні розумні й сильні духом провідники, котрі мусять голосно сказати цілому світові про цю «мачушину» опіку славного Найвятішого Отця, заступника Христа на землі, над мільйонами наших вірних, мордованих, розстрілюваних і засланих на страшні

тортури та смерть. А також за тих, які довгі роки в підпіллю боряться за свою Церкву й нарід. Про їхню долю мусить знати кожний епископ і священик у світі і стати в їх обороні. Світ мусить знати, що за цілий час історії Церкви за Христову віру найчисельніше потерпів наш нарід. В обороні нашої Церкви повинні сильніше стати наші епископи, священики й вірні, навіть з жертвою крови чи життя. Чи ж не на цій засаді побудовано нашу Церкву? Чи ж не за ці ідеї віддав Христос своє життя? Щороку, в день знищення нашої Церкви большевиками, ми мусимо масово, в кожній парафії, вийти демонстративно з церковними й національними корогвами, під церковним і політичним проводами, на вулиці вільного світу і голосно казати про страшну і мученицьку долю наших Церков і народу. Такі демонстрації в майбутньому зменшать багато жертв у боротьбі за відновлення наших Церков і держави. У противному разі, Польща зі своїм славним патріотом і визначним церковним провідником підготує собі кількох Ґалєрів, а Солженіцин — нових Петрів.

Ще відвідуємо грецьку православну церкву. У місті живе багато греків, і невелику церкву переповнено. Вона багато удекорована, а горіння сотень свічок утруднює дихання.

Задумані проповіддю епископа, — переходимось вулицями міста. Воно майже порожнє, лише через виставові вікна видно, як підприємці роблять інвентаризацію, бож сьогодні тридцятого червня і кінець фінансового року. Це ж для підприємців мозольний час обчислення прибутків чи втрат за минулий рік. Таких фінансових обчислень я вже в Австралії пережив 26. Деякі тривали кілька днів з допомогою кількох осіб.

Тепер у далекому Дарвіні розказую Тані про один такий день і пригоди з донею та кицею. Після таких обчислень товарів на складах, я кілька днів залишавсь у хаті, щоб ці обрахунки підсумувати й збалянсувати. На ці дні Таня ішла до підприємства і там помагала в бюровій праці. При відході вона давала мені зарядження, пригадуючи, що наша трилітня Сяня не дуже охоче їсть. Тож її, а також кицю, треба припильнувати.

— Добре! Добре! — обіцяю Тані на прощання.

Таня поїхала. Я буджу доню, помагаю їй митись і вдягнутись і прошу до снідання.

— Не хоцу їсти! — відповідає вона. Кидаю добрий кусень ковбаси киці. Та понюхала і собі не хоче їсти. Сідаю біля додавальної машинки і працюю. Десь біля обіду, моя кохана доня, несе такий важкий на її вік хліб та ніж і просить мене врізати їй кусень хліба. Я надумую виробити в дитини кращий апетит і кажу:

— Тепер ні! Буде обід!

За кілька хвилин доня знов іде з хлібом та ножем і вже з плачем просить хліба. Я вдоволено приглядався, як дитина смачно заїдала кусень хліба з маслом при обіді, що до сьогодні без просьби було не до подумання. З кицею була трудніша справа. Вона кілька днів обнюхувала цю ковбасу, поки її посмакувала. Цей великий мій злочин, двадцять з гаком років тому, Таня сьогодні не може мені простити.

Ми ще відвідали новозбудоване розкішне касино біля великої пляжі, які тут не такі гарні, як на півдні Австралії, бо між межею припливу та відпливу моря тут вісім метрів ріжниці.

За два дні ми відлітаємо до пустинніших теренів Австралії, а сьогодні — вирішили ще раз оглянути місто, його парки та дещо закупити в дальшу дорогу. Таня оглядає виставові вікна, що вона завжди залюбки робить, а я рішаю купити часопис і прочитати останні новини зі світу, бо вже кілька днів у дорозі і не мав змоги їх читати. Газета називається «Австралієн», поважна, правого напрямку; виходить в усіх штатах Австралії, і я читаю її щорана у своїм бюрі. Серед поважніших журналістів цього щоденника багато жидів. В часописі, на першій сторінці подано велику сенсацію: КҐБ-істи заарештували в Ленінґраді ізраїльського президента Катзіра. Сенсація направду велика, бо за свою допомогу будувати московську імперію жиди собі на таке пониження не заслужили. Але автор-жид цієї сенсаційної публікації вразив мене до глибини душі. Бо далі читаю, що цей їхній президент Катзір походить з російського міста Києва. Це вже нахабство найбільшого калібру, бо навіть московський КҐБ-іст не наважився б назвати Київ російським. Так жиди платять за виховання їхніх найкращих державних людей на нашому хлібі.

ПІЛБАРА

Пізнім вечором летимо понад дві години до містечка західньої Австралії Порт Гедлєнд, до так званої околиці Пілбара. На мапі цей терен позначено як Ґрейт Сенді Дезерт (Велика Піскова Пустеля). Нас у цих теренах цікавить пустиня, гори, провалля Віттенум, а, може, найбільше — це копальні.

У місцевому готелі на нас чекає випозичене заздалегідь авто, і на ньому ми їдемо камінною польовою дорогою на схід, до місце-

вости Віттенум. Перед нами широкі, рівні, пустельні простори. Дорога можлива, і ми їдемо понад 80 кілометрів на годину. Та ця пустеля не є вкрита лише піском, а виглядає заросла й зелена. Правда, тут ні худоби ні овець ніде не видно, ані не бачили ми жодної будови. Зупиняємо авто і приглядаємось цій зелені. Крім рідких малих корчів, тут густо росте копицями колюча трава «спінафекс». Вона добре служить термітам, які тнуть її на малі шматочки і зносять до своїх копців, а ще малим пташкам, подібним до канарок, які в ній роблять свої гнізда. У цій траві знаходять сховище перед пекучим сонцем плазуни та всяка інша звірина.

Через кілька годин нашої їзди нас минуло лише два авта, і в нас росте почуття непевности — ануж щось зіпсується в нашій машині. Згодом показались невисокі гори, і ми їдемо в їхньому напрямі, до маленького містечка Віттенум. Заночували в бідненькому, досить примітивної будови, але чистому мотелі, і з почуттям пустельної самотности поклались спати. Нараз вночі на бляшаному дасі мотелю затарабанив сильний дощ, який лив кілька годин. Дощі в тих сторонах, за виїмком січня й лютого, дуже рідкісне явище.

Раненько, після снідання, вибираємось оглянути оті чудові «ґорджі» між горами, яких тут кільканадцять. Вони всі хоронені державою, бо належать до національного парку. Лише копання асбесту, започатковане 1936 року, і далі триває. Між вертикальними, глибокими прірвами гір, у долині, біжить чистенька вода, а край неї гарна зелень. Захоплено оглядаємо це пустинне чудо, що не має собі подібного. Я нераз чув і читав про буйний ріст рослин у пустині після дощу, та щойно сьогодні маю змогу в це повірити і подивляти. За кілька годин після дощу терен усюди цілком віджив. Усе, ще вчора сіре, стало темнозелене. По дорозі сотні грибів, якоїсь тутешньої породи, а округи — море ріжних квітів. Дощ, немов магічний чар, пробудив життя в пустині. Та обернувши її на чарівну красуню, він наробив нам поважного клопоту. На кількасот-кілометровій дорозі нема жодного моста, і вчорашня камінна, припорошена дорога сьогодні стала чорним болотом, отже вертатись негайно нема як. Чекаємо день, може, на теплому сонці дорога дещо підсохне. Наступного дня наважуємось і пускаємось в дорогу до Порт Гедлєнду. Деякими місцями дорога таки дещо підсохла, зате в інших місцях, де були ставки, земля розмокла досить глибоко. І так, до невпізнання заболоченним автом, ми довгенько їхали тими багнами через пустиню.

Мене в теренах Пілбари цікавить економічний пульс країни та її, безмежні тут, підземні скарби.

Сюди 1880 року причалили перші поселенці і згодом назвали своє поселення Козак-тавн. Ще згодом тут знайшли золото, і на ці віддалені терени прибуло кілька сот поселенців. Крім золота, тут видобували також велику кількість морських перлів. З часом нурці за перлами перенеслись далі на північ, до містечка Брум, а золото вичерпалось, і містечко Козак опустіло, бо мешканці переселились до теперішнього Порт Гедлєнду. Життя міста починається щойно 1965 року, коли великі приватні підприємства почали видобувати тут залізну руду, і то на більшу скалю. Та ця справа була нелегка. Після відкриття покладів руди треба було буруванням десятків свердловин перевірити обсяг покладів. Згодом приходять пляни, рисунки та державні дозволи. Тепер у тих пустинних і гарячих теренах починається праця та ще й яка. На побережжі моря будують хати на оселення кількох тисяч люду, тоді школи, шпиталі, крамниці. У тім сухім краю будують також велику греблю на збір так потрібної для життя і виробничих процесів води, а також розвагові грища й парки. Інші будують пристань, придатну для докування великих кораблів. Ще інші будують 426 кілометрів залізниці до копальні руди, ще інші урухомлюють видобуття і складний процес збагачення руди та мінералів від піску й каміння. Проєкт ґрандіозний, коштував він понад тисячу мільйонів долярів, бо кожну річ, починаючи від найменшого цвяха, треба було везти тисячі кілометрів. Щойно після цього починається видобуття так потрібного світові товару.

Передусім висаджують у повітря рудоносну скелю. Тоді величезні машини, що беруть на раз до 180 тон цієї руди, везуть її до місця дроблення. Тут її дроблять на дрібні кусні, сортують, і чисту руду, механічними поясами, тягнуть на склади, де за три чверти години наладовують 13.500 тон руди на потяг із 144 вагонів. Цей довжелезний потяг везе руду до порту за яких понад чотириста кілометрів. Там за дві і пів години його розладовують, а поїзд через двадцять годин знову готовий набирати руду. У порту судно, завбільшки із спортову площу, заладовують за вісім годин. І так щодня без упину.

Таких великих копалень з приватними містами і приватними окремими залізницями у тих околицях є чотири. Біля містечка Дампієр ми з Танею нарахували у поїзді з рудою 210 вагонів, що їх тягли три льокомотиви.

Крім руди у цій околиці добувають сіль, нафту, підземний газ, золото, азбест та інші мінерали. Розробка цих величезних природніх складів копалин у співпраці з Америкою, Японією, Кореєю, Тайванем творять великий індустрійний потенціял. Цей потенціял буде рости з кожним роком, відсуваючи колишню промислову

Европу на друге місце. Підземні багатства забезпечують добробут Австралії, а ще створюють загрозу з боку заздрісних сусідів.

Ще дві години лету Західньою Австралією на південь і ми в столиці штату — в місті Перт. Місто модерне, велике, розташоване над рікою з гарними зеленими парками. Населення його добігає до три чверти мільйона. Порівняно з іншими містами, тут менше азійців, арабів та абориґенів. У модерних хмародерах в'яжуть торговельні нитки розкинутих по просторах копалень із зовнішнім світом.

Беремо автобусову туру — кілька сот кілометрів до південних теренів Західньої Австралії: Банбурі, Пембертон, Албурі. Тут зовсім інша картина. Господарки не лічать на сотні квадратових кілометрів, а на десятки гектарів. Ця частина має густішу сітку рік, а також канали для оводнення. Сюди неначе притягнуто шматок Англії.

На обід зупиняємось над рікою, у великому лісі, і я подивляю тутешні велетні-дерева. Деякі з них налічують сотні років, і їхніх розмірів у світі досягають лише американські кедри.

Та нас більше цікавить український Перт. Тут колись, після війни, приїхало яких дві тисячі нашого люду, і в тих пустинних теренах починали нове життя. Через довгі роки наполегливої праці вони спромоглись на поважні успіхи, і багато їхніх дітей, після вищих студій, працює сьогодні в державних бюрах і приватних підприємствах, часто — на високих постах. Тому що після війни до Австралії їхали наші національно свідомі скитальці, вони створили тут собі своє національно-громадське життя, за тисячі кілометрів від інших наших поселень. Тим життям я був мило заскочений, бо не сподівавсь на такі успіхи. Вони мають великий Народній дім, із смаком удекорований нашими митцями. Велика, гарна, в доброму місці, католицька церква, а недалеко — православна, також гарно оздоблена. Близько центру міста лежить спортова площа і гарна будова клюбу копаного м'яча «Київ». Останньо розбудовують сумівську таборову площу. Ці всі надбання творять нашій спільноті частину любої України на далекій чужині.

Довгі роки душею цієї спільноти була наша визначна і заслужена на громадській та національній ниві родина Менцінських. Доктор Менцінський служив своїй спільноті безперервно, і то в ріжних галузях, як громадських так і церковних, аж до свого відходу у вічність. Дружина, пані Марія Менцінська, працює невпинно далі. За цю працю була нагороджена австралійським урядом.

Оглядаючи здобутки нашої спільноти Західньої Австралії, запізнаю їхніх визначніших громадських і церковних діячів: Ман-

дичевських, Матіяшів, Шорш, Легких, Бойчуків, Грузевичів та інших. Їх тут багато більше, та за короткий час ми не мали змоги запізнати всіх.

Останній день перед нашим від'їздом представники поневолених народів московської імперії відзначали у місті Перт Тиждень Поневолених Націй. Кілька сот демонстрантів зібралося у парку біля пам'ятника Незнаного вояка. Почесними гістьми є шість визначних старшин австралійських комбатантів, в тому — двох генералів. Покладення вінків відбувається з поважною військовою церемонією, що створює святочну атмосферу. Від українців, на бажання громади, вінок покладаю я в супроводі голови громади Перту, п. Гончаренка, та п. Матіяша.

При зложенні вінка усім поляглим за волю України в моїй уяві перелетіла стрічка тих моїх друзів-упістів, які так фанатично боронили право народу на життя на своїй землі, і за це право віддали все, що їм найдорожче. Цей вінок в далекій Австралії я також зложив на вічну їх пам'ять і славу.

Сучасне й минуле

МОСКВА СТРАШИТЬ АТОМОМ

Ще колись, у лавах УПА, коли доводилось воювати з ворогом із зброєю в руках, у мене виринало питання: «Яка причина, що цей багатий і вільний Захід так зрадив прихильні собі народи і у великих розмірах допомагав Москві поневолювати десятки тих народів, і то не лише в часі війни, а й довгі роки після неї?»

Таж вони добре знали про мільйони знищених українців московським голодомором, про тисячі розстріляних та мільйони вивезених до концтаборів! Чому ж вони, в так підлий спосіб, закрили очі на московські злочини в Катині, варшавське повстання, нищення балтійських народів, мадярського, чеського та інших? Вони не лише подарували Москві мільярди кредитів з часів війни, але й довгі роки після війни уділяли їм дешеві позики і своєю технологією будували московську імперію, і то навіть тоді, коли ці нові примітивні царі заявляли вільному світові: «Ми вас угробимо!». До цього «угроблення» московські комуністи мобілізують сотні тисяч західніх громадян, які на вулицях своїх столиць засуджують вільний світ, а зокрема, Америку, як небезпечну імперію, котру большевики будуть нищити своїми ядерними бомбами. І так десятками, а то й сотнями тисяч, ці громадяни демонстрували, нераз тижнями, навіть з малими дітьми. Ці маси демонстрантів були добре зорганізовані, забезпечені харчами, ліками, нічлігом, а то й платнею за втрачені дні. Хто платив ці мільйонові кошти?

На доказ своїх турбот вони створили пропаґандивний фільм, де показано страшні наслідки знищення західніх міст московським атомом. Ці панічно застрашуючі фільми і ці демонстрації годинами показують на екранах телебачення, інформують про них на сторінках преси, чим викликають паніку між населенням вільного світу. Та що найцікавіше, що нікому не спало на думку спитати, чому й защо Москва мала би бомбити атомом Захід. Таж большевики лише завдяки Заходові мають і імперію і атом. Без допомоги Заходу вони виявили свою силу з японцями, у Фінляндії та в перші тижні війни з Німеччиною. Ця «імперіялістична» Америка,

одинока після війни сильна держава з монополією атомових бомб, не привласнила собі ні одного квадратового сантиметра чужої землі, зате саме вона подарувала Москві десятки країн з народами старшими й культурнішими від москалів. Згодом цей Захід вдруге дарує їм Мадярщину, Чехію, а також дає тиху згоду на дальше панування в Польщі та інших країнах.

Я був свідком в одному австралійському місті такого епізоду. Кіт виліз на електричний стовп, який тримав кільканадцять електричних дротів. Цей кіт, чомусь, боявсь злізти і сидів на стовпі кілька днів. Ним зацікавилась преса й телевізія і вдарили на сполох. Про долю цього кота журились маси людей, і на рятунок його з'їхались телевізія, пожежна сторожа, поліція і преса й нарешті врятували верхолаза. І нічого в тому злого. Культурний нарід все стає проти зла, коли про це зло довідається чи побачить. Після цієї гуманної події з котом я нераз думав, чому цей культурний Захід так нереально ставиться до поневолених народів, і про це я почав допитувати навіть більшої ранґи австралійських політиків. Бож цей Захід не дуже то визнавав існування московської комуністичної імперії. А відповідь на моє питання була:

— Це ж наші союзники. Ми ж були поважно загрожені німцями, а до того, половина нашого населення є соціялістичних поглядів і зближена до комунізму!

Народи вільного світу кинулись до відбудови своїх країн і здобуття вигідного життя без найменших плянів до війни чи аґресії. Цілком інші пляни мала й виконувала теперішня роздута московська імперія. Вона посилено почала плянувати здобуття світу. Москва послідовно використовувала союз із Заходом для своїх цілей та махінацій. Вона присвятила велику увагу двом чинникам: масовому шпигунству й обробці засобів масової інформації (так званій мідії). Кілька тон видобутого нашими в'язнями в Сибіру золота робили для Москви чуда у вільному світі. Тим золотом вона заткала рот західній пресі, радіо і телевізії, зробивши з них аванґард свого наступу на Захід. Редакторів мідії не втягають до шпигунської мережі, бо вони на своїх постах роблять для Москви важливішу роботу. Чи не вдержали вони довгі роки таємниці нашого голодомору, душогубств, Катині, видачу Заходом наших полонених, включно з козаками, десятилітньої боротьби УПА та багато іншого? А скільки хабарів одержали від московських комуністів директори західніх банків за мільярдові дешеві позики? Деякі з тих московських «опікунів» є навіть власниками дач над Волгою.

Вільна людина в західніх країнах знає, що її добробут залежить від її розуму та праці, і коли вона буде багата, то й її країна буде

багата. Проблеми України, Польщі, Анґолі чи інших країн їй далекі. І якби Москва не мала місійних амбіцій визволити світ і не пхалась до народів західньої сфери впливів, вона могла б ще сотню років нищити поневолені народи у своїй імперії. А це Москві зробити зовсім легко. Припинити допомогу Кубі й таким країнам, як Сальвадор і Нікараґва, віддати острови Японії, дозволити у Москві збудувати дві-три синаґоґи, прийняти до Політбюра два-три жиди та вислати для хабарництва ще кілька тон золота, добутого рабами. Якщо москалі так зроблять, Захід всіма силами буде боронити свого доброго альянта і помагатиме йому далі.

До Другої світової війни, московська імперія без допомоги Заходу була в катастрофічному економічному стані. В часі садистичних убивств мільйонів, включно з розстрілом десятків тисяч старшин московської армії, німецька імперія вдаряє на московську. За якісь тижні московська імперія валиться, армія мільйонами віддає зброю і йде в полон, а німці здобувають великі терени імперії. Щоб не допустити до виграшу, так небезпечного на той час для вільного світу, Гітлера, Захід масово озброює москалів до боротьби. У цій боротьбі їм великою мірою помагає сам Гітлер, виморюючи мільйони полонених. Большевики возили на показ решті Червоної армії ці виголоднілі шкілети як осторогу перед охотою перейти в полон. Коли морози нищили німецьку, не підготовану до такої зими, армію, почавсь зворот. Тепер Москва тріюмфує. Вкоротці її полчища вже в Берліні, на Балканах, згодом Москва панує в цілому Китаї. Виглядало, що ніхто вже Москву не спинить, що пропала решта світу. П'ята колона промощує дорогу світовій революції та «проґресивній» московській комуні. Цілий світ обліплено серпами й молотами. Імперія діставала далі велику допомогу від Заходу, а також місяцями звозила награбоване майно з Европи до Московщини. Новою роздутою імперією тішились і собі деякі сателіти, як чехи, серби, мадяри, румуни, поляки та інші. Це були роки найбільших успіхів большевицької імперії. Це були застрашуючі часи для людей, які знали жорстокість Москви. На той час проти цієї імперії воювали лише відділи УПА, і за цю боротьбу Україні честь і хвала.

В короткому часі народи пізнали правдиве обличчя брутальної Москви і почали думати, як вирватись з обіймів московської комуни, а створити свою — національну, і то без допомоги Заходу. І так вкоротці почав валитись московський інтернаціональний комунізм, а брав гору — національний, як в Югославії, Китаю, Мадярщині, Чехії, Польщі, Східній Німеччині, Альбанії. Це й був початок розвалу імперії. Москва була змушена вдруге здобувати своїх сателітів. Випарували десь і вчорашні ідеї комуни в імперії, і

з них лишилося посміховисько. Ідейного комуніста сьогодні можете ще знайти в деяких західніх університетах, та й тут вже зовсім зникли недавні, далековидні серпи й молоти. Про цей стан добре знають комуністи в Політбюрі, бо про це дбають сотні тисяч КҐБ-істів. Вони знають про «любов» до них від Єгипту до Камчатки. Вони роблять переоцінку вартостей, і зараз залізо й атом стає в обороні імперії, а не комуна.

Раби в поті чола видобувають руду, інші виробляють зброю, а шпигунство здобуває і купує західні технічні винаходи. Москва кинула всі сили на озброєння імперії, а паранойя німберзького шнура множиться денно. Москва далі будує стіни ганьби в Берліні і творить одностайний концентрак імперії. Силою тримає народи в темряві і помпує в них забріхану ідею зненавидженої комуни. На сторожі цієї імперії стоять тепер атомові бомби, і ними Москва страшить вільний світ.

СТЕЖИНКА ДЕҐРЕСІЇ

Без сумніву, наша, чи не тримільйонова, спільнота в діяспорі була добрим амбасадором поневоленої України і ні на крихітку не відставала від інших поневолених народів у своїй національній активності. Та, на жаль, ця спільнота була розкинута по широких просторах вільного світу, і її, оточену добробутом і достатками, було важко зорганізувати для ще кращої дії в обороні нашої поневоленої батьківщини. І хоч вона здебільшого й була високо ідейна, і не раз виходила на демонстрації, навіть десятками тисяч, та активну, невсипущу працю в обороні Краю робив лише набагато менший гурт громадян ідейніших та відданіших нашій справі.

Опинившись у вільному світі, я виробив собі поняття, що людство вже ніколи не буде вертатись назад, до брудів і примітивізму; що проґрес буде розвиватись у кожній сфері людського життя. Ми були свідками, як західні культурні імперії прийшли до переконання, що в модерному двадцятому столітті немає місця на імперії і поневолення народів. Понад сотню нових незалежних держав засіли в колі «вільних» Об'єднаних Націй. Деякі з них ще в добре примітивному стані і щойно переживають процес переходу з плем'я у націю.

Залишилось ще лише розділити із запізненням московську ім-

перію, допомогти у промисловому розвитку відсталим народам, спинити масовий приріст населення, і світ міг би вільно зажити, сотні років не знаючи аґресії сильніших, як живуть зараз народи Ліхтенштайну, Люксембурґу та інші.

Світ по війні проґресував, і то великим кроком: масові технічні винаходи, кращі житла, кращий транспорт, більші заробітки і, нарешті, політ людини на Місяць. Деякі країни проґресували ще скоршим кроком, як от, стара і славна Персія. Після тисяч років застою вона вибивалась на одне з перших місць у світі. Країна спромоглась на великий видобут нафти, модернізувала побут, добре вишколила армію й летунство. Деякі журналісти твердили, що це третя з черги найбагатша й найсильніша держава світу. На додаток, вона мала найсильнішого союзника — Америку. Нараз, немов би хтось натягнув величезною елястичною ґумою, і Персія летить кілька сот років дозаду, у прірву. Країна, в ім'я Бога тисячами розстрілює своїх людей, сотнями відрубує руки у святій війні, масово висилає навіть десятилітніх хлопців на загин, на фронт. Коли такий дітвак, поранений, попадає в полон, країна його назад не приймає, бо він був призначений на загибель. Скільки років у майбутньому цій країні доведеться соромитись за свого примітивного релігійного фанатика, Аятолю?

На жаль, по цій стежці згори вдолину почали йти дещо й ми. У Краю під тиском заборон окупанта, під карою концентраку, вивчення історії, а то й мови, занедбано до тої міри, що в присутності москалів та їхніх яничарів-вислужників люди бояться говорити своєю мовою. А на чужині через добробут, брак ворожих утисків, а то й за підшептами ворога, частина наших людей стає до поневолення України пасивною. Наш потенціял в обороні України ворог добре знає, і присвячує нам велику увагу ріжними провокаціями. Ворог також добре знає вартість своєї імперії без України і за наші землі готовий винищити весь наш нарід, що Москва вперто й послідовно робить.

На західніх землях України наша національна свідомість, від Визвольних Змагань до п'ятдесятих років, була на дуже високому рівні. Велика заслуга у вихованні цієї свідомої нашої молоді належить нашим свідомим та ідейним священикам. За цю працю багато їх сиділо по ворожих тюрмах і концентраках. Багато й сьогодні там караються в підпіллю, а інші зложили голови за свій нарід і Церкву. Чи ж можуть наші священики на чужині дорівнювати їм?

Або наш колишній славний Пласт, зразу леґальний, а пізніше заборонений. Як відомо, у відродженню української національної свідомости велику ролю відіграла організація українського Пласту.

Ще бувши леґальний, він був гордістю нації, бо в ньому виховувалось нове патріотичне покоління. Коли ж Пласт став офіційно заборонений, то свідоме, ідейне його членство в підпіллю, під загрозою тюрми, вивчало історію наших героїв і святкувало їхні річниці. Дуже часто організовували масові демонстрації і походи на могили героїв Усусусів, за що багато терпіли арештами та викиненням з праці чи студій. У Краю, в Пласті виховувалась провідна духова еліта, яка у Другій світовій війні кинула виклик ворогам України. Вихованці Пласту були наші герої, командири на чолових постах Визвольної боротьби ОУН-УПА.

Чомусь тут, у вільному світі, Пласт не продовжує патріотичної геройської ідеї і не виховує молоді на героїці своїх попередників-пластунів. Тут слово еліта, якщо його хтось вживає, викликає іронічну усмішку. Навіть сорок років після боротьби славної УПА пластова молодь у вільному світі не знає і не вивчає історії цієї боротьби та її героїв. Болючим для мене як вояка УПА є те, що виховники молоді Пласту залічують себе до ОУН.

Якби ці теперішні кадри молоді виховувано на героїзмі і прикладі героїв ОУН-УПА, то ми мали б багато більше молодих визначних людей на керівних постах, які сильно обстоювали б нашу визвольницьку ідею. І скільки корисної праці й слави батьківщині були б дали ці кадри, якби вони ішли слідами славного Пласту в Краю.

НАШІ СТУДЕНТИ

Студенти це рушійна сила кожної країни. Наші студенти, зокрема з Академічного Дому у Львові, були колись у Краю в першій лінії оборони народу, а згодом у першій лінії боротьби УПА. Це, власне, вони взяли на свої плечі найбільший тягар: підготовку нації до остаточного здобуття своєї держави. Вони були готові навіть віддати своє життя в цій боротьбі, якщо того вимагала справа. Вони були нашим авангардом, а їхня кров в ОУН-УПА це найцінніша данина нашого народу Україні.

На чужині наші студенти, як студенти, не пасуть задніх. Вони мають добрі знання теорій Ньютона, Айнштайна, але вони ще більш зацікавлені в теорії Фройда, і з багатьох їх тисяч лише кількадесят прочитали кілька наших книжок. З них лише кількадесят працює для свого народу, та ще невелике число — доривочно.

Чи не найменше на сторожі своєї поневоленої батьківщини стоять тепер на чужині «маґістри», як склясифікував їх колишній дивізійник Чемний. Ті, що для них наш бідний нарід центами жертвував на КОДУС (Комітет Допомоги Українським Студентам). Пригадую собі, як то моя мама на одну таку збіру подарувала піввідра яєць.

Багато з їхніх друзів колись долучились до тих найкращих і вели свій нарід у найтяжчі баталії, де їх вписано золотими буквами в нашій історії. Інші хитро оминали небезпеки, були в першій лінії еміґрантів-втікачів, і на чужині мріють про дачі й вигоди. Ви їх рідко побачите на наших святкуваннях, а зовсім ні — на демонстраціях. Вони лише готові дати вам пораду в кожній справі, від музики до економіки. Чи ж не шкода тих піввідра яєць?

Та найгірше, навіть до огиди, діють деякі наші лідери новоспечених партій на чужині. Вони забули страшну руїну й терпіння нашого, так поневоленого народу, а часто ходять до ворога і «дипломатично» їдять з ним московську ікру.

Останнім часом один такий грубший лідер, відвідав нашу спільноту в Австралії. Його рекомендують як лідера одної нашої демократичної і революційної партії, президента усіх наших демократичних об'єднаних партій і як професора в одному західньому університеті. Отжеж, грубша риба. Тема його доповіді: «Голод в Україні 1932 року». Цей чоловік понад годину переконував присутніх, що лише через індустріялізацію країни постав цей голод. Ще дещо в часах того голоду завинив Сталін, ну, і Совєти, при тому доповідач вилазив зі шкіри, доводячи, що москалі з організацією того голоду нічого спільного не мали. Як професор університету він додає ще таку думку: науковці вільного світу ствердили, що для добра й проґресу соціялізму ці жертви голоду є виправдані. На запит, чому професори польські, чеські, французькі й жидівські не нарікають на гітлерівський провід Нової Европи, а винуватять цілу Німеччину, і тягнуть з неї величезні відшкодування, професор нічого не відповів. На запит, кого ж ми маємо в майбутньому притягти до відповідальности за ці страшні жертви, кривди й руїни, коли Совєти щезнуть так, як Гітлерів провід Нової Европи, професор відповів питанням: «Ви хочете, щоб я сказав — росіян?».

На мою думку, цей лідер не становить небезпеки для нашої спільноти ні розбиттям на три частини колись створеної партії, ані діяльністю на свому президентському пості усіх «демократичних» партій, що всі разом не перевищують трьох відсотків нашого люду у вільному світі. Та він крайньо небезпечний в університеті, поширюючи такі ідеї серед нашої й чужої молоді. Цей професор

мене насторожив, і я в хаті із зацікавленням переглядаю нашу виборчу листу. Ця листа, це список наших кільках сот жертвенних фундаторів Катедри Українознавчих Студій в Австралії. Ця листа, це найкраще мірило демократії й патріотизму, бо кожний голос у ній не є пустою фразою, а підтриманий великою сумою тяжко запрацьованих грошей. І цікаво, що на цій листі я не знайшов не то три відсоткй тих москвофілів-демократів, а їх взагалі на тій демократичній листі не було. На ній була наша свідома й жертвенна спільнота у вільному світі, яка зложила мільйони на ці Катедри, з метою голосити з них правду про наш поневолений український нарід.

А оті «маґістри» не репрезентують поглядів та ідей творців тих університетів, де вони викладають, ні волі нашого поневоленого народу. І тут конче потрібна оздоровча акція. Однак ця наша вузенька стежинка згори вдолину, це лише невеличка й прикра порошинка в моєму вибагливому оці. На загал, наша численна спільнота у вільній діяспорі усе була в першій лаві на фронті з ворогами і цю війну щодня виграє.

Найкраще, як у Краю так і на чужині, виявило себе наше селянство. Відвідуючи багато країн і в кожній цікавившись людьми, ми з радістю стверджували, що наші селяни далеко розумніші та свідоміші з природи. В Австралії ми завдячуємо наші громадсько-національні та церковні успіхи, великою мірою, властиво, тим свідомим нашим селянам.

У цих твердих, завзятих і культурних старих русичах-українцях запорука нашої майбутности.

КАТЕДРА УКРАЇНОЗНАВЧИХ СТУДІЙ В АВСТРАЛІЇ

Сьогодні вдягаюсь у найкраще вбрання, бо їдемо до університету Макворі в Сіднею, на офіційне відкриття Катедри Українознавчих Студій в Австралії.

У чепурній великій залі сотні людей. Всі вони добірно вбрані, їхні лиця веселі й горді — це заслужена й жертвенна спільнота. Цей невеликий гурт людей, лише яких кілька сот, справляє сьогодні свято свого почину. Своєю довголітньою муравлиною працею в цій країні вони здобули великих успіхів, як у приватнім так і в нашім громадсько-національнім житті, і то в ріжних ділянках.

Вже в перших днях нашого побуту на цьому континенті ми

організували наше дошкілля й суботні школи. Скільки тут вкладено праці, часто без найменшої винагороди, нашими ідейними учителями й батьківськими комітетами! Ті школи цілком справедливо названо школами українознавства. Завдяки старанням пані Марти Зибачинської, одержуємо державний дозвіл, який включає українську мову як один з матрикулярних предметів у середніх австралійських школах, а сьогодні завершуємо цей процес відкриттям вищих студій в університеті.

У почесній президії та в перших рядах сидить чи не сотня визначних представників. Ректори, професори, представники нашого уряду, а також визначні наші гості з-за океану. Православний владика Володимир, професор Я. Рудницький, д-р Н. Пазуняк, адвокат І. Бардин, представник торонтського університету.

Від нашої організованої спільноти в Австралії промовляє голова СУОА інж. Ю. Денисенко. У привітальних промовах чужинці нас подивляють, бо ця жменька людей зложила сотні тисяч долярів і вже затруднює в цій праці три особи.

Я й собі з приємністю приглядаюсь тим визначним гостям і думаю:

— Туди нам дорога. Брак нашого представництва в чужому науковому світі, і то через довгі роки, у великій мірі оскорбив оборону нашого поневоленого народу.

Промови тривають, а я приглядаюсь цій нашій добірній публіці. Тут, чомусь, нема тих крикливих домінуючих «патріотів», а є лише ті, які жертвенно цю важливу справу підтримали. Це ж ті самі, які в чужому краю зуміли вигідно зорганізувати своє власне життя, це ж ті, які збудували наші громадські, молодечі й церковні доми. Це ті наші свідомі громадяни, які так послідовно є добрими амбасадорами поневоленої України. Мимоволі насувається минуле. Я бачу цих людей з маленькими пошнуркованими клунками. Вони рятували своє життя і втікали на Захід перед московськими полчищами. На сьогоднішньому відкритті є колишні в'язні московських, польських і німецьких концтаборів. Тут є військовики з Визвольних Змагань, бойовики ОУН, упісти, дивізійники і наше, так свідоме, селянство.

Коли ми тут, на чужині, невеликим гуртом так успішно організовуємо своє українське життя, то гляньмо, що діється в нашій країні. Зразу ми були визнані москалями як українська республіка і українці, згодом нас перехрестили на радянських людей. А коли нам відібрали мову, нас перехрестили знову на совєтських людей. На нашій мові ворог виховує лише свинарок, доярок і рабів для колгоспу, бо для вищих студій вас з нашою мовою не допустять.

Після офіційної частини відкриття Катедри відбулась приємна

Таня читає доповідь для чужинців

зустріч усіх присутніх з вечерею й розвагою. Під звуки бандури танцюристи виконували наші чудові танці.

Наша Катедра в Австралії це великий наш успіх. Фонд Катедри має розумний статут, він в наших руках, і ми з нього виплачуємо своїм науковим силам. Так само й кандидатів на викладачів зголошуємо університетові ми, що є запорукою успіху Катедри.

Деякі люди вже записали частину майна на фонд Катедри. Інші підуть за їхнім прикладом, чим увіковічнять своє ім'я і успіх нашої Катедри.

Наша спільнота на цьому континенті з честю виконала своє завдання.

ЖІНОЦТВО

Дуже корисну і рясногранну працю вело й веде наше зорганізоване жіноцтво в Австралії. Ця праця ведеться роками, і ні одна імпреза не відбулась без помочі наших жінок. Жіноцтво працює в школах, молодечих організаціях, співає у хорах, грає в театрах і дуже часто влаштовує власні імпрези своїми силами.

Я часто особисто пов'язаний з їхніми імпрезами, бо в нашій хаті нераз пакують якісь строї, щось там організують, щось пишуть, вчаться і т. д. Моя дружина й обидві доні належать і працюють у відділі Союзу Українок ім. О. Басараб при Домі Молоді в Сіднею.

Цей відділ зорганізувала заслужена і довголітня працівниця в жіночому житті, пані Соня Ґут. Відділ дуже діяльний від дня свого заснування. У відділі є яких сто членок, і третина з них це молода секція при відділі. Вони щороку організують Свято Героїнь та багато інших цікавих імпрез, які готують і виконують соїми власними силами. Вони виготовили кільканадцять історичних і народніх строїв, з поміччю яких викладають часто нашу історію, головно для чужинців, за що дістають признання.

До цього відданого і працьовитого гурту жінок їм пощастило добрати ще одну добру силу в особі пані Галі Данько, яка приїхала з Канади. Панство Даньки це визначні наші особистості з української Канади. Пан Іван Данько, син українського еміґранта, народився і виховувався в українському Вінніпезі, у здоровій, дисциплінованій хаті своїх свідомих батьків. Крім англійської школи, його діточе й молодече життя було цілком виповнене українським змістом: українською церквою, в якій прислужував, школою та ріжними організаціями, до яких належав і був активний їх член. Багато часу присвячував спортові, що його любив з дитинства. Був один між першунами, і дуже часто з'являлись його ім'я та знимки в часописах Вінніпеґу.

Він мріяв і готувався до ширшого маштабу комерції, але тут

XIII-ий Крайовий З'їзд Союзу Українок Австралії

війна, і він іде до моряків, де воює проти Гітлера, а на пам'ятку дістає кілька шрапнелевих знаків на тілі. Після війни одружується із своєю вимріяною подругою життя, з якою виростав у цьому самому українському патріотичному середовищі.

Не менше цікава історія його дружини Галі. Її дідо, ще молодий Яків Вацик, разом зі своєю подругою життя залишають чи не найгарнішу місцевість України — Надвірну-Делятин — і 1897 року виїжджають до Канади й оселюються шістдесят кілометрів від міста Вінніпеґ. Їм приділили 160 акрів зарослої лісом і корчами землі, і тут починається їхня життєва одисея.

Ще в Краю Яків знав, що землю в Канаді дістане, але сокиру, мотику й серп, а також зерно на насіння, треба привезти з собою з Краю. На цій, колись вимріяній, господарці Яків з дружиною вибирає місце, копає землянку і накриває її дахом, бож тут приходить зима й сильні морози. Цілу зиму вони рубали дерева й корчі, палили їх, готуючи ґрунт, куди весною, перекопавши, посіяти привезене з Краю зерно.

У них ще нема ні корови ні коня, до того ж, земля їм попала кам'яниста, і ще роками треба було зносити на купи тяжке каміння. Заробити грошей наразі не було де, лише невеликий дохід мали з грибів та ягід, які літом збирали в лісі і продавали переїжджим при дорозі. Щоб придбати якісь інші харчі, а головно муку, Яків ходив на піхоту шістдесят кілометрів до Вінніпеґу і звідтам, на плечах, приносив необхідні речі. Так вони жили в цій непривітній частині тодішньої Канади, а в цей час у нашому рідному краю, наїзники діставали безкоштовно нашу таку родючу землю.

Довгі роки, від сходу до заходу сонця, шість днів на тиждень, вони працювали, і щойно за якийсь час життя почало кращати. В ці околиці наїхало більше нашого люду, і одинокий цей сьомий, Божий день тепер став приємніший: у своїй церкві, з дітьми, між своїми людьми.

Коли виростала внучка Якова Галя, матеріяльний стан еміґрантів був уже набагато кращий, а з ним ішло національне відродження і свідомість. Парохом їхньої церкви був свідомий патріот, отець Петро Маєвський, який особисто взявся до національного виховання молоді. До того, в терен приїхало ще кількох Січових Стрільців, які активно включились до праці з молоддю. Ідеї ОУН під проводом полковника Коновальця масово приймались між нашою молоддю, виробляючи в неї гордість і самопошану. Своєю здібністю Галя Ожоган скоро вибивається у перші лави тих найкращих. Вона активна в школі, часто деклямує на сцені, а згодом бере активну участь в організації ОУН.

У цьому самому гурті, в церкві, школі, хорах виховувались Галя

Редакція жіночої радіопередачі: диктори Галя Данько, Марійка Чигрин, Галя Яськевич, Таня Борець і австралійка-технік

Ожоган та Іван Данько. Іван не опускав ні одної української лекції, ні одної проби хору, бо там усе була активна красуня Галя. Зчасом він добивається до її серця і веде під вінець. Іван проґресує у своїй комерції, і вкоротці молода пара Даньків переїздить до Торонта.

З бігом часу І. Данько дістає працю директора у великій фірмі годинників і переїжджає на цю посаду до Австралії. Половину часу його праці забирають полети літаком до ріжних міст в Австралії та інших країнах. Галя долучується до відділу Союзу Українок ім. О. Басараб і своєю здібністю, працьовитістю та хистом збагачує працю вже знаного своїми успіхами відділу.

Імпрези цього відділу завсіди винахідливі й цікаві. Крім щорічних Свят Героїнь, останні дуже вдалі імпрези для своєї публіки були: «Вечір під Івана Купала», виконаний молодечою секцією при відділі, і показ «Українські традиційні хліби», до якого найбільше доклала праці Галя Данько. Вистави, здійснені відділом, могли б бути гордістю навіть на сценах Києва чи Львова.

Коли до Сіднею перейшла Крайова Управа Союзу Українок Австралії, Галя стає референткою зовнішніх зв'язків і зі своїм добре підібраним Комітетом виводить попередньо започатковану працю на ширші води. Дуже часто тепер на зовнішньому відтинку приходить до зударів, бо наша українська справа назовні дещо занедбана, а наші поневолювачі гудуть на всі голоси своєю пропаґандою і дуже часто захоплюють людей неправильними ідеями та перекрученою правдою.

Перший такий зудар мали жіночі зовнішні зв'язки на Першому австралійському жіночому семінарі проти ядерної війни в Сіднеї. Тут знана світова пропаґандистка страшить австралійців американським атомом і викликає паніку. Галя Данько, промовець від українок, апелює до зібраних, що проблема ядерної війни ще більш небезпечна для України та поневолених народів, бо московські атомові бомби в руках диктарорів далеко небезпечніші. Америка ні в часі війни, ні після неї не мала і не має плянів поневолювати інші народи, а Москва це робить. Галя пропонує, щоб демонстрації проти ядерної зброї робити в Україні, Грузії та по цілій московській імперії.

На засіданні Представництва Об'єднаних Націй в Австралії де тепер обсіла лівизна, Галя пропонує стати в обороні наших в'язнів в імперії. Цьому противиться якийсь примітивний жидок і доводить, що не можна допомагати українцям, коли вони, власовці, вимордували стільки людей у Варшаві. Знову треба було відбиватись і вияснювати, як мало він обізнаний із справами.

Майором міста Сіднею є тепер старший чоловік. Він призначив собі майоресою молоду росіянку, яка приїхала до Австралії з

Союзянки в гостях у Тані

Харбіна. Ця «майореса» зголосила свою охоту прочитати доповідь на місячному засіданні Австралійської Жіночої Ради на тему «Росія і Совєтський Союз». Авдиторія досить добірна, і на залі багато жінок. Появу майореси сильно вітають, і вона починає:

— Росія дуже велика держава, від центру Европи до Аляски, і в цій країні ніколи не заходить сонце. — Тоді з місця переходить до Володимира (Владіміра) й Ольги, а потім довго хвалить царів Калиту, Ґрозного, Петра й Катерину.

Згодом в питаннях забирають слово наші жінки, питаючи майоресу, як то так, що оголошено було доповідь про Росію і Совєтський Союз, а вона розказує про російську імперію, а нічого про п'ятнадцять совєтських республік. А друге, вона говорить про стару Росію, а ця країна виступає під тою назвою щойно від 1720 року, а до того часу — називалась Московія. Майореса почала виправдуватися, що вона, мовляв, у тих справах не великий знавець, а кордони в ріжні часи мінялись. Тут вона зробила кривду собі й своїй імперії, а присутні жінки підходили до наших союзянок і дякували їм за влучні зауваги. Таких виступів було багато більше.

Познайомившись з Австралійською федерацією жінок з університетською освітою, наші жінки запропонували дати їм показ нашої ноші і при тому деякі інформації про нашу історію й культуру. Пані Галя Данько підготувала добру інформативну доповідь, а членки секції при відділі ім. О. Басараб моделювали строї. Австралійки були захоплені і щиро признавались, що, хоч вони й освічені, а так мало знають про Україну, і просили інформативних книжок. На знак вдячности, вони передали чек і привіт Катедрі Українознавчих Студій в Австралії, яка тоді офіційно відкривалась при університеті Макворі в Сіднеї.

Союзянки вистарались своєї програми в одній з льокальних радіостанцій, де вони два рази на місяць передають цікаві інформативні передачі.

Тому що в Комітеті зовнішніх зв'язків бере участь моя дружина, а ще моя сусідка, Марійка Галабурда-Чигрин, я маю змогу бачити їхній запал до праці та їхні успіхи. Тоді, коли мужчини в нашому терені вже дещо втомилися, наші організовані жінки завзято працюють, заощаджують гроші своєю мозольною працею та є поважними уділовцями в ріжних організаціях. Приглядаючись цій корисній жіночій праці, приходжу до переконання, що жінки є великим національним потенціялом, і їм треба присвятити більше уваги, що, напевно, вийде на користь нашій справі.

Якраз тепер, коли пишу ці рядки, моя жінка, доня, Г. Данько, М. Чигрин, Л. Луцька та інші перебувають на цілоденній демон-

страції за звільнення Юрія Шухевича, яку організував маґістер Юрій Менцінський, голова комітету оборони в'язня. Син свідомих та ідейних батьків — подружжя Менцінських, — яке роками віддано працювало для нашого народу, Юрій Менцінський зі своєю завзятою дружиною та дітьми іде слідами батьків, невпинно та ідейно працює на громадській ниві.

ДВА ГЕНЕРАЛИ

Для прикладу, як виглядає наша стежинка згори вдолину (стежинка деґресії) наведу тут історію двох генералів.

Перший — це командир відтинку 6-ої Воєнної Округи УПА, командир Рен. Він незнаний на чужині, і ним мало хто цікавиться.

Другим «нашим» славним генералом став, з приїздом на Захід, П. Григоренко.

Після закінчення Другої світової війни серед українців на чужині творились ріжні політичні партії. Згодом багато з них стали завмирати, і в сімдесятих роках осталось три більших угруповання: Організації Визвольного Фронту, Українська Національна Рада і об'єднана проти Організацій Визвольного Фронту решта партій.

Організації Визвольного Фронту успадкували традиції та ідеї колишньої ОУН, чиї провідні кадри у довгій боротьбі ОУН-УПА добре проріджено. Москва і на чужині присвятила їм велику увагу, вживаючи до поборення їх цілу свою пропаґандивну машину і підступно-провокативну, підривну діяльність КҐБ.

УНР з традиціями нашого уряду й державности обтерлось на чужині з колишніх руїнницьких ідей і зайняла розумну державницьку лінію.

Треті це ті, які довгі роки готувались до боротьби з ворогом, а в останню хвилину виступили з бойових лав і зависли в повітрі. Коли на чужині опинивсь, українського роду, генерал Григоренко, та ще добре засудив існування УПА, ці сили, вислявляючи «нашого» генерала, під його плащиком знову горнуться до Москви.

«Наш» старий генерал це заслужений член комуністичної партії і московської імперії. Він ніколи не вибачивсь за свою національну сліпоту і за довге та вірне служіння Москві. Бо в час його дряпання вгору по драбині московської кар'єри і вірного служіння ворогові, Москва знищила в Україні понад двадцять мільйонів людей. Зразу нищили тисячами учасників наших Визвольних Зма-

гань, героїв Базару і Крутів. Згодом масово нищили українську інтеліґенцію, в тому й українських комуністів, які повірили, що Москва будує комуну, а не свою імперію. Кілька років пізніше Москва повною парою приступає до цілковитого винищення нашого народу масовими вивозами на пустинні простори Сибіру та до концтаборів, а також масовими розстрілами (Вінниця та інші нерозкопані масові могили).

До цього геноциду треба додати ще й плян, на який не відважив бись навіть сам Люципер, плян голодомору нації. Це не було якесь скрите душогубство, як у Катині чи Дахав. Тепер комуністи вкрили трупом величезні простори українського чорнозему. Інших розстріляно при збиранні колосків. Безперервно тягнеться ланцюг мордів нашого народу: процес СВУ, масові розстріли 1930, 1934, 1937 років, масове нищення народу на західніх українських землях, руїна Церков, розстріли священства й вірних, довголітня боротьба Москви проти УПА та довічне заслання наших патріотів у концтабори. Плюс до всього у нас вкрадено нашу назву, нашу культуру, і нарешті стає забороненою навіть наша мова.

Чи ставав у обороні свого, так нищеного, народу генерал Григоренко, чи допомагав його нищити? Чи може така оборона була заризикована? Але ж він генерал, герой, що був готовий щохвилини віддати своє життя за московську імперію. На чужині він також не з українцями, а із «старшим» братом. І немов на глум, якісь сили привели його на конґрес СКВУ, заявивши готовість машерувати під командою цього генерала з царськими погонами. Очоливши гурт хахольчиків, генерал починає розправлятися з ідеєю націоналістів і УПА. Таких генералів буде щораз більше. Деякі перейдуть ніренберзький млин, інші долучаться до нашої національної боротьби, яка неминуча.

Інший генерал, це наш військовий геній двадцятого століття, який не має собі рівного в історії воєн, коли брати під увагу відношення сил, довгі роки боротьби і брутальність ворога. Це славний і заслужений командир Рен, — скромний, довголітній член ОУН Володимир Мізерний — під чиєю командою я мав честь і шану служити.

Під кінець 1943 року він був заарештований німцями, а кілька місяців пізніше його з тюрми в Тарнові визволяє наша відчайдушно відважна боївка Служби Безпеки. Згодом командира Рена призначено командиром УПА, і вкоротці його відділ зростає до великого куреня. Сотні УПА куреня Рена, розкинуті по селах Лемківщини, являли велику перешкоду для німців у їх грабунках збіжжя й худоби та у вивозі людей до Німеччини. Вояцтво куреня Рена переходить наполегливі вишколи, організує зброю й амуніцію

Командир відтинку «Лемко», Рен

і готується до боротьби з іншим наїзником, большевиками.

Влітi 1944 року німецька армія і довжелезні валки наших втікачів посуваються на захід, а курінь УПА під командою командира Рена, пробивається боєм через фронт червоних полчищ, і щойно тепер починаються завзяті бої на життя і смерть. Війна добігала до кінця, деякі народи Европи починали знову своє вільне національне життя, Москва тріюмфувала свою перемогу і на всіх язиках світу трубіла, що лише московська армія врятувала світ, що тепер лише Москва несе світові добробут і рятунок від гнилого капіталізму. Перед війною вона стояла на краю банкрутства, а тепер в неї американські мільярди та більше як половина культурної і багатої Европи, яку вона тепер ґрунтовно грабує і добро якої цілими днями й ночами возить поїздами й американськими тягарівками в Московщину.

Зарозумілі, розбещені і цілковито безкарні північні орди справляли тепер оргії на кожному місці свого постою і несли свою «культуру» країнам Европи. Коли ж тут на перешкоді їм стоїть УПА, і щодня відбуваються бої. До знищення українців тепер долучаються американці й англійці. При розподілі воєнної здобичі в Ялті, Потсдамі й Тегерані, вони без найменшого порозуміння з народом країни вирішили передати частину західніх земель України новій комуністичній Польщі. Та лише землю, бо нарід вони надумали при помочі американських транспортових машин викинути з його прадідівської землі в порожні простори Сибіру.

Знищені війною народи світу, а зокрема країни східньої Европи, дуже потребували тепер розумних провідних людей для розгляду національних проблем, для встановлення свободи народам і людині. Це ж був одинокий час переглянути проблеми поневолених народів. Це відродження на страшних руїнах повинно було вестись довший час, бож вирішувалась доля покривджених націй. Тут була нагода і змога оминути дальше нищення тих народів вчорашніми й майбутніми загарбниками. Такий договір запевнив би національний та економічний розвиток народів і відвернув би загрозу третьої світової війни. Того бажали всі поневолені народи великої культурної Европи, і договори переможців мали б їхні бажання віддзеркалити.

Та дійсність була інша, і для нашого народу ще страшніша. Це була ера московського бога Молоха, який голосно домагався дальших жертв. На його службі тепер вірно стояли провідники найсильніших держав світу: Рузвельт і Черчіль. Ці два державні мужі, чомусь, цікавились більше долею московської імперії, ніж своїми країнами. Москва, через своїх вірних слуг, особистих дорадників Рузвельта, жидів С. Вайса та суддю С. Роземана, давала

поради й зарядження, а Рузвельт і Черчіль у поспіху зраджували своїх вчорашніх вільних альянтів, віддаючи їх новій монгольсько-московській імперії. Це рішення було чи не найбільш помилкове і катастрофічне в історії людства.

Вкоротці в цілому так званому Закерзонському краю з'являються московські переселенчі комісії і починають у брутальний спосіб насильне виселення нашого народу. У своїй обороні, проти волі майже цілого світу, стає сам наш нарід. У Шостій Воєнній Окрузі командування УПА під проводом командира Ореста призначає командира Рена командувати тактичним військовим відтинком «Лемко». Його терен досить великий і тягнеться від Перемишля до Криниці й Дуклі. Під його командою було вісім сотень УПА та ріжні боївки, кущові озброєні відділи та ціла адміністрація ОУН під проводом окружного провідника Григора. Разом понад три тисячі повстанців під зброєю.

Ось неповний склад Штабу відтинку «Лемко»:

Командир відтинку	*Рен*
Провідник Округи ОУН	*Григор*
Член Штабу	*Летун*
Член Штабу	*Байда*
Член Штабу	*Мельодія*
Член Штабу	*Хрін*

Свою переселенчу акцію ворог підготував у деталях. У терен наїхали урядовці, сформувавши з себе десятки переселенчих пунктів. Вони заквартирували по дальших від лісу селах і спокійно готувались до переселення люду. Нараз, одночасно в усіх переселенчих пунктах наїхало багато машин і починається насильне вивезення людей. У селах зойки й крики. Люди масово, в білий день, втікають до лісу, а за ними стріляють москалі. Тут татари могли б багато дечого навчитись.

Не спало й командування УПА. Після кількаденної підготовки повстанці вдаряють на московські переселенчі пункти, і то одночасно на всі.

Цю надзвичайно вдалу акцію було переведено восени 1945 року на цілому Закерзонню до кількох днів, а після неї почалась наполеглива й ґрунтовна підготовка до дальшої боротьби. В терені ведуться ріжні вишколи. Підстаршинська школа випустила двома випусками понад триста підстаршин. Довгі місяці велась будова шпиталів, ріжних варстатів (цехів) і маґазинів. Під командою того славного командира наша людність мала змогу жити у своїй бурхливій, небезпечній, а рівночасно веселій та гордій українській Лемківщині. Понад чотири роки боронив, і то дуже розумно й

успішно, цей кусень Західньої України наш славний командир Рен.

Місяцями, після розгону московських переселенчих комісій, в терені панував спокій, і кипіло наше українське життя. Нарід який дістав вирок смерти з Москви, перекреслює цей вирок своєю зброєю і далі вільно живе на своїй землі. Щонеділі в якомусь селі відправлялась Служба Божа в присутності сотні УПА або інших боївок. Скільки гордих і радісних поглядів наших селян, закоханих дівчат, скільки радісних сліз в наших мамів за своїх синів-повстанців!

Чи можливе наше життя без пісні? Кожна сотня мала свій хор і свого диригента, а їхні бадьорі повстанські пісні ще сильніше гартували наше населення. Чи можна описати, як звучали в цей час наші святочні пісні «Бог ся рождає» або «Христос Воскрес» у спільному хорі населення із сотнею УПА? Як лунала повстанська пісня, коли відділ УПА після бою переможно ішов до села на вечерю та нічний відпочинок?

Життя населення і повстанців було веселе й щасливе, а заразом зоповнене величезним змагом і небезпекою. Підготівля до зими, до дальшої боротьби, маґазинування усього потрібного для життя і змагу велись місяцями. Що-кілька-тижнів наїжджали полчища, з якими ведено бої, і після них майже все були похорони. Ці могили наші дівчата доглядали, як найкращі квітники. Такий стан був чи не в цілій Західній Україні. Ці терени ще довгі роки після війни не було здобуто Москвою. Це ж не були якісь малі законспіровані групи чи одиниці, а тисячі людей у формаціях боївок, сотень і куренів.

Я із своїм підвідділом УПА квартирував три місяці в селі Присада коло Брижави, сповняючи функцію застави й охорони відділів УПА, сітки ОУН та кущів при головній дорозі Перемишль-Бірче, у селах Явірник Руський, Рибне, Поруби, Володж та Улюч. У кожному згаданому селі квартирував якийсь відділ УПА. Вояцтво цілими тижнями було зайняте всякими працями, а неділями мало дозвілля і спільно з населенням весело розважалось. Коли переходили ворожі облави, вони тривали лише кілька днів. В таких облавах ворог обстрілював з артилерії ліси, а опісля переходив — «прочісував» — якусь частину його. Коли при зустрічі з відділами УПА чи малою боївкою, ворог зводив бій, і в тій сутичці мав втрати в людях, то потім пускав поголоску про бої з тисячами бандерівців. Напевно, так само застрашуюче звучали звіти ворожих командирів до своїх зверхників. Уявім собі, як тоді чулись московські верховоди. Їхня «бальшая родіна» розтяглась тепер від Берліну до японських Курільських островів, а великі терени України, кілька років по війні, не було ще здобуто. До тих нездобутих

теренів належав і відтинок «Лемко» під командою командира Рена.

Ворог щораз частіше натискав, тому я з підвідділом часто долучав із застави до сотні для участи в якійсь акції, то знову вертавсь на заставу. Кожна сотня в нашому терені зводила бої щораз то частіше. 29 червня 1946 року наша підстаршинська школа ім. полковника Коновальця в лісах біля Перемишля звела бій з великим ворожим відділом, в якому брала участь також їхня підстаршинська школа. У ворожій школі були ще «зелені» новобранці без найменшої бойової заправи. В нашій школі були самі вибрані й надійні вояки з доброю вже бойовою заправою під командою командира вишколу, Зенка.

При зустрічі обох відділів, наші заманили тих зарозумілих вишкільників на поляну в лісі, і тут їх лави сильно проріділись. За кілька днів у Перемишлі, Ряшеві та інших містах ворог справляв гучні похорони, які ще більше наганяли йому страху. Згодом ворожий полк війська іде на пімсту своїх героїв. Наш курінь оточує цей полк у лісі біля Явірника Руського і цілком його розбиває. Тут ворог втратив кількадесят вояків, а решта панічно втекла потоком. Ворог знову справляє масові гучні похорони, які ще більше виробляють респект до УПА. Літом 1946 року відділи УПА під командою командира Рена досягли високого рівня боєздатности, а населення округи — високого морального рівня.

У нашому районі пізнім літом 1946 року Окружним Проводом і Штабом відтинку УПА було заплановане Свято Зброї. Біля сіл Селиська, Володж, Грушівка й Улюч перепливає ріка Сян. Дещо вище, за селами, на горі був великий ліс, а за тим лісом — присілок, який називавсь Волозька Воля. Сам присілок, яких тридцять хат, і кілька сот моргів орної землі з усіх боків оточував ліс. Ця місцевість з погляду оборони була бездоганна, і в ній за останніх три роки, якщо не помиляюсь, ворожі війська були лише двічі, і то не довше як годину на раз. З північної сторони стояли хати, посередині — орне поле, а на півдні, близько лісу, — рівне, зелене пасовисько, оточене густими й високими деревами. Біля цієї поляни, в лісі, за наперед розробленим пляном, таборувались по роях відділи УПА, а далі — боївки, кущі та Адміністративна сітка ОУН.

Спів пилок та калатання молотків на поляні свідчили про будову помосту для сцени, престолу для Служби Божої і щогли на прапори. Дещо далі, край лісу, стояв височенний хрест та кількадесят менших, березових. Це був цвинтар вояків УПА нашого терену. Цвинтар тоне у квітах; це діло дівчат і шкільної молоді.

У таборі щораз більше людей, і плин життя сьогодні цілковито інакший ніж звичайно. Кущеві возами звозять харчі, хор під

дириґентурою доктора Шувара співає, третій вже раз, ту саму пісню, бож її завтра будуть співати перед тисячами людей, декоратори вбирають сцену, а декляматори, за словами стрільця Когута, мелють напам'ять вірші. Кухарі готуються до варення вечері, службові стоять на заставах і стійках, а решта вояцтва цілком вільно відвідує друзів з інших сотень чи боївок. Наше таборування було кожного дня, на кожному постою, так розраховане, що в разі ворожого наскоку кожний заздалегідь знав своє призначене місце і до кількох секунд був на становищі, готовий до бою. Не інакше воно й сьогодні. Хоч вояцтво ходить собі вільно по цілому великому таборі, та на випадок бою тут не буде жодної паніки, ні замішання. Інтенданти розділяють по роях харчі, куди входить м'ясо, бараболя і четвертина досить великого селянського хліба. Кусень м'яса з бараболевою зупою буде сьогодні на вечерю, а другий кусень, варений, одержимо пізніше, на завтра, на обід. Рано буде чорна кава і по можливості також кава після обіду. Коли ми квартирували в гостинних селян, наші харчі бували багато кращі.

Щоб варити вечерю, кухарі розпалювали ватри. Біля дев'ятдесят вогнів з грубих колод освічувало ліс. Це був чудовий вид, і в лісі можна було знайти голку. Цю світляну луну було видно далеко, в польські терени, за Сян., куди летіла і наша, щораз краща й сильніша, повстанська пісня, співана хором під дириґентурою доктора Шувара.

У цій підготовці до свята й дефіляди кожний рій дістав малу коробку чорної пасти до чобіт, що спричинило поважне непорозуміння, бож халяви довго випощено на росі, і одну коробку пасти можна випастувати на одні чоботи, а їх ту тринадцять пар. Павук твердив, що на Когутові чоботи треба дьохтю, а не пасти. Свої він довго чистив, і вони тепер гарно блищать. Завтра тут буде багато людей, а між ними — дівчата, і всі ці халяви чищено саме для них.

Після молитви і денного наказу заходжу до гурту наших сотенних асів. Тут: Калина, Журба, Бартель, Бен і Кармелюк. Товариство веселе й жартівливе. Хтось притишеним голосом, щоб не привабити більше гостей, починає співати «Многії літа». Довідуємось, що сьогодні уродини булавного Калини. На цю оказію сестри передали йому пляшку «гарячого», і він нас тепер ним частує. До гурту доходить наш, так улюблений і всіма шанований, отець Кадило. Вечір гамірний і веселий. Згодом свисток, — нічна тиша, і півтори тисячі людей солодко сплять на листю чи чатинню, порушуючи нічний спокій лише хропінням преріжної тональности.

Раненько молитва, руханка, снідання і заповіджена на одинадцяту годину Служба Божа. Я сьогодні вільний від служби; про-

ходжуюсь і придивляюсь вояцтву. Дещо далі таборувало кілька роїв із сотні Стаха. Вони доставили в наш терен чималий запас мін і залишились на свято. Вояки роїв Стаха це лемки, що говорили своїм говором, якому прислухавсь стрілець з Тернопільщини, запитавши мене, чи вони направду українці, що викликало сміх у лемків. Цей запит і жарти розпалили моє зацікавлення, і я почав приглядатись складові нашого куреня та інших людей, що брали тут участь. Тут мішанина. Приблизно дев'ятдесят відсотків це вояцтво льокального походження, біля тузеня — зі східніх земель України, включно з командиром куреня Байдою, яких двадцять повстанців — уродженці Львова. Ці останні були дуже відважні і виконували дещо вищі функції. Були учасники з Тернопільщини, Підгаєччини й Волині. В курені було понад двадцять учасників Української Дивізії Галичина, і майже усі вони були на пістаршинських посадах.

Цікава й незабутня для мене зустріч на цьому святі з адміністративною сіткою ОУН, котра роками робила таку корисну працю, але дуже законспіровано. Навіть коли з ними неофіційно стрічались, то вони завсіди виглядали, як тутешні наші селяни. Сьогодні їх тут пару сотень, і між ними багато дівчат. Вони походять з ріжних місць Західньої України та місцевих сіл. Багато з них це колишні учні перемиської та ярославської гімназій та криницького учительського семінаря. Багато з них лише з народньою освітою з додатком ріжних курсів та вишколів. Ці люди часто є на відповідальних постах і знаменито вив'язуються зі своїх завдань. Хотяй в очах ворога й нашого населення популярність мало вояцтво УПА, та в моїх очах заслуженою елітою нашого руху були, властиво, ці адміністративні кадри ОУН, бо завдяки їхній наполегливій, відданій і жертвенній праці та розумній організації, ми мали змогу існувати. З такою думкою підходжу до них і стрічаю добре мені знайому дівчину з села N., яка колись працювала секретаркою в одній нашій кооперативі. Її псевдо тепер Стефа. Колись весела і жартівлива, сьогодні поважна і досить сумна, бо кілька місяців тому втратила свого нареченого, бойовика Служби Безпеки, Сову, який загинув дуже драматично. Коли ворог перевозив його човном із закутими руками через ріку Сян, він у безвиході кидається у воду і так гине.

— Чумаче, не можу його забути, він мені сниться майже кожної ночі! — зі сльозами в очах розказує Стефа.

Під час цієї розмови до нас підходить дівчина, непересічної краси, яку я колись бачив. Вона сказала «Галльо!» Стефі, а мені «Добрий день, друже!», додавши за хвильку «Друже Юрку!». Я здивовано сказав лише «Ов!». Стефа знайомить нас, поправляючи:

— Друг Чумак! Подруга Оля!

Заваживши моє здивовання її привітом-зверненням «Юрку!», якого тут ніхто не знає, Оля додає:

— Не мучтесь, друже! Я вас знаю з Перемишля.

Недалеко повз нас переходив у товаристві інших людей провідник Григор. Оля нас на хвилинку перепрошує, бо щось має передати Окружному. В неприсутності Олі Стефа мені сказала, що Оля це вічний кур'єр по ріжних містах і країнах. Згодом Оля вернулась до нас, і ми посідали на високій межі. За нею прийшло ще дві дівчині і кілька мужчин. Оля розпитувала мене, чи маю якісь новини з Перемишля та чи знаю щонебудь про свою родину, про яку я в той час ще не знав, чи й живе та де. Відтак взяла мене за портапе, перевішане через плече, і сказала:

— З купця — командир!

У лавах УПА, в нашому відтинку, кожний старшина, який командував від найменшої групи до найбільшої, був «командир», і до нього звертались «Друже командир!». Командири не мали жодної відзнаки, за винятком перевішаного через плече пояса, званого «портапе», для піддержки пістолі на поясі. Розпізнати височину ранґи старшини не було як, хіба в часі здавання звіту, бо все старшому. Конспірація була дуже висока, завдяки якій ворог мав про нас дуже обмежені інформації. Наприклад, провідника Григора і його брата, доктора Скалу, синів священика з Перемищини, я добре знав, та функції його до того святкового дня я не знав, хотяй у сітці ОУН при УПА мав багато друзів, знаних мені ще до війни. Ці справи краще було не знати. Аж сьогодні звернення Олі до Окружного, зрадило становище Григора.

Слухаючи цікавих розповідей Олі, я заразом думав і про провідника Григора. То це він є в Штабі Рена правою рукою командира відтинку! Завдяки їм на нашому відтинку покищо все йде гладко.

Розповідь Олі нас дещо насторожила. Вона нам у цьому безпечному місці розповідала про крайньо вороже наставлення до нас наших сусідів. У наших містах, теперішньої комуністичної Польщі, як Перемишль, Ярослав, Сянік та інші, ви нашої мови не почуєте. Люди, що залишились ще живими, покинули свої хати і вибрались углиб Польщі. А де ще залишились наші люди, то в їхніх хатах ви не знайдете тепер нашої книжки, молитовника чи вишивки, ані жодної іншої речі, яка зраджувала б українство. Українці для сьогоднішніх шовіністичних поляків є гірш небезпечні, як жиди в Німеччині. Тисячі наших людей вимордували поляки. В мішаних родинах, коли батько був українець, мордували синів, коли мати — доньок. У мішаних селах, висунутих, далі на захід, яких не

Мапа відтинку УПА «Лемко»

мали змоги боронити відділи УПА, українців зовсім винищували. Навіть наших поворотців з примусової праці з Німеччини грабували й мордували.

— Про «банди» УПА ідуть фантастичні чутки! — розказувала далі Оля. — Яканебудь зустріч з ними уважається найбільшим геройством, та цієї зустрічі ніхто собі з них не бажає. Коли ми палили виселені поляками наші порожні села біля Перемишля: Мацьковичі, Вуйковичі, Дуньковичі та інші, багато поляків виїжджали зі страху з Перемишля углиб Польщі.

Оля також розказувала цікаві свої пригоди:

— Я офіційно називалась Ванда і донедавна жила в кімнаті з одною полькою, яка є членом польського підпілля. Вона намовляла мене вступити також до польського підпілля, на що я погодилась, лише зволікала, бо, мовляв, це для мене ризикована справа. Мешкання з полькою було дуже вигідне, бо давало нам багато інформацій, але також небезпечне, бо полька була дуже горда за свою підпільну функцію і досить балакуча, що могло навести польську комуністичну поліцію. Одного дня, пізнім вечором, полька приходить до кімнати і піднесеним голосом каже, що їздила до Кракова, і їй «наші» казали, що бачили мене в бандерівському краю, біля села Команьчі. По мені перейшов немов електричний струм, але спокійно відповідаю: «Ні, такою геройкою я ще не є».

— Та ця вістка мене насторожила. В мене підпільна пошта, летючки, фільми і деякі закуплені ліки. Полька була на підпільній організаційній зустрічі, і там про мій побут в нашому терені хтось її питав. «Ага! Вони слідять дорогу з Перемишля до Бірчи!». Негайно треба залишати цю кімнату, і то сьогодні, а тут вдома полька, і нема як її позбутися! Видумую історію і висилаю польку на важний зв'язок до польського підпільника, а півгодини пізніше залишаю кімнату з двома, досить важкими, валізками. За три дні я вже жила в іншому місті.

Надзвичайно бурхливі й трагічні роки переживав у ці часи і польський гордо-зарозумілий нарід.

Після Першої світової війни альянти, щоб зменшити потужність Німеччини й Московії, дозволяють на мініятюрну польську імперію і поширюють її кордони коштом інших народів наліво й направо. В додатку, союз Україна-Польща допомагає відбити москалів, а згодом зрада Пілсудським України ще більше поширює польську імперію. Тепер вони в союзі із західніми альянтами, що двло їм комплекс певности своєї, так загроженої з двох боків, держави. Вони бавились у шляхту і до абсурду кохались в офіцерських ранґах, хай там що, а з шабелькою при боці. Та дійсність була

інша. Ворожі одна одній імперії, маючи апетит до пожертя чужих просторів, легко договорились і пожерли Польщу. Правда, горді поляки чинили кращий спротив німцям своїми уланами та шаблями ніж, скажімо, чехи чи французи, або й москалі в перші місяці війни. Цілу війну польські військові частини, порозкидувані по цілому світі, разом з альянтами кривавились у боротьбі з німцями. В Польщі їхній нарід німці вивозили до концтаборів, а вільні поляки організували своє підпілля й чекали на слушний час.

До часу варшавського повстання польський спротив німцям був дуже мізерний. Поляки були певні, що з альянтами вони виграють війну, а наразі краще шпарувати свої сили й чекати. Їхня підпільна Армія Крайова (АК) мала більше театральні як бойові сили. Часто групою командували капітани, майори чи полковники. Називали свої відділи компанією, а то й батальйоном, коли в тих групах було лише яких двадцять людей. А тут, на велику біду, тій новій очікуваній Польщі починають поважно загрожувати українські «гайдамаки-бандерівці». Для їхнього поборення польське підпілля домовляється з німцями, і вкоротці їх висилають при допомозі німців на наші землі, і тут, разом із своїми колоністами, вони починають проти нас війну. Їм помагають також московські партизани Ковпака. Цю війну УПА поволі виграє і посуває тих «гарцежув» далі на захід. До другого приходу большевиків відділи АК звели багато боїв з відділами УПА в теренах Любачівщини, Ярославщини, Перемищини і Сяніччини, а також помордували багато нашого населення.

Коли червоні полчища вступили на польські терени і привели з собою з Москви «польський» уряд і польську армію, Польща пережила велике розчарування своїми альянтами та нову катастрофу. Для компенсації, вчорашньому покривдженому альянтові, Польщі, тепер пересувають її кордони на сотні кілометрів на захід, в Німеччину, чим творять велику проблему в центрі Европи на майбутнє.

Зрада поляків їхніми союзниками була для польського народу громом з ясного неба, і тут вони починають здоровіше й реальніше дивитись на світ тих часів до тої міри, що вкоротці їхні партизанські відділи, разом з відділами УПА, наступають на місто Грубешів, розбивають тут польські комуністичні відділи і звільняють політичних в'язнів з тюрем.

Патріотичне населення Польщі ненавиділо німців. Вони не мали своїх Квіслінґів, і багато з них долучали на список підпілля, а в бюрах та інших місцях вони могли вільно говорити проти свого ворога, німців. Більша катастрофа в них починається з приходом московських полчищ. Це вперше поляки побачили примітивних і

брудних большевиків, які виглядом своїх уніформ і поведінкою викликали огиду. Це не були жарти. Ці нові альянти, що на них так нетерпляче чекали поляки, як на рятівників «вільної» Польщі, в дійсності несли ще більшу руїну Польщі. Москва наставляє їм свій «польський» уряд, часто без знання польської мови. Польським жидам, які тепер цілком вірні на службі Москви, довіряють польську поліцію, а ці добирають собі до помочі вуличний елемент, і щойно тепер починається московський терор. Жиди, які до війни мали в Польщі свій рай на землі і багато яких в часі війни врятувалось завдяки польському церковному клірові й населенню, тепер, замість подяки, у підлий спосіб, разом з москалями, винищують польських патріотів.

Коли під час німецької окупації поляки могли вільно говорити проти окупантів, навіть у ширшому товаристві, то тепер під москалями не можуть говорити проти них у власній хаті в присутності рідних дітей. Одиноке, що ще об'єднувало поляків з москалями й жидами, це ненависть до українців. Терор, який в тих роках чинила далі над нашим народом Москва з допомогою жидів і поляків у тих місцях, де не мала змоги діяти УПА, був жахливий. Москва ішла на повне знищення нашого народу. Масові арешти й розстріли наших патріотів були щоденним явищем. Довгі транспорти везли наш нарід на страшні муки на Сибір, на рабську працю. В цьому москалям довірливо помагали їхні вислужники, жиди. Їх виховано на ворожому очорненню і фіктивних закидах нам про якісь нами роблені їм кривди, і тепер за ці кривди вони нам платили. До московських колишніх плянів Петра, Катерини, Валуєва, а тепер Політбюра, приходять, крім відкритої боротьби з УПА, масових розстрілів та вивозів, нові пляни. А це новий в Україні голодомор та цілковита ліквідація наших Церков, де гине тисячі вірних, священиків та епископів.

Про ці болючі справи нашого народу ми дискутували в товаристві Олі та інших провідних членів нашого Руху, доки свисток службового не покликав нас на збірку до Свята Зброї.

Біжу до своїх повстанців, роблю збірку, переглядаю їх святочну готовість до дефіляди. Не зле! Але стрілець Когут знову заводиться своїми протестними жартами, що він з тими деякими особами на дефіляду не піде. Бо, мовляв, в одного халяви світять, у другого — нечищені ґудзики, а командирові, на його думку, потрібна краватка. Та я за своїх вояків був гордий. Вони були витривалі в боях і маршах, а що трохи деколи зарозумілі, то це не велика біда.

На площі голосна команда, звіти і вимарш на місце Свята. Отець Кадило-Пластун, біля польового, гарно прибраного зелен-

ню, престола відправляє Службу Божу, а хор за участю сотень повстанців і селян з поблизьких сіл співає, і то цілою душею. На душі якесь бадьоре піднесення. Святочна проповідь нашого курінного капеляна не в одного присутнього викликала сльози. Таку проповідь міг виголосити лише священик-патріот. Лише той, хто поховав десятки своїх друзів, поляглих в бою за свій нарід і державу. Лише той, хто за останні два роки втратив десятки своїх друзів-священиків від ворожих куль. Він голосно промовляв до тих найкращих дочок і синів нашого народу, виструнчених у лавах:

— Сьогодні в нас велике свято. Свято Зброї під покровом Матері Божої, покровительки нашого війська. Лише тоді, коли на сторожі нашого народу будуть наші охоронці зі зброєю, народ буде жити вільно. Сьогодні наш народ переживає страшні диявольські тортури від наших безбожницьких сусідів. Лише в тих теренах, де наша зброя не допускає ворога, ми живемо українським життям. Лише в теренах, пильнованих нашою повстанською зброєю, маємо свою Церкву. Такі вільні й веселі обличчя, які я бачу тут сьогодні, є ще в інших місцях, де перебувають наші оборонці зі зброєю. Революційний уряд Української Головної Визвольної Ради проголосив Свято Покрови як День Свята Зброї УПА, що його наші відділи у ріжних місцях сьогодні і святкують.

Ця так влучна патріотична проповідь гартувала повстанців до дальшої завзятої боротьби.

Після Служби Божої смачний і гамірливий обід. По обіді дефіляда і дальша програма свята. У перших лавах наші провідники й старшини УПА. Коротка і змістовна доповідь, три деклямації, виступ хору, від співу якого в лісі гнуться дерева. На кінець веселі й дотепні розвагові точки.

Свято тривало, та я вже майже нічого далі не чув. Мені знову й знову повторювались слова нашого капеляна, отця Кадила-Пластуна, і Окружного Провідника ОУН Григора, і я над ними роздумував:

— Ми вже третій день на цьому самому місці без найменшої конспірації. В нашому терені є направду повстанська республіка, і ворогові доведеться ще добре скропити нашу землю кров'ю, щоб її здобути. А таких вільних теренів ще пів-Волині, ціла карпатська смуга та ще деінде. Ідея і чин ОУН виховали широкі кадри на все готових воїнів. Серед нас тут є десятки тисяч готових на все Біласів, Данилишиних, Мацейків, Лемиків та ін. На смерть засуджений нарід здобувається до майже надлюдської сили, стає винахідливий, загартований і готовий до геройства, як усі ті, що святкують сьогодні Свято Зброї.

Я тепер маю два гарячі бажання. Перше, щоб уся молодь

України була вихована на ідеях ОУН-УПА, тоді воля України буде запевнена. Друге, щоб наша багатотисячна еміґрація у вільному світі, як протест проти нищення народу й Церкви, вийшла масово під проводами своїх духовних і громадських провідників на демонстрації, і то кільканадцятеро разів. Ці демонстрації з розумними петиціями й летючками могли б зробити дуже багато.

Чи не варт наш нарід і наші Церкви таких демонстрацій, — посвяти кількох годин? Вони не вимагали б ні крови, ні людських жертв. Ідея тих двох бажань є одиноким рятунком нашого народу до часу здобуття своєї волі, і їм треба присвятити багато більше уваги в майбутньому.

Я приглядавсь своїм командирам і провідникам. Вони без відзнак, без імен, лише під псевдами. Вони не мають найменшої фінансової винагороди, і так вже довгі роки без жодних вигод, часто без ліків. Деякі вже кілька разів ранені. Вони обов'язкові, товариські і в боях усе в першій лінії. І їх шанують. Таке ставлення і пошану можуть здобути собі лише бойові друзі. Я, підсвідомо, старався передбачити майбутність і свою, і тих моїх бойових друзів, сьогодні так святочно настроєних. А що дійсність була крайньо жорстока, то не краще виглядала й майбутність. Одного я був певний, що ці лави оборонців нашого народу запишуть ще славні сторінки в нашій історії. Та й справді, якби хтось зумів зібрати й описати події наступних двох років, то вони б перевершили усі мої сподівання.

Два дні після Свята я з чотою машерував з Перемищини під словацький кордон, і там мав зголоситись до командира відтинку Рена, в якійсь дуже законспірованій цілі. Ця ціль була будова законспірованого шпиталю, і так я несподівано став будівничим.

По дорозі, в селі Рябе, я з чотою відбив від польського війська кільканадцять військових коней з упряжею, і ми доставили їх до Штабу відтинку УПА «Лемко» в часі зголошення до командира Рена.

Командир Рен зі своїм адьютантом Галаном прийняв нас з усмішкою. Довідавшись про здобуття коней, він жартома сказав:

— Ви перемиські батяри!

Це вже вдруге я бачив нашого славного командира Рена. Перший раз, — кілька років тому, на вишколі підстаршинської сотні УПА ім. Коновальця, біля Перемишля.

На терені відтинку «Лемко» бої були чимраз частіші й завзятіші. Останньо зводилось бої з ворогом під командою великого московського вислужника, комуніста-генерала світової слави та віце-міністра оборони Польщі, Кароля Свірчевського-Вальтера. Це були часи найбільшого тріюмфу москалів, а також покращення

життя для сотень тисяч партійних охоронців імперії. Крім здобуття великих маєтків у Европі, вони діставали також мільйонові допомоги від капіталістичних «товаришів». На вчора ще обдертих і брудних москалях тепер красувались гарні, капіталістичні костюми, їх оточувало й багато інших благ. Ці охоронці, щоб не втратити цих вигід і не опинитись у злиднях поміж мільйонами рабів, з великою завзятістю й ненавистю старались знищити правдивих і уявних ворогів їхньої імперії. З якою звірячою московською ненавистю вони ставились до вояків ОУН-УПА, свідчить їхнє брутальне ставлення до поранених, полонених, а то й до полеглих у бою і мертвих тіл повстанців. Вони із шаленою ненавистю розривали й розкидали повстанські могили й хрести. Та цілком інакше вони ставились до озброєних і добре загартованих відділів УПА, де часто самі завдавали собі рани, аби з ними не стрінутися.

У перших днях після німецької капітуляції вони рішають дуже скоро спекатись тих «гітлерівських банд». Та коли вони в боях з УПА, замість «побєди», забирали з собою маси своїх трупів, у московських відділах психоза страху до УПА росла. У незчисленних акціях і боях побіда була й далі по стороні повстанців, і це діялось на широких просторах України, у ріжних Воєнних Округах УПА. Добре вишколені й загартовані в боях, наші повстанці ідейністю і боєздатністю переважали ворога. Вони боролися під проводом свого революційного командного штабу — УГВР — на своїй землі.

Для знищення УПА Москва наставляє своїх найкращих і найжорстокіших людей: Хрущова, Брежнєва, Федорчука, Черненка, Свірчевського, Каню, Ярузельського, і ті застосовують ріжні підлі методи, як отруєння харчів, води, і таких засобів у них ніколи не бракувало. За цю брудну й садистичну війну Москва не несла найменшої відповідальности перед світом.

Для поборення УПА Москва, разом із сателітами — Польщею та Чехією, запрягає свою величезну воєнну машину, де верховодять маршали, генерали та інші стратеги і специ. У них модерна, вже повоєнна зброя, літаки, танки, гармати, масові засоби транспортування і сучасна радіокомунікація. Тепер на відтинок командира Рена наїжджає кілька дивізій і тисячі міліції та аґентів КҐБ.

Командир Рен і собі в деталях підготований до цієї боротьби. Підготований і його Штаб і цілий підпільний рух терену. Вони без найменшої достави зброї, амуніції та іншого воєнного лементару. Все треба здобути від ворога, а відношення сил — один до п'ятдесят на користь ворога.

Та тут і далі перевага по стороні УПА, а в бою з нею гине

головнокомандувач ворожих сил і віце-міністер оборони Польщі, Вальтер К. Свірчевський.

Від Криниці до Перемишля Польща й далі не має своїх прикордонників. Терен і далі був під контролею УПА та її командира Рена. Нераз, зайшовши на цей терен, ворог був розбитий і мусів відступати словацькими теренами до Кракова. Я був свідком, як відділ УПА під командою командира Хріна вертав з бою на ворожих герматах, що їх ворог у паніці залишив, бо був змушений відступити на Словаччину, затим що відступ у Польщу загородив відділ УПА.

Так славно, успішно, по-геройськи борониться роками наш нарід, під командою цього військового генія з лав тих найкращих. Його зверхники були віддалені на десятки кілометрів, і про якусь допомогу в боях не було й мови, а всі стратегічні пляни на його відтинку виходили з його штабу.

Два роки після закінчення війни Москва була змушена звернутись до поляків та чехів, і з ними підписувати угоду про поборення УПА.

Цей наш великий патріот і визначний військовий стратег витримав на фронті боротьби свого народу проти найбільш жорстокої імперії п'ять років. Своїм знанням військового мистецтва він поборював десятки ворожих генералів та маршалів з їхньою величезною мілітарною організацією. Пізніше його винахідливу бойову тактику Москва використовує для підбиття інших народів, як В'єтнам і Афганістан.

Згодом командир Рен, на наказ Головного Командування, висилає свої відділи УПА в рейд на Захід, а сам ще далі лишається в боротьбі. Бо тут ще є його люди, розкинуті по цілому терені кадри ОУН та боївки, і цього вимагає справа. Довгі місяці він змагавсь там з ворогом. З ним ділив ці страшні невигоди, у тепер пустинній Лемківщині, окружний провідник ОУН Григор — Мирослав Гук та його люди. Дальша їхня доля мені невідома до сьогодні. Були чутки, що в 1962 році ворог знайшов один з його бункрів і вивіз із нього архів до Варшави. Славний командир УПА відтинку «Лемко», Рен, це вічна гордість нашого народу, а таких командирів відтинків УПА Україна мала десятки. Чи не про нього та таких, як він, мусить знати наша спільнота, а зокрема наша молодь у Краю та діяспорі?

Член Штабу команди Рена, Мельодія, (д-р Б. Крук) із своїми співпрацівниками та охороною

ЯРОСЛАВ СТАРУХ-СТЯГ

Коли йде мова про боротьбу на Закерзонні, треба згадати і другу після командира Рена фігуру, що була душею тих вогненних років на Лемківщині. Я маю на думці провідника ОУН Закерзонського краю Ярослава Старуха-Стяга.

Я мав змогу спостерігати наших провідних членів ОУН у роках боротьби УПА і з певністю тверджу, що в історії оборонної боротьби народів немає їм рівних. Один з тих велетнів нашого народу був славної пам'яті Ярослав Старух-Стяг. Це особистий друг головнокомандувача УПА, генерал-хорунжого Тараса Чупринки, ще з бойових студентських часів.

Скільки він перейшов бойових акцій, небезпечних постів, ворожих тюрем! І нарешті дістає функцію провідника ОУН Закерзонського краю з населенням біля мільйона люду. Його життя це тема для книжок, це гордість для наших поколінь. А ця цікава тема починається ще від його славного батька, визначного патріота й дипломата.

Понад чотири роки провідник Стяг витримав на свому останньому пості, і успішно боронив свій нарід, засуджений на смерть Москвою та її комуністичними сателітами. Ворог роками, цілими дивізіями свого війська, працею незліченних аґентів готував його згубу, і все без успіху. Три роки після першої спроби виселення нашого народу москалям, нарешті, вдається викинути брутальним способом увесь наш нарід із своєї прадідівської землі.

Відділи УПА відійшли далі в Карпати, а інші — рейдом на Захід. У терені вже не було більшої сили УПА, лише деякі боївки та сітка ОУН зі своїм Крайовим Провідником. Тепер ворог вільніше прочісує терени в пошуку за Стягом. Коли аґентам нарешті пощастило напасти в лісі на слід одного його командного бункра, ворог цей ліс окружає більшими відділами свого війська, а цілий ліс обводить дротами із сотнями дзвіночків на них, щоб, борони Боже, цей небезпечний «гайдамака» не висмикнувсь вночі живим з оточення.

Трохи згодом ворогові вдається знайти місце бункра, і починається кількаденна боротьба. Бункер був добре замінований, кілька тих мін вибухає, вбиваючи атакуючих. Тоді ворог заряджує облаву. У бункрі перебуває провідник Стяг зількома членами Проводу. Що думали ці сини України в останні хвилини свого життя? Вони ще молоді, всі з доброю освітою, у них там десь є

рідня, багато друзів, і так ще хочеться жити! У них така чудова й багата країна, за долю якої вони так завзято і довго боролись.

Та тут в обличчі смерти, де вкоротці треба буде проститись із своїм власним життям, потрібно ще більше зусиль і здорового глузду. В бункрі величезний архів цілої 6-ої Воєнної Округи УПА і Закерзонського краю ОУН. Під цим проводом у терені діяло двадцять чотири Теренові проводи і тисячі людей під зброєю. Їхня дія перейшла всі сподівання, бо за довгі роки цієї боротьби, серед сотень провідних людей, ворогові вдалось зломити лише дві особі: господарчого Вишинського-Гамівку з І-шої Округи й Зенона з 3-тьої Округи ОУН, і то щойно при кінці 1947 року. Всі інші у безвиході вибирали смерть. Про долю тих героїв провідник Стяг добре знав і болюче її переживав. Сьогодні, після довгих надлюдських змагань, ця його тепер невблаганна доля з кожною хвилиною зближалась до кінця.

Ярослав Старух

Довкола бункра роїться від ворожих військ, і ще більше їх наїжджає. Про цю вістку гудуть телефонічні повідомлення. З Москви, Києва й Варшави летять специ. Вони плянують, за всяку ціну, дістати цього славного провідника живим у руки. Про це вони вигукують у голосники. Та цього найбільше боявся провідник Стяг і члени його штабу. У бункрі в архівах зберігаються тисячі імен і адрес провідних людей в Краю, закордоном і в сателітних країнах. Адреси законспірованих розвідок і зв'язкових у ріжних країнах. Цей архів стає тепер найбільшим клопотом провідника. Спалити його цілком у бункрі майже нема як, на це треба кілька днів, а ворог уже ушкодив ґранатами вентиляцію. При горінні тих архівів можна зачадитись і попасти ворогові в руки живим. Про такі випадки провідник знав.

Тепер усі бункеряни напружено, завзято і з поспіхом готують кінець архівам і собі. Бункер великий, вигідний і добре загоспо-

дарений. Тут сильні міни, багато амуніції і бочка нафти. Це все вони тепер складали, доки не впевнились, що з вибухом усе буде знищено. Голосники далі гуділи, закликаючи їх вийти і здатись живими. Провідник добре знав, що ворог щось плянує округ бункра. Найбільшим побоєнням Стяга тепер була підозра, що ворог може підкинути через вентиляцію якусь трутизну.

Невідомо, як прощались ці герої. Вони не могли залишити останнього заповіту. Третього дня шість великих саперських мін, вмурованих у бункрі ще в часі його будови, та багато більше на складі в бункрі розірвали наших провідних героїв і цілковито знищили архіви. Цю втрату болюче пережив наш народ, та ще глибше пережив її особистий друг провідника Стяга, головнокомандувач УПА, генерал-хорунжий Чупринка, який після цієї втрати ще три роки змагавсь у боротьбі з садистичною Москвою.

Хотілося б дещо більше написати про героя УПА й ОУН Старуха-Стяга, та, на жаль, авторові не вдалося зібрати чогось фундаментального. Єдине джерело, крім цих споминів, це невелика згадка у нашій еміґрантській пресі, яку і наводиться далі повним текстом:

Ярослав роджений у Слободі Золотій, повіт Бережани, син Тимотея і Анни з Петрицьких.

В тридцятих роках — студент права у Львівському університеті. Довголітній член Проводу ОУН, редактор численних націоналістичних видань та [автор] різних статтей у журналах і підпільній пресі, редактор газети «Нове село»*, незрівняний організатор націоналістичних кадр в Галичині і на Волині. В 1934-му році в'язень Берези Картуської. В 1938 році вивезений до міста Дубно на Волині, де польська поліція зорганізувала станицю спеціяльно вишуканих і стосованих тортур для членів підпілля ОУН. В 1939 році засуджений на 13 років ув'язнення. Після упадку Польщі осінню 1939-го року член Проводу ОУН Степана Бандери, референт Пропаґанди. В 1941-шому році один з тих, що 30 червня проголошували Самостійність України на львівському радіомовленні. У грудні в 1942-му році арештований німцями у Львові, жахливо тортурований. У в'язничній келії пробував відібрати собі життя, щоб при дальших тортурах не видати своїх товаришів та організаційних таємниць. Проба, однак, не вдалася. Незабаром, однак, друзі-підпільники викрали його з в'язниці на вул. Лонцкого у Львові. В роках 1943-44 вів підпільну радіостанцію* «Вільна Україна» *в Карпатах. Крім цього опрацював малу* «Історію України»*, що її довів до козаччини. Її видруковано у підпільній друкарні. (В Америці находиться лише один примірник).*

В роках 1945-47 був Краєвим Провідником ОУН на Закерзонні, де зорганізував досконалу. сітку підпілля, включно з бункрами, магазинами харчів, зброї, шпиталями, ро(тнями, та подивугідну розвідку на цілому Закерзонні, а навіть цілої території Польщі. Один польський ґенерал, досліджуючи українське підпілля вже після війни, висловився: «Старух зорґанізовал паньство в паньстве».

Таким був Ярослав Старух під псевдами: Стяг, Ярлан, Стоян, Синій. Обдарований організаційним хистом, крицевого характеру, надзвичайно працьовитий, з гострим пером в руках, пориваючий промовець, як і його батько Тимотей, безмежно відданий боротьбі Українського Народу за його волю, за Українську Незалежну Державу, вкінці «Лицар Золотого Хреста Заслуги».

Ярослав загинув у бункрі з цілою залогою — своїми друзями — дня 20-го вересня 1947-го року біля села Гута Любицька в Томашівщині.

ЦЕНТРАЛЯ СУОА

За наше громадсько-організаційне життя в Австралії, а зокрема за Централю СУОА (Союз Українських Організацій Австралії), ми горді. Та щя гордість зросла, коли ми відвідали нашу спільноту в Канаді й Америці, де скупчено великий потенціял, щоб боронити Україну, та через ріжні непорозуміння цього великого потенціялу наша спільнота не використала.

Останню каденцію нашої найвищої громадської установи очолював інженер Юрій Денисенко, син військового старшини з часу наших Визвольних Змагань. Він дещо з молодшого покоління, бо вже в Австралії закінчив свої студії. Він пристійний і добрий бесідник, що дуже важливе в нашій репрезентативній праці назовні (поза спільнотою). Моя родина живе з ним ближче, бо він наш кум, хресний батько нашої доні Сяні.

В управі нашої Централі є люди ріжних політичних переконань, та, на диво, всі досить толерантні й вирозумілі. Моя доня Орися очолює Суспільну Службу і останньо має багато праці з поміччю втікачам з Польщі, які зупинились в Австрії в переходовому таборі. Я працюю в Товариському Суді. Під час засідань розглядувано десятки справ з ріжних теренів Австралії. Після кожних таких засідань я подивляв невеликий гурт наших ідейних працівників, і то в ріжних ділянках. Чи не найбільш заслужене перше

місце припадає нашим учителям і виховникам нашої молоді. За ними слідує Суспільна Опіка, хористи, театрали... Деякі з них працюють невпинно вже десятки років.

На останньому засіданні серед важливіших справ була підготовка наших делеґатів на Конґрес СКВУ, оборона УПА перед ворожими наклепами і поважна судова справа. Листа делеґатів на Конґрес вже має понад п'ятнадцять осіб, між ними й наша доня Орися. При укладанню листа в обороні доброго імени УПА були довші дискусії, бож ті, які пішли з москалями на очорнення наших героїв, мають тут своїх прихильників.

Та здоровий глузд переміг, і лист із засудженням безглуздих звинувачень пішов до Президії СКВУ. Гірша справа із судом. Довгі роки при наших громадських, політичних і церковних проводах москалям не вдавалось підсунути нам свого троянського коня і тут, на п'ятому континенті, нас розбити. Та це ще більше дратувало КҐБ, і воно в тій ділянці ще сильніше працювало.

Молодий здібний музика їде на вищі студії в Україну, і там їх успішно закінчує. Крім музики, він студіює там ще інші предмети і з поворотом до Австралії дає концерт з московськими приятелями і з московським консулом. Громадські проводи цю дію засуджують і повідомляють про це в пресі. В часі цього концерту наша молодь робила проти концерту демонстрацію. І так почалось. Між нами знайшлись люди, які підтримують цього музику та його діло. У них багато виправдань, мовляв, це ж наш музика, будьмо демократами і т. д. І це все діялось у п'ятдесяту річницю московського голодомору в Україні та великих демонстрацій у вільному світі. Згодом цей покривджений музика, за порадами та інструкціями своїх опікунів, скаржить наших людей з громадського проводу і наш часопис на десятки тисяч долярів. І так ще далеко до суду множаться адвокатські кошти і журба наших громадських працівників. До біди ще далеко, та наразі виграла Москва, бо нарешті дісталась своїми брудними «ділами» до нашої спільноти в Австралії. Цей сам страх, під яким живуть поневолені народи імперії, Москва застосовує до нашої спільноти в діяспорі.

Вкоротці відбувається З'їзд Делеґатів СУОА в Сіднеї. Він тривав три дні, розглядавши багато справ і проблем. На з'їзді радились представники ріжних галузей нашого зорганізованого на чужині життя, включно з виховниками молодечих організацій, представниками НТШ і Шкільної Ради. Тим разом тут більший відсоток нашої молоді з вищою освітою. З приємністю приглядаюсь з'їздові. Це ж найкращі представники нашої спільноти в Австралії, і при доброму й розумному плянуванні, ми можемо бути дуже корисною амбасадою нашого поневоленого народу. Без сумніву,

тут найбільшою надією є наша молодь, бо лише їй належить наше майбутнє. Та виховання нашої молоді на чужині далеко не задовільне. Щоб виховати молоду людину на свідомого й відданого оборонця свого народу, їй треба дати, крім знання, ідею та національну душу. Я порівнював виховання нашої молоді тут з вихованням її у Краю в тридцятих і сорокових роках, котре базувалось на нашій героїці. Вихована організацією ОУН, свідома молодь врятувала в Другій світовій війні честь п'ятдесятмільйонового народу. Вона часто з мізерною освітою, але великою ідеєю та ненавистю до ворога, ішла в бої і боролась роками проти поневолювачів. Проти неї довгі роки були безсилі ворожі імперії. Наша молодь по-геройськи карала ворога за кривди України. Навіть у безвиході, вона ставилась з погордою до ворога і воліла вмерти ніж зрадити чи жити в неволі. Про неї вже написано багато книжок, та наразі здебільшого — ворогами.

Ми на чужині виховуємо нашу молодь лише знанням про Україну, без ідеї та національної душі, зовсім так, як даємо інформацію про якусь іншу країну. Хотяй знання і наука важить багато, та ідея має для народу ще більшу вартість, бо лише люди ідейні можуть здобути і забезпечити свою державу. А ми чомусь виховуємо свою молодь якось так невтрально. Вона майже не має ненависти до ворога, бо, мовляв, ненависть це погана прикмета. Та лише за долю Юрія Шухевича можна зненавидіти ворога до глибини душі й карати його, бо лише покаранням ворога можна запобігти майбутні кривди народові. За кривди карає Бог, і то сильно. Ненависть до ворога за кривди нашому народові й відплата йому за ці кривди є геройським і шляхетним ділом.

Цю виховну справу порушую на з'їзді СУОА такими словами:

— Я не є науковець, і до цієї справи не підходжу з педагогічного боку. Я роками спостерігаю її практично, обсервуючи інші нації. Людська природа має свою оборону і розвиває її. Нація без оборонців чи нація, що занедбала своїх оборонців, скорше чи пізніше, пропадає. Наші вороги, від дитини, плекають у молоді героїку, і тим готують її до оборони своєї імперії.

— Найкращі вартості молодої людини це емоційна пошана до героїв і захоплення ними. Наприклад: «Мій тато найкращий, найсильніший, наймудріший і т. д.». Для дитини її тато є найбільшим героєм. Молодь ентузіястично піддержує своїх спортових героїв і з захопленням дивиться на геройські фільми свого народу. Того дня, коли польські наїзники вішали наших героїв Біласа й Данилишина, я — ще дитина — у сльозах, тягнув шнур дзвона на дзвіниці, і з того дня був готовий на найбільшу посвяту для свого народу.

— Я роками переглядаю підручники моїх дітей, а останньо —

внучки, і в них я ніколи не бачив матеріялів про наші Визвольні Змагання, ні про Петлюру, чи Коновальця, чи героїв УВО-ОУН-УПА, а їх у нас тисячі. За заборону нашої науки під Польщею іде на протестний атентат польського міністра Пірацького, жертвуючи своїм життям, Григорій Мацейко. Або бойовик ОУН Микола Лемик, який за московський голодомор карає представника совітського консуляту у Львові, Маїлова. На прикладі леґендарних, згодом — історичних, героїв своїх племен виростають сильні й культурні нації. На героях Визвольних Змагань, УВО, ОУН виросла Українська Повстанська Армія.

Після мого слова люди з НТШ і нашого шкільництва обіцяли цю справу переглянути.

З'їзд нашої Централі пройшов творчо, цікаво й по-діловому. Кермо нової Управи бере в руки молода людина, вроджена й вишколена на чужині. Це Михайло Моравський, голова Крайової Управи СУМ на Австралію. Осідок нашої Централі тепер переходить із Сіднею до Мельборну.

ВЕЛИКИЙ ЗБІР

З гордістю, цікавістю і приємністю лечу понад двадцять годин на американський континент, на Великий Збір представників Організації Українських Націоналістів з усіх кінців світу.

З гордістю, бо буду мати змогу стрінути й почути тих, які десятки років свого молодого життя віддали на службу Батьківщині. Деякі з них, переживши тюрми й концентраки, і далі працюють, змагаючись за долю свого народу.

Гордий, що мав змогу з тими найкращими боротись зі зброєю в руках у лавах УПА, а ще за своїх провідників, творців цієї організації, та за ті сотні провідних талантів цього, леґендарного вже стоваришення, яке своїм геройським чином вернуло Україні її гідність і славу.

Лечу понад широкі океани, цікавий побачити, як працює наш найвищий Провід. Якось так склалось, що ще від ранніх молодих років я сам мусів плянувати своє життя, а згодом у лавах УПА, в бойових акціях — відповідати за життя моїх друзів-повстанців. А це нелегка справа, бо нерозумне рішення чи накази завдають болючих втрат у людях. Нераз, у тих небезпечних обставинах, я думав: «Цікаво, що тепер зробить наш провід чи наше команду-

вання?». Жорстока дійсність накидала інколи відповідальні обов'язки тим, які не мали найменших амбіцій ті, так небезпечні й відповідальні, пости перебирати.

А яка роля нашої організації на чужині? Роля її велика, бож це перше свідоме й масове представництво нашого поневоленого народу у вільному світі. Завдяки їй, ми маємо в діяспорі великі здобутки. Та все ж таки в пошані до геройського членства в Краю, тутешнє членство повинно зватись прихильниками чи симпатиками ОУН. Я був на відправі, де давалось доручення кількадесятьом людям конче бути на демонстрації Поневолених Народів, а їх там прийшло лише кілька.

Є між нами й такі націоналісти-революціонери, які не чули звуків тюремних замків ні свисту куль. Замість здобувати у вільному світі прикладом і жертвенною працею щораз більше симпатиків для далшої активної дії, вони своєю «революційністю» відштовхнули від активної праці багато вартісних людей. Це ділось під ту пору, коли наш рух мав за собою великий 50-літній змаг з ворогами України, а ріжні ідейно зовсім порожні партійки, створені на чужині, притягали до себе людей.

З великою приємністю подивляв я працю великого збору. Біля десяти комісій дебатували складні проблеми в ріжних ділянках. Рівень доповідей і дискусій мене впевнив, що ми вже перейшли добру дипломатичну школу і є на добрій дорозі. Дуже будуюче було заступництво нашої високоосвіченої молоді та їхнє зацікавлення долею нашого народу. Я з гордістю подивляв також наших жінок, молодших і старших, які не то що дорівнюють у своїй праці мужчинам, а так, як і в Краю, своєю ідейністю, завзяттям і працею часто перевершують нашого брата. Зокрема, приємно мені було стрінути на цьому зборі поважне число наших упістів. У гурті ми вимінювались усякими новинами, переважно пр(наших повстанців, залишених і законспірованих у Краю, в концентраках і розсіяних по ріжних країнах вільного світу.

Вертаючи з Великого Збору до далекої Австралії (понад двадцять годин лету), роздумую про долю тих наших славних повстанців. Яка шкода, що більшість їхніх героїчних подвигів у останні хвилини життя, пропала безповоротно для нашого народу. Це ідейне й леґендарне вояцтво, в так несприятливий час, спромагається на фантастичну відвагу й чин. Немає випадку, щоб у часах дії УПА від 1942 до 1952 року якась сотня чи чота, окружена тисячами ворожих військ, піднесла руки вгору і здалась у полон. А це ж були десятки тисяч люду! Вони часто навіть одиницями чи вкількох домагалися подивугідних бойових успіхів. У селі Іскань, біля Перемишля, станичний з двома повстанцями звели бій з

трьома сотнями ворожих сил і не допустили їх до свого села.

Кожне село, кожний кущ мали десятки ріжних підземних бункрів. Такі бункри, бувши віднайдені, боронились по кілька днів.

До московського полону упісти попадали більшим числом щойно після 1953 року, коли були переформовані на менші групи, а то й старались якось злеґалізуватись. Але від 1944 року по сьогодні на них іде безперебійна нагінка. Їх у кожному селі арештовували і десятками в підвалах розстрілювали.

Хоч воїни УПА в полон не здавались, а ворога приймали боєм лише там, де їм було найвигідніше (цих зустрічей ворог панічно боявся), та листа захоплених і знищених бункрів-шпиталів росла з кожним днем.

З кожним місяцем у численняих боях росло число ранених повстанців. Усі вони лікувались у підземних бункрах-шпиталях, розміщених по селах і лісах. Щораз дошкульніше бракувало ліків, а то й засобів дезинфекції. Деяке число повстанців мало ампутовані руки чи ноги. Згодом тут і там почався тиф. Ці шпиталі були під охороною відділів УПА і опікою Червоного Хреста.

Ворог поволі здобував і опановував дальші терени. В такому терені вдержати шпиталі в конспірації було надзвичайно важко. Всі ці шпиталі будовано з розрахунком на десять-двадцять люду. Їх обслугу й охорону несли колись поранені упісти, вже не здібні до бойової служби.

На ці шпиталі-бункри ворог найбільше полював. Після зудару з відділами УПА вони везли своїх убитих до кошар. Ці жертви не приносили москалям ні слави, ні медалів, ні авансів офіцерських ранґ. Відкриття і здобуття шпиталю УПА давали ворогові запоруку успіху й бойових заслуг. Ці «герої» з псами і довгими дротами для штрикання в ґрунт та перевірки біологічних відпадків у потоках, шукали за тими бункрами. Знайшовши такий шпиталь, ворог починав кількаденну облогу.

Москалі, які підписують конвенції щодо Червоного Хреста та полонених з культурними націями, виявили себе тут найбільш дикими і звіряче-садистичними.

У ранених немає найменшої надії на вихід з цього пекла, бо вони вже багато чули про такі здобуття наших шпиталів ворогом, і отже ставлять шалений опір. Але для здобуття бункрів у ворога є ріжні засоби, включно з розлиттям над сховищем пари бочок нафти і підпалення її, закидання до бункру димових чи отруйних зарядів тощо. Як чулись наші ранені герої після довгих років боротьби, в останню хвилину свого життя? Я не чув випадку, щоб десь хворі повстанці вийшли зі шпиталю і здались у полон.

За кілька днів мужньої оборони ворог бункер здобуває. Одні

вже встигли вкоротити собі віку, інші — зачаджені чи приголомшені. Ворог тріюмфує, і везе їх по селах для пропаґанди здобуття ще одного «бандитського гнізда». Отак москалі здобували полонених УПА. Вони здобули десятки, а то й сотні шпиталів, і всіх ранених мордували, щоб затерти слід їхнього поводження з полоненими й раненими. І це москалі робили зовсім безкарно.

Славко з Львівщини. 1948 року йому минуло сімнадцять літ. Він бачив великі подвиги відділів УПА і рвавсь до її лав. Його наразі призначили зв'язковим між кущем і військовим референтом. Славко прекрасно, кілька місяців, вив'язувався зі своїх завдань. Нараз, одного дня, Славка по дорозі затримують НКВД-исти, допитують його, а тоді саджають до авта і везуть біля лісу до міста. З лісу виходять «партизани-упісти», затримують машину й беруть усіх у полон. При допитах і лайці вони не хочуть вірити, що Славко «свій». Славко для вияснення покликається на двох людей підпілля. І так Славко проговорився, а ці «партизани» це було московське знаряддя НКВД. За цю штуку Славко відсидів п'ятнадцять років у концтаборі. Багато наших патріотів-героїв, відсидівши довший реченець без права повороту в Україну, сьогодні живуть у сибірських землянках. Багато з них ще живе в Европі під щоденною загрозою арешту.

Несподівано, досить велике число упістів дістались на Захід. Між ними навіть вищі штабові старшини, як Мельодія-Крук, Прірва-Штендера, Ворон-Сорочак, Байда-Миколенко. Один з леґендарною славою, командир другого відтинку Шостої Воєнної Округи УПА, живе в одній сателітній країні. Це командир Залізняк. Його заарештували щойно в половині п'ятдесятих років і поставили під показовий суд у Перемишлі. Його з місця не розстріляли, бо полякам на той час уже минули медові місяці з москалями, і вони почали вертатись до европейської поведінки. На відкритому суді, в присутності чужих кореспондентів, командир Залізняк голосно засуджує ворогів за брутальні масакри нашого народу. Після цього виступу двері суду закрили, і дальший суд ішов за закритими дверима. Він одержав кару смерти, яку замінено на довічну тюрму. Відсидівши двадцять літ, наш незломний славний лицар виходить на волю зі зруйнованим здоров'ям. Скільки їх ще карається в московських концтаборах?

Таких героїв не має жоден нарід у світі. Десятки років нерівної боротьби, чверть століття тюрем, вічне заслання у концтабори, такий їхній життєвий «балянс». Вони є найбільшою гордістю нашого народу, і про їхні геройські діла мусить знати кожний українець і кожна українка. А їхні ідеї, це певна запорука знищення московської імперії.

ПІСЛЯМОВА

Книжка Юрія Борця-Чумака багатоплянова. Тут зібрано спогади автора про участь у леґендарній боротьбі з окупантами України, далі читач знайде в ній роздуми автора з ріжних питань, а також картину життя еміґрації, і нарешті, подорожні враження автора. Ці чотири провідні теми, хоч і розроблено в окремих розділах, об'єднано в один мемуарно-біографічний твір.

Нема слова, що найбільшу вартість для нас і для майбутніх дослідників того, «що діялось в Україні», мають сторінки, де відбито боротьбу з окупантами, участь у ній автора і його побратимів та все, що стосується до діяльности ОУН-УПА 1930-50 років. Усе, що торкається цієї теми, (особисті спогади, розмови з сучасниками, чи навіть уривки з їхніх творів) читається як пригодницько-героїчний роман, як захоплююча епопея подвижництва, жертовности та відваги. Автор досягає цього ефекту, розповідаючи свою біографію просто, буденно, без прикрас, і саме тому, мабуть, цікаво. Своєю немудрою розповіддю він переконує читача, що всі описані ним деталі й факти — щира правда.

Юрієві Борцеві вдалося відбити шляхетний зрив українського народу до волі, правди і справедливости у формі автобіографічних мемуарів. Саме через це, мені здається, авторові треба було б відділити першу історично-документальну тему від решти тем.

У зв'язку з кампанією наклепів на українство, вихованці шкіл Українознавства висловлювали жаль, що у програми цих шкіл не включено історію II світової війни. Воно й справді погано, що молодь не знає реальних фактів цього періоду історії, не знає про масову співпрацю нашого народу із силами українського Опору. На мою думку, спогади Ю. Борця могли б стати доброю запомогою у цій прогалині. Звичайно, для цього спогади треба видати окремо від роздумів та описів подорожей, щоб ці дві додаткові теми не заважали розкриттю головної теми.

Щодо роздумів, то це річ суб'єктивна, і не кожен читач погодиться з усіма думками автора. Але він має святе право викласти свою (хай, на думку декого, і помилкову) точку зору, і цього права ніхто не має йому відняти.

Торкнувшись видання «чистих» спогадів автора, хочеться побажати, щоб він вибрав з досі виданих своїх книжок — «У вирі боротьби» та «Рейд без зброї» — усе, що стосується до ОУН та УПА і змонтував одну цільну біографічно-мемуарну розповідь.

Побажаймо ж йому успіхів у цій праці!

ПАРА СЛІВ ПРО МОВУ СПОГАДІВ

Коли читаєш написане українцями з ріжних теренів України «подивляєш» потенціяльні можливості, «зашпаровані» в нашій мові. Бувши мовою суто народньою, українська мова не могла і не може бути мовою тоталітарно-обов'язкових штампів, де нема місця місцевим особливостям та відхиленням від «загальноприйнятих» стандартів. Українською мовою можна сказати «невідомо де» і «не знати де», і цей другий варіянт чи не більш український ніж перший.

Отож, коли під суворе око редакторів потрапляє текст, написаний автором з тих українських теренів, де ще «не ступала нога» мовного поліцая-пуриста з підсовєтським словником у руках, ці редактори мусять замислюватись над кожним словом, ужитим автором, перше ніж перекреслити його й поставити «загальноприйнятий» термін.

У спогадах Ю. Борця один персонаж говорить:

— А де ж ти маєш свої міґдали? — питав Бук. (стор 116).

Згідно з Голоскевичем правильно мало би бути «мигдалі». Але зробивши таку заміну, редактори позбавили б мову персонажів її неповторної цілинної привабливости, бо стрілець Бук говорив саме «міґдали». Тому редактори поклали собі не чіпати мови персонажів. А як бути з мовою автора? Він же у книжці головний персонаж, і його жива мова має відбивати час і місце дії. Автор пише: «через довгі роки» (протягом довгих років), «у так небезпечному терені», (в такому небезпечному терені), «вкоротці» (незабаром), «чуйність» (пильність), ««прогулька» (прогулянка), «запідруки» (попідруки), «по роках» (після довгих років), «недоброхоти» (недорозичливці), «початками» (попервах), «почасту» (часто-густо), «підгорнути під себе» (підбити, поневолити), «невжитки» (невдоби — про землі), «копець» (мурашиний горб), «покластися спати» (лягти спати), «подивляти, кого, чого» (дивуватися, з кого, з чого), «на більшу скалю» (у широкому маштабі), «забудóвання» (забудування), «листа» (список), «затруднювати» (забезпечити працею), «конарі» (гілля), «вислужник» (служака), «випощений» (знежирений), «придивлятися кому» (придивлятися до кого), «хотяй» (хоч), «святочний» (святковий), «побоєння» (побоювання), «викінчити» (знищити), «опуст» (знижка), «просмик» (перевал), «спомагати» (сприяти), «головно» (головним чином), «ранений» (поранений). Зберігаючи кольорит, редактори зберегли й мовні особливості автора. Деякі з них польонізми, деякі — гали-

цизми, деякі — лемківська діялектна лексика. Такі з них, як «просмик», «випощений», «затруднювати», «почасту» та інші мають усі підстави зайти у золотий фонд нашої мови.

Редактори не редаґували й військову лексику спогадів, вважаючи термінологію України, що боролося, загально-українською термінологією: «перемарш», «курінний почет», «передпілля», «бойова заправа» (бойовий гарт), «зводити бої», «вишкільник», «денний наказ», «портупе» (портупея), «на команду» (за наказом), «чотирогатівка», «бойове поготівля», «сотенний», «вимарш», «боївка», «стійка».

Подекуди збережено і варіянтні закінчення частин мови: «на пості», «в підпіллю», «сипляться», «падуть», «відважив бись», «бункри», «бункра», «бункрі». Щодо останньої форми, то ще не знати, чи це не є найправильніша українська форма. Бож іменники «бобер», «копер», «цебер» гублять звук «е» у непрямих відмінках: «бобри, копри, цебри», то чому не може таке статися і з «бункром»? Тому що цього не стається в російській мові?

Слова «бункер» нема у словнику Голоскевича, зате там є іншомовні слова «плястер» і «светер», які гублять «е» у непрямих відмінках, отже за цим зразком має відмінятися й «бункер», на що вказує і жива форма цього слова, вжита автором.

Не торкалося перо редакторів і таких, частково місцевих, але вдалих виразів і словосполук: «Ранок прозірніший», «мозольна праця», «шпарувати сили»,(тримати сили у схові), «виводити на ширші води», «що більше» (навіть більше), «вив'язуватись із завдань».

Дозволено «жити» у творі й деяким авторовим новотворам, як «видобуття» (видобуток) і навіть ««видобут».

Тримаючись у низці суперечливих питань словника Голоскевича, редактори інколи робили це проти власних уподобань. Так, виправляти авторове «коралевий» на «коральовий» (як радить словник), значило б відступати від здорового глузду. Бож:

мигдаль	**мигдалевий**
емаль	**емалевий**
кришталь	**кришталевий**

Тож і «коралевий», а не «коральовий».

Підхід редакторів до мови спогадів Ю. Борця істотно відріжнявся від способу редаґування сучасних редакторів. Одні — написане в Галичині чи Буковині віддають мовою передовиць «Радянської України», інші — написане на Наддніпрянщині перекладають на мову галицьких часописів XIX ст.

Праця редакторів дозволила зберегти у спогадах Ю. Борця неповторний мовний кольорит повстанської Лемківщини.

Святослав Караванський

ЗМІСТ

У ВИДАВНИЦТВІ УВС У ЛОНДОНІ
МОЖНА НАБУТИ

ВОРОГ НАРОДУ — О. Звичайна та М. Млаковий, повість у двох томах, разом 938 стор., ціна — £3.00, або $6.00.

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ — проф. Василь Плющ, підпільні організації в Україні, 125 стор., тверда обкладинка, ціна — £3.00, або $6.00.

ЗИМОВІ ДЕРЕВА — Василь Стус, поезії з України, стор. 206, тверда обкладинка, ціна — £5.00, або $10.00.

ПРОМЕТЕЇВ ВОГОНЬ — Степан Любомирський, роман про боротьбу після II-ої світової війни, стор. 554, тверда обкл., ціна £8.00, або $16.00.

НІКОЛИ НЕ ЗАБУДУ — Степан Любомирський, роман з боротьби УПА, стор. 592, тверда обкл., ціна £8.00, або $16.00.

СЛІДАМИ ЗАПОВІТУ — Степан Любомирський, трилогія, політичний роман-візія, разом понад 1000 стор., тверда обкладинка, ціна трьох томів — £25.00, або $46.00.

МОСКОВЩИНА — Юрій Вудка, мемуарний есей, стор. 298, тверда обкладинка, ціна — £6.00, або $12.00.

СИМОНЕНКО — Ігор Шанковський, студійна праця про поета, стор. 212, тверда обкладинка, ціна — £5.00, або $10.00

ТВОРИ — Юрій Клен, у трьох томах, разом 950 стор., тверда обкладинка, ціна за три томи — £20.00, або $35.00.

З ІДЕЄЮ В СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ — Попівський Алетіяно — збірка писань учасника боротьби ОУН на Правобережжі, стор. 420, тверда обкл., ціна — £8.00, або $16.00.

ГРАНІ КУЛЬТУРИ — Степан Говерля, збірка трьох окремих статтей українського Руху Опору сімдесятих років, 184 стор., тверда обкладинка, ціна — £6.00, або $12.00.

ТЕРНОВИЙ ВІНЕЦЬ УКРАЇНИ — Олесь Бердник — релігійне і політичне кредо автора, тверда обкл., 251 стор., ціна — £8.00, або $15.00.

НЕВОЛЬНИЦЬКІ ПЛАЧІ — Зіновій Красівський, збірка поезій довголітнього політичного в'язня, 144 стор., тверда обкл., ціна — £6.00, або $10.00.

ШЛЯХОМ ЛЕҐЕНДИ — Богдан Казанівський, спомини про І. Климова-Леґенду, 292 стор. з ілюстраціями, тверда обкл., ціна — £6.00, або $10.00.

У ВИРІ БОРОТЬБИ — Юрій Борець — повість нашої доби, стор. 319, тверда обкладинка з сорочинкою, ціна — £8.00, або $16.00.

РЕЙД БЕЗ ЗБРОЇ (УПА на Заході) — Юрій Борець-Чумак, спогади старшини УПА. Стор. 300, тверда обкл. з сорочинкою. Ціна — £8.00, або $15.00.

МОЄ РЕМЕСЛО — Святослав Караванський — поезії, стор. 184, тверда обкл., ціна — £6.00, або $12.00.

МОСКОВСЬКІ ВБИВЦІ БАНДЕРИ ПЕРЕД СУДОМ — збірка матеріялів за ред. Д. Чайковського, стор. 695, тверда обкл., ціна — £15.00, або $26.00.

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА І ЙОГО ДОБА — проф. Олександер Оглоблин, історична праця про відродження України, стор. 406. тверда обкладинка, ціна — £10.00, або $20.00.

НАЦІОНАЛІЗМ — д-р Дм. Донцов, стор. 363, твер. обкл., ціна — £8.00, або $15.00.

СТЕПАН БАНДЕРА-СИМВОЛ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БЕЗКОМПРОМІСОВОСТИ — д-р Петро Мірчук, стор. 160, м'яка обкл., ціна — £5.00, або $8.00.

IN THE GERMAN MILLS OF DEATH 1941-45 by Petro Mirchuk (У Німецьких млинах смерти) — це видання — книжка у твердій обкладинці з мистецько-оформленою сорочинкою, 226 сторінок друку.

Українська Видавнича Спілка
Лондон